# ATLAS DE FILOZOFIE

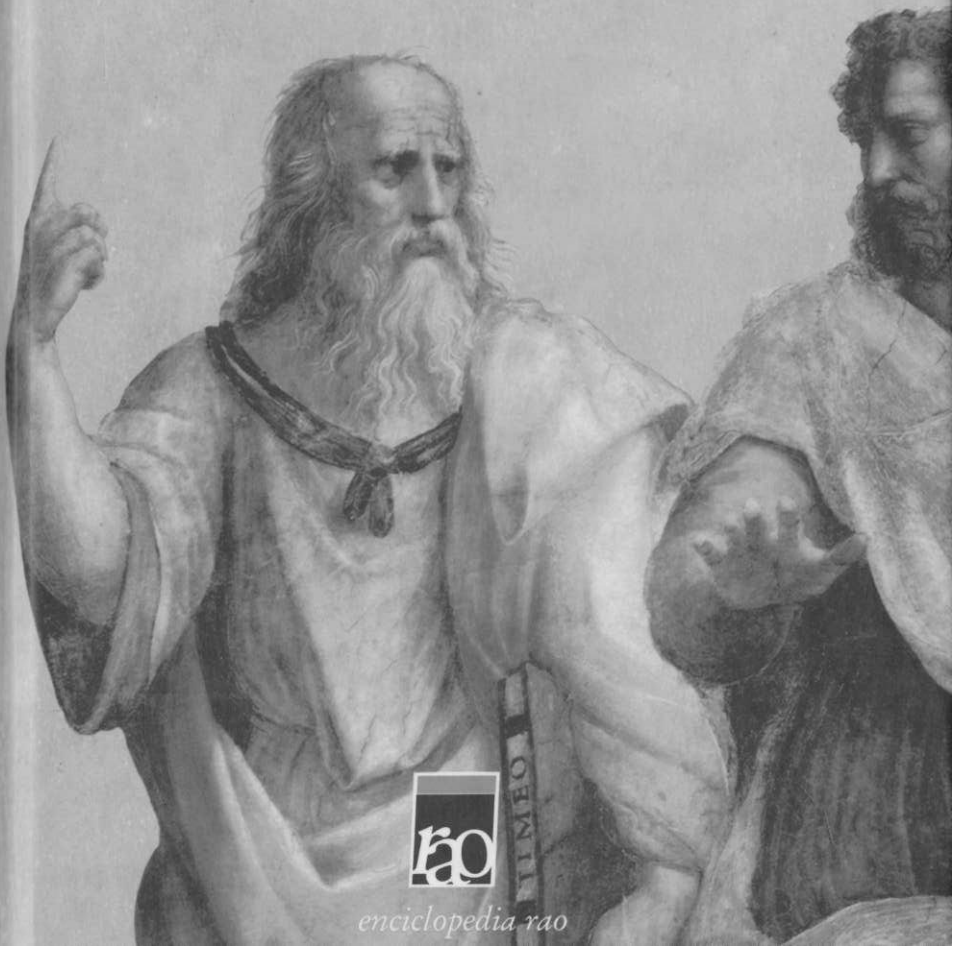


rao

*enciclopedia rao*

în acceaşi serie a mai apărut:

ATLAS DE ISTORIE MONDIALĂ

Voi. 1 - De la începuturi pînă la Revoluţia Franceză Voi. 2 - De la Revoluţia Franceză pînă în prezent

# ATLAS DE FILOZOFIE

de Peter Kunzmann, Franz-Peter Burkard, Franz Wiedmann

Traducere din limba germană Monica-Maria Aldea

Ë

*enciclopedia rao*

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României**
**KUNZMANN, PETER**
**Atlas de filozofie / Peter Kunzmann, Franz-Peter Burkard, Franz Wiedmann; trad. Monica-Maria Aldea**
**Bucureşti: Enciclopedia RAO, 2004**

**ISBN 973-7932-43-9**

**I. Burkard, Franz-Peter**
**II. Wiedmann, Franz**
**III. Aldea, Monica-Maria (trad.)**

**Grupul Editorial RAO Enciclopedia RAO Str. Turda nr. 117-119, Bucureşti, ROMÂNIA**

dtv - Atlas Philosophie

**Peter Kunzmann, Franz-Peter Burkard, Franz Wiedmann**

**©1991 Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. KG, München 1. Auflage 1991 11., aktualisierte Auflage 2003**

**Grafică şi ilustraţii de Axel Weiss**

Atlas de Filozofie

**© Enciclopedia RAO, 2004 pentru versiunea în limba română**

**Consultant de specialitate pentru ediţia în limba română Calin Petcana**

Orice reproducere sau preluare parţială sau integrala, prin orice mijloc, a textului şi/sau a iconografiei lucrării de faţă este strict interzisa, acestea fiind proprietatea exclusivă a editorului.

**ISBN 973-7932-43-9**

# Cuvînt înainte

Volumul de faţă prezintă istoria gândirii filozofice, ilustrată prin cei mai importanţi reprezentanţi. Cititorului îi sunt expuse problemele fundamentale ale I ilozofiei şi modalitatea în care au fost formulate răspunsurile aferente, metodele folosite şi conceptualizarea acestora. Introducerea la fiecare dintre capitole face ii iiniteri la contextul istoric în care trebuie privită creaţia filozofică.

Structura sistemului aplicat seriei de atlase dtv permite o claritate deosebită, dar obligă la o selecţie lipsită de echivoc şi la o periodizare. în forma succintă impusă nu au putut fi citaţi şi nici aprofundaţi toţi filozofii. în schimb am optat pentru o tratare amănunţită a ideilor şi conceptelor esenţiale aferente'Unei anumite filozofii, respectiv unei şcoli. O dată cu demersul de a ilustra grafic ideile filozofice, abordăm o modalitate mai puţin practicată în domeniul expunerilor pe teme de filozofie. Planşele sunt menite să expliciteze, s;i completeze sau să sintetizeze în mod ilustrativ textele. Scopul mărturisit al ac estora este de a contribui la înţelegerea fenomenelor şi de a stimula o chestionare proprie în continuare.

Adresăm mulţumiri lui Axel Weiß, cel care a transformat schiţele noastre iii planşe, şi căruia îi datorăm o apreciere pentru amabila sa colaborare; de .iscmenea, lui Winfried Groth şi colaboratorilor săi de la Deutscher Taschenbuch Verlag, îndeosebi lui Lieselotte Büchner şi Gabriele Wurm (indice), pentru ii port ul lor; precum şi tuturor celorlalţi care ne-au susţinut cu sfatul lor.

**Würzburg, mai 1991** **Autorii**

# Cuvînt înainte la ediţia a 11-a

('a de fiecare dată până acum, am reactualizat atlasul dtv şi pentru această rcli|ii\ După revizuirea de esenţă efectuată pentru cea de-a 7-a ediţie, acum am ti ii Ins referiri la mediile electronice. Faţă de efemeritatea mediului Internet, iu un rezumat la pagini de web presupuse ca durabile. Pe de altă parte, am miiiflrit ca link-urile implicite să fie în sine orientative.

Wiirzburg, septembrie 2003 **Autorii**

Cuprins


**Cuvânt înainte ..... 5**

**Semne convenţionale şi abrevieri..... 9**

**Introducere ..... 10**
**Disciplinele filozofiei..... 12**
**Filozofia orientală**
Privire sinoptică..... 14
India I / Upanişadele; Sistemele ortodoxe I... 16
India II / Sistemele ortodoxe II ..... 18
India III / Jainismul; Budismul ..... 20
China I / Confucianismul; Şcoala Yin-Yang.. 22
China II / Taoismul; Mohismul..... 24
Orientul antic..... 26

**Antichitatea**
Privire sinoptică..... 28
Presocraticii 1..... 30
Presocraticii II ..... 32
**Sofiştii ..... 34**
Socrate ..... 36
Platon I: Teoria ideilor,,..... 38
Platon II: Teoria cunoaşterii, Dialectica ..... 40
Platon III: Antropologia, Etica..... 42
Platon IV: Teoria politică ..... 44
Aristotel I: Logica ..... 46
Aristotel II: Metafizica ..... 48
Aristotel III: Psihologia, Etica ..... 50
Aristotel IV: Politica, Poetica ..... 52
Stoicismul I / Logica, Fizica ..... 54
Stoicismul II / Etica..... ..... 56
Epicur..... ..... 58
Scepticismul; Eclectismul ..... 60
Neoplatonismul ..... 62

**Evul Mediu**
Privire sinoptică..... 64
Patristica..... 66
Augustinus 1 ..... 68
Augustinus II..... 70
Scolastica timpurie I / John Scotus
Eriugena; Anselm de Canterbury..... 72
Scolastica timpurie II / Cearta universaliilor;
P. Abaelardus.....
Filozofia arabă .....
Apogeul scolasticii I / Roger Bacon;
Bonaventura; Raymundus Lullus.....
Apogeul scolasticii II / Albertus Magnus;
Toma d'Aquino I.....
Apogeul scolasticii III /
Toma d'Aquino II .....
Apogeul scolasticii IV /
Toma d'Aquino III .....
Apogeul scolasticii V / Duns Scotus;
Meister Eckhart .....
Scolastica târzie / William de Ockham .....
Nicolaus din Kues .....

**Renaşterea**
Privire sinoptică.....
Ştiinţele; Francis Bacon.....
Umanismul .....
Filozofia italiană.....
Teoriile politice şi juridice; Reforma .....

**Iluminismul**
Privire sinoptică.....
Raţionalismul I / Descartes I.....
Raţionalismul II / Descartes II .....
Raţionalismul III / Spinoza I.....
Raţionalismul IV / Spinoza II .....
Raţionalismul V / Leibniz I .....
Raţionalismul VI / Leibniz II; Wolff .....
Empirismul I / Hobbes.....
Empirismul II / Locke I .....
Empirismul III / Locke II.....
Empirismul IV / Berkeley.....
Empirismul V / Hume I .....
Empirismul VI / Hume II; A. Smith.....
Iluminismul francez I / Pascal; Voltaire.....
Iluminismul francez II / Montesquieu; Vicc
Iluminismul francez III / Rousseau .....

**Idealismul german**
Privire sinoptică.....
Kant I: Critica raţiunii pure I .....
Kant II: Critica raţiunii pure II.....
Kant III: Critica raţiunii pure III .....
Kant IV: Critica raţiunii practice.....
Kant V: Critica puterii de judecată.....

**l** ichle **1** ..... 146
I u Iile II; Schleiermacher ..... 148
Si hclling ..... 150
Negel 1 ..... 152
llegel II ..... 154
Ilenei III ..... 156

**.Secolul al XIX-lea**
Privire sinoptică ..... 158
ttrhopenhauer ..... 160
Klerkegaard ..... 162
l'o/ilivismul ..... 164
I lepelienii de stânga ..... 166
Mnrx I; Engels ..... 168
Mar* II ..... 170
hnţimatismul ..... 172
Neokantianismul; Metafizica inductivă ..... 174
Nlet/fiche 1 ..... 176
Nlel/.sehe II ..... 178
Dllthey ..... 180

**Sɪ ɪ olul al XX-lea**
hIvire sinoptică ..... 182
Şillnţele 1/Fizica I ..... 184
Silinţele II/FizicaII ..... 186
Ştiinţele III / Biologia I ..... 188
Silinţele IV/BiologiaII ..... 190
I llozofia vieţii ..... 192
I rtnomenologia I / Husserl I ..... 194
I « nomenologia II / Husserl II; Merlemi-Ponty ..... 196
Fenomenologia **III** / Scheler ..... 198
Filozofia existenţială I / Jaspers ..... 200
Filozofia existenţială **II** / Sartre ..... 202
Filozofia existenţială **III** / Camus; Marcel ..... 204
Heidegger I ..... 206
Heidegger **II** ..... 208
Logica modernă I ..... 210
Logica modernă **II** ..... 212
Wittgenstein 1 ..... 214
Wittgenstein **II** ..... 216
Filozofia analitică I / Frege; Cercul vienez ..... 218
Filozofia analitică **II** / Russell ..... 220
Filozofia analitică **III** /
Teoria actului vorbirii; Metaetica ..... 222
Filozofia analitică **IV** / Ontologia ..... 224
Nicolai Hartmann; Whitehead ..... 226
Marxismul ..... 228
Teoria critică ..... 230
Filozofia socială ..... 232
Raţionalismul critic ..... 234
Antropologia; Hermeneutica ..... 236
Structuralismul ..... 238

**Bibliografie**
Referinţe bibliografice ..... 241
Literatură critică ..... 254
Reproduceri ..... 257

**Indice**
de persoane ..... 258
de termeni ..... 262

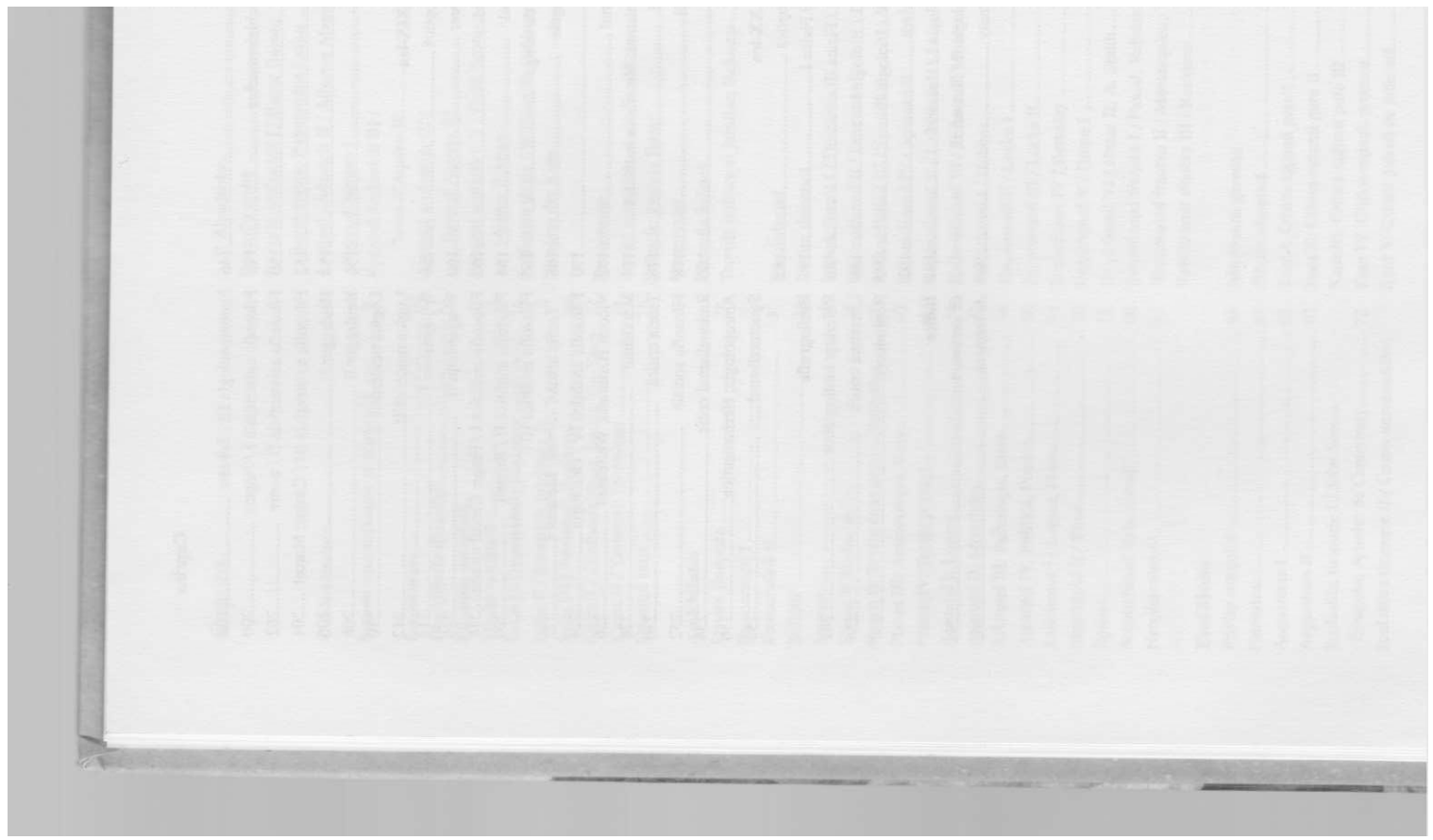

# Semne convenţionale şi abrevieri

| | | | |
|---|---|---|---|
| c. | = circa | i.Hr. | = înainte de Hristos |
| cit. | = citat | lat. | = latina |
| d.Hr. | = dupâ Hristos | n. | = născut |
| cd. | = ediţie, editor | Pag- | = pagina |
| cngl. | = engleza | reed. | = reeditat, reeditare |
| ex. | = exemplu | sec. | = secol |
| fig- | = figură | trad. | = traducere, traducător |
| fr. | = franceză | urm. | = următorul, următorii |
| germ. | = germana | v. | = vezi |
| | = greacă, grecește | vol. | = volum |
| ¡tal. | = italiană | | |

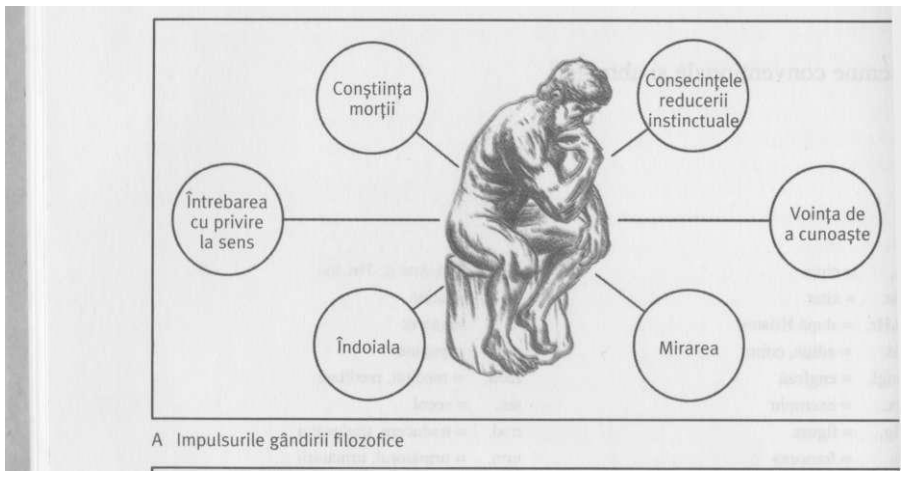


A Impulsurile gândirii filozofice

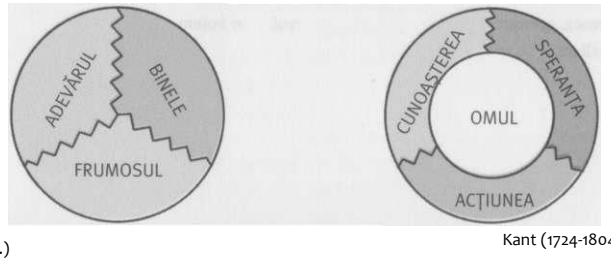


Platon (427-347T.Hr.)

Kant (1724-1804)

B întrebările elementare ale filozofiei

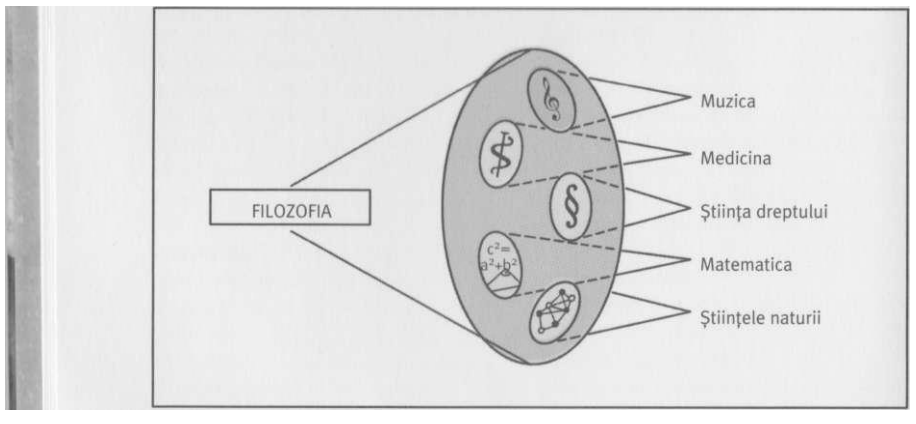


ü

C Științele particulare tratează fragmente ale realității, filozofia realitatea în întregul său

( onceptul de **„filozofie"** provine din limba yreacâ şi semnifică *iubirea faţă de înţelepciune,* in mod corespunzător filozoful fiind *adeptul iulclcpciunii* (philos = prieten, sophia = înţelepciune), care se distinge prin aspiraţia spre orice lorma de cunoaştere.

**I** >eja **PLATON** şi **ARISTOTEL** au pus întrebarea cu piivire la impulsul omului care devine **sursa** f ilozofiei, iar pentru ei acesta era constituit de *mirare.*

„Căci mirarea i-a determinat pe oameni la început, aşa cum îi determină şi în prezent, să filozofeze... Dar cel ce pune întrebări şi se miră este marcat de sentimentul ignoranţei... Pentru a se elibera de necunoaştere, oamenii au început sâ filozofeze..." **(ARISTOTEL)** ()mul nu accepta pur şi simplu lumea empirica, aşa cum este ea, ci se miră şi pune întrebări cu privire l<i esenţă: „De ce există ceva anume? Ce se petrece dincolo de aparenţe? De ce trăim?" fu momentul în care o dată cu aceste întrebări, mereu actuale, sunt examinate *dubitativ* evidenţele nemijlocite, cotidiene, devine neîndoielnic faptul că în ciuda tuturor acumulărilor de cunoştinţe individuale, esenţa şi sensul întregului se menţin obscure.

I )c forţele care conferă un impuls filozofării şi ».ire o menţin în funcţie aparţine şi *îndoiala.* Cri- lu ii sale îi sunt supuse sursele cunoaşterii noastre I. i fel ca şi validitatea valorilor tradiţionale şi a normelor sociale.

In egală măsură, una dintre sursele filozofiei constă din faptul că omul trăieşte cu conştiinţa *morţii.* Spectrul permanent ameninţător al morţii face imposibila o existenţa neinterogativa, îndemnând la reflectarea cu privire la sine şi la discernerea a ceea ce este esenţial sub aspect existenţial. Suferinţa şi moartea sunt *experienţe-limitâ*, caie fac sa dispară sentimentul superficial de securitate şi determină întrebarea cu privire la *sensul vieţii.* Din punct de vedere biologic omul este caracterizai de o *atenuare* a *instinctelor* sale naturale. Rezulta astfel constrângerea de a reaşeza pe baze laţionale comportamentul nativ, iar pe de altă parte libertatea de autodeterminaie. () fiinţa astfel determinată are totodată nevoie de o reflecţie raţională constantă cu privire la fundamentul fiinţării şi al acţiunilor sale. „Omul este fiinţa ce mereu vrea mai mult decât poate şi poate mai mult decât ar trebui." **(W. WICKLER)** întrebările filozofice privesc orice om. Filozofia • sie In esenţă o activitate ce ţine de existenţa umana icsponsabilâ de sine. Orice filozofie este astfel o **elucidare** în sensul celebrei definiţii a lui **KANT:**

„Elucidarea reprezintă punctul originar pentru om, decurgând din nevoia sa de tutelă, de care este el însuşi responsabil. Starea de tutela este incapacitatea de a se servi de raţiune fără a fi ghidat de un altul." Ceea ce este filozofia nu poate fi cuprins într-un concept univoc, întrucât ea însăşi se defineşte prin modalitatea sa de exercitare. Din acest motiv, iatâ o selecţie de **încercări de a o descrie:** „La originea filozofiei se află omul, care doreşte sâ se orienteze printre tainele vieţii sale interioare şi exterioare,... care tinde ca din caleidoscopul particularităţilor sâ discearnă linia fundamentala a ceea ce este comun şi general." (A. **LÄPPLE)** Filozofia poate fi definita ca „demersul metodic şi persistent de a inocula raţiunea în lume". **(M. HORKHEIMER)**

„Filozofie semnifică în uzanţele actuale ale limbii tratarea ştiinţifică a problemelor generale cu privire la cunoaşterea lumii şi la concepţia despre viaţă." **(W. WINDELBAND)** „A fi filozof nu este o profesie specifică; filozoful de asemenea nu este un ideal definit, pe baza căruia omul s-ar putea forma urmărind scopul de a deveni filozof; fiinţa filozofului este voinţa de a deveni a sinelui, care prin amplitudinea actului filozofic îşi creează spaţiul, posibilitatea şi expresia." **(K. JASPERS)**

**PLATON** numeşte ca **probleme fundamentale** ale filozofiei:

adevărul - binele - frumosul, în acestea se reflectă natura a tot ceea ce există, în epoca modernă **KANT** a formulat întrebările astfel:

Ce pot sâ ştiu? (metafizica) Ce trebuie sâ fac? (morala) Ce-mi este permis sâ sper? (religia) Ce este omul? (antropologia) Cea din urmâ le include de fapt pe toate celelalte. Spre deosebire de *ştiinţele individuale,* filozofia nu se refera la vreun segment bine definit al realităţii (biologia: viaţa, chimia: compunerea materiei), ci la existenţă în întregul său, la descoperirea esenţei existentului şi la interdependenţa existenţiala, pentru a-i revela omului sensul şi valorile. Spre deosebire de ştiinţele particulare, care pornesc de la nişte premise determinate, dincolo de care nu le este permis să intervină, filozofia tinde pe cât posibil spre absenţa precondiţionârilor. Metoda şi obiectul sâu nu sunt predefinite în mod cert, ci'ea şi le defineşte de fiecare datâ din nou. Procesul filozofiei, prin care omul îşi furnizează o elucidare cu privire la sine şi la lumea sa, este irealizabil, reprezentând de fiecare dată o problemă primordială.

## 12 Disciplinele filozofiei

Fil fi

Filozofia primă (metafizica)

Etică

r

Politică

1

Fizică

Cosmologie

Retorică

Psiho
- j= logie

Poietică

Zoologie
Poetică

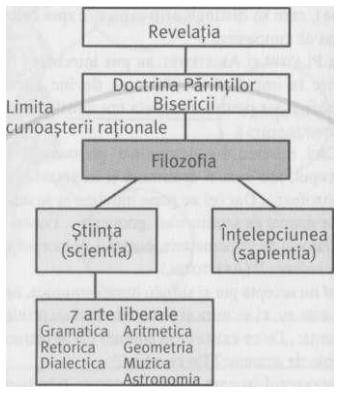

A împărțirea istorică după Aristotel B împărțirea după Scotus Eriugena

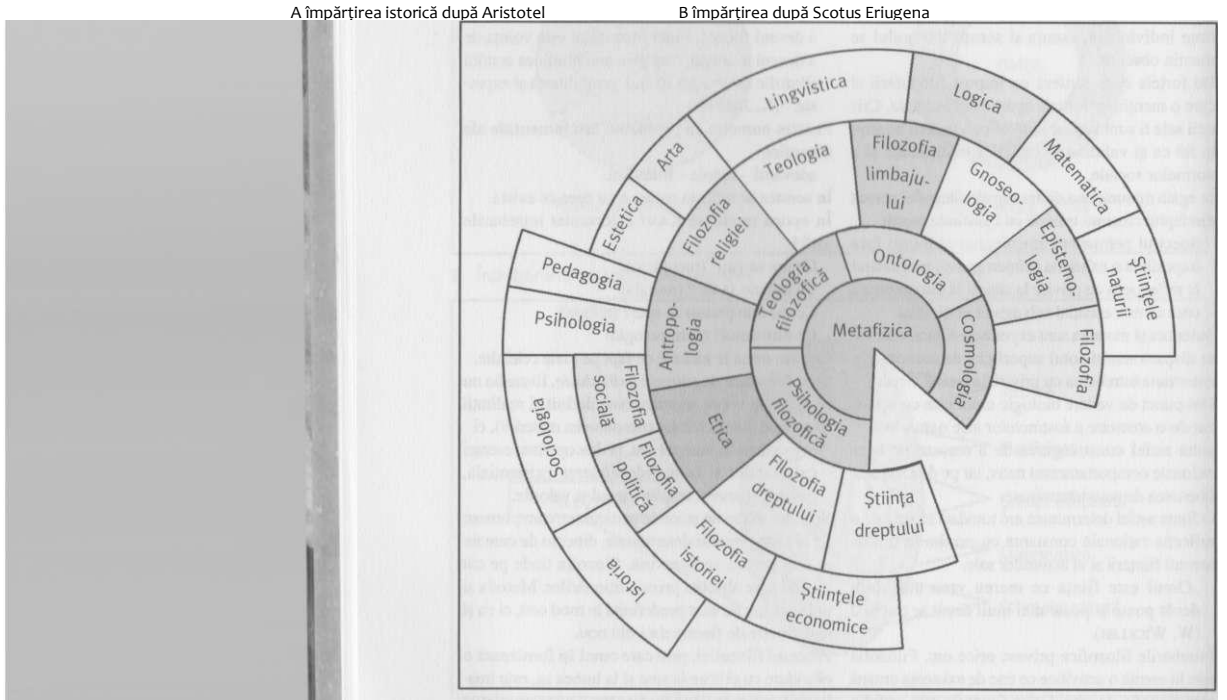


C Disciplinele filozofice contemporane și științele particulare conexe

In funcţie de modul particular de interogare şi de i ¡impui cercetării se disting domenii independente **(discipline)** ale filozofiei:

**Antropologia**
I )c mersurile de a recunoaşte natura omului ţin de problemele fundamentale ale filozofiei. încercarea de a determina ceea ce este general uman serveşte ic (lecţiei de sine a omului, lămuririi poziţiei proptii in lume (spre deosebire de restul naturii animale) şi se raportează la practică atât în sensul unei te a li zări de sine cât şi al formării unei societăţi

- lemne şi umane.

Rtlca
l 'i oblemele esenţiale ale eticii se referă la binele care urmează să determine atitudinea şi acţiunile omului. Si opul acesteia este ca sub un aspect metodic cert să expună fundamentul unei acţiuni echitabile, raţio- na le şi judicioase precum şi cel al (con)vieţuirii. I'i incipiile şi fundamentele eticii trebuie să fie, fără iliepl de apel, general valabile şi accesibile pe cale liittonală, dincolo de autorităţi şi convenţii exte- i ii >at iî, fapt pentru care aceasta deţine faţă de morala in vigoare o poziţie critică superioară. (>1 >lectul *metaeticii* este acela de a chestiona reflexiv lui inele lingvistice precum şi funcţia enunţurilor etice.

K,«fetica
I slelica (ratează determinarea generală a frumosului ,i Ibrmele de manifestare ale acestuia în domeniul artelor şi în natură, precum şi efectele produse MMipra celor ce îl receptează. în funcţie de orientare, \ itiiuza funcţia sa descriptivă sau normativă. Pe laiif.i o leorie a artelor sunt luate în discuţie problemele judecăţii estetice şi cele ale formelor sensibilii.mi şi ale trăirii estetice. în estetica contemporană « regăsesc de asemenea abordări ale teoriei informaţionale şi ale analizei lingvistice.

**Metnfi/icu şi ontologia**
**I** >< /voltala de **ARISTOTEL**, este înţeleasă ca „filo- '* i • 11e prima", în măsura în care aduce în discuţie . (»uzcle primordiale şi originea fiinţării; domeniile •uile iernatice sunt: Imita (nsaşi *(ontologia),* fiinţa divină (*teologia* filo- /ulu a), conşliinţa *(psihologia)* şi interdependenţa ii lot ee fiinţează în cadrul întregului (*cosmologia).*

**I OKICII**
l it doctrina gândirii coerente şi ordonate. Logica . *I,is*/i./. *formula* se sublmparte în logica elementară
• ' • »II» eplul, judecata, concluzia) şi logica metodologii a (metode de cercetare şi demonstraţie).

*Logica moderna* tinde spre o formalizare şi matematizare maximă. Operează cu calcule logice, concepute ca un sistem de semne (simboluri) supuse unor reguli de operare. Exista şi sisteme plurivalente, în cazul cărora afirmaţiile acceptă mai mult decât valorile de adevăr „adevărat/fals".

**Epistemologia şi filozofia ştiinţei**
Este în discuţie ştiinţa cu privire la condiţiile, esenţa şi limitele cunoaşterii. în cadrul acesteia se discută raportul cunoaşterii dintre subiect, obiect şi conţinut. *Filozofia ştiinţei* se ocupă de presupoziţiile şi fundamentele cunoaşterii în fiecare dintre ştiinţele particulare. în acest sens sunt lămurite şi supuse unei examinări critice metodele, principiile, conceptele şi finalitatea acestora.

**Filozofia limbajului**
Filozofia limbajului tratează apariţia, dezvoltarea, semnificaţia şi funcţia limbii. Analiza lingvistică predominantă azi, iniţiată de **WITTGENSTEIN,** se dezvoltă în două direcţii. Teoria ideală a limbajului tinde ca, pe baza unei critici lingvistice şi a formalizării, să creeze un limbaj de o înaltă precizie logică, care să corespundă exigenţelor ştiinţelor exacte. în schimb în cadrul „filozofiei limbajului normal" este cercetat limbajul cu privire la utilizarea sa primordială, cotidiană şi la semnificaţiile sale.

De asemenea, mai există o serie întreagă de ramuri interdisciplinare.
**Filozofia istoriei** încearcă să înţeleagă şi să interpreteze esenţa, sensul şi cursul istoriei, precum şi să înţeleagă omul în istoricitatea sa. în **filozofia religiei** este chestionat fenomenul religiei în esenţa sa, explicat prin funcţia pe care o are pentru om şi societate în diferite cazuri, abor- dându-1 critic.
Interpretarea şi explicitarea naturii ca întreg se constituie ca temă a **filozofiei naturii,** sub incidenţa căreia cade, de asemenea, cercetarea din ştiinţele naturale.
**Filozofia dreptului** se dedică problemei legate de fundamentarea dreptului, îndeosebi dacă există o normă superioară de la care poate fi dedus dreptul pozitiv (de ex. dreptul natural). **Filozofia socială** şi **politică** ia în consideraţie alcătuirea, funcţia şi sensul statului şi ale societăţii. Omul este conceput ca fiinţă socială, a cărui împlinire de sine se petrece în comunitate, îndeosebi în prezent acestea includ şi critica la adresa condiţiilor de viaţă din societatea industrială modernă.

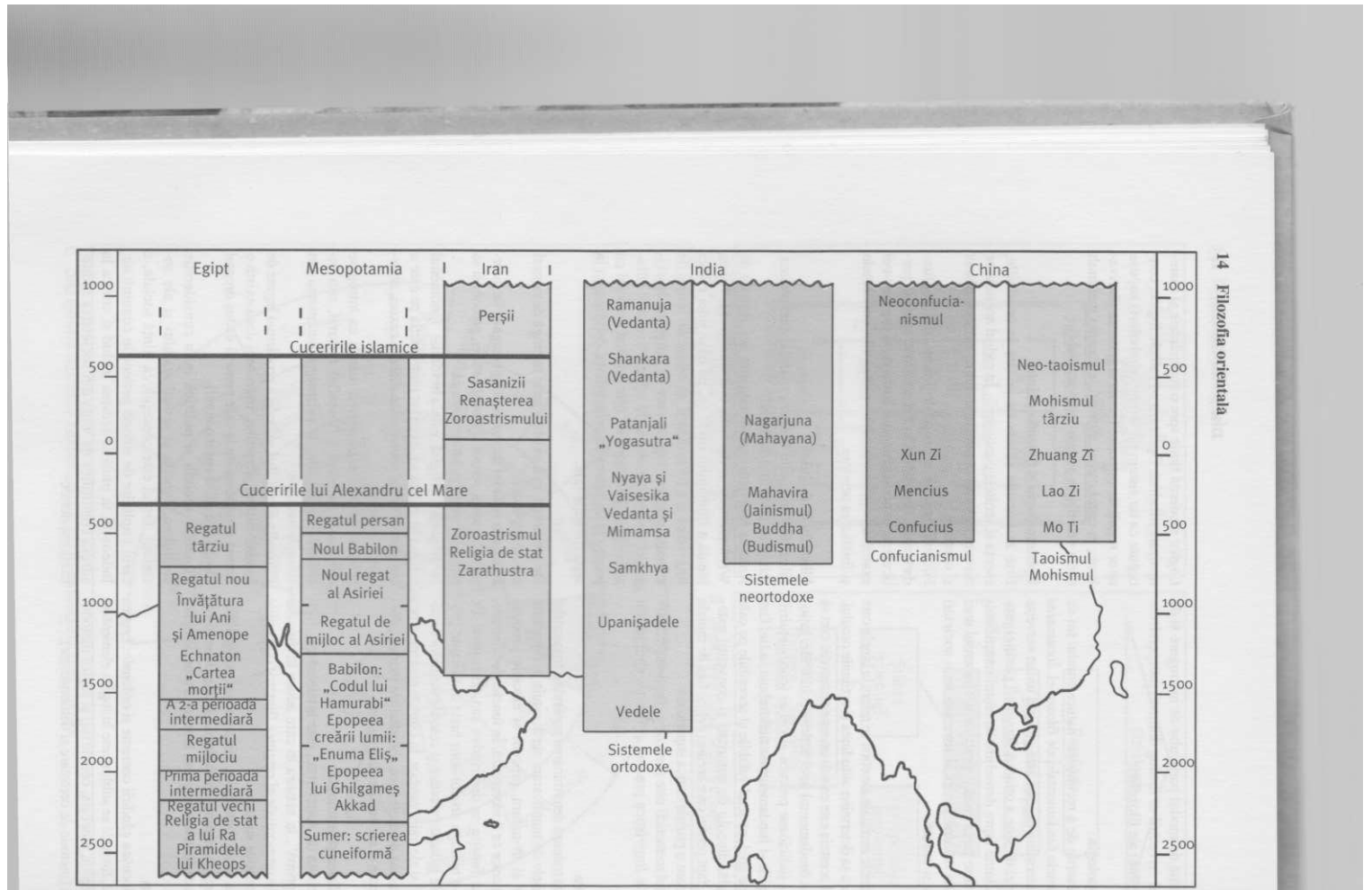


Privire sinoptică: filozofia orientală

In.. puiurile filozofiei în **India** ne sunt transmise **Vede** („cunoaştere"). Datarea lor este impre- rrlr mai vechi dintre pârţi putând data c. din ml i.Hr. în aceste scrieri cuprinzătoare este rttlimniii cunoaşterea mitologica şi religioasa a celor Mirtl vn Iii timpuri, vedele fiind texte de cult desti- um« întrebuinţării de către *preoţi.* \> «IrIr sunt compuse din patru *scrieri:* 1' veda (imnuri de laudâ), Sama veda (cânturi), N ajut vcda (reguli de ritual), Alliarva-veda (formule magice). A» • -.linii le-au fost adăugate texte explicative: *lh tiu minele* sunt menite sa explice sensul şi fina- lii.iini sacrificiilor, precum şi corecta utilizare a fin mutelor.

*I'fwii sulele,* cele mai importante din punct de v mlnr filozofic, cuprind temele fundamentale ale jiln/oliri indiene, dezvoltate ulterior: **I**mv nţalura despre karma şi reîncarnare şi ideea minam a echivalenţei dintre atman şi brahman, tu jurul anului 500 î.Hr. începe epoca sistemelor nin/odcr clasice. Spre deosebire de sfera ideatică ». imiv închisa a epocii vedice, acum apar diferite **..II UI** cure pot fi distinse personalităţi individuale, l toate acestea, şi aici se evidenţiază tendinţa ^iimlirii indiene, aceea de a menţine persoana în »Irlr operei şi de a nu acorda o atenţie prea iiMir dalelor istorice. In . imlii acestui fapt, filozofia începe sâ iasă din cer- ■ ni .ii anii al brahmanilor (preoţilor) şi sâ pătrundă in ci. aiaiurile ample ale populaţiei. în general se U • distincţia între sistemele ortodoxe, care recunosc **HULM iiaira** vedelor ca revelaţie, şi sistemele neorto- «**IMM** ,» air resping acest monopol de autoritate. **i i** li **şase sisteme** clasice **ortodoxe** sunt: HMinkhya şi Yoga, Nyayn şi Vaisesika, Volanta şi Mimamsa. hmiir **sistemele neortodoxe** se numără:

l'ihlisiuul. jainismul şi altele. I'« in nulii tir limp începând cam de la anul 1000 d.Hr. r ai . onsiderata a fi epoca*postclasică* a filozofiei in.limr De la începutul secolului al XlX-lea se (**HINIP** vorbi de perioada *modernă,* caracterizată prin iţa i'lrnia cu gândirea occidentală.

l'Miniula clasica a **filozofiei chineze** este marcată uni. iis« hi dr două şcoli, confucianismul şi taoismul. r- IflngA acestea există numeroase alte curente, •linitr i are trebuie îndeosebi amintite mohis- inul, legitimul, sofismul şi învăţătura despre yin şl yang.

i uiihii holismul îşi are originile în opera lui • **IINHK II IH (KONG QIU; 551-479** î.Hr.), el însuşi considerându-se ca şi continuator al unor tradiţii mai vechi. Conţinutul învăţăturii sale este îndeosebi o *filozofie morală* şi *politică ritualistă.* Cel mai important dintre urmaşii săi este **MENCIUS (MENG TZI; 371-289** î.Hr.), care dezvoltă baza teoretică a confucianismului. *„Cele patru cărţi"* au fost ulterior considerate canonul de referinţă: „Lun Yu" (Discursurile lui Confucius), „Mencius", „învăţătura despre calea de mijloc" şi „Marea învăţătură", în timp ce confucianismul a apărut îndeosebi de pe urma disputei cu taoismul şi cu budismul, ajuns mai târziu în China, *neoconfucianismul* (începând cu sec. al Xl-lea) devine adevărata filozofie de stat a Chinei. Temele clasice de filozofie morală sunt extinse printr-o *cosmologie,* ce se fundamentează pe şcoala yin-yang. **Taoismul** este întemeiat pe cartea atribuită lui **LAO ZI** „Dao de jing" („Lao-dzî", „Tao-te-King"; c. sec. V/IU î.Hr.). Aceasta cuprinde „învăţătura cu privire la calea adevărată şi la virtute". Viaţa omului este înţeleasă ca înglobată în calea *cosmică* a naturii. O idee fundamentală a acesteia este teoria eficacităţii prin *„jion-acţiune".* Cel de-al doilea reprezentant de seamă al taoismului este **ZHUANG ZÎ** (c. sec. IV î.Hr.). **Mohismul** care se întemeiază pe Mo Ti (Mo Zi, Mo-Di; sec. V/IV î.Hr.) reprezintă un punct de vedere *utilitarist,* raportat la bunăstarea poporului. Un curent adiacent cu filozofia clasică este **Şcoala Yin-Yang,** legată de cartea „I Ging" („I-ting", „Yi Jing"). Aceasta susţine că toate evenimentele cosmice rezultă din ciclul principiilor primordiale *Yin* (feminin, moale, întunecat) şi *Yang* (masculin, solid, luminos). Ordinea cosmică se află în relaţie cu viaţa omenească, cu morala şi cu societatea.

Centrele culturale ale **orientului antic** sunt:
-*Egiptul*: marcat de ideea vieţii după moarte. în lumea sa bogat populată de divinităţi sunt cuprinse formele henoteismului şi monoteismului.
-*Mesopotamia*: între Eufrat şi Tigru apar marile imperii Sumer, Akkad, Assur şi Babilon, leagănul marilor epopei cu privire la crearea lumii. -*Iran*: **ZARATHUSTRA (C. 560** î.Hr.) pune bazele unei religii monoteiste cu un pronunţat caracter dualist.
- Orientul Apropiat este locul în care au apărut trei *religii universale*: iudaismul, creştinismul şi islamismul, în care este adulat un dumnezeu, creator atotputernic, a cărui revelaţie se petrece îndeosebi prin intermediul profeţilor şi al scrierilor sfinte.

Brahman

Disoluția în brahman

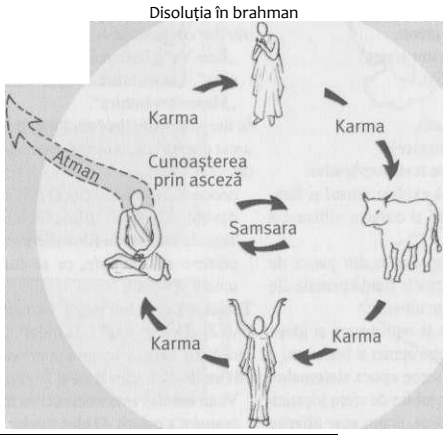


A Upanişadele: karma şi reîncarnarea

Afirmația: pe munte este un foc

Motivația: pentru c

Un exemplu: unde es
precum î

Aplicație: dacă pe

Concluzia: este și fo

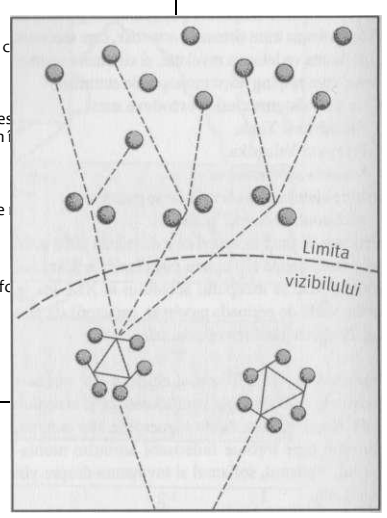


B Nyaya-Vaisesika: Teoria deducției

**In** celebrul **imn al creaţiei Rig-veda** se regăseşte o mărturie poetica timpurie a întrebării - care amoritouza gândirea filozofică - cu privire la originea a lot ceea ce există: *unicitatea* ca fundament al lumii, IMOInergătoare separării dintre existenţă şi non-exis- irnţa, precum şi apariţia zeilor. „Atunci nu exista nici nefiinţa, nici fiinţa, / nici suflarea aerului nu exista, şi nici cerul deasupra acesteia./ Cine avea lumea în grijă; cine o îngloba? /1 Inde se afla abisul cel mai adânc şi unde marea? Moartea atunci nu era nemurire, / Nici noaptea nu exista, şi nici ziua nu fusese revelată - / Fără adiere exista o boare a începutului / Unicitatea, în **afara** căreia nu exista nimic altceva." (trad. cit. în germ. **P. DEUSSEN)**

**I pnnlşadele** (c. **800-500** î.Hr.) nu conţin o doctrină lilo/oficâ omogenă, ci o multitudine de opinii. Cea iiiai eunoscută şi mai fecundă este teoria unităţii dintre **brahman** şi **atman.** Hrahman este conceput ca raţiune primordială, re- pauzându-se în sine, ca esenţa ce străbate tot ceea ce există în lume.
Atman înseamnă şinele existenţei individuale, în sensul esenţei sale propriu-zise. Atman se delimitează astfel de ceea ce îi revine omului doar exterior şi inesenţial.
<nnoaşterea ultimă la care este necesar să ajungă
• unul este aceea că atman şi brahman reprezintă în esenţa o *unitate.* Nu există nimic altceva decât iu easta unitate, principiul cosmogonic atotcuprinzător, in care este înglobat şinele, ca tot ceea ce exista. în esenţa sa profundă omul este în stare să
•u prindă astfel esenţa imuabila a fiinţei.
„( u adevârat brahman reprezintă această lume întreagă... Acesta este atmanul din interiorul inimii mele."
<ea de a doua idee însemnată este învăţătura despre **ktirmu** şi **reîncarnare:**
omul este în mod inevitabil renăscut pe baza faptelor sale (karma), luând o nouă înfăţişare. I autul de reîncarnări este infinit, întrucât toate laptele menţin în funcţie migrarea sufletelor. « oiK cptul de *samsara* („curgerea care se reîntoarce la oiJ.'ine") desemnează implicarea omului în evenimentele lumii. La bază se află o ordine *morală* a lumii, căci faptele bune şi rele conduc la o formă de v ia(a superioara sau inferioară în existenţa viitoare. **In** siiblext se află ideea unei **legi cosmogonice** infinite (dharma), care fundamentează la nivel cosmic i a donator tot ceea ce se petrece şi care se manifestă pentru om ca măsură a acţiunilor sale. Urcare individ este obligat să trăiască în concordanţa cn dharma sa, îndeplinindu-şi datoriile ce îi rrvin In conformitate cu poziţia sa în societate.
La vremea Upanişadelor se petrece o reevaluare *pesimistă* a existenţei umane. Existenţa este considerată în nefericirea şi fuga- citatea sa. - Suferinţa reînnoita constant este creată în eterna alternanţă dintre moarte şi naştere. Bunurile externe ale vieţii par lipsite de valoare în comparaţie cu brahman cel imuabil. Astfel apare aspiraţia spre **salvare** (moksha) ca eliberare din circuitul reîncarnărilor. întrucât faptele sunt cauza şi legătura reîncarnărilor, orice fapte, oricât de bune, nu pot duce la salvare. Calea cea dreaptă este astfel abstinenţa de la orice acţiune şi dorinţă (asceza). Dar în sine se menţine futilă în afara *cunoaşterii.* Cea mai înaltă formă de comprehensiune intuitivă a esenţei brahmanului este forţa mântuitoare: căci cel ce îl cunoaşte pe brahman este el însuşi brahman: „Brahman sunt eu: cel ce ştie acest lucru se eliberează de orice constrângere". Aşa cum râul se dispersează în mare, anonim şi amorf, tot astfel existenţa individuala a înţeleptului se anulează în brahman cel infinit.

Cele *6 sisteme ortodoxe* ale epocii clasice recunosc autoritatea Vedei.
într-o epocă ulterioară, **Nyaya** şi **Vaisesika** se contopesc într-un singur sistem. Nyaya tratează îndeosebi domeniul *logicii* şi al *deducţiilor,* în timp ce Vaisesika reprezintă o *filozofie atomistă a naturii.* Sistemul reunit se evidenţiază îndeosebi datorita alcătuirii unei ştiinţe a categoriilor. Cele 7 *categorii* sunt: substanţa, calitatea, acţiunea, relaţiile de afinitate, particularitatea, inerenţa (relaţia dintre părţile reunite în mod necesar) şi nefiinţa. Teoria deducţiilor operează cu un *silogism* cvin- tuplu. Fig. B prezintă un exemplu frecvent folosit în şcoală:
Pentru ca o concluzie să fie adevărată, este necesar ca subiectul (muntele), cauza logică sau mijlocul de constatare (fumul) şi concluzia logică sau ceea ce este de demonstrat (focul) să se afle într-un raport adecvat unul faţă de celălalt. Consecinţa trebuie să fie mai cuprinzătoare decât cauza, adică se consideră: Unde este fum, este întotdeauna foc; dar nu pretutindeni unde este foc, este mereu şi fum.
Filozofia naturii prevede alcătuirea a tot ceea ce este material din *atomi* indestructibili, a căror conglomerare ca obiecte vizibile este însă destructibilâ. După sfârşitul unei perioade a lumii, legăturile se distrug, până când, după o fază de repaus, se regrupează formând o nouă lume.

Prakriti
(materia primordială)

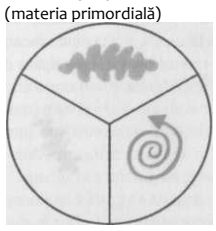

Forțele evolutive

Purusha
(sufletele individuale)

Legătura aparentă cu materia

Ființele

I Desfășurarea (2Aelemente fundamentale)

A Samkhya

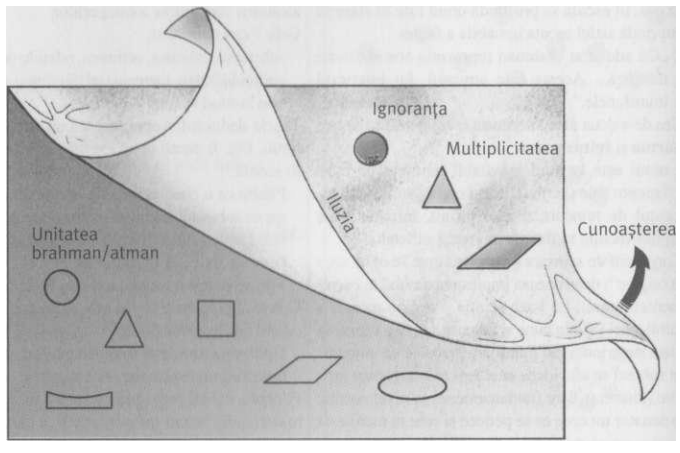


B Shankara: monismul

*i* tmii li vii reprezintă o *concepţie dualistă despre ţiiiih'* < ele doua principii eterne şi necreate ale Ittniii MII ii *purusha*, spiritul pur, şi *prakriti,* materia. I numim deţine conştiinţa, fiind însă cu totul pasiv, «milei încât nu poate crea nimic. IM llittp ce samkhya acceptă iniţial un purusha ttptin/alor, ullerior porneşte de la o multitudine de fiiiHmlia individuale. I'i il iili este Torţa activă şi eficace, dar care nu •li ţine conştiinţă, deci nici finalitate. I »".II pi iu convergenţa celor două principii poate fi 11» ii i lume.i. Cu această ocazie în prakriti acţio- Mprt^i *i forţe formative* (guna):

•pi» luminoasa, fericită; «ft\ mobila, pasională;
•» ( ol mc ura, obturantâ.

(»Mim» .li* începutul unei noi perioade a lumii aceste < ill.i iu stare de repaus. O datâ cu începutul Hiitt MII Im sunt create cele 24 de *elemente de baza* . ^. I. »minte materiale ale lumii ipilnlie acestea samkhya cuprinde raţiunea, HHitlIlnM de sine şi percepţia senzorială).

I..... IM »-sie complet separat de prakriti material, ftitid •(••ai In stare de contemplare faţă de acesta. I Mit i.» **ii** motiv, legătura dintre spirit şi trup nu este di ■ II «puienla. I'apt ce poate fi exemplificat cu aju- ◆»•◆»IL UIUM comparaţii: I »npti • 11111 un cristal incolor pare roşu atunci când •«. |MI. I. „ui se alia un obiect roşu, tot astfel spi- iiitil i .ii afectat de senzorial doar în aparenţă. I'hh i a Ic psihice perceptibile ale sinelui ţin în **iiihiic** de **prakriti.** » iit i pi. v,i/t .nv.i omului din circuitul reîncarnărilor ŞHimifl 'Ini cunoaşterea faptului că purusha acestuia i"i.=i, .1. lu. .mus de nici un fapt lumesc. IM i m li I dispare orice interes faţa de acţiunile lm»»t %u liipt t .iif produce o noua karma.

Iii-a h i uli'i **A** ha/a teoretică pentru **yoga,** în timp »e , ••(• 11.1'n /Inia metoda practică de înfăptuire a • a mi Spic deosebire de samkhya, yoga admite MM HMI ¡VIMI/U/ ca linul zeul suprem. » 11. . i. fumlamentata de ideea că omul poate j^ine. I . ImiMiir.I sulletului, la o înţelegere supe- ||»MM ii in 11 Ic din urma la eliberarea de prakriti Hiianî a pi|n i mu entrate, meditaţie şi asceză. pjtiHttttl . («mit cuprinde 8 *trepte,* dintre care i MU.. I. î ieleia in primul rând la exerciţiile Miu Mim in uiup «c ponderea ultimelor 3 se afla în tMM"=!'» . pi» spirituulâ: i iiMip.dtiicii tiespectarea preceptelor morale), ii ■ ii'lina (preceptele de purificare, asceza, llMilllil),

• I inul-i»oi pol al A corecta, I Mtiiiolul ii '.piiiiţiei,
5. retragerea simţurilor dinspre obiectele exterioare,
6. concentrarea gândurilor asupra unui punct anume,
7. meditaţia,
8. exalarea (unificarea spiritului cu divinul, anularea existenţei individuale).

Prin **Vedanta** (perfecţionarea Vedei) au fost iniţial denumite Upanişadele, ulterior termenul fiind utilizat pentru desemnarea sistemelor doctrinare care se bazează pe interpretarea Vedelor. Pe lângă Upanişade, *Bhagavad-gita* este una dintre cele mai importante cârţi ale Vedantei. Cel mai important reprezentant este SHANKARA (c. 800 d.Hr.), a cărui teorie este subordonata unui monism strict. Nu există decât un singur principiu primordial cosmic, care ca întreg trebuie înţeles ca brahman, iar şinele individual ca atman (cf. p. 17). Relaţia lor reciproca poate fi descrisă ca fiind aceea a spaţiului infinit faţâ de spaţiul unor vase individuale. Este acelaşi spaţiu, care a fost delimitat. Astfel adevărul este *„jion-dualitatea"* (advaita) în timp ce pluralitatea lucrurilor nu este decât *iluzie* (maya). Diversitatea fenomenelor empirice rezulta din necunoaşterea prin ignoranţa. Salvarea din ciclul reîncarnărilor este atinsă prin cunoaşterea elevată cu privire la atman şi brahman, în Vede există însă şi anumite texte în care punctul de vedere este pluralist şi unde este acceptată o multitudine de fiinţe individuale. Interpretarea datâ de SHANKARA este aceea câ cea mai înaltă dintre cunoaşteri coexistă cu o treapta inferioara, adaptată la capacitatea conceptuală a masei mari de oameni. La acest nivel se vorbeşte despre sufletele individuale şi divinităţile diferite, care sunt venerate în forme diferite. O serie de gânditori au modificat ulterior monismul strict al lui SHANKARA. Astfel RAMANUJA propovăduieşte existenţa unei divinităţi personale, ale cărei atribute sunt lumea şi sufletele individuale. Acestea îşi menţin însâ individualitatea şi după trecerea în unitatea cosmică.

MADHVA este adeptul pluralismului, conform căruia divinitatea, sufletele şi lumea sunt complet diferite între ele.

**Mimamsa** se dedică regulilor de *interpretare* adecvată a Vedei. Aceasta este considerată ca autoritate etemă şi necreată. Pentru a determina semnificaţia unui text se cer parcurse 5 faze precise. Corespunzător obiectului său, mimamsa tratează îndeosebi teme hermeneutice şi ale filozofiei limbajului.

IGN$_{OR}$

ZEII

£

OAMENII S ---------- T,TANII

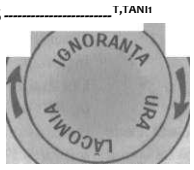


Ui
%

SPIRITELE

S #

ANIMALELE

SPIRITELE MALEFICE

; Cauzele **ĭ** suferinței

Posibilitățile de reîncarnare

lOiOM

Interdependenț a cauzală a vieții

A Budismul: „Roata vieții"

Factorii existențiali (dharma) sunt:

Toate deosebirile sunt aparente

nici - ființând

nici - neființând

A fi prins în samsara este o iluzie

Vacuitate

nici - atât ființând cât și neființând

Nirvana

nici - nici ființând, nici neființând

Samsar a

B Nagarjuna: doctrina vacuității

I.Mti.i Jniiiismului a fost întemeiată de către **M MI AMU A** (c. **500** î.Hr.). Aparţine, ca şi budismul, >1« a armele care nu se întemeiază pe autoritatea Vnlfi,

• li mentcle componente ale lumii sunt **sufletele Individuale,** care de la natura sunt apte de a iiiinj'i perfecţiunea, şi substanţa **inanimata** (de i iin* (ine spaţiul, eterul, precum şi materia).

I lluil întrepătrunse de materialitate, sufletele nu t»>i Inlaptui predispoziţia lor naturala de atot- . mitlii'.ieic şi de fericire. Astfel, pe baza activităţii lm» t. rstea atrag particule materiale, deci materie *minţi eare se stabilizează pe baza pasiunilor şi

• i< i. tutuia includerea indisolubilă în circuitul »t nu iiinarilor.

*I in ihi.iic.i fericirii* este eliberarea sufletului şi «li \ iiţia acestuia spre centrul perfecţiunii. **l MHOI** mnnge in acel stadiu, sufletul trebuie sâ se t»()t« »r/e de kanna, împiedicând printr-o viaţă plină »U- v Miuir intru/.iunea în continuare şi eliminând în **n**M» 'Im urma prin asceză karma deja existentă.

itMiliMiiiil > înlemeiază pe activitatea şi pe teoria **IM .. .....AH I A GAUTAMA (C. 560-480** î.Hr.), cel **T »M** ilupa luminarea sa s-a autointitulat **BUDDHA.** Iliiilhmtil ţine de religiile non-teiste, întrucât nu .<»... i ar o divinitate eternă, i **H«|•x IмmIнm ıı,ı** exisia o fiinţare permanentă, totul flitul in . ш s de *devenire* şi *perimare.*

vin l **KHDDHA** respinge însuşi conceptul de sine (•tilltHul). Inlrucât nu există substanţă durabilă. Ni» i t I. nu uleie linale care fundamentează cursul ţttMiii nu aiul substanţe materiale sau spirituale, ci pti pili laţi i ian inconsistente. Aceşti factori exis- i. n|Mll i.iiiaiiua) Ibrmeaza 5 grupe: i »Mptaalul. m **n**/,aţiile, distincţiile, forţele motrice, 1.1. de conştiinţa. I Mu . a. a se i ompun toate fenomenele tangibile ' i li l»» It animalele, oamenii). Apariţia şi dispariţia anii deieiminate de o dependenţă cauzală. H» MiaiA iepie/inta *doctrina reîncarnării* şi a Piff un i i i/'h-loi dupa karma. întrucât nu exista o WitMaiiia .puiliiala imanenta, noua fiinţă, care se - i înmare a laptelor celei precedente, nu va fi i-lf tui. a nu l la trup, nici la suflet cu cea ante- fiiia» » i »ra i c dăinuie dupa moarte este mai

**i E» »•- ! .1.. II** lanţul cauzal al faptelor, care con-Mit* la apaiiţiii unei vieţi noi. Aceasta interdepen-**ii ti**(a • **li mmţlinita m teoria nexului cauzal**

• **M V < LI AHI NAI'I'):**

i »h. i ipniiiauia •.(• produc 2. forţele motrice care **M** ' <• « l amia, din acestea o conştiinţă şi de an i I nunii'lc şi lorma corporala (individul), I .ţ . **M** ra/a '» simţurile şi 6. contactul (per- i^Plia vi u/oi tala) eu lumea sensibila, din 7. percepţie izvorăşte 8. sejpa (aviditatea) şi o dată cu aceasta 9. înclinaţia vitala, de unde rezultă 10. devenirea karmică, şi implicit 11. o noua reîn-carnare şi 12. îmbătrânirea şi moartea. Acest ciclu nu poate fi întrerupt decât dacă ignoranţa şi răul implicit sunt reduse la neant. Cunoaşterea salvatoare constă din cele „4 **adevăruri** nobile":

întreaga fiinţare este plină de suferinţă. Cauza suferinţei este setea de viaţă. Eliberarea de suferinţa reprezintă stingerea setei de viaţă.

La suprimarea setei de viaţa conduce nobila „cale octuplâ".

Nobila **cale octuplâ** cuprinde cele 8 precepte etice ale lui **BUDDHA:** contemplarea dreapta, starea de spirit dreaptă, discursul drept, acţiunea adevărată, subzistenţa dreapta, aspiraţia dreapta, reflecţia dreapta, di- soluţia dreapta. Cel ce recunoaşte adevărurile nobile şi parcurge calea octuplâ atinge salvarea. Finalitatea este pătrunderea în **nirvana** (extincţia). Sensul este acela al stării de completă suprimare a pulsiunii vitale şi a ciclului de reîncarnări, încă din timpul vieţii, cel luminat se poate elibera de toate dorinţele, intrând după moarte în nirvana absolută.

După moartea lui **BUDDHA,** doctrina acestuia a fost dezvoltată în diverse direcţii. Şcoala **Hinayana** („micul vehicul") reprezintă budismul monastic, preocupat de calea de mântuire a unui numâr restrâns de aleşi. **Mahayana** („marele vehicul") în schimb se adresează unor mase largi. Venerarea lui **BUDDHA** îmbracă trăsături caracteristice teiste, individul aflat pe calea mântuirii putând sâ se asigure de ajutorul din partea unor *bodhisattva.* Aceştia sunt nişte luminaţi, care, din iubirea pe care o nutresc faţâ de om, renunţă să intre în nirvana. Semnificativă este aşa-numita *Jnvăţătură de mijloc"* a lui **NAGARJUNA** (sec. al **IL**-lea). Important este doar ceea ce exista în mod independent ca provenind din sine. întrucât factorii existenţiali nu exista decât în interdependenţa reciproca, aceştia sunt lipsiţi de determinare, adicâ vizi. în acest fel lumea în ansamblul sâu este vidă, şi *vidul* se dovedeşte a fi unicul principiu, dincolo de fiinţă şi nefiinţă. Diversitatea este în realitate doar iluzie. De aceea nici nu exista vreo deosebire între samsara (ciclul devenirii) şi nirvana. Cunoaşterea salvatoare este: ne aflăm în nirvana, vidul fiind unica realitate.

¥H1

R^ompensă^și punițimie

Exercitarea puterii prin legi \Ä, £

Legismul [/¿JpisMl Suveranul Alti(

B Comparație cu legiștii

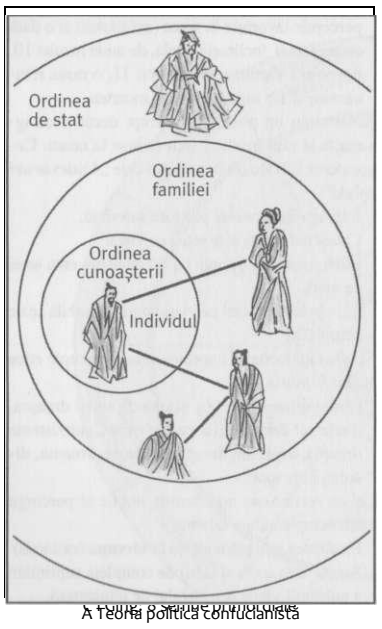


A Teoria politică confucianistă

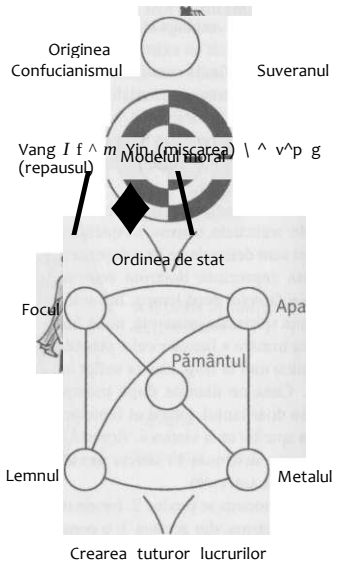


D Zhou Dun-yi: forțele cosmice

< tinl**'iicianismul** se fundamentează pe învăţătura lui < »NFUCIUS (551-479 î.Hr.), situat în tradiţia unei Míiitdiri arhaice, câreia vrea sâ îi atribuie autoritate. I »•' |H* urma sa nu există nici o scriere. Teoriile sale tu li ist ulterior adunate în cartea „Lun yu". «t intinea sa vizează viaţa reală a omului şi importanta ***practicii,*** în condiţiile în care el se situează pe (M./ilia unei filozofii morale şi politice de tradiţie **illuiilisia. Virtuţile** fundamentale sunt: Umanitatea, echitatea, decenţa, înţelepciunea şi feillitAtea.

V < ir.i se înfăptuiesc în relaţiile fundamentale dintre:

• 1' nnnitor şi servitor al statului, părinte şi fiu, fra- i. Ic mai vârstnic şi cel mai tânăr, soţ şi soţie, pri- »it n şi prietenă.

Malillilalca *statului* se constituie pe morala individului -,11M- rolul central al familiei. Adevăratul suveran gt»vrmca/rt poporul doar bazându-se pe exemplul luttoil |>t-1 are îl conferă. Un fragment din „Marele Mntlm sintetizează interdependenţa de natură morală tlinin' întreg şi părţile sale componente:

< And t ineva doreşte sâ guverneze o ţară, întâi in **IMIIC** sa menţină în ordine propria sa familie. I >a. ,i cineva doreşte sâ menţină ordinea în propria **M** lamilie, în primul rând trebuie sâ îşi formeze

•>ii ¡ii tenii. Când cineva doreşte sâ îşi formeze ca- t a. Ierul, trebuie în primul rând sâ deţinâ cumpătul rtdiM val. Daca se cere a avea cumpătul adecvat, in huir ui primul rând sâ gândeşti sincer. Pentru a ¡jiitili sincer se cere a ajunge la judecata dreaptă".

hogiamul confucianist de clarificare şi ordonare a **I I«»I** t ijelor serveşte gândirii drepte. M. aiul il reprezintă nobilul educat, înţeleptul. Aillrl educaţiei, care cuprinde spiritul şi inima, i «f nlilbuie o însemnătate deosebită. Mi **NI** ins (371-289 î.Hr.) consideră că omul este

....fim nalura sa. Fundamentele tuturor virtuţilor tlfh i ii sunt înnăscute omului, acesta neavând alt- t pv a tir IfU'Ut decât sa le păstreze şi să le dezvolte.

■îmi. a .1. ansamblu a statului este determinată în mntl ti» , isiv de calitatea morală a suveranului său. i ti tt . iau hun este urmat de oameni în mod firesc. | * iul upiem al acestuia trebuie să fie bunăstarea şi tuiualii poporului sau.

.1. ..N. hur de acesta,**XUN**Zi (c. 313-238 î.Hr.) ■ftliilfA i a omul este *râu* prin natura sa şi că mi |uiair li îndreptat decât anevoie prin educaţie **il t ullură.**

«• |tu#l||lr i miliara faţa de politica constituită pe • »# i intiialt'l iu confucianism este adoptata de « in. ^nil»iura Icglştilor. Ţelul acestora îl con- iiiiun nu ,iai alolputernic şi adecvat. Acesta se sjtiiļlini ¡in puirira rasei suverane, a armatei şi a ♦etiulllltll

La bază se află *legile* inechivoce, obligatorii pentru fiecare, a căror respectare trebuie garantată printr-un sistem riguros de *puniţiune* şi de *recompensă*. Programul legist de putere statală este pragmatic şi obiectiv, precum şi antitradiţionalist.

începând cu secolul al Xl-lea, **neoconfucianismul** devine filozofia predominantă în China. **ZHU XI** (1130-1200) adoptă o poziţie *dualistă*. Cele două principii fundamentale sunt principiul universal al formelor// (înţetepciunea lumii) şi principiul eficienţei materiale *qi*. Aceste principii, care sunt determinante în natură, determină în egala măsură şi omul: *li* ca esenţă identică pentru toţi oamenii, *qi* ca determinare individuala. De asemenea, natura etica a omului provine din modelul formei universale, astfel încât *li* acţionează şi în sensul unei norme de conduită. Spre deosebire de acesta, **WANG YANG-MING** (1472-1528) adopta un punct de vedere *monist*, acceptând raţiunea ca unicul principiu universal care face parte din spiritul omenesc. Omul deţine prin natura sa capacitatea de a cunoaşte lucrurile în sine. Atunci când îşi depâşeşte pasiunile egoiste, este capabil sâ se identifice cu raţiunea lumii. De aici există o interdependenţă strânsă între acţiunea eticâ şi cunoaştere.

**Doctrina despre yin şi yang** este legată de cartea schimbărilor („I Ging"). Aceasta conţine speculaţiile numerice menite sâ creeze legătura dintre cursul naturii şi viaţa omului, pe baza unui principiu ordonator comun. Baza pentru această teorie o constituie cele 8 *trigrame* alcătuite din linii continue şi întrerupte, care simbolizează forţele naturii şi proprietăţile (fig. C). Combinaţia acestora, formând 64 (8 x 8) hexagra- me, sintetizează într-un sistem ordonator comun toate forţele cosmice. Cele două principii cauzale sunt *Yang* (masculin, solid, luminos, activ) şi *Yin* (feminin, moale, întunecat, pasiv). Prin interacţiunea dintre acestea este explicata formarea şi transformarea tuturor lucrurilor şi a evenimentelor.

Neoconfucianismul şi taoismul utilizează doctrina despre Yin şi Yang pentru a-şi formula *cosmologia*. Filozoful confucianist **ZHOU DUN-YI (1017**-1073) alcătuieşte o diagrama care reprezintă interacţiunea forţelor cosmice (fig. D). Forţa supremă (Tai Ji) determina prin mişcare forţa Yang, urmată de repaus şi astfel de forţa Yin. Din interacţiunea dintre Yin şi Yang se creează cele 5 elemente şi din acestea tot ceea ce fiinţează.

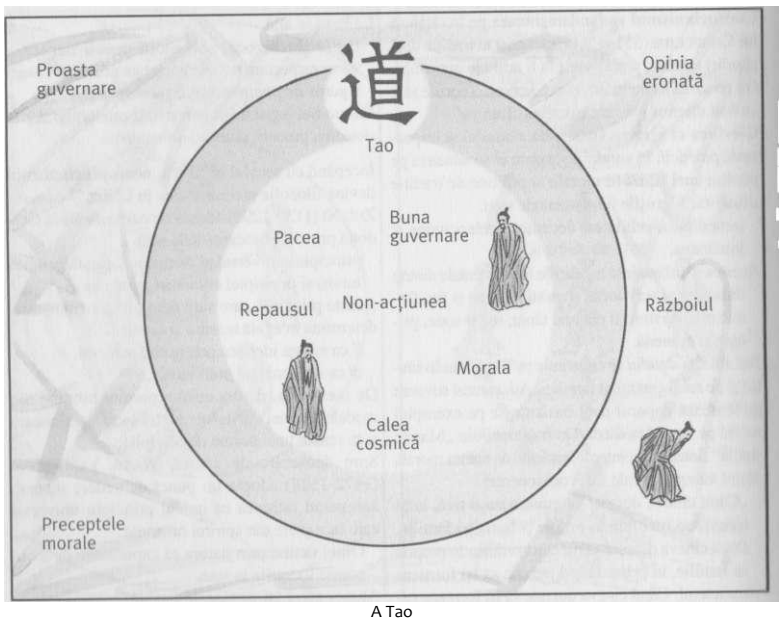


A Tao

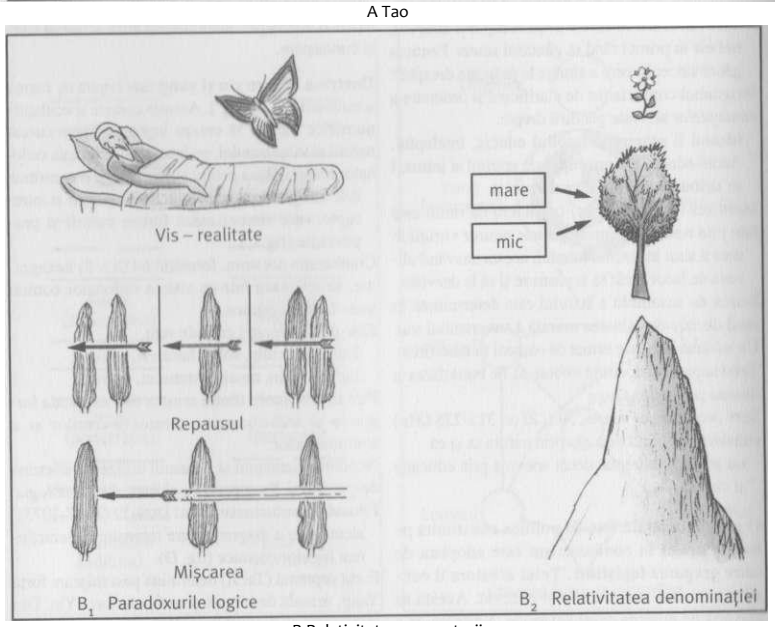


B Relativitatea cunoașterii

Ir **Oul** clasic al **taoismului** este „Dao de jing" t I ao-te-King"; c. sec. V/III î.Hr.), atribuit lui **L M > /I (LAD Ti). CU** toate acestea, nu există certi- uiilinea existenţei istorice a lui **LAO ZI.** i ,iiteu tratează despre „cale (tao) şi virtute", fiind în

I **M** Imul rând vorba despre relaţia dintre **tao** şi viaţa tunului, îndeosebi cea a suveranului. Ceea ce reprezintă tao nu poate fi exprimat adecvat prin i»t v mie. Este ceva nenumit, întrucât orice nume

II pi una ceva determinat ca existent, în timp ce tao Intnscende dincolo de toate diferenţierile cu privire Iii *¡vincipiui* atotprezent, „calea naturii şi a vieţii i individuale)".

„Măsura omului este pământul, măsura pământului este cerul, cea a cerului este tao, iar tao îşi este sieşi măsură." In .< msecinţâ, calea cea dreapta a înţeleptului şi cea ti suveranului înţelept constă din a fi călăuzit de i «Iţe lao, înţeleptul eliberându-se lăuntric de orice liiutn egoistă, înţeleptul acţionează prin **„non-acţiune".**

• eea ce nu este echivalent cu „a nu face nimic", ci

< ii suprimarea oricărei intervenţii inutile în evenimente. Cu cât omul încearcă mai puţin să prevadă intenţionat, cu atât mai mult lucrurile se desfăşoară pe i alea reprezentată de tao.

„Tao este eterna ne-facere, cu toate acestea nimic **nu** rămâne nefăcut." Malul şi *ordinea politică* nu sunt respinse, fiind însă in mod necesar reduse la măsura lor minimală. **( II** cât exista mai multe legi şi prevederi, cu atât vor l i mai mulţi infractori, t **II** cât suveranul domneşte mai puţin, cu atât îi merge ţării mai bine. Numeroasele prescripţii morale sunt un indiciu cu plivit« la faptul că adevărata *virtute* s-a pierdut. Cel

• * trăieşte conform virtuţii nu este nevoit să cugete

• **II** pi ivire la aceasta şi nici nu are nevoie de reguli pe » are sa le respecte. înţeleptul trăieşte în simpli- i ne şi acţionează prin aparenta sa fragilitate. Astfel mie adeseori comparat cu apa:

necesara pentru toate fiinţele şi, în ciuda faptului « a este fluidă, nimic dur nu o poate influenţa.

< ••lui de-al doilea taoist însemnat **ZHUANG ZÎ I** set IV î.Hr.) îi este de asemenea specifică însemnalalea redusă pe care o atribuie moralei confucia- m .ie minuţioase ca expresie a pierderii simplităţii Iniţiale a virtuţii. **ZHUANG ZÎ** încearcă să zdruncine

• riiiludinile false existente în opinia oamenilor, la. aud trimiteri la *relativitatea* experienţei practice a ,i etaloanelor valorice. Un exemplu celebru este - el al „Visului fluturelui":

i audva Zhuang Zhou visa cum că era un fluture, nu Ilulure In zbor, lăsându-se în voia plutirii şi care nu avea habar de Zhuang Zhou. Brusc se trezi şi constată că este din nou Zhuang Zhou. Acum nu mai este sigur dacă Zhuang Zhou a visat că este un fluture, sau dacă fluturele a visat că este Zhuang Zhou. Cert este că între Zhuang Zhou şi fluture există o deosebire. Tot astfel se petrece transfor- marea lucrurilor."

**ZHUANG ZÎ** subliniază de asemenea limitele *vorbirii:* tao nu poate fi parafrazat decât prin formulări paradoxale, care se anulează reciproc. Perceperea tao nu este posibilă decât pe cale *mistică,* descrisă prin imagini. Spiritul trebuie să-şi afle odihna, aşa cum de abia o apâ liniştită se limpezeşte. Trebuie să renunţe la a mai opune rezis- tenţă, astfel încât să se lase purtat de tao precum o frunză este purtată de vânt.

Pentru Mo Ti (sec. V/IV î.Hr.) cauza tuturor relelor din lume constă din absenţa **iubirii de oameni.** Dacâ s-ar instaura o iubire atotcuprinzătoare, pacea şi bunăstarea ar reprezenta urmările certe **(mohismul).** *Prosperitatea* poporului constituie principiul suprem al acţiunii politice. Tot ceea ce nu este profitabil este respins de către Mo Ti. Aici se încadrează războiul, dar şi luxul şi o mare parte a culturii, întrucât în scopul menţinerii acesteia sunt exploataţi supuşii. Pentru a ajunge la o teorie certă, se cere să urmezi o *metodă* determinată, care include 3 aspecte: comparaţia cu opiniile gânditorilor anteriori; verificarea pe baza concordanţei cu faptele empirice; verificarea în practica socială.

Sub termenul generic de **sofişti** sunt incluşi o serie de gânditori, despre majoritatea cărora în general nu se cunoaşte decât ceea ce s-a transmis prin relatările altor filozofi. Arta argumentativă a acestora i-a obligat pe reprezentanţii altor şcoli să-şi precizeze propriile teorii. Fragmentele care ne-au parvenit dovedesc faptul că erau preocupaţi de *probleme ale filozofiei limbajului* şi *ale paradoxurilor logice.* în majoritatea cazurilor nu s-a transmis decât concluzia paradoxală, despre sensul şi modalitatea argumentaţiei nefiind posibile decât supoziţii. Două exemple:

„Un câine alb este negru." Un comentator interpretează acest enunţ astfel: Atunci când un câine are ochii nevăzători, este numit un câine orb, dar atunci când are ochii mari nu se spune că ar fi un câine mare. De ce atunci când un câine alb are ochii negri să nu fie numit un câine negru. „O săgeată în zbor nu se află nici în mişcare, nici în stare de repaus." Acest enunţ aminteşte de paradoxul filozofului grec **ZENON (V**. p. 33) şi ar putea fi astfel interpretat: în orice moment dat, săgeata se află în nemişcare, deci în repaus. Cu toate acestea, ajunge la destinaţie, fiind deci în mişcare.

Ra Amon Anubis Ptah Osiris Maat Hathor Thot

Zeul solar, Zeul lumii | Zeul tărâmul morţii | Zeul Fertilitatea şi gărilor | Ordinea Iubirea şi înţelep- | Stăpânul creaţiei lumii | funerar meşteşu- | fericirea ciunea

A Divinităţile egiptene importante

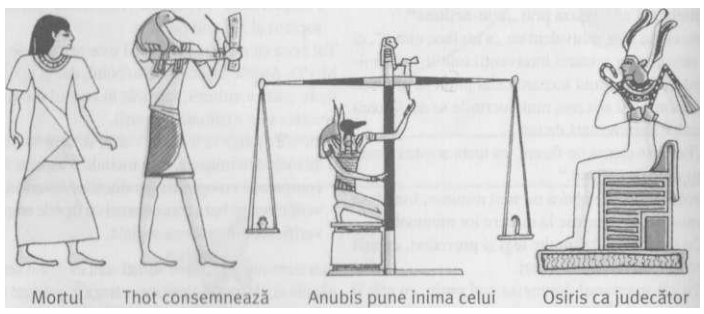


rezultatul mort în balanţă cu ma'at

B Judecata de apoi la egipteni

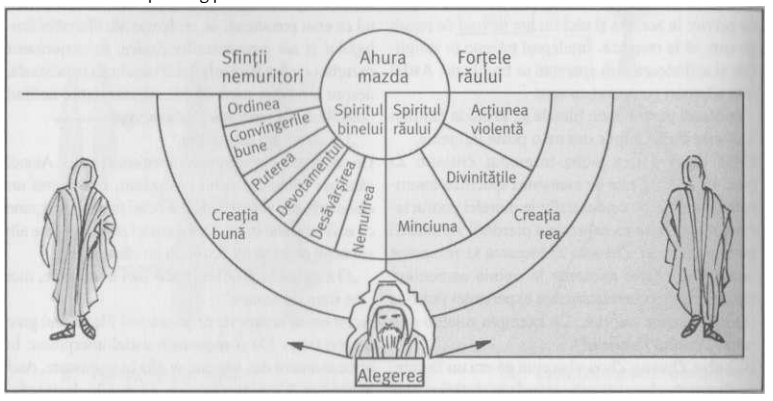


C Iran: viziunea despre lume după Zarathustra

I nlptul se numără printre cele mai vechi civilizaţii ale lumii:

Regatul vechi (2900-2040 î.Hr.), mijlociu (2040- IVV7 î.Hr.) şi nou (1536-715 î.Hr.), inclusiv două perioade intermediare. La acestea se adaugă şi Kegatul târziu (până la 332 î.Hr.) (v. fig. p. 14).

l'cllţria Egiptului cuprinde o pluralitate de *zei,* fapt • * plicabil prin formarea statului ca urmare a eonii »pini unor triburi de origine diferită. Un rol deo-

< t.ii Ic revine *divinităţilor solare.* Pe parcursul Inimici, lumea zeilor egipteni suferă numeroase li un*fbrmari şi combinaţii, /eul soarelui Ra converge în Regatul nou cu zeul . leatiei Amun, devenind Amon-Ra. (Suveranului I ie atribuie titlul de „fiu al lui Ra".) Ulterior »i esta este înlocuit de Osiris ca zeu al imperiului. n l ui Minbolizează ordinea cosmică şi etică a lumii. **IM** vremurile ulterioare „ma'at" desemnează de temenea adevărul sau cunoaşterea justă de sine. I Htnl acesteia, Ptah, este patronul tuturor artiştilor şi **hm 11** iaşilor. Hathor este zeiţa iubirii şi a bucuriei. **IM** |urul anului 1360 î.Hr., regele eretic **AMENHOTEP** I **MI** n< ii'iiis IV, **EHNATON**) întreprinde demersul de a Impune un *monoteism* veritabil. Printre altele, reforma IM ui măreşte să pună capăt preamăririi unui zeu *pri- m Iuti* (precum, de ex., Amon). Adorarea trebuie să 'f. iinlieptată exclusiv înspre Aton (discul solar). în Imnul soarelui" creat de către acesta se spune: < ii «le numeroase sunt creaţiile tale, ele fiind **AM** unse in faţa oamenilor, tu zeu unic, în afară de ne **IUI** mai există nici un altul... Tu îl aşezi pe fiecare

.... . locul sau, te îngrijeşti de nevoile fiecăruia,

. ..... . .ne hrana sa, numărate fiindu-i zilele."

•• ne,, imtial /,eu al fertilităţii, este legat prin mit de ***hufH'ihil Morţii'.***

i i« leadus la viaţă de c*a care îi este totodată Miile sora, Isis.

**i** iu.....a emfază asupra vieţii de **dincolo** este una tliHih i **II** ai leristicile principale ale religiei egiptene. • alif ii morţilor" relatează despre sosirea celui care muili in „Imperiul de Apus" ca fiind o dezbatere

jM.ii. iot A (fig. li):

< liiiih deţine rolul de judecător, zeul morţii, Anula . ¡intuieşte inima omului cu măsura dreptăţii • ui » in Tltot, zeul lunii, dar şi al înţelepciunii, > **MIIM** miieaxâ rezultatul, hp.. ihiinl ttebuie sa „mărturisească", justificân- in **M** laptele lumeşti. La menţinerea forţei vitale a ulît nilul ika) serveşte îmbălsămarea trupurilor. Sufle- mi şptt tiuul (Im) se reuneşte după moarte cu Osiris.

**I "MOMI înţelepciunii** în varianta egipteană s-a **IMIIMMI-**, îndeosebi prin **ANI** şi **AMENOPE** (c. 900 î Mi t A» i'Nia csie înrudit cu culegerea de pilde biblice (de ex. „Cartea versetelor"). Cuprinde

observaţii cu privire la existenţa omeneasca şi sfaturi cu privire la conduita de viaţă. „Mai bună este pâinea atunci când inima se bucură decât este avuţia la necaz. Cel iute la mânie este ca un copac ce sfârşeşte ca lemn de foc, în timp ce persoana modestă este ca un pom ce rodeşte în grădină."

în **Iran** **ZARATHUSTRA** (gr. **ZOROASTRU**) pune bazele religiei monoteiste a lui Ahura Mazda („stăpânul atotînţelept"). în conformitate cu tradiţia persană, apariţia lui **ZARATHUSTRA** trebuie datată în jurul anului 560 î.Hr.
Aceasta religie este uneori numită *mazdaism*, adepţii săi zoroastrieni şi (de la apariţia islamismului) parşi.
**Ahura Mazda** este înţeleptul zeu al creaţiei, însoţitorii săi sunt *sfinţii nemuritori* (amesha spenta), reprezentări personificate ale unor divinităţi. Acestea sunt ordinea dreaptă, opinia bună (vohu mano), puterea suveranului, „armaiti", adică devotamentul zeului faţă de oameni, perfecţiunea şi imortalitatea. **ZARATHUSTRA** descrie lumea ca loc de confruntare între două principii: spiritului sacru ca mijlocitor între mazda şi creaţiile sale i se opune spiritul malefic. **Dualismul** dintre cele două traversează procesul lumii:
„Iar la început au existat aceste două spirite, gemenii, care după propriile lor cuvinte se numesc binele şi râul în gândire, vorbire şi fapte. Cei ce acţionează bine au ştiut să facă o alegere justă între cele două." Forţele râului care se înfruntă sunt minciuna, gândirea eronată şi actul de violenţă. Vechii zei (daevas) de asemenea sunt demoni ai râului, meniţi să-i abată pe oameni de la înţelepciune şi de la lege (asha). După o doctrină ulterioară, lupta integrală durează 4 perioade a câte 3000 de ani. **Omul** deţine după **ZARATHUSTRA O** existenţă „în came şi oase", adică trupească, şi una spirituală. El se confruntă cu *alegerea* între bine şi râu, putând ca atunci când a făcut o alegere bună să impună binele definitiv. La capătul luptei se află edificarea *Imperiului lui Ahura Mazda*. *Judecata lumii* marchează ultima etapă a creaţiei. Cu această ocazie fiecare individ dă socoteală de gândirea şi faptele sale. Celor ce au ales râul li se aplică pedepse aspre. Cei buni vor fi recompensaţi cu fericire şi nemurire. Imperiul lui Ahura Mazda, descris ca glorios, se împlineşte în ordinea dreaptă şi în gândirea ideală.

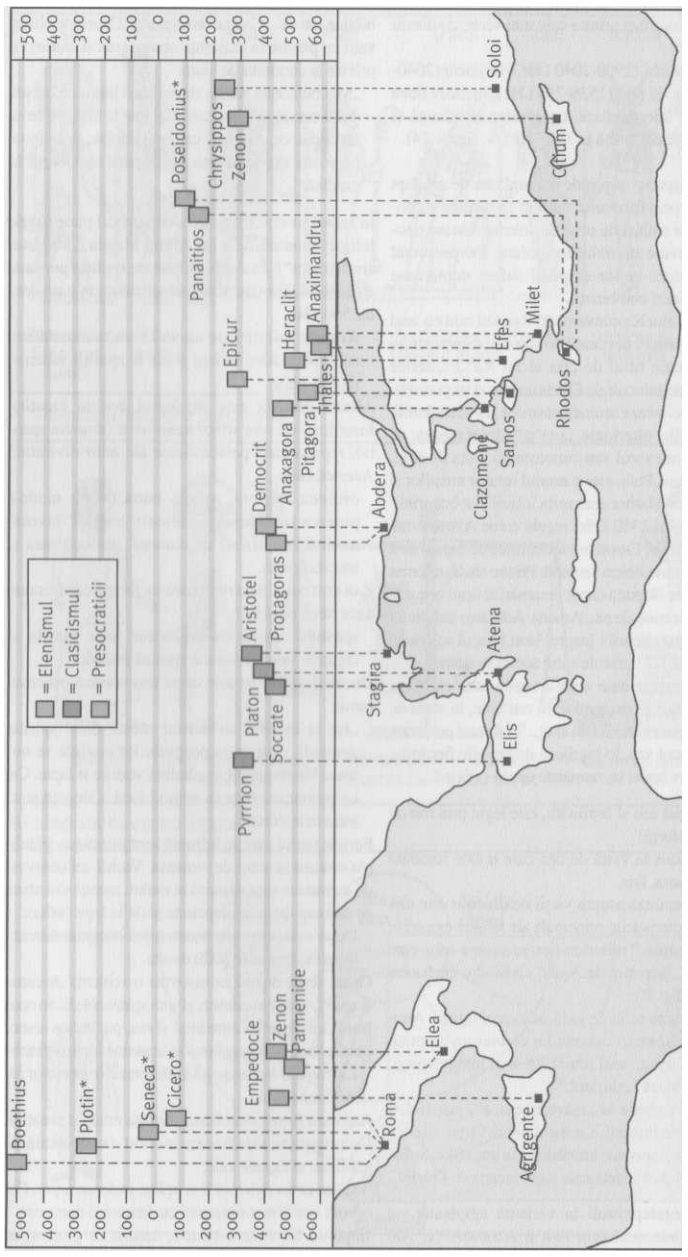
500
400
300
200
100
0
100
200
300
400
500
600
= Elenismul
= Clasicismul
= Presocratici
Boethius
Plotin*
Seneca*
Cicero*
Empedocle
Zenon
Parmenide
Pyrrhon
Platon
Aristotel
Socrate
Protagoras
Democrit
Anaxagora
Pitagora
Epicur
Thales
Panaitios
Poseidonius*
Chrysippos
Zenon
Heraclit
Anaximandru
Efes
Milet
Soloi
Cipru
Rhodos
Samos
Clazomene
Abdera
Stagira
Atena
Elis
Roma
Elea
Agrigente

**< )rl|(lni)c**

l - ij Anul filozofiei occidentale se află în *coloniile* cşii de pe ţărmurile Mării Mediterane, în Asia Mit .1 ionica şi în Italia inferioară. Comerţul intens |ii.u ilcut acolo *ou* lumea cunoscută la acea vreme .... I i-t .1 oraşelor coloniale greceşti nu doar pros-peiHale, ci le mijloceşte accesul la cunoaşterea '!"!.mditade alte popoare: matematica, astronomia, geografia, calendarul, hanii, hârtia.

• iiiilnintarea cu culturile altor popoare stimulează •¡I laiyeşte orizontul spiritual, hume caracteristicile acelor vremuri se numără in > fir.i incipientă de la regimul aristocratic spre tlit lorme de guvernare (tirania, democraţia) şi sMttplomele corelative de criză politică internă. în m • - ic vn-muri de reorientare spirituală se petrece Hau* formarea definită ca „de la mythos spre **LITGIM" (W. NESTLE).** în locul explicaţiei funda- tiişitlaie pe zeii antropomorfi sunt cercetate de uui încolo *l'uihipiile naturale, raţionale,* susceptibile sâ t *plt» c ordinea lumii şi poziţia omului. V • -r.i.i trecere însă nu se petrece abrupt, astfel in. ii j'.indirea mitica încâ persistă la presocratici, tlm -i iu numeroase locuri laPlaton.

I'i tiu Iplllr fundamentale ale filozofiei antice sunt: iniit I t.iuM i u privire la raţiunea primordiala (arche) bi Iti legitatea primordială (logos) a lumii şi implti li i .uitarea principiului unitar, i. tiu l.' legate de conceptul de aletheia (dezvâ- **IIIII»** *a i liinlareu, adevărul, cunoaşterea adevărată.* m n.. iu ¡isupra naturii omului şi determinării sale ni., ualtii .i *sunetului, binele (agathon)* şi *virtutea* (<«**M** t. i In clica individuală, problema accesului U *nidenionie* (starea de fericire).

I*»[1]ÎI»MII#«IVM

l p....» pnsnenitlcft: cuprinde filozofia milesiană 4 Httluill, •.! oala pitagoreica, eleaţii, pe Heraclit, **HI..-..I11** ii.iluialişli tflrzii şi atomiştii. **IM** yiil.i **M**<*hştu* aparţin tot de apoca presocratică. II**M** II preocupa omul şi societatea. **I** ■ ii., i.l.i siliştilor, care au continuat sâ demi- >. •. ni«ttlelele mitice şi au ridicat problema .. pu .. uliiiiloi morale tradiţionale, este denumită ii» i f *Htitmullnmul grcc.* r» i iint.**IM** «Itisini este determinata de către ■ " l i nu I **ARISTOTEL**,fiecareaflându-se ti. lopuii .1, pit*t epior discipol faţade precedentul. **IM** i, in. , mitul filozofiei. **MII** i. nul.ilmulate trebuie înţeleasa pe fun- **MHI MD IL. II ESIE** tonsiderat ca întemeietor al rii ti ..... conemtrAnd întreaga sa gândire asupra problemelor fundamentale ale acesteia. După **CICERO,** el „a adus filozofia din cer pe pământ." **PLATON** abordează problematica lui **SOCRATE** şi a presocraticilor, pentru a-i atribui o soluţie în cadrul teoriei metafizice cu privire la *idei* şi la *suflet.* **ARISTOTEL** poate fi considerat ca întemeietorul unei filozofii de structură *sistematica* şi fundamentata *ştiinţific,* care aspiră să cuprindă toate domeniile experienţei umane.

**Filozofia elenistică:** Pe terenul revoluţionar din punct de vedere istoric şi social (ascensiunea şi declinul Imperiului Alexandrin; Roma ca putere mondială) iau naştere cele două doctrine majore ale elenismului: cea **stoică** şi cea **epicureică,** ambele caracterizate printr-o deplasare înspre etica. Istoricul **stoicismului** permite subîmpărţirea în trei perioade:

*Vechiul* stoicism dezvoltă şi perfecţionează sis-temul stoic. Printre membrii acestuia se cer amintiţi în mod special întemeietorii **ZENON DIN CITIUM** şi **CHRYSIPPOS.** Perioada *intermediară* este marcată de **PANAITIOS,** prin intermediul căruia filozofia greacă îşi face intrarea la Roma, şi **POSEIDONIUS,** ambii preocupaţi sâ atenueze rigorismul etic al vechiului stoicism.

în cele din urmă perioada romană *târzie,* unde se numără **SENECA, EPICTET** şi împăratul **MARC AURE-LIU**. întemeietorul celeilalte şcoli este **EPICUR,** ale cărui idei se regăsesc în operele poeţilor romani **LUCREŢIU** şi **HORAŢIU.**

Alte curente sunt **scepticismul,** care supune con-strucţia ştiinţifica filozofică unei îndoieli radicale, la care se cere îndeosebi amintit **PYRRHON DIN ELIS**, şi **eclectismul,** care conferă justificare fuziunii dintre învăţăturile filozofice (de ex. **CICERO).**

Influente sunt şcolile *Academiei,* întemeiată de **PLATON**, şi *Peri patos,* întemeiată de **ARISTOTEL.**

Prin **neoplatonism** filozofia antică înregistrează un nou apogeu la **PLOTIN.**

**BOETHIUS** examinează tradiţia antică, transmi-ţând-o spre Evul Mediu.

Filozofia creştină, care se prefigurează încă din Antichitatea târzie (**AUGUSTINUS** şi patristica), este în mod tradiţional considerată ca aparţinând de Evul Mediu.

Caracteristicile gândirii occidentale sunt irevocabil formate sub influenţa grecilor. Cursul istoriei spi-ritului reflectă problematica şi modelele de gândire elaborate de către aceştia.

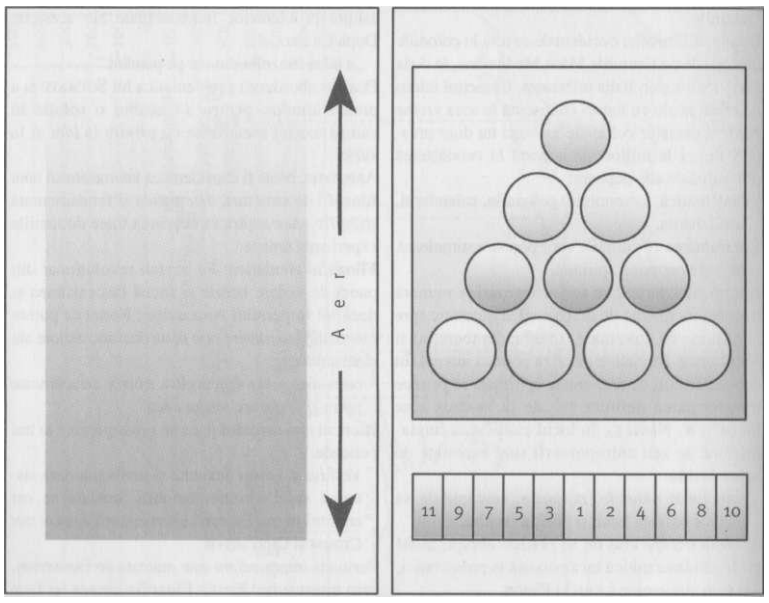


A Anaximene

B Pitagora

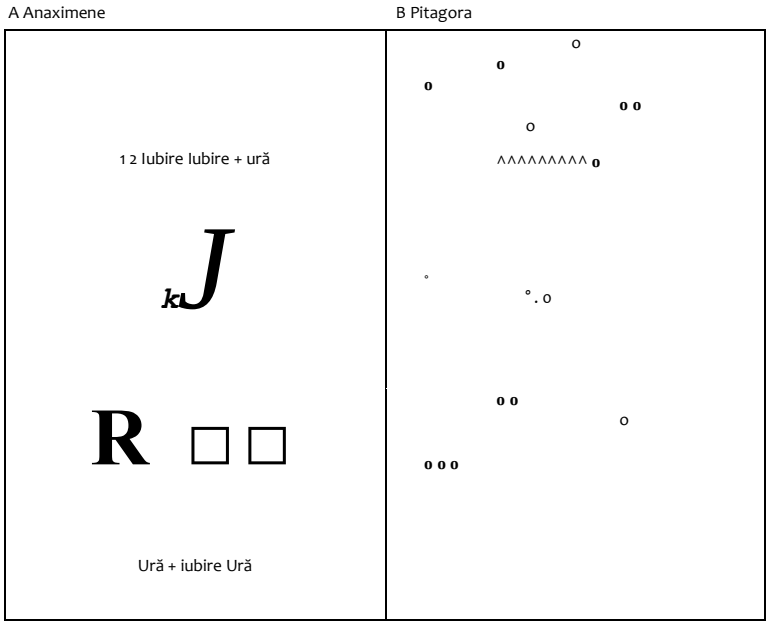


C Empedocle

D Leucip și Democrit

l ti.,,ulii **milesieni ai naturii**
hmi. I. teorii filozofice au fost nutrite de ideea că i'Miioi loi ceea ce fiinţează,
i 11 un **principiu originar (arche)** comun, care • • *t lrmnU primordial* omogen se află la baza tlivt-iMintii lucrurilor, determinând *cauzal* transfiamarile perceptibile.
« «puni filozof este considerat **Thales din Milet** h (»' I M(» l.Hr.), pentru care elementul primordial Mte i/w
**IMIIIIFSIE** compus din apă şi, întrucât arche este •ouMdeial a l i animat şi mobil în sine, apa este de HM IIICIIC.I animata (aşa-numitul*hilozoism).*
P| Inu^ii acestea, **THALES** s-a preocupat de mateiiMiit a (teorema lui **THALES**) şi astronomie (prej**mim.** ,i ei lipsei de soare din 585 î.Hr.) I u ul ¡iu Amiximandru (c. 611-546 î.Hr.) a deliii piliit ipiul primordial în mod mai abstract ca iffftnii tidu a infinitul, nelimitat şi indefinit. Din IjjeiiHU ic/ulta obiectele lumii ca antagoniste şi ffftiloh ilndu se In acesta: **ţ,l** Nitgiiicti tuturor lucrurilor este în âpeiron. Din ■pi •• Iau fiinţa, tot acolo se sting după perimare." Iii • rt#ul lui Anuximene (c. 585-525 î.Hr.), arche Mir .im iu ni determinat material, el considerând câ «IPSI.M ile *acrul.* In . 11ul i .iiid acesta se densificâ, apar obiectele it» i olt* ex apa, pământul, piatra), în cazul când fet= taie I ia/a. apare ceea ce este cald (de ex. focul). |M ipiIu» p anumite determinări calitative la nişte Hniloimarl cantitative. Oamenii de asemenea sunt **HI|IUM** ,«». ani principiu, căci sufletul este compus

htHHlIM ll II
M.n iiln.i ulii întemeiate de **PITAGORA (C.** 570- **M**«m Hi i II t aiei membri trăiau la Crotona (Italia BTH=HM,IMI **I**II nişte comunităţi asemănătoare aba- lîil < i« i> aia pc semnificaţia **numărului. PMMUU.I IIC** la descoperirea faptului câ intervalele HMF I y .muinu/icale pot fi reduse la nişte rapor- iiiti nuiiieiltc uiţionale ale coardelor ce vibrează, iijhy111111 ii ,ni dezvoltat ideea conform căreia **ni t i ini i rea ce este real constă din numere. **Nî*hm o lt . o ea/a *itrdincâ* cosmică, determinând şi ifein.HMii.i iu.li inului (ripeiron). Faptele suntrepro- iu MI «l* numeielor, forma esenţei lor fiind forma |u| nunirili a pt«ilinl ri ulm numerice exista deosebiri: astfel
HHH ^ iliu» =i/1 deasupra celorlalte numere şi este MiHitÎHai a II la originea acestora. **N**hh«'M I»
iiupaie **Mint** considerate ca finite şi abso- *H»ţ . i. ia. . ,i infinite şi imperfecte.
Mai ..... MMM Im ,i l.r.i aplicata de către pitagoreici **H IUMIM IOIUPUII** în *matematică* se dedică sistemelor şi formulării de axiome. Teorema lui Pitagora conduce la descoperirea numerelor iraţionale. Elaborează o imagine a *cosmosului,* conform căreia aştrii se rotesc în jurul unui centru fix la intervale regulate.
De asemenea, în *etică* ideea armoniei este determinantă, pitagoreicii mergând până acolo încât identifică virtuţile cu anumite numere, în ciuda cercetărilor ştiinţifice din matematică şi teoria muzicală, predominant pentru şcoala pitagoreică este un principiu religios şi mistic. Faptul este deosebit de evident în *învăţătura despre transmigraba suñetelor,* prin ideea de sciziune între trup şi suflet:
sufletul reprezintă adevărata esenţă a omului, care se cere purificat de macularea trupească.

**Empedocle** (c. 492-432 î.Hr.) postulează existenţa a **patru elemente,** mişcate prin forţa *iubirii* şi a *urii:*
apa, pământul, focul şi aerul. Atunci când iubirea este absolută, acestea formează o unitate omogenă, în timp ce prin ură sunt despărţite. în condiţiile în care cele două forţe devin antagonice, prin amestecul elementelor se creează obiectele concrete.
în *teoria percepţiei* **EMPEDOCLE** susţine ideea câ influxurile emanate de obiecte pătrund prin deschizăturile organelor perceptive atunci când acestea sunt ajustate ideal, ceea ce este identic nefiind recunoscut decât de analogul său.

Pentru **Anaxagora** (c. 500-425 î.Hr.) există *un număr infinit de mare* de *elemente primordiale,* deosebite din punct de vedere calitativ. Fiecare obiect este determinat de un raport particular de combinare a acestor elemente, care este prezent în fiecare din părţile acestuia, oricât de infim ar fi. Substanţele sunt puse în mişcare de către *nous* (spirit), care le ordonează, procedând sistematic.

**Leucip** (sec. al V-lea î.Hr.) este considerat părintele **teoriei atomiste,** care ne-a fost transmisă şi dezvoltată de către discipolul său **DEMOCRIT.** Totul este compus din particule in-divizibile *(á-tomos)* care, fiind identice din punct de vedere material, pot fi deosebite între ele doar prin formâ, situare şi dispunere. Dintotdeauna, atomii se deplasează mecanic, acţio- nându-se reciproc prin presiune şi şoc. între aceştia nu există decât spaţiu vid. Din gruparea atomilor iau fiinţa toate lucrurile. într-un fragment din **LEUCIP** se întâlneşte formularea unui principiu de cauzalitate: ■•„Nici un lucru nu ia naştere fortuit, ci are un sens şi o necesitate."

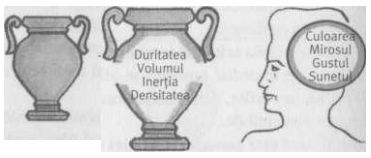


Teoria cunoașterii
mecaniciste a simulacrelor

Caracteristici primare și secundare

A Democrit

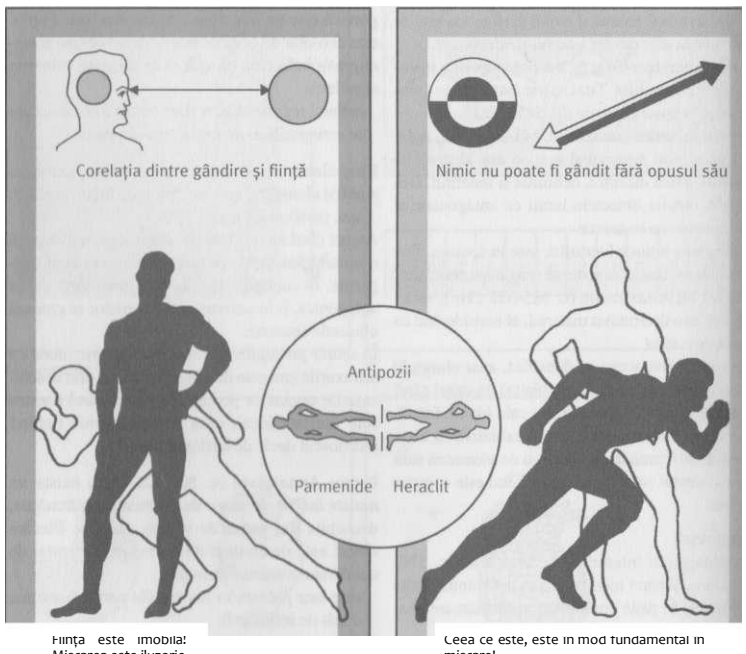


Ființa este imobilă!
Mișcarea este iluzorie

Ceea ce este, este în mod fundamental în mișcare!
Nemișcarea este iluzorie

»

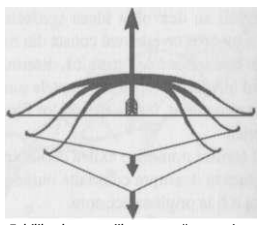

Paradoxul lui Zenon referitor

Echilibrul contrariilor creează armonie ____

la săgeata aflată în zbor

**Mimocrit** (c. 460-370 î.Hr.) continuă teoria atoinisia a lui **LEUCIP**, dezvoltând-o ca sistem al **materialismului.**

În iurile, compuse din complecşi de atomi, sunt .1. in minate de aşa-numitele caracteristici *pri- iimir*, obiective, precum spaţialitatea, inerţia, den- «lliitra si duritatea, în timp ce, de ex., culoarea, ШШМ**I**, gustul etc. sunt caracteristici *secundare,* niluective, manifestate de abia pe cale perceptivă. **I** м cpţia are loc prin intermediul unor mici ***iiniultWfc*** emanate de lucruri. '«Miletul de asemenea este compus din atomi minusul i (de loc), puşi în mişcare datorită acestor simu- l i. t< m rare astfel provoacă impresia perceptivă. în . **OIIM'I** inia, **DEMOCRIT** interpretează întreaga activiştii i iitit »nală a omului ca un proces material, atomic. ıı,, lui **DEMOCRIT** defineşte ca scop al aspiraţiilor nu leneşii adevărata condiţie a sufletului, care constă •lin echilibru şi repaus, şi care este atinsă prin raţiune, l'tihii.iira măsurii, cumpătare în privinţa plăcerilor m n/utile şi a înaltei preţuiri a bunurilor spirituale. Spiritul trebuie să se obişnuiască să îşi creeze hui una din sine însuşi."

**n** Minimi este primul reprezentant al şcolii create în i Ir a i hal ia inferioară), cea a **eleaţilor.** Tema sa cen- ttrtln rsie lupta împotriva zeilor antropomorfi, aşa »мм au Ibst aceştia reprezentaţi de către Homer şi ti« a..tl, apărând ideea unui zeu unic:

i n /cu este cel mai mare printre zei şi oameni, in. ompurabil ca figură sau ca idee cu muritorii." • i importanţă deosebită pentru istoria filozofiei o va . • • teoria lui **Parmenide** (c. 540-470 î.Hr.) cu i'ilvlit* la

мпПпісм **fiinţei.** Fiinţarea se caracterizează prin iiiilhulclc „fără început, etern, omogen, imuabil, ai« niponii, unic, continuu." I.. • hlmb, este pusă la îndoială existenţa a ceea ce nn t **HISII**, de unde principiul fundamental:

,• ссн ce exista este; ceea ce nu există nu este." i uni i atotcuprinzătoare este *imobilă* şi *imuabilă,* în . . unitar fiind necesara lansarea ipotezei unei ..••ii 11111 (a11, (Ii ferită de ceea ce fiinţează, înspre care = H .1. -.Uşura mişcarea. Discrepanţa dintre această îmi li si i ca a experienţei cotidiene (care prezintă o м lumliatc perpetua) îl evidenţiază pe **PARMENIDE** ftiiiiii pânditori. El consideră experienţa senzorială ■ t lira laloarc şi sub imperiul aparenţei. Iu t.. .1 Irl, înluilia empirica şi cunoaşterea raţionala <>■>• «Irliinilalc strict. Cunoaşterea adevărată nu este ı ı.мш aia deciit de către acea fiinţa unică, imuabilă.

, I »ai ai t laşi lucru îl reprezintă gândirea şi fiinţarea." i i' til lui **I'AKMENIDE, Zenon din Elea,** încearcă să mi una In v**matura** acestuia printr-o serie de *argu-* mivin.nu, t aic au ajuns celebre înca din timpul Antichităţii. Demonstrează că ipoteza mişcării, ca deplasare temporală în spaţiu, conduce la contradicţii: Pornind de la reprezentarea că timpul este o succesiune de momente distincte, analizează o săgeată aflată în zbor. Dacă zborul acesteia ar fi descompus în momente succesive, săgeata este imobilă în fiecare moment, aflându-se deci în totalitate în nemişcare. Dacă însă timpul este considerat ca un continuu infinit, rezultă paradoxul: Ahile, aflat în întrecere cu o broască ţestoasă care are beneficia de un avantaj la pornire, nu ar putea nicicând s-o întreacă. Atunci când Ahile ar atinge poziţia de plecare a broaştei ţestoase, ea însăşi ar fi înaintat o bucată de drum, astfel încât distanţa dintre cei doi ar descreşte, menţinându-se însă în permanenţa.

O poziţie contrara faţă de învăţătura eleaţilor ocupă **Heraclit** (c. 550-480 î.Hr.). Pune în prim plan **devenirea** şi **perimarea,** cărora le sunt supuse toate lucrurile. Este cunoscuta afirmaţia: „Nu ne putem cufunda de doua ori în acelaşi râu." Căci:

„Totul curge şi nimic nu rămâne." Lumea este prezentata ca fiind într-o schimbare perpetuă a determinărilor contradictorii: „Ceea ce este rece se încălzeşte, ceea ce este cald se răceşte, ceea ce este umed se usucă, iar ceea ce este arid se umidifică."

Nimic nu se poate imagina în absenţa **contrarului** său: viaţa şi moartea, veghea şi somnul, ziua şi noaptea. Din raportul de tensiuni al contrariilor se deduce tot ceea ce se întâmpla, în acest sens, conflictul (războiul), în calitatea sa de luptă continuă a contrariilor, este definit ca părinte al tuturor lucrurilor. Dar totul este guvernat de **logos,** care ca lege desăvârşeşte procesul transformării. A-l recunoaşte reprezintă înţelepciunea.

Logosul este legiuitor (inclusiv în sens etic), fiind comun tuturor lucrurilor şi reprezentând unitatea contrariilor:

„Toate devin unul şi unul toate." Prin ideea sa cu privire la unitatea contrariilor, **HERACLIT** poate fi considerat primul gânditor *dialectic.* Totodată logosul unic, normativ, formează baza teoriei dreptului natural. Precum **PARMENIDE, HERACLIT** face distincţia între ceea ce este perceptibil senzorial şi ceea ce este accesibil prin gândire. Adevărata înţelepciune nu poate însă fi atinsa decât prin gândirea în concordanţă cu logosul, cu raţiunea universala. ,.Naturii îi place să se ascundă.

Majoritatea oamenilor nu conştientizează ceea ce le iese în cale în mod cotidian, nici nu înţeleg ceea ce li se întâmplă; acestora desigur ca aşa li se pare că stau lucrurile."

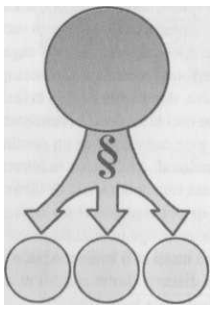

Instrumentul celor puternici

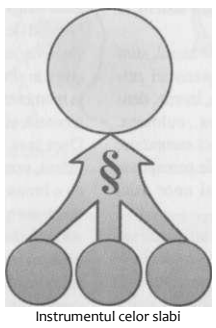

Instrumentul celor slabi

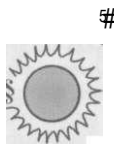

Pentru protecția reciprocă

DREPTUL

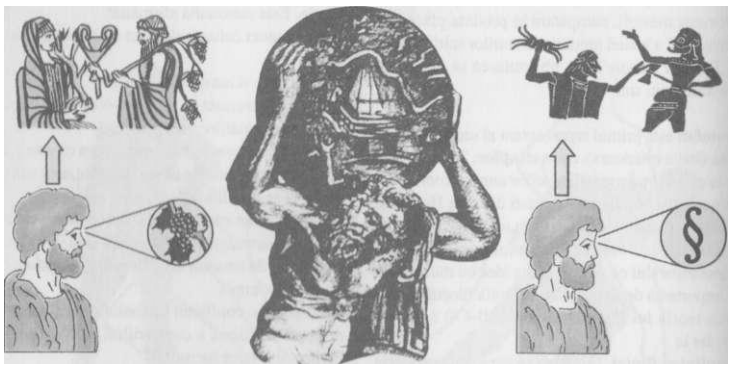

Zeii ca proiecție a utilului: vinul - Dionysos (Prodikos)

Omul este măsura tuturor lucrurilor (Protagoras)

Zeii ca proiecție pentru consolidarea celor drepți (Kritias)

RELIGIA

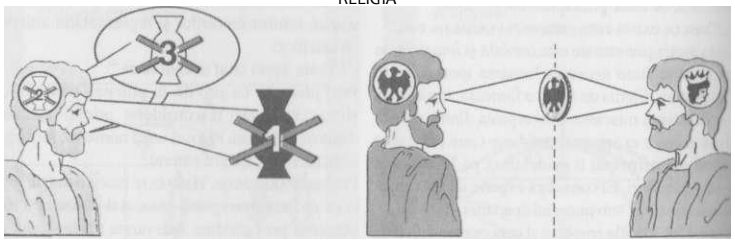

Cele trei teze ale lui Gorgias

CUNOAȘTEREA

întotdeauna există două perspective cu privire la un lucru (Protagoras)

I M ' • I I«IR «lupa razboaiele medice, o datâ cu i|<>tm **h** humiHinrii creşte accentul pus *pe educaţie.* * * i ¡11 Iniuui statala de *democraţie* pretinde de la mMi* in (n mod tot mai pronunţat sâ deţină abili- iii" «1« o vorbi elegant. **I . » MM. II II** i air in secolul al **V**-lea predau contra l »•=♦ i ilin .**hm** si elocvenţa li se spune cu un termen **I** «•>'! **MIhiI** (profesori de înţelepciune). » »• .1 ii . iiiuplilicarea nivelului general de cu- iiii. ■.,,'■ ii Ir e\. prin observarea altor popoare) şi ţi|in ui mul doctrinelor filozofice deja existente t*i*tf#liiln o ha/A a gândirii sofiste.

pn ilr .i irului de retorica este aceea de a putea MiMîi»ш ii r punct de vedere în mod convingător, i iiiuii altrli' i do a face ca „o cauză vulnerabila m t h t mul convingătoare." IH umili .i i iicumstanţelor, acest fapt conduce la o

I **MIM** .1. 11 liilivisiu.

Hil^hUiiiul r ii- perceptibil

(.¡**IIIIIIM II** juridica: întrebarea cu privire la U|ii|f tu v Ignare ii conduce pe sofişti la ideea (§Htl rtiiiiiijiiiiusui intre *legea naturală* (physei) şi j».mh/ »f (nrtmd). **JAITFOL** pt iMiiini|**UL IIIPHIAS** formulează la **PLATON:**

**I** »g» i o.... ins) ti tiranizează pe om şi îl obligă **«a=r iipiinn naturii.**" pMlul pn/Mlv tiu este valabil de la natură, ci tini'" «Im Irj'islatia conformă cu *interesele*

kiŞfUfftMilfc/

I i »»v *A i in ts explică faptul ca dreptul pozitiv |$tt mm *niiiHWiiciit al celor puternici* pentru a-i ItţitiMtfi |«t i ei mai slabi.

iu* mu i . pnipuv,uluieşte contrariul: legea este HM *Hufhn pntlfclor iH'ntru cei slabi* împotriva • u imiUMIIU I

I »► "im.... luţelef.e ordinea de drept ca pe o i| mi ¡iir in ipitH a pentru viaţa şi posesiunile ^tifwtiliir.

i, Miiitniiţi moinla pentru sofişti nici *valorile* Mii' m tui rMsi.i de la natura, ci pe baza unor HWipmu uIMM i) Astfel acestea deţin sem- Mif? **mm** .ti 1« mi iu locuri diferite şi în diverse

i Mitţ.ir |,i it'l i a şi dreptul, religia este liiti i| •< i ii i i **A** o invenţie a omului. **KRITIAS**

**AIhh** »»«Mul Irpile .ut împiedicat exercitarea MMH **4HM LUNI** in public, aceste nelegiuiri nefiind -.»Mi» .|t. ii in iiiiii,i, mi se parc că o minte lumi- **ILIŞ** » »•• • **HLIÏ ITENIIU** oameni teama faţă de zei, ■w«»».,.(¡niliti Hiiitii sa se leama, fie că au Stţit ii îmi h. . i ,ui gândit rele In secret."

Un alt argument se întâlneşte la **PRODIKOS:** Zeii sunt expresia sentimentelor omeneşti, îndeosebi a celor de recunoştinţă. Oamenii proiectează în divin tot ceea ce le este util, aşa, de exemplu, au procedat egiptenii cu Nilul, în cele din urmă, **DIAGORAS** supune dezbaterii ipoteza cu privire la „justiţia divină", care compensează experienţa injustiţiei în lume.

- în **teoria cunoaşterii:** aici are o influenţa deosebit de puternică aspectul *relativităţii* provenind din retorică: **PROTAGORAS (C. 480-410** î.Hr.), care este considerat cel mai important sofist, explică:

„Cu privire la fiecare subiect exista două afirmaţii care se contrazic reciproc." Astfel un enunţ poate fi adevărat într-o situaţie, iar într-o alta, fals. în consecinţa, nu există *nici un fel de situaţie obiectivă.* De aici rezulta celebrul *principiu „Jiomo mensura"* al lui **PROTAGORAS:** „Omul este măsura tuturor lucrurilor, a celor ce există precum că sunt, iar a celor ce nu există, precum că nu sunt." Principiul „homo mensura" constituie nucleul gândirii sofiste:

Omul determina fiinţarea, deci tot ceea ce transcende acest fapt este respins *(scepticismul),* iar tot ceea ce fiinţează nu este obiectiv, ci *subiectiv* şi în *transformare (relativismul).* Cu celebrele sale *trei teze,* **GORGIAS** (c. **485-380** î.Hr.) reprezintă apogeul îndoielii sofiste: nimic nu există;

chiar dacă ceva există, nu este cognoscibil; chiar dacă ar fi cognoscibil, nu este exprimabil, în acest fel oricărui demers, cum ar fi de ex. cel eleatic, i se anulează dintru început posibilitatea de a descoperi o existenţă obiectivă şi de a o exprima. Omul se menţine în captivitatea unei reţele de cuvinte şi de *opinii (doxai).* El este „măsura tuturor lucrurilor."

**însemnătatea** sofiştilor:

- în contradicţie cu tradiţia filozofiei greceşti a naturii, *omul* devine *centrul* demersului filozofic.
- Gândirea însăşi devine o temă filozofică.
- Strâns legată de acest aspect se află problematica *limbajului,* căreia sofiştii îi atribuie un rol predominant.
- Critica *valorilor morale tradiţionale* deschide pentru gândire un orizont cu totul nou şi pregăteşte drumul pentru o etică autonomă, bazată pe raţiune.

în cele din urmă, perioada care a urmat a filozofiei clasice greceşti (**SOCRATE-PLATON-ARISTOTEL**) nu poate fi imaginată fără sofişti.

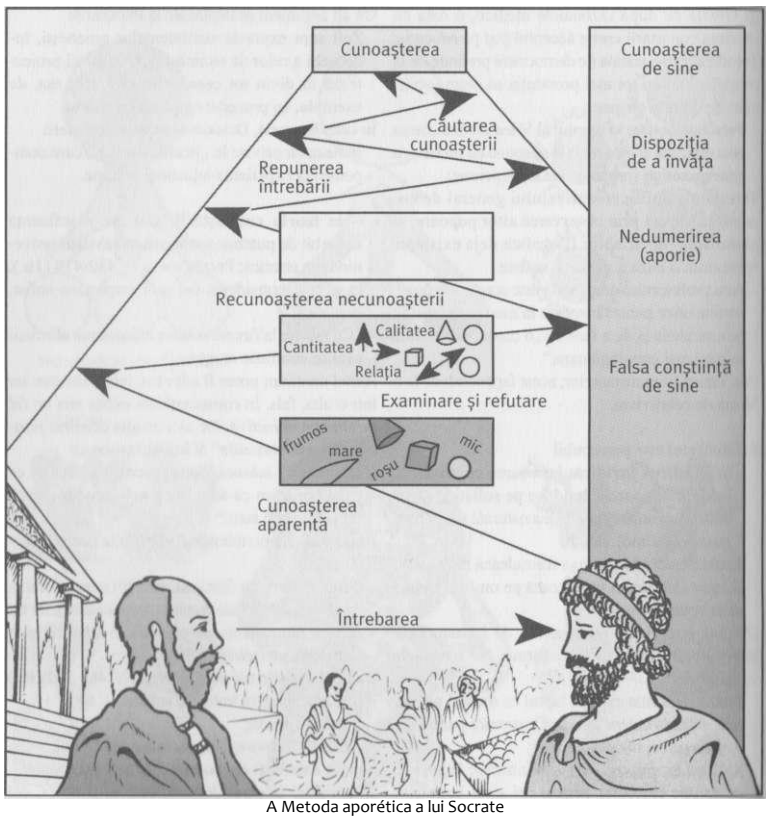


A Metoda aporética a lui Socrate

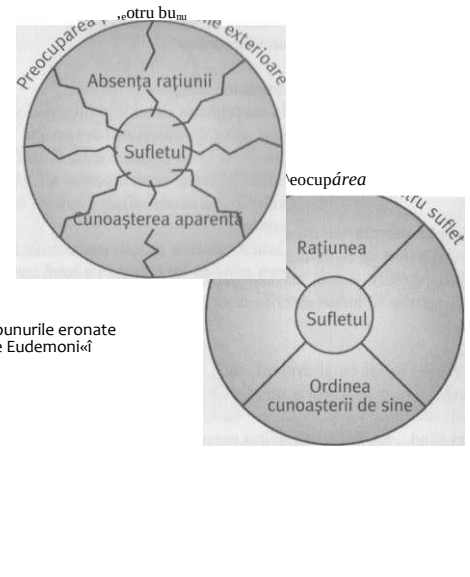


Inechitatea Năzuinţa către bunurile eronate
Conduita echitabilă Bunurile Eudemoni«î

B Sufletul şi raţiunea

sm. ..o. «lin Alemi (c. 470-399 î.Hr.), cel cu care |м timida c lasica a filozofiei greceşti, este tt§i*i>|» oa întemeietorul *in, a ui../.iiiir autonome.*

hmi uu|mni.iiiia sursa pentru a cunoaşte învă- (fliin . . ıвмi ili.nlogurile purtate cu discipolul său ft I" > ai Irul acestora filozoful este prezentat în £ftpt~ttl t a .... dialoguri neobosite să-şi examineze p|ţ* Mălinii «ii na i îndrume spre o atitudine echitabilă ii »Nh hainii iţulc |K* care şi le-a creat astfel au con- fc*- b« l.i un pntces îndreptat împotriva sa, acuzat jpid t^ M ulţ ime şi de coruperea tineretului. în cele ^fi iii'in 11" i mndiunnat la moarte prin otrăvire. în rHiuui ıılм/м|ı. i sale se alia întrebarea cu privire la Mtfc lagrtiliuni i la **virtute** (arete). Ca imbold în sıɴıı ᴀʟ ı aminteşte în,Apologie" inscripţii i •««olului din Delii:

» UMHI(«IP tp pe line însuţi." ţlhapttH a#a iu i-si dicton ca exortaţie cu privire la AlHh't,, .....irniMsca şi la determinarea binelui ine-

nti Hutnlni In .inepţia greceasca a cuvântului, arete *▪*»»•■• ■•< • *ntikiiiH\i* unui lucm de a deveni în con- Miiii-<.ıı « M-nţii sa. La om aceasta se situează în pNK i> lua a luţlonala a sinelui: în suflet. Hăt l» • a« 'Ir. i acea arete (aptitudine) specifică (^fUmlul unuin, a cărui cunoaştere şi atingere

obligaţia absolută. |i*Mul» wle cu concitadinii, SOCRATE constată că ʟıмı » ui. i. .I. a au cunoştinţa despre ce înseamnă м uiniilr, il.tr ca in realitate sunt prizonieri $ • mii'"j/».7/t7i/e, care nu rezistă la o cer- f*t«e e* ma prin logos (raţiune) în cadrul unui £fl|ţifi |it *t* vi iha o *metoda* particulară, adecvată ffeltţi « alinte o cunoaştere certă:

[1] .♦jMuellen dig. A). §ilHiiH(in.| piin interogaţie, SOCRATE determina Mftîît^ . un., râmi aparente a interlocutorului său, pfcM 4n.l i.. ia ajunge la punctul în care recu-

| H i ... ii. Imposibilitatea unei soluţii *(aporie)* (^MfMiuH puni iul de turnura, de la care în cadrul |м Iм.м unor demersuri comune, raţio- £§ jiimti in. rpr cautarea adevăratei înţelegeri. ŞlpH^ii^o -i IM . air aspira SOCRATE este it«i «a. i. i /.ii, *m* vi. axata pe recunoaşterea binelui $ linului . oiiNolidatft prin autoverificare critică şi HhtMNia iii'.pn utilizarea justă în practică, t ? i • i ni ul 1.1 an metode se evidenţiază progre- «I »♦* i > rmi. til.ıı In general, care atinge *esenţa* ftHi tului • laminai Interlocutorii lui SOCRATE Ha piiii«! i|f .hvri alalea aparenţelor şi nu reuşesc Hl fiii nu.i i l . iniicharea cu privire la pe buna dreptate două descoperiri: pe de o parte, discursul inductiv, pe de alta, definirea unor concepte generale." Metoda practicată de SOCRATE este susţinută de încrederea în logos, a cărui legitate intrinsecă determină în cadrul unui dialog raţional adevărata cunoaştere.

Iată de ce „nu voi da ascultare decât propriului meu logos, care îmi apare în timpul cercetării ca fiind cel mai adecvat." Preocuparea pentru cunoaşterea filozofică a esenţei virtuţilor înseamnă pentru SOCRATE, în sensul larg al termenului *„preocuparea (epimeleia) faţă de suflet*." Din constituţia sufletului izvorăşte întreaga bunătate a omului, căci aceasta este cea care se îngrijeşte de toate şi care trebuie mereu îngrijită. Sufletul îndeplineşte acea arete ce îi revine, atunci când domnesc cunoaşterea şi raţiunea, dar când domină ignoranţa, aceasta eşuează şi cade pradă râului. Din suflet izvorăşte tot binele pentru om, inclusiv *fericirea* (eudemonia), care consta din ordinea şi armonia sa.

Pornind de la această idee trebuie înţeles şi enunţul lui SOCRATE: „Nimeni nu face de bunăvoie (cu ştiinţă) o nedreptate."

Căci fiecare acţiune rea izvorăşte din necunoaştere cu privire la bine şi la râu. Iar cel ce cunoaşte este bun. Majoritatea oamenilor înţeleg greşit ceea ce este esenţial în viaţă: „... nu te ruşinezi să te preocupe dobândirea unor averi pe cât posibil de mari şi a reputaţiei şi recunoaşterii, în schimb nu te îngrijeşti de raţiune şi de adevăr şi de suflet." SOCRATE îşi concepe filozofia ca **maieutica** (arta moşitului), el însuşi nefiind decât un mijlocitor în determinarea înţelegerii şi cunoaşterii de sine, pe care fiecare trebuie să le descopere pornind de la sine, şi care nu îi pot fi date din exterior. SOCRATE a îmbinat în mod ideal unitatea dintre gândire şi acţiune. în acest demers a fost susţinut de vocea sa interioara, acel *„jdaimonion"*, care i-a dirijat acţiunile şi a reprezentat pentru el un semn al determinării divine a sufletului.

Concepţia sa despre filozofie explică faptul că SOCRATE însuşi nu a întemeiat o şcoală. Cu toate acestea, două curente filozofice opuse se revendică de la el:

Cirenaicii extind eudemonismul până la faza de hedonism, care statuează plăcerea ca maximă a acţiunii (**ARISTIPP).**

Cinicii conduc la apogeu dispreţul lui SOCRATE faţă de bunurile materiale (**DIOGENE DIN SINOPE,** care a trăit într-un butoi).

virtute decât M |||iioiul. templelor, nu şi determinând cu pre- un « . ..i. ni ruleta. I )e aceea ARISTOTEL afirmă: „Lui SOCRATE i se pot atribui

Lumea ideilor

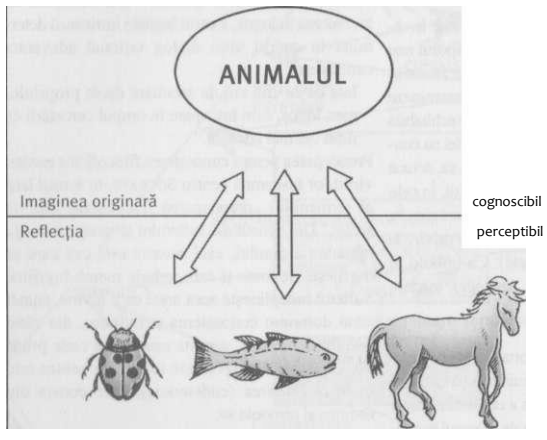


Ideile

cognoscibil

Obiectele matemnlli i

perceptibil

Introspecția] (noesis)

$a^2 + b' - c$

Cunoașterea| discursivă (dianoia)

Accesibile gânplirii

Accesibile simțurilor

Credința (pistis)

y

Lumea lucrurilor și a ființelor A

Teoria celor două lumi

Ființele obiectel e

Conjectura
(eikasia)

Imaginii»

B Ideea binelui (Analogia cu soarele)

C „Analogia cu linia*



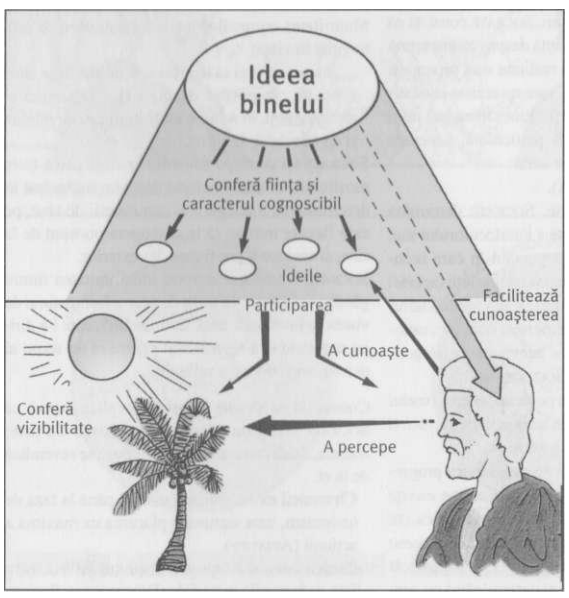

» »-»!,»ı a **Ideilor, PLATÓN** (427-347 î.Hr.) MHlPM* mu doíii sa creeze un sistem, care pornind )l fttnhieiiialH a lui **SOCRATE** asimilează în mod Mlii jn* .iinplr părţi ale filozofiei presocratice, ci şi H MM»L imn ideatica, ce a avut un efect fără precedent ui.Hicl gândirii occidentale. Astfel pentru • H HITTIIIAD turn>tti.i iii*i/oile occidentală trebuie înţeleasă ca " i. .1. subsol la teoria lui **PLATON".**

tullo inieinciata de **PLATÓN** în jurul anului **HI. Veudcmia,** a dăinuit aproape **1000** de pi Ni luai la de înflorire a platonismului a fost ^ŞtttNt mala tic neoplatonismul întemeiat de **PLOTTN P** Atl **II.** hliaiea târzie şi perioada Renaşterii italiene.

A ••IMMMI teoriei platoniciene a ideilor este un ÎIKpiiii Ipotetic al *esenţialităţilor imateriale, eterne*

0 UIUM bilr, i el al **ideilor** (gr. eidos; idéa).

I **IMHI: IU** acceptul lui **PLATÓN** sunt *arhetipuri* ale jfVAlltfMll, după care sunt formate lucrurile din liuui i vi/ibila. Afftr li Ir i exista *obiectiv*, adică independent de fMftfplii sau de lumea gândirii. Astfel ele nu **H»UIM** «liiiir o dispoziţie a înţelegerii noastre, ci pot **SI UUHM** uir In acest fel poziţia lui **PLATÓN** poate fi rtlii» a **Idealism obiectiv.** De exemplu: l<ţ<tul » a In ciuda celor mai diferite forme de **I!«MIC** luate de muscă, peşte sau cal, recu- I p9ül«m lóate aceste vieţuitoare ca animale, ne pMniir sa iragem concluzia că există o imagine ÜtittHlpalA a „animalului", comună tuturor ani- {.. .i. i..i şi care determină forma existenţială a a Astfel ideea de animal este aceea care **HMHMI** a cele mai diferite organisme sub noţiunea ti? **animal.** (fig. A) P finim uiitate cu cea mai autentică interpretare, **f b uriel celor doua lumi, PLATÓN** porneşte de ■ ca lumea ideilor imuabile este supraor- **I IMHLI** lumii celor perene. Prima dintre aceste lumi ■tK**a** uni lei *tn realitate,* aşa cum eleaţii pretinseseră tfci-i pentru existenţă.

1uuipa perceptibilă este subordonată imperiului (Mu, etic precum şi ontologic:

kt ♦ tiilu fiinţează doar prin participare (méthexis) Mu pilii imitaţie (mimesis) a lumii ideilor care **MIM**» i/A cu adevărat.

llntin i oinponenta epistemologică şi metodolo- |î > i i **MON** exemplifică această idee în dialogul niltela" („Republica") printr-o analogie cu linia. *Mit I, lumea poate fi împărţită în de două ori două [1] HtfMll;

liuum vizibilului

*llhliivct [perceptibilă* (de ex. umbrele şi imaginile oglindite);

*til ml i perceptibilă* (de ex. obiectele şi fiinţele).

lumea a ceea ce nu este **accesibil decât spiritului**

- domeniile *ştiinţei,* de ex. matematica, în care se ajunge la cunoaştere spirituală prin transcenderea suportului său material (cum sunt figurile geometrice) şi enunţând postulate generale.
- imperiul *ideilor,* care este accesibil raţiunii pure dincolo de orice ilustrare, (fig. C)

Punctul central al filozofiei lui **PLATON** îl constituie **ideea binelui.** Binele a constituit deja preocuparea majoră pentru **SOCRATE**, deţinând însă în cadrul mult mai cuprinzător al gândirii lui **PLATON** o valoare care depăşeşte cu mult etica, fiind mai degrabă *finalitatea* şi *originea* a tot ce fiinţează, atât din punct de vedere epistemologic cât şi ontologic. Astfel binele este prezentat ca principiu radical al oricărei idei, care se situează el însuşi dincolo de acestea.

De abia de aici decurg ideile de existenţă şi valoare şi prin ele întreaga lume. Binele creează *ordinea, măsura* şi *unitatea* lumii. „Pentru **PLATON** întrebarea la ce serveşte binele este lipsită de sens. Poate fi pusă întrebarea cu privire la ce există dincolo de existenţă, nu şi la ceea ce există dincolo de bine." **(O. GIGON) PLATON** argumentează prin *analogia cu soarele* (de asemenea din „Politeia") faptul că omul nu cunoaşte existenţa decât în lumina binelui. „Ideea de bine este ceea ce conferă adevărul obiectelor ce se cer cunoscute şi asigură spiritului facultatea de a cunoaşte.... Obiectele cognoscibile obţin din partea binelui nu doar facultatea de a deveni cognoscibile, ci şi existenţa şi esenţa; dar binele nu este un lucru existent, ci unul care îl transcende prin elevaţie şi forţă." (fig. B) Poziţia binelui în cadrul gândirii este comparată cu cea a soarelui în domeniul vizibilului: „Tot astfel soarele nu conferă lucrurilor vizibile doar facultatea de a fi vizibile, ci şi devenirea şi creşterea şi hrana, fără ca el însuşi să reprezinte o devenire."

**Fizica** lui **PLATON** e prezentată în dialogul „Timaios": Lumea materială a devenirii este instaurata de către un creator al lumii, *demiurgul,* în conformitate cu raţiunea în mod ordonat *(teleologia),* în condiţiile în care acesta o modelează după arhetipul ideilor. Din acest motiv lumea este în concepţia lui **PLATON** de asemenea un *cosmos, o* armonie naturală. Materialul încă neformat în care se petrece reproducerea ideilor este denumit de **PLATON** „dechomenon", „receptacul". Apare ca un domeniu terţ între fiinţă şi devenire, întrucât materia lipsită de raţiune devine ea însăşi factor cauzal al lumii, reproducerea ideilor în lume se menţine imperfectă.

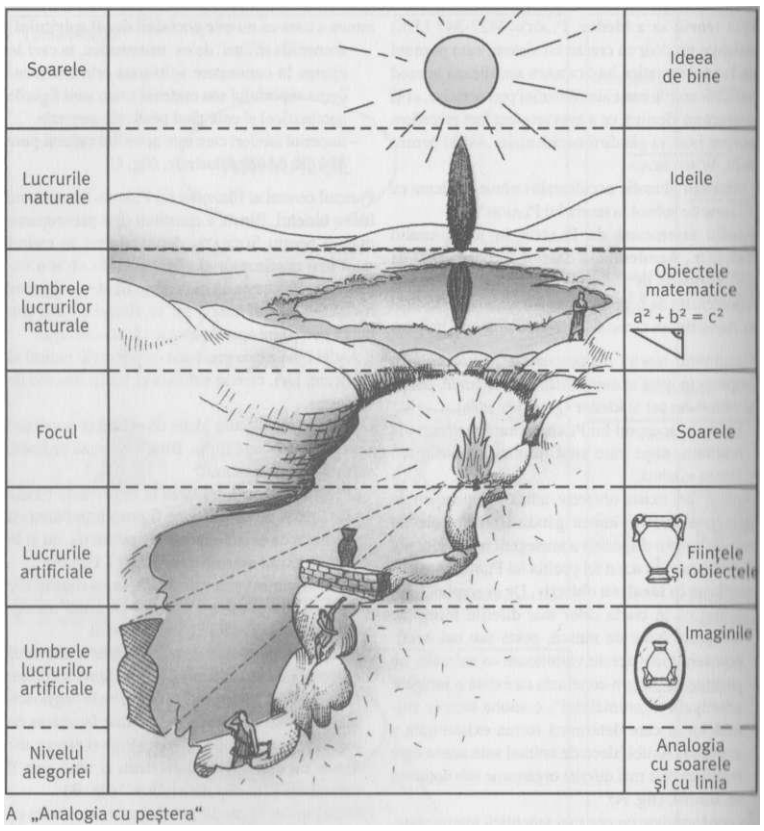


A „Analogia cu peștera"

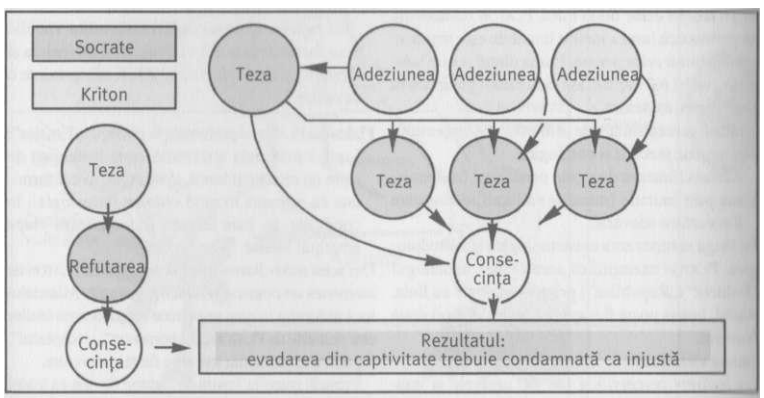


B Alcătuirea unui dialog platonician pe exemplul „Kriton"

**() (INIA** cu introducerea teoriei ideilor, **PLATON** îşi itpaifţic predecesorii şi în ceea ce priveşte teoria HHHitţtcrii.

I )at i eleaţii erau nevoiţi sâ apere faţâ de contra-

**• . II empirice universul aflat în sine în stare de »F|MH'„ PLATON a putut sâ abandoneze cunoaşterea lumii pe cale perceptiv experimentala ca sursâ a < mu nl|l«rii.**

» lumi senţa *gnoseologică* expusa în analogia cu Mnift (v anterior) converge înspre **raţionalism.** Cu rit in ni înalt este rangul ontologic al obiectului în •ţi«« mir, cu cât este mai valoroasă cunoaşterea aces- **•MM** « u atflt mai evident este faptul că sursa sa se »Ha **in i n(tonalitate** şi nu în reprezentarea sa per-

**i efNlvA>**

**IM MM " 1** particular, **PLATON** atribuie domeniilor Hii'ii i numite în analogie următoarele grade de "gii'iM ibilitate:

( Aiiepia deci pentru cele patru diviziuni minatoarele patru reflectări, care se petrec în i«fliM; nue/ec/u/ *pur* (gr. noesis) pentru diviziunea §tt|HU loara, *gândirea raţionala* (diânoia) pentru ■ • . - Ir i doua; celei de-a treia atribuie-i *credinţa* (■ Mtiibutul de a fi veridic; pistis), iar celei din **MTMIA** *conjectura* (eikasia)."

**NIN" ŞI** „diânoia", adică adevărata cunoaştere, **MUII** modalităţi independente faţâ de empirism, ^ h. i f.11.t de cunoaşterea perceptivă. în timp ce fel» i' **MI** Inca se gândea la *inducerea* generalului ■lin **|HMII»** ular, la **PLATON** forma superioară de ' iMni.r»trie nu este dedusă. Ideile nu sunt *deduse* Inimii ..incarnarea" lor momentană, ci *contem-* t^u necondiţionat:

i , Naţiunea (n66sis) pătrunde până la începutul **ul u** iipal necondiţionat a tot ceea ce există, pen- tiii i I minge şi pentru a... coborî din nou. în acest

.....leu nu apelează la absolut nimic percepti-

t'il ■ i iloai la ideile în sine, trecând astfel de la iii» • la Idee şi sfârşind tot la idee."

• ....lii» alunei cunoaşte sufletul ideile? în con-

. ii antropologia sa (v. pag. 43), **PLATON** poate ! unul a un răspuns, în sensul că acesta cunoaşte iŞi('iiii'ui dlntr o existenţa anterioară, de dincolo. **MHl**» nu mint de/voltate, ci contemplate - ele se f.pun |i|in *ir memorare.* Tot ceea ce este cunoscut

**ii in alai • • )• o reminiscenţa sau anamneză:**

UniIt ml a contemplat ideile în preexistentă, dar I1 i iiliai la pătrunderea în trup.

obiectele artificiale pe pereţi, trasate de o sursâ de lumină, ca fiind realitatea. Anamneza este ilustrată prin faptul câ unul dintre aceşti captivi este adus la lumina zilei şi vede obiectele naturale precum şi soarele, aşa cum sunt în realitate.

Umbrele şi obiectele din peşteră corespund experienţei senzoriale, lumea de dincolo de sfera *inteligibilului,* adică a ceea ce poate fi cunoscut pe cale raţională.

Etapele ascensiunii sunt corelate cu domeniile din analogia cu linia. (fig. A) Impulsul care îl îmboldeşte pe om mereu înspre regiunea adevăratei fiinţe şi înspre bine este denumit de către **PLATON „eros".** Acesta trezeşte în om dorinţa de a se dedica unei contemplări a ideilor. în *„JBanchetul"* eros este descris ca o căutare filozofică a frumuseţii cunoaşterii. Acesta deţine o funcţie mediatoare între lumea senzorialului şi cea a spiritualului. în relaţie cu concitadinii, aspectul sâu pedagogic (epimeleia) se dovedeşte prin faptul de a-i face pe ceilalţi părtaşi la cunoaştere. **PLATON** numeşte metoda care conduce la aceasta cunoaştere **„dialectica".** Aceasta devine personificarea întregii ştiinţe, care se ocupă cu adevărata existenţă, spre deosebire *de fizică,* care se ocupâ de procesele lumii empirice.

Calea spre reminiscenţă este posibilă în accepţia lui **PLATON** prin **dialog.** Aici se operează fără excepţie cu *concepte* care reprezintă ideile, în mod dialectic şi fără a recurge la reprezentări, ideile trebuie aduse la lumina zilei pe calea dialogului, pentru ca ele sâ devină comprehensibile. Acest fapt se petrece prin *analiza* şi *sinteza* conceptelor, dar şi prin formarea de *ipoteze,* care sunt verificate, acceptate sau respinse. Personajele dialogurilor lui **PLATON** se situează în mod conştient pe poziţii contrare, pentru a verifica *tezele* şi *antitezele* acestora, (fig. B)

Majoritatea **scrierilor** lui **PLATON** sunt *dialogurile* în care **SOCRATE** este figura principală. Interpretarea lor este îngreunată de circumstanţa câ se extind pe parcursul unei îndelungi perioade de creaţie, reflectând o învăţătură aflată într-o transformare dinamică. în plus, **PLATON** deţine îndemânarea ca în forma naturală a dialogului sâ exprime conţinuturi ale gândirii, ascunzându-se în spatele măştilor personajelor sale.

Cele aproximativ 25 de dialoguri considerate ca autentice cuprind problematica de la virtute (în majoritatea dialogurilor timpurii), trecând prin cea a cunoaşterii (de ex. „Menon", „Theaitetos"), pâna la politica (de ex.„Politeia", „Nomoi") şi filozofia naturii („Timaios").

**1 *^ IN u irnuinltA dintre alegoriile lui PLATON, cea ^ frih ni |iie/Inta ascensiunea spre idei:**

(Mnu iiil .unt iisemenea unor fiinţe prinse în **NOIMII IM** peşierl, care nu pot vedea nimic din ii ..... a n da l i considera umbrele lăsate de

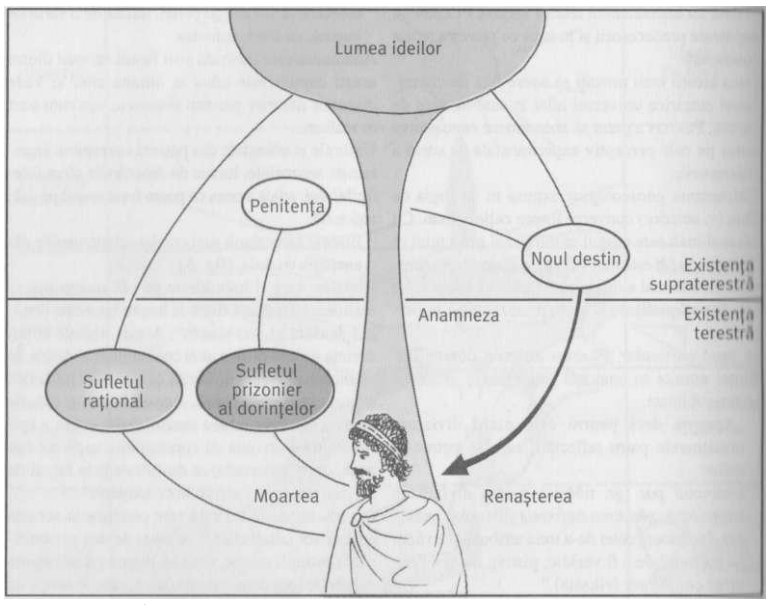


A Transmigrația sufletelor

Justiția

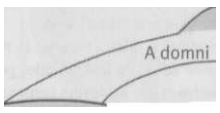


înțelepciunea

Cumpătarea

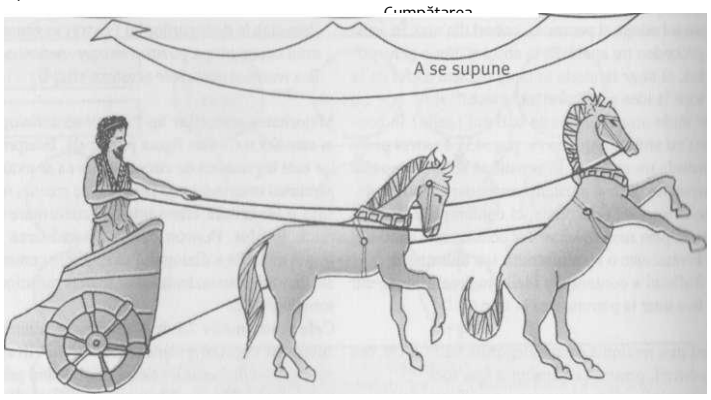


Rațiunea

Curajul Dorința

B Analogia dintre atelajul sufletului și virtuțile cardinale

ASH ♦ HUI L'T ATON este dualist din punct de vedere iRtMli/ii, lot astfel este din punct de vedere antro-

11 tiptil i sufletul sunt strict delimitate între ele, MI Millrtiil domina trupul. Iiispititiit In se din surse pitagoreice şi din cultul ₚ l't MI FN preia concepţia **nemuririi sufletului,** jllgiiiui iu«' tu susţinerea aceastei afirmaţii: p IHIIıHUI este o *substanţă omogenă,* fapt comparabil • ıı imuabilitatea ideilor; * . Iu alt nţele se recunoscut reciproc: întrucât su-itului un unoaşie fiinţa pura (ideile), aceasta îi este «=> iti iiiiiii i.ue si are aceeaşi origine;

IHMÎ.IÎH.HIM DE sine a acestuia; IMI» In/ M dialectica este faptul câ sufletul, acârui i oih» irihiu a esenţiala este vitalitatea, nu poate (ut ti iiiii iueepta opusul, adicâ moartea, t« , inii ii/i a/a aceste argumente în „Phaidon"

Iii HtMll|lll

t » » . . este divin, nemuritor, raţional, unic ca tt-ptt n ui.iif, indisolubil... iată cu ce seamănă nilllMu! "

*'«..... • > ii **prcexfstenţa** şi **postexistenţa** su-fletului **A**ı esta a existat înainte de existenţa sa taaitiittif IIM. l,i fel cum va exista şi după moarte, fti H#iltiiiiiilair cu leza despre *anamneză,* sufletul ■t ittt ilin it i.i lui *iious,* a divinului, a raţionalului, IM. mi. ,i/,i i ,i urmare a dorinţelor senzoriale. De gpiin iiMiiiir i sie încarcerat în trup „asemeni unei ||*uiii h MI FN exprima acest fapt prin doi termeni: ,WMIM •»emu", adică trupul (soma) este mor- ţuAiilttl i intui) sufletului, li ..|,M| , h m pamaiiteşti este astfel revenirea sufletul..! h Mftt» i mi primordială: Mat ıı l.TIIIT T II starea sa primordiala depinde de «... *i uni itr/i i uf i unii.*

dfHM ..... inpune sufletul în trei elemente, fapt ffe Mt mrneii evidenţiază teoria sa fundamental ¡tuiluia

tetM.» . i. fundamental divin: ftfÎMII^H,

»tpurţlne de lumea perceptibilă: UNU . ir mai nobil: curajul;

• ^ rhir Inferior, întrucât este adversativă: dNflHtM

AMHMM itipiutiiie ,i sulletului ca raţiune, curaj şi tfcitiiiH F =■• • primam de cfttre PLATON prin ima-4 iiilllll H' lnl

H «Mim* t "I. npuude unui earuţaş, curajul unui cal MÎMIMI HII .Imiuţa unuia recalcitrant, (fig. **B) I** .iinin . i le tivi pnrţi ale sulletului PLATON h unt i tlilulc MMUI** I tt t\ «v este raţional In sufletul omului 1=1- , .. i.i. iiievenl înţelept: v ||iiţtt , „ liiţi lcpdiiiieii

Menirea curajului este aceea de a se supune în mod energic înţelepciunii:

Virtutea sa este **bravura.**

însăşi dorinţa trebuie să se plieze după exigenţele raţiunii:

Virtutea sa este astfel **cumpatarea.** Acestor trei virtuţi, fiecare corespunzând unei instanţe a sufletului, PLATON le supraordonează o a patra: virtutea **dreptăţii** (dikaiosyne). Aceasta domneşte atunci când toate componentele sufletului îşi îndeplinesc menirea şi activitatea care le incumbă. Tocmai în această virtute iese în evidenţă în mod deosebit înclinaţia grecilor de a reuni *măsura, armonia* cu virtutea. Cele patru virtuţi în ansamblu sunt numite până în ziua de azi ca *virtuţi cardinale* (lat. cardinalis: referitor la balamaua uşii, într-un punct de pivotare). Pornind de la raţionalitatea domeniului ideal, nu se deduce doar postulatul suveranităţii raţiunii, ci şi concretizarea acesteia în virtuţile cardinale. Un rezultat al priorităţii lumii inteligibile a spiritului este totodată o *devaluare* a ceea ce este *trupesc.* Aici antropologia şi etica lui PLATON concordă cu viziunea sa asupra cunoaşterii: Lumea senzorială nu permite o cunoaştere adevărată, ci doar o opinie incertă. Din punct de vedere etic, lumea spre care merită să se îndrepte aspiraţiile este cea spirituală. înţeleptul încearcă în ambele cazuri să evadeze din carcera corporal-senzorială.

Recompensa la care este îndreptăţit să aspire se manifestă sub forma *vieţii de dincolo de moarte:* Sufletul omului înţelept se reîntoarce în sfera spiritualului pur, în timp ce al omului derezo- nabil nu se ridică la sfera ideilor şi trebuie să sufere penitenţe. Pe de altă parte, răsplata pentru virtute se află în esenţă cuprinsă în ea însăşi: în conformitate cu originea şi cu natura sa, anume de a fi menit unei vieţi comprehensive, în opinia lui PLATON nu poate exista o viaţă mai bună decât aceea conformă cu principiul fundamental al cunoaşterii. De aceasta aparţine în egală măsură contemplarea ideilor precum şi căutarea binelui, înţeleptului însă îi revin şi meniri pedagogice şi politice. Este ceea ce evidenţiază analogia cu peştera: în ciuda faptului câ cel care contemplă ideile este subjugat de frumuseţea acestora, trebuie să transpună în „viaţa cotidiană" ceea ce a văzut, înţeleptul acţionează astfel îndeosebi pentru a-i ajuta pe semeni să realizeze ascensiunea. Nici plăcerea nu poate fi complet ostracizată din viaţă, în măsura în care este o plăcere rezonabilă fundamentată pe bine. Astfel PLATON scrie în „JPhile- bos" câ viaţa demnă de a fi trăită este un amestec „din mierea plăcerii şi apa sobră a înţelegerii".

Suveranii filozofi

Contemplarea ₀ Ɣ ƚ‘ „ideii de bine
\\\|Vl//

50 de ani

Activitatea practică/ 1 \ în stat / 1 \

35 de ani _____ /\ _____ Alegerea y celor 1 mai buni

3_o_de_a_ni_ / Dialectica _____

/ Științele \ / matematice
20 de ani /

Educația elementară: Bazele matematicii
Gimnastica Poezia Muzica

A Educația gardienilor

B C

Tirania Aristocrația

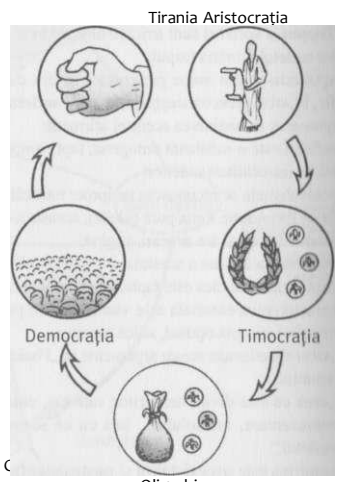


Oligarhia

Formele politice
(reflectare a părții

Statul platonician Sufletul individual
dominante a sufletului)

O

B Analogie: suflet - stat

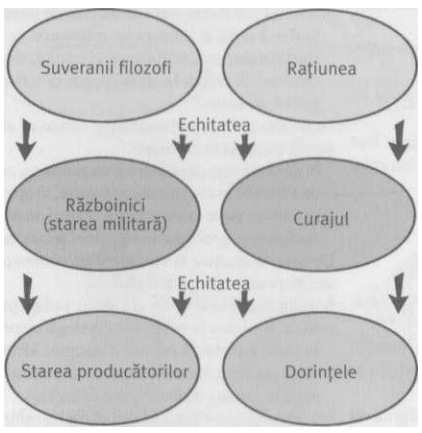

1« l'oliieia" („Republica") şi apoi într-o formă ala In „Legi", **PLATON** elaborează modelul ... iul ideal. în ciuda faptului că aici sunt abor- thi» '**II** probleme concrete ale istoriei greceşti, **PLA**- ph im ieali/caza o descriere a unor stări reale. Mai 1« et aha el expune felul cum şi-a imaginat *cel mai* fum M! posibil, h, ii» iile sale despre teoria politică sunt mai de- gi iha ulopii. S|.,..i|i,i . armului politic nu este justificată prin **I** iul omului de a forma state, ci pon *l ihn umca individului.* Fiind ca individ dotat M **Mol»** pluuMsca doar anumite activităţi, omul este m. - "ii .a se asocieze cu semenii săi. Aiilt 111imunitatea se bazează în mod esenţial pe *u iMOMica muncii.*

•• u i. 1.1 r.ticft esenţială a teoriei sale politice este *n»n=i=»ni,i ¡tnulogic cu individul:*

ha i. mu **L.I PI ATON** sufletul este subîmpârţit în ttiu pai11 laiul trebuie structurat în trei elemente: tiao a anin.inia: Doar înţelepţii pot purta de grijă (' modalitatea adecvată de a trăi a tuturor **I** Mat» **ULII** a Astfel **PLATON** pretinde ca filozofii să ai. la vili Iul piramidei politice **(ordinea**

ill|*ll |l{llul )

nu... ii. lin ii lor: preocuparea pentru apărarea .....Iul ni Interior şi înspre exterior **(starea i*#MttlHl<tr).**

a ii. =i. r>|uilul(i cetăţeni, a meseriaşilor, comer- I "'•[1] a ii talanilor, carora le revine obligaţia să i ul./isienţa comunităţii **(ordinea pro-**

ilm ului lloi)

iţht <>h, i.im" se evidenţiază prin dotarea lor n « l a pcilectionatâ printr-o pregătire de 50 in ţoale domeniile. Li sunt cei ce trebuie să rtituPrta, , in|< |. pi nmea şi puterea. O deosebită fe = aaie levine ► .iu. ,i|i. i centru l'i **ATON** aceasta reprezintă funii ... uiui miletului sistem statal. liHiiii ai nu rxlMa o limitare legislativă a puterii ^pţiiiHi. .li .aaiii înţelegerea pe care aceştia o » » « > =. i'iiii edui a|ie este in mod exclusiv ele- PMtiiii ... Iiiiulamenleaza bunăstarea statului.

* ai l pirvwle

«tiu ai 111. mniiarii prin muzică, poezie şi gim- . 11. iun la vAistude 20 de ani);

«» i a 111111. a prin matematică, astronomie, BiMf i amoniul (10 ani);

i n ... .hali i IU n (filozofie) (5 ani);

iî H n a. | i,u ia a tn stal (15 ani);

Ipu pi* luai« i (Hiveiiiaiu sau viaţa contemplativă.

HPiiMil ha murii au loc examene stricte, care jg)$MaiiF la ct 1« . laiea unui număr restrâns de indi- ii, i, ii Ulii/oii suverani, întrucât ambele ..... saşi dedice viata în întregime bunăstării comunităţii, **PLATON** doreşte să excludă de la bun început orice gândire în folosul propriu, instaurând o comunitate de bunuri: *proprietatea privată* este interzisă. *Femeile* şi *copiii* reprezintă un bun comun al tuturor. (în acest fel urmează ca starea războinicilor să nu aibă nici o motivaţie sâ-şi exercite forţa în interior.)

Inclusiv procreaţia urmează să fie reglementată de către stat în sensul unei selecţii a celor mai buni. Tot aşa cum virtutea (arete) individului izvorăşte din domnia înţelepciunii, aptitudinea sistemului statal se creează prin *preeminenţa filozofiei*, adică a filo- zofilor-suverani. în aceste condiţii ordinea militară va corespunde curajului, care deţine ca ideal în sine bravura, în mod analog este recomandată cumpătarea şi pentru ordinea producătorilor, în cazul fiecărui individ, la fel ca şi în cel al statului, virtutea **justiţiei** nu constă din aportul individual, ci mai degrabă din *armonia* care se creează prin exerciţiul activităţii optime: Este vorba de un stat *totalitar,* care acaparează performanţele tuturor cetăţenilor săi. Constituţia acestui stat este *aristocratică,* adică se bazează pe o domnie a celor mai buni. în **ciclul constituţiilor** descris de **PLATON** regimul aristocratic este uzurpat de către *timocraţie,* care este un fenomen de tranziţie. Suveranii sunt recunoscuţi, dar prin influenţa tot mai accentuată a banilor se prefigurează deja următoarea formă statală, *oligarhia.* în cadrul acesteia, puterea este coincidentă cu proprietatea. în această formă decadentă, considerabil de îndepărtată de statul ideal, avuţia deţine o poziţie centrală: „Virtutea şi bogăţia se comportă una faţă de cealaltă ca şi cum fiecare s-ar afla în câte un taler al balanţei, unul coborând atunci când celălalt se ridică."

Sfârşitul acesteia este determinat de o răsturnare, în sensul că cei care, nedeţinând proprietăţi, fuseseră până la acel moment privaţi de putere, impun prin forţă *democraţia.* Aceasta favorizează în cele din urmă, datorită anarhiei care se creează, apariţia celei mai proaste dintre formele de guvernare, *tirania.* în ansamblul său, statul ideal al lui **PLATON** nu a fost nicicând transpus în realitate. (Propria sa încercare de a-1 institui în Sicilia a eşuat.)

în **„Legi",** opera sa de senectute, **PLATON** nu mai porneşte de la imaginea suveranului ideal: structura statală este reglementata prin *legi.* Prolegomenele amănunţite trebuie să expliciteze sensul acestora, pentru ca ele să devină formative pentru cetăţeni.

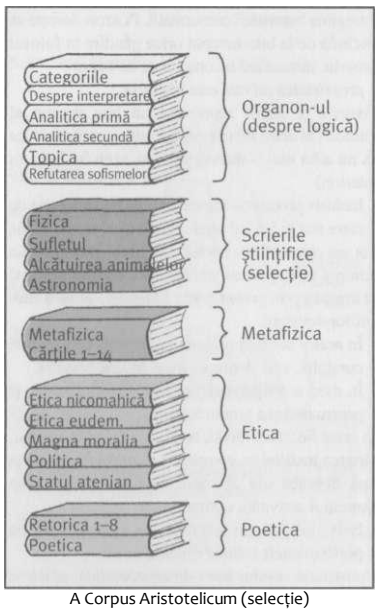


A Corpus Aristotelicum (selecție)

Substanța: Aristotel

Calitatea: filozof Cantitatea: 171 cin
Poziția:

Relația: preceptorul lui Alexandru

Locul: Aten.i

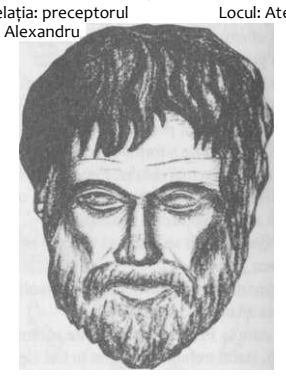

Timpul: dimineața

Posesiune a: abandonată

stând în picio.iie

Ocupația: predarc.1 Suferința: este exilat

B Categoriile aristotelice

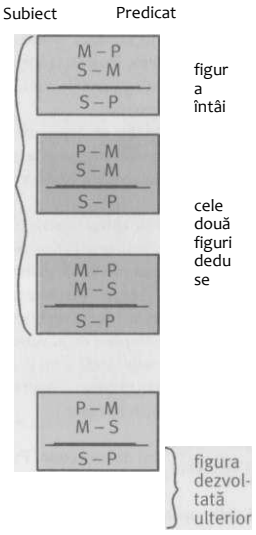


C Figurile silogismului

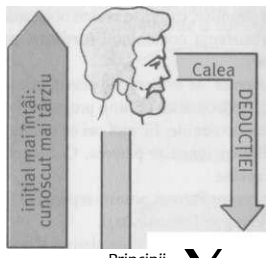


Principii

.2 53

ro E 3

| Specia |

Cei c^deține experiența

a

**I** Genul **ICf** Definiti.) |

Timonierul II 1 *ft*

D Inducția și deducția

tM-| t.M i.llr.), născut la Stagira, a fost Wtifi ii< iiiMiti/ct i «Ic «uii elevul luiPLATON *laAcade-*
»» < * ..... în |iiml anului 342 i.Hr. a devenit pre-
GŢ I »NI lui Ai ioc ANI >i<u CEL MARE. Ulterior a pus la Atfttf IM • I' miei şcoli proprii, **peripatetice.** ~~pltwil~~' util-. » ii»- s-au transmis, sunt în majoritate ti • IR unor prelegeri utilizate pentru uzul pi iu s.ili *I n ml* (aşa-numitele scrieri *esoterice).* p£|(M4i' i» ' > (impune **Corpus Aristotelicum:** i nu tli lupii .i, denumite ulterior Organon (= in- Miimelil),
fe mmi ile |tlinte ale naturii,
itwMtiftk a. 41 YlPfl PlU'f,
l «ti pi»- esietica. (fig. A)

fllulit • ele mai importante contribuţii la istoria Hp^ih i IH • idental este Logica sa: H4ăi^i"iMi eslc primul care cercetează ordinea ■^Miliţii nu (doar) în conformitate cu conţinutul,
|i $i > u I .....ia *(logicii formală).*
MTM.I IMN intermediul lui BOETHIUS ŞÎPETRUS Mmh - , l. ifii ,i lui Aristotel a devenit un element £ IMM IL Iu|»UH *tradiţionale* în ansamblul său. 111 I . |l in ctt/.nl profesorului său PLATON, *concep-* || »llfi | H i» imul plan: doar el defineşte o categorie. H hrtui.i i |>i ilecţionata, aceasta semnifică:
j I ik in 111\ uit rostit independent desemnează | fit m * < o *cantitate,* o *calitate,* o *relaţie,* u n iau un *timp,* o *{xyziţie,* o *posesiune, o acţiune,* [ ti iuiHlntf " (fig. B)
Iii util. 11 insa cuvintele sunt legate în propoziţii, Mţ N numesc judecaţi, în măsura în care conţin gfftiMH adevărate sau false.

n« ti |uil(-( ui pot fi legate între ele după anulat- i. |iiili ,i formează **concluziile.** în „Analitica MUA MC. KH IL expune aceste reguli. Legarea a
♦ mm judi ( i|i in aşa fel încât să formeze o a treia se iH'<< »1» '.lln^isili:
KI FIUIIIII «a t eti mai pură, ARISTOTEL îl formulează
* ifell
j Mm a ,i esie afirmat despre orice *b* şi *b* despre l>M> * i, In mod necesara este afirmat despre orice i 11 M«m menea forma silogistică se numeşte prima
•A« IM*!P.M
IT'MHLUIA losi denumit predicatul P, *b* termenul hh n > WM subiectul 5.)

I|IMII ' silogism este considerat un exemplu

> i n oamenii sunt muritori * i|MMale eite **un** om ! M. I Sonate este muritor in |«ii|io/itiile **(I)** şi (2) reprezintă *premisele,* iar ftpifiioilia i t) aşa numita *concluzie.* „Om" este în
acest silogism *termenul mediu* (în limba greaca horos mesos; în latină terminus medius), cel care se omite în cadrul concluziei. Pe lângâ aceasta prima forma de silogism, ARISTOTEL mai prezintă altele două, care se deosebesc între ele prin poziţia de subiect, respectiv de predicat deţinută de termenul mediu. (fig. C)

O înlănţuire de concluzii este o **demonstraţie.** Aceasta metodă este **deductiva,** adică porneşte de la general înspre particular. După ARISTOTEL, scopul ştiinţei este acela ca în mod necesar deducţia să aiba loc pornind de la o cauză (gr. aitia). Dovada în sens aristotelic este o deducţie (apodeixis).

Opusul acesteia este **inducţia** (epagoge). ARISTOTEL O descrie în „Topica" astfel: „Inducţia evoluează de la individual la general, de ex. atunci când timonierul priceput este cel mai bun şi la rândul său la fel de priceput căruţaşul, tot astfel în orice domeniu cel care este cel mai instruit va fi cel mai bun." Spre deosebire de PLATON, pentru ARISTOTEL dezvoltarea cunoaşterii poate fi realizată şi pe calea inducţiei, prin legarea de experienţa senzorială a cunoştinţelor anterioare. Finalitatea ştiinţei este aceea de a deduce particularul din general, dar descoperirea a ceea ce este general trece prin inducţie. Ştiinţa consacrată este apodictică, cunoaşterea acesteia fiind însă nutrită de inducţie. Inducţia cercetează ceea ce este comun în cadrul unui gen. Clasificarea a tot ceea ce există face posibilă **definiţia** (horismos). Aceasta constă din genul şi diferenţele particulare ale speciilor (de ex. Omul este o fiinţă raţională).

Convergenţa dintre inducţie şi deducţie determină o inversiune a anterioritâţii şi posterioritâţii: Ceea ce anterior a fost general este recunoscut ulterior ca o particularitate posterioară. (fig. D) Primordialul şi cea mai generală formă **(principiul)** însă nu sunt demonstrabile: „Principiul este enunţul nemijlocit al unei demonstraţii. Nemijlocit este ceea ce nu deţine o anterioritate."
Acest fapt este valabil întrucât deducţia deducţiei ar determina un regres infinit. ARISTOTEL însuşi numeşte *un* asemenea principiu ca fiind *principiul contradicţiei:* „Este imposibil ca aceluiaşi subiect să îi revină şi să nu îi revină acelaşi atribut şi în aceeaşi privinţă."
„Iată principiul primordial al logicii." **(A. TRENDELENBURG)**

Platon indică spre împărăția cerească a ideilor
Aristotel, spre lumea terestră a devenirii

A După Rafael, „Școala din Atena" (c. 1510)

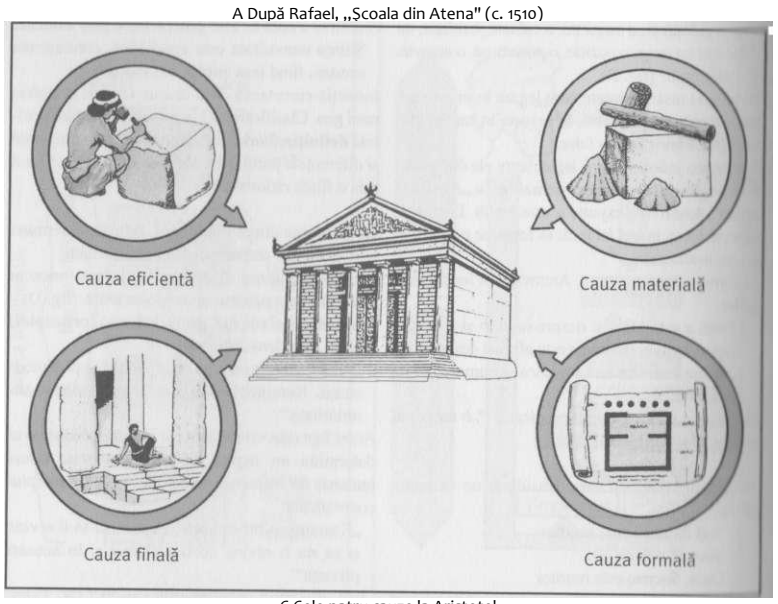


C Cele patru cauze la Aristotel

**i in»»|*i*»l .1. inctufi/.ica" a apărut datorită unei £gHipl>iiii iiiiar In prima ediţie completă a operei ^hithhi i iele I-l scrieri care tratează principial WM »t tl. ¡ui aparul in urma celor ce tratează fl|ltipul< im„ <¡M inetâ tâ physikâ), de unde apoi | fetit Mu i ileiiiiniirea iicelei ştiinţe care cercetează ie i # i. «muea/a** *dincolo de natură.*

.....Ii spaite prin **„Metafizică"**
dePLATON,

**) «i. i i. mii ,i Ideilor o critica în cartea întâi: ¡MhI. | nu . outrilwie la nimic, nici la cunoaşterea jgj^ţ Im nn i nici la existenta acestora, întrucât nu gpt pi» îi nle in lunurile care participa la acestea." IfeftMi li I i Inşi enunţata cea mai importantă deo- PMFT iliiiin pin eptor şi discipolul său: ARISTOTEL £|t'iti<"i< .w.i ,i Miimonteze dualismul platonician |P|FT i.let* ii i il net ml real. în acest sens el pretinde M»*"H** *hh i utili >i este imanentă.* **t^uu Smi n ii n** substanţa **(gr.** ousia) **lucrurilor || ac piirtli illa ilci al In ele însele. Nu este mai Imm ^»i» \ filat i a si pentru el,** *genurile* **sunt sub- l^jm .I n il» abia inii un sens derivat. PPiiţtiM i n i uifir la un alt dualism: (Hi^iMb i ci liyle. lat. materia) şi forma (gr.** #Mt,s **»Mi'iphr lat** forma), **fe Im Mul •»l< iliuia nu apar decât împreună: M Mt ii» pin A mi poate fi întâlnită, la fel cum nu**

**i >i> ii iiiialniia forma pura.**

**|ţii|iHi . muia I SE subordonează ARISTOTEL este** ■Mldl i nfiiiiia toate **aporiile predecesorilor săi. llptHiM leoiia materiei şi formei recurgând** *k* ffettHht

**§ stipiitiul ijm hypokeimenon) materiei se ligi lunii lotma obiectului, iatlttii ni a. 11.1 t si iitn nu exista decât ca posi- Bm «* 11 b 11 ti i a p« aei illa), aceasta nerevenind actu- u «innu i. n^igela) ilecflt prin formă. Esenţa** Plillittuţ **^Ila IIIII I) lilee tnmscendenta aceste!« M - ..... ili/r.i/a In seria apariţiilor lor.**

**^PflţiiirtH 11 teniei este numita de ARISTOTEL • » W» <NU HI**

**teMruui, =u .1. ftval .le la „tilos" („ţel"):**

**IHtM> i-pti • Im Atimont orice dezvoltare pre- MlfWH^ uu 1.1 iMisia"** **progresând de la** *desfă-* **btii «o i** *i* iNlt* **la cea /r/i/fl,**

**H fu . ii» pieia lileea iure la Pi ATON încă este** t* **»ui . Mi. ii.** . i teleologici **ca poziţie centrală a** " 11) «alt

**|Hiw 'Hh \ki i.Hii numeşte patru cauze pen-** § ! t#M HltlttM

**■|tM b.Mit.tbi ii .tu i fonnalis). Un obiect se it.|-t i.** .oua .,i ileex. o **casă după planul**

**ii ti: i liu.ibi ... i final ls). În conformitate cu** Şftf . i luu.l **umMilal teleologic al lui ARISTOTEL,** nimic nu se petrece fără un scop: în cazul casei, de ex. protecţia faţă de intemperii.

- **cauza eficienta** (causa efficiens). Orice dezvoltare necesită un motor, care să o propulseze: de ex. în cazul casei munca zidarilor, a dulgherilor.
- **cauza materiala** (causa materialis). Fiecare obiect este compus din materiale: în cazul casei, din cărămizi, piatră etc. (fig. C)

Ultima dintre cauze determina caracteristicile fortuite şi neregulate ale obiectelor:
Materia „se opune" formării. Esenţei dictate de formă, **substanţei,** i se opun constrângerile (anânke) materiei, de unde rezultă ceea ce este pur întâmplător: **ARISTOTEL** numeşte acest fapt *symbebekdta,* tradiţia **„accidentalului",** în acest caz se corelează ceea ce este determinat, substanţa, cu comprehensibilitatea conceptuala şi ceea ce este nedeterminat, accidental, cu incomprehensibilitatea conceptuală, de unde după premisele logicii aristotelice rezultă suprimarea accidentalului în ştiinţă. Poziţia deţinută de raţiune în filozofia lui **ARISTOTEL** a fost comparată cu razele X: Acestea pătrund prin ceea ce este comprehensibil pe cale senzorială, fapt care este însă neesenţial pentru atingerea perceptibilului conceptual şi esenţial.

Din concepţia cu privire la dezvoltare rezultă pentru sistemul aristotelic o **construcţie stratificata** a lumii, care accede de la limita inferioară, materia pură, spre forma pură, limita superioară reprezentând astfel o constantă în *Fizica* lui Aristotel. în conformitate, principiul suprem, divinitatea rezultă a fi formă pură. întrucât **ARISTOTEL** relaţionează forma şi gândirea, divinitatea sa este spirit pur, care se constituie pentru sine ca obiect al gândirii. Acesta este adâncit în *theoria,* contemplarea pur spirituală a propriului sine. Un alt atribut rezultă de pe urma faptului că lumea aflată în permanentă schimbare are nevoie de mişcare. Deoarece impulsul care determină mişcarea nu se poate perpetua la infinit, trebuie să existe un prim factor determinant al mişcării, care el însuşi să fie imobil.
Acest **motor imobil** este la **ARISTOTEL** divinitatea. Toate cauzele prime concură în relaţia dinamică a divinităţii cu lumea, cu excepţia cauzei materiale. Reprezentarea lui **ARISTOTEL** despre divinitate conţine în sine indiferenţa faţă de lume: divinitatea nu se implică în cursul lumii, pe care nu îl poate influenţa. Divinitatea fiind ea însăşi imobila, lumea nu este pusă în mişcare de intrarea în acţiune a divinităţii, ci prin aspiraţia „pătimaşă" a materiei spre ceea ce este formă pură.

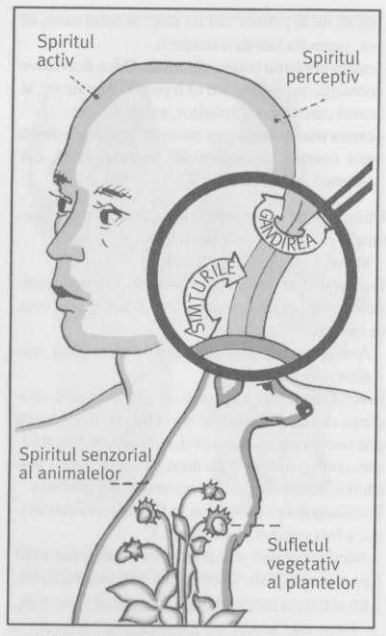


A Psihologia

B Virtutea etică este media între două false extreme

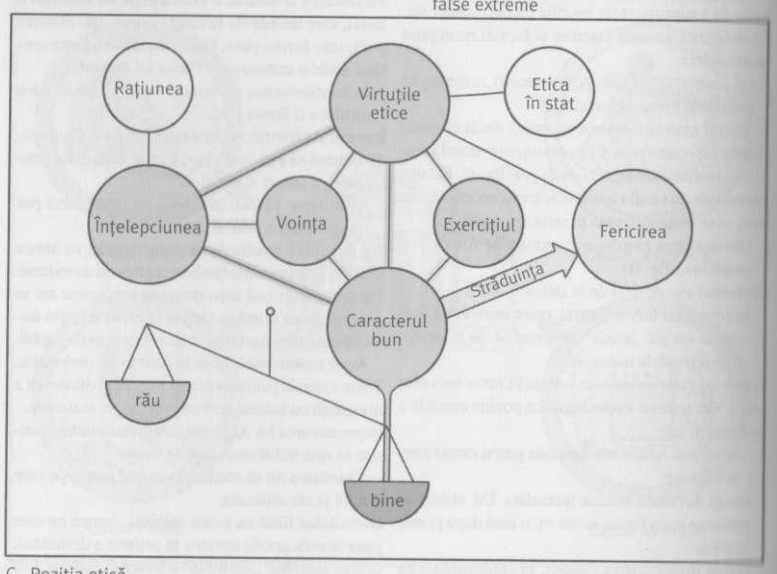


C Poziția etică

**ifil<«> »1» iui. , in INihologia** sa trei **parti ale • .M»** In tAiulul lor corespund construcţiei a uimirii:

**W0**#luliv **NUU** al *plantelor,* im/ mhi/i.h.il siin al *animalelor* şi în cele din

**ţfh l > «h nu ponte 11 întâlnită decât la om. |Nmi i I «ni. L"i csio cel caruia îi revin***e nutriţia,* **gj »1 .11111111.11 ii** *Hcnzatiiie* **şi** *motilitatea* **spaţiala, ^H^HM ' activitatea** *spirituală.* **MI £«««< n» t• I Utul este integral un principiu for-**

**WTH'- »M|'MIIII**

-A Iul * i> ' • a mai Înalta entelehie... a trupu-

**IM .. ilitimilate cu potenţialul său."**

**Ipniiil m|< i <» poziţie specială:**

**li Mihlmpartit într-un spirit***percep-* **iihrj-i i ii unul ./i** *tiv* **(creator), primul repre- $m* [1] ui ţi» hm (potenţialitatea), iar cel din urmă** l fewii' • »• nmliiiiic»).

> imiili111 **'.piritul receptiv, cel care este lÎMt' U |H M I I'iiilr I clei de-a doua pârţi asufle- Î in P, i, i ».linei iele gândirii după forma, în (ftitihil IM II\ irpnvinta îndeosebi principiul \ ml' HI. rt#*i intit\i|'ii ac tivitate a sufletului.**

**tP tbii^ţi ..... . , clelalte părţi ale sufletului, P^M) * M»** nu »'sie legat de trup, fiind astfel

**H^MHIIMI .I IUI M* creează decât din legătura I|II|UI IUN,II IC spiritul nu este un spirit î «I i a|M» .1. osebire de PLATON).**

**1(1® «N' •• ll* • •<« i ,I obiect domeniul practicii £ «*»»• I» t i . activitatea determinată de f^ft ¥ » llMiii* i/,i asiCel de filozofia teoretica, IHIi MM» ni »i i «pic i era ce este imuabil, infinit. |||gfhit * li» , IM IIIIII.I aspira la** *binele* **care îi este ■PD hi m. hi f IM .ie împlinirea.**

**I' » MHI III MI? activitatea sufletului care se Mţifc atu 4t* Mtllnnll, ¡puii» MM, i .ii** *emfamoniu* **(starea de fericire), | Mt ii ' i • M linia de»uvuinstanţele exterioare, ■feM* • A»pli*tlllor Mile. Astfel in „Etica nico- * #** A|HHI»

**mitjUdMi «a pnlbrmantu particulară a M=M.Iutii O anumita viata, determinând tflMf i·)MU. i •aillriiilui şi a acţiunilor eonii ti. • MMM I ,i dai a devine predominant » if» I> II . >,ie In sensul performanţei MMM, I hirtele njprezinta pentru om $! •• MM IMII I nilul |U• ba/a aptitudinii sale IINÎÎ 14*IM raţiunea).[1] ^ u m**

**iuMM'i Itint^lr '.peelfle snlletului, Akis** *m*'* «••I* **M. i imim' »***inmitUiuu^i-^-***i —**

**Virtuţile dianoetice** constau din exercitarea pura a raţiunii, pe care **ARISTOTEL O** subîmparte în *raţiune teoretică* şi *practică.* între acestea unica determinanta pentru activitatea etica e înţelepciunea practica, **prudenţi»** (phronesis). **Virtuţile etice** sunt preexistente la om. Ele sunt transmise de către ordinea existenta în societate şi în stat (polis) şi îşi deduc valabilitatea din tradiţie şi din acceptul general (de ex. ponderarea, generozitatea). Exerciţiul valorilor existente în polis reprezintă pentru **ARISTOTEL O** parte esenţiala a educaţiei etice. De abia din convergenţa înţelepciunii cu virtuţile etice izvorăşte *atitudinea morala* a omului: „... faptul ca într-un sens esenţial omul nu poate fi bun fără înţelepciune, nici înţelept fără virtutea etică."

în acest sens înţelepciunii îi revine îndeosebi menirea de a recunoaşte mijloacele şi caile adecvate care conduc spre bine, în timp ce virtuţile etice prefigurează scopul.

Conjugate, cele doua determina **voinţa** (bulesis) în sensul binelui, şi anume prin aceea că pe baza cunoaşterii aspiraţia este îndreptata spre scopul adecvat. Aspiraţiile naturale sunt astfel articulate, fiind ponderate pasiunile (afectele). în acest context, libertatea voinţei este indisputabilă pentru **ARISTOTEL.** „Deci, dacă virtutea etică reprezintă o atitudine a voinţei şi voinţa o aspiraţie deliberata, atunci cunoaşterea se cere să fie cea adevărată şi aspiraţia cea corectă pentru ca decizia să fie bună, trebuind să fie afirmata de către gândire şi căutata de către aspiraţie."

Definitoriu pentru poziţia lui Aristotel este faptul că *atitudinea* morală (hexis) nu izvorăşte din cunoaştere, fiind dobândită din practica: prin exerciţiu, obişnuinţă şi învăţătură.

Din acest motiv definiţia amănunţită a virtuţii se orientează după judecata şi modelul celui ce deţine *experienţă.*

Din punct de vedere al conţinutului, virtutea etică este definită ca fiind **media** (mesotes) dintre extremele false, deci, de ex.: bravura (laşitate - temeritate) cumpătarea (voluptate - apatie) generozitatea (avariţie - prodigalitate) O atenţie deosebită se acorda **echităţii,** care reprezintă virtutea proeminentă cu privire la viaţa comunitară. Fiind *distributivă*, este responsabilă de repartizarea echitabila a bunurilor şi onorurilor în societate, şi fiind *compensatoare* reprezintă un corectiv pentru daunele suferite. Una dintre virtuţile esenţiale este *prietenia,* prin intermediul căreia omul exercita trecerea de la i»iHi_

**60 Antichitatea**

FORMA BUNA DE GUVERNARE
Guvernul Consiliul
Justiția
degenerează în
I Democrați«]

(oligarhie) ^
garantează
perfecțiune
atică

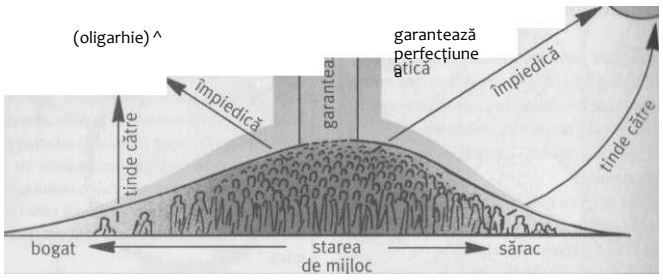


A întrebarea cu privire la formele constituționale

**Q** degenerează în

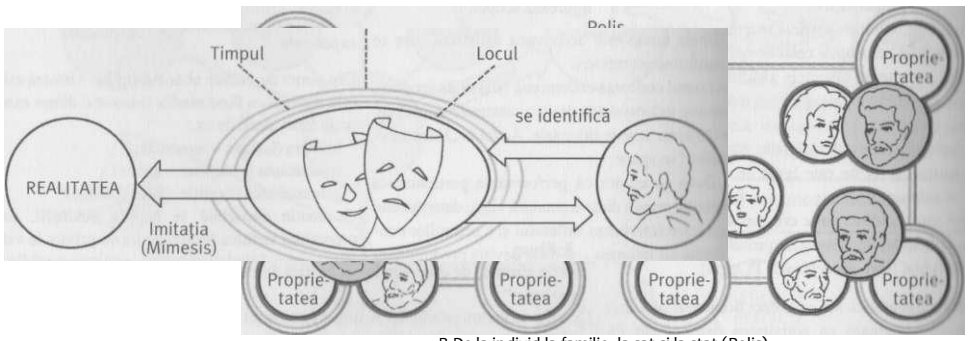


B De la individ la familie, la sat și la stat (Polis)

C Drama la Aristotel

**în »Hi t (t oi Ici politice aristotelice rezultă L imn. I «Ho» icnsiicile metodei sale şi ale I '«•*• ului IMC deosebire de PLATON, „em- Amtlnll i IM întemeiază o bună parte a ♦tu |h «.indii comparate. M PSH aii (IMHIH o analiză a 158 de forme liHinhnlt. dlnlre care insa nu s-a păstrat ca ;3».(«• h Slutul atenian". ' ■ ...I i «'iillnmului îl separa pe maestru** St» i i mi **I'**i at()N **concepe statul în sfera \fi iMiu 111 sIera***fxysibilului.* **_ LT»' - II>**

**NI III vedere doar statul cel mai** i ţi fi . | | fHtsibil.'* * ■ **i. i'i SIMN, ARISTOTEL nu consideră ■ ii . 1« i . asocia, care conduce lafor- MMIIIII I • instituie o slăbiciune a individual .Intui o** *ini hu.ific naturala de a trăi într-o* **1 Mimula sa clasica este: i imIim. .a omul este un animal politic" .= ji|i\ ci |H»lllik6n z6on).**

**MiiiMti i** *voibiiva* **este de asemenea un ii hjiiului. a omul nu a fost creat doar pen- ) »MpH it-iiii . i pentru o comunitate, în cadrul I» ţ.Mtn un i ottsens cu privire la ceea ce Imn ni tu hiltibil.** ⁝ **f AMHUM înţelege menirea statului**

JH9tP" i. u, ,i a **i ctaţenilor sai. Perfecţiunea : M *HI a li iii Ha şi buna. De abia prin inter- ' şm»h.i . |m.aic de/volta plenar virtutea**

**tntMif M»a iliuii u succesiune de comunităţi i fMtNf i iMiNliuitn: fi§in«= -» .111 comunitatea a** *doi oameni* =i n«(.. ti iată a **tiu. stăpân şi sclav), aces-**

***I*** *mm** t' a n 1« a / a m *ti nuni lat ca gospodărească,* **m* .a i i iiiiipune satul în cele din urma II ^oi|iaie de mai multe sate. (fig. B) iE • i ! il tiaianiea/a** *autarhia* **(adică subzis- 11« h»M* poipiii, independenţa şi autogu- -«I • iiiiiiiitMaiii ifn\ i MI, .1 .1 |inli*iului este constituţia: M^i «#n > iiuiutillalea unor cetăţeni care i FFFIRMS {* I»a/a unei anumite constituţii."**

iH iiiu|l(inul<- sunt repartizate de JM M si ıl i **CI** MI IN in trei clase „adevărate" atliib > ni. <li naiuiaie, condiţie în care I fi iii«iBiii|iuaica uneia in cealaltă:

*ll tirania ţl oligarhia* HiiîM i *H't*>niliii* N *(Icnnu ratia* pti-i if niilini i n numărul celor care deţin

IF • I.....

ttJ 4«| « *h>ft* **mu h i m luni i ai i a forma statala care ser- i Miiininiai iai i a denaturată cea care**

urmăreşte doar interesele celor aflaţi în acel moment la putere.

Dintre cele trei „echitabile" nu preferă în mod principial nici una anume. Cea mai realizabila şi mai stabila dintre toate este **politia** (democraţie moderată). Aceasta este o formă mixta de avantaje ale altor constituţii şi corespunde principiului formulat în etică, anume virtutea ca medie a unor extreme: „Comunitatea statala ideala este cea constituită de starea de mijloc,... în mâsura în care aceasta este decisivă şi împiedică excesul a ceea ce este extrem." în rest, **ARISTOTEL** concluzionează pe baza analizei istorice că forma statală ideala este cea care *se adaptează în mod ideal* la ţara şi la exigenţele cetăţenilor.

Cu privire la **ordinea** internă a statului, **ARISTOTEL** menţionează faptul că **familia** trebuie menţinută în egală mâsura ca şi **proprietatea privata:** Familia se afla pe o treapta *elementară* anterioară satului, iar acesta faţă de stat, astfel familia fiind de preferat ca ordine naturala a societăţii, chiar dacă statul este în mod esenţial răspunzător de **educaţia** tineretului, în cazul proprietăţii private **ARISTOTEL** se situează pe o poziţie medie. Respinge comunitatea de bunuri (dupa modelul lui **PLATÓN**). Propune calea de mijloc pentru *Sparta*, unde „proprietatea se menţine în stare privata, utilizarea acesteia fiind accesibila la modul general." **ARISTOTEL** consideră că **sclavagismul** ţine de structura internă a societăţii, ca şi inegalitatea (inclusiv cea dintre bărbat şi femeie), care în opinia sa sunt de asemenea nişte dispoziţii naturale. între bărbaţii liberi însă se instaurează egalitatea.

O ramura a filozofiei practice este **poetica.** în scrierea sa omonimă, **ARISTOTEL** creează o teorie a **prozodiei,** îndeosebi a tragediei, al cărei efect este inegalabil. Conceptele esenţiale sunt:

- **imitaţia** (mimesis): Arta este menită *să reflecte* realitatea, nu să o reproducă (spre deosebire de istorie).
- **unitatea** de *acţiune, timp* şi *spaţiu:* Acţiunea se cere să deţină o unitate, o consecvenţa şi o finalitate, iar durata sâ se rezume la cam o zi.
- **-kátharsis** (= „purificarea"): Arta trebuie sâ îl purifice pe spectator prin identificarea acestuia cu ceea ce se reprezintă şi prin eliberarea de propriile sale afecte într-un alt plan.

**Impactul istoric** al lui **ARISTOTEL** nu poate fi comensurat decât cu cel al lui **PLATÓN** şi în epoca modemâ cu **KANT.** în Evul Mediu a constituit baza *scolasticii.*

Pânâ în pragul epocii moderne opera sa a fost considerată ca infailibilă.

Obiectul

Impresie asupra pneumei materiale

Raţiunea

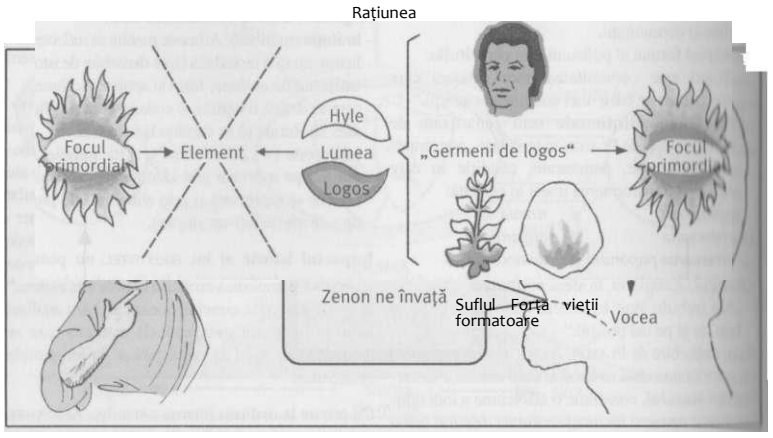


A Filozofia stoică a limbajului

Aprehensiunea

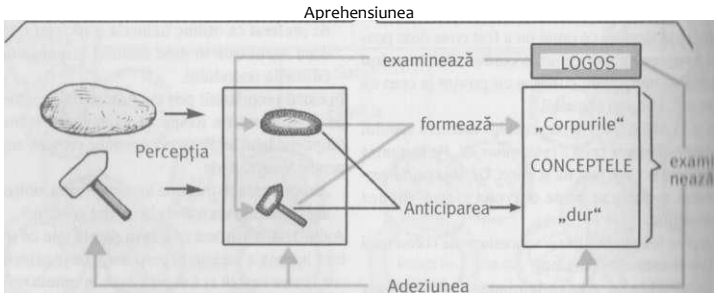


B Gnoseologia stoică

C Fizica stoică: ciclurile lumii

' hi ii. <l .lolt'isimiliii exercită începând ^MtNtit i |>hm in Antichitatea târzie o ^■HHstili i abila Istoria acestuia se subîm- fe ı ' nnrtl In \ stohlmn » u *întemeietorul şcolii* **ZENON** »fth >» i < Ui .'64 Î.Hr.), discipolul său t**uMu m jurul** anului 232 î.Hr.), şi UtE‡IH‡ li 'HI **208** I.Hr.), care conferă sis- "i » I**M**I**ı** nutrea **sa** omogenitate. De aici >*lll anlU I im li • * i' i ii ('hrysippos, nu ar îl existat - a f in **ı .** m**. . /** mi l'**MTIOS** (c. 180-110 î.Hr.) şi [••" '. I M i.l Ir.) se afirmă prin transei )itii li m Mol» i la Roma şi atenuează duri- itiiu ii. i I. . sini curent. liHiuil i u ni îndeosebi **SENECA (4** î.Hr.**-65** I» ..... Ml MK d.Hr.) cel eliberat din **T|T** şi tHipMialul **MAKI AURELIU** (121-180). în U Im iwlliM ai estora se situează *arta de a trăi* | ■mt-lt ..... laie In acele vremuri stoicismul «po • lai. a un lei de filozofie populară.

"ttfllM lilii/uliei stoicismului se face în 0§jHi «i rih Stoicii au ilustrat, printre iiiiiiiM. **a**|i. di A'lplinelor particulare pe baza iiiu mm* i livr/**l:** i ..... ..... i. zidurilor care o apară, fizica P mU • i. . i - n sie înspre cer, iar prin etica se **IM)• I**ı padinii.

**MMI**ı iha i iiprinde pe lângă cercetările de ~~fHHI‡il~~* iwull lingvistice şi gnoseologice. ifţtâlH mliiftisin u îndeosebi prin 5 forme !,»•!, *ii,* i ii specliv *disjunctive,* pe baza j u io hui i pnaia li asamblate toate con- i aha.ii. iu .uesie situaţii variabilele nu * ..... ..... « pic. i i afirmaţii („logica afir- M mi ..... . Mi alunei al doilea este. Dar pri- Ctm 11.. i al dolleti este. ⌋(aiinul i «ir, atunci al doilea este. Dar al Pl^ un i Mi I in i primul nu este. ■ţit iu i i. in a. > lasi timp cu al doilea. Primul i o l • i al doilea nu este. ■ Miml i Mi sau al doilea. Primul însă este. **îte t a i a. j nu cuie** jp piii ..... al doilea. însă al doilea nu **ti ha» i pi imul** wie.

*wmiî i ##»* *. i i *hmb.iiului* se ocupa de formarea Ig^H u iiiu..l..|<iri Sloini sunt convinşi de fap- |pi||fttT i li». anii. n\ am poate li descoperită, îî ih>hi. genitivul cuvântului „zeus" Uit* ■ .. clătit)

semnificaţia (lekton) este necorporală. Ea este produsul unei activităţi spirituale, căci de abia prin participarea raţiunii expresia vocală devine vorbire semnificativă: „A vorbi înseamnă a produce o expresie vocală, care semnifică ceva gândit."

**Gnoseologia** stoicilor porneşte de la ceea ce este material:

*Percepţia* modifică (**CHRYSIPPOS**) starea sufletului nostru material sau se imprimă ca într-o ceară **(ZENON).**

„Impresia" astfel creată se combină cu altele. Conceptele se pot astfel crea în mod natural ca o generalizare a unor percepţii diferite, ceea ce stoicii numesc *„prolepsif* (anticipare). Tot prin activitatea raţiunii (logos) se transformă reprezentările în concepte. Ca şi percepţia, acestea utilizează *acordul* logosului. Doar astfel este posibilă *înţelegerea.*

Adevărata înţelegere a unui obiect presupune deci o reproducere în suflet conformă cu natura, ceea ce este confirmat de activitatea raţiunii sănătoase: „Cunoaşterea este o înţelegere (katâlepsis) imperturbabilă şi care nu [mai] poate fi invalidată de nici un motiv raţional."

în fizica, stoicii definesc „fiinţa" doar ca acţionând sau suferind, deci corpul. Pasivului îi corespunde materia (hyle), activului „logos"-ul.

Logosul este înţelepciunea lumii, care străbate materia lipsită de proprietăţi ca suflu (pneuma), influenţând astfel dezvoltarea sistematică a acesteia. Toate obiectele conţin „germeni de logos" (logoi spermatikoi), în care este prestabilită dezvoltarea lor raţională. „Logosul este legat indestructibil de hyle. Este amestecat cu acesta; îl pătrunde în întregime, îl formează, îl modelează şi creează astfel universul."

*Elementul primordial* este focul. Din acesta se dezvoltă celelalte elemente (aerul, apa, pământul) precum şi lumea concreta. Fiind căldură, pătrunde în tot ceea ce există şi formează suflul vieţii. Este astfel totodată *sufletul* şi acea forţă care mişcă totul în mod *raţional.*

Stoicii propagă învăţătura ca şi ciclu: aşa cum lumea s-a creat de pe urma unui foc, tot astfel va pieri prin foc. După conflagraţie se va forma din nou o lume a obiectelor concrete individuale.

Semiologia stoicilor distinge între *semn, semnificat* şi *obiectul* real. Semnul este o formaţiune de sunete, fiind astfel legat de voce şi prin efectul acesteia de trup. Obiectul de asemenea aparţine de sfera fizicii. în schimb

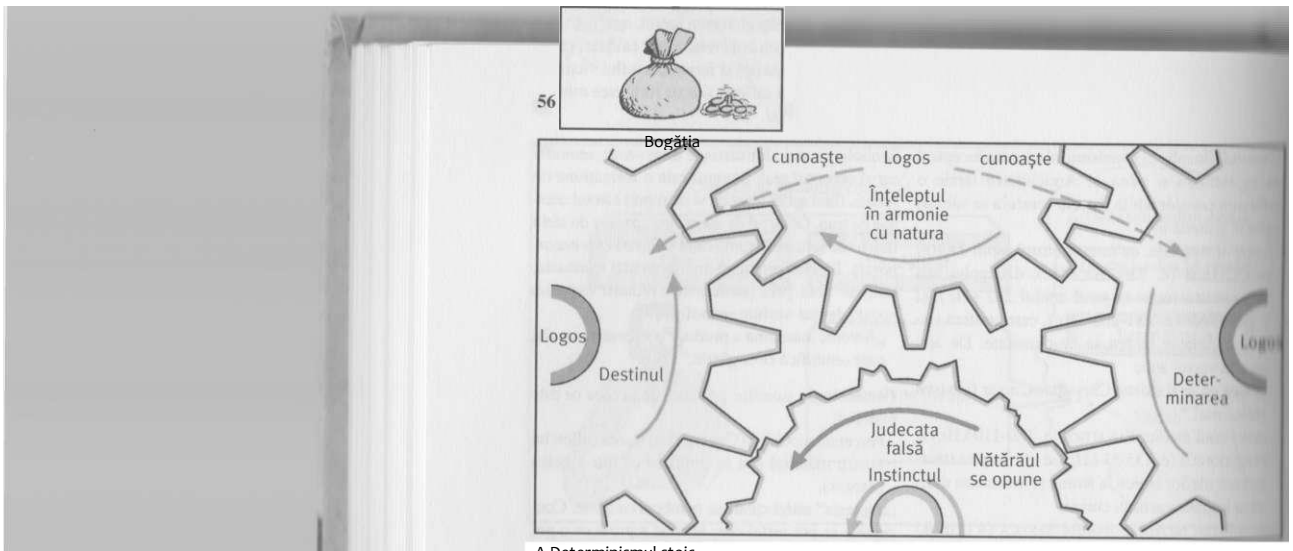


A Determinismul stoic

Amiciția

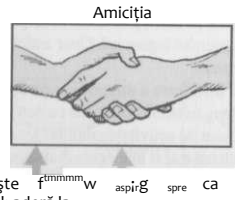

Inimiciția

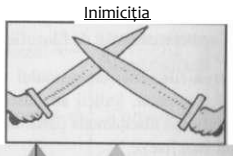

Reprezentările

cunoaște f[illegible] w aspir.g spre ca
natural; aderă la

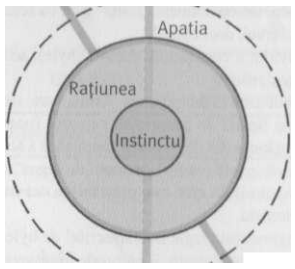


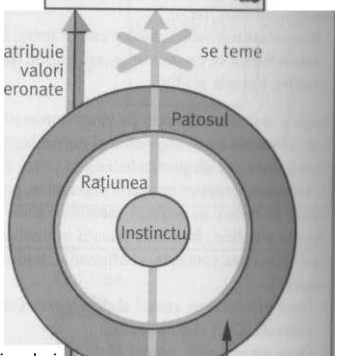


atribuie valori
nu aderă la eronate

Atitudine justă B

Etica

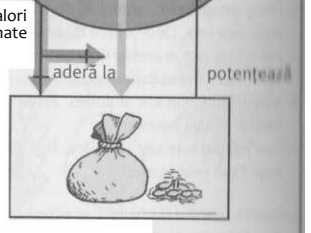


Reprezentări



Bogăția

Atitudine eronată

si»'j. il"i gravitează în jurul logosului: Huiuie*. u • mc loi(a creatoare primordială, prima K|§ * im i ,<«-,i u- fiinţează. Este logosul, care BMiH Iu ni' loHcIc raţionale germinatoare ale I liWH't« hMih lelor, bl Hi Mi«tti hii>i, luxosul ordonator, de asemenea || fMiti.!»imiiiiif «,i liind Dumnezeu. Pentru sto- [mi]=im'i ni , in determină apariţia a tot ceea ce î Rt* d gfliiillie. este el însuşi o fiinţă, al cărei ! âk*« * »r divin

|| fiii >m lin ii< ¡i It icosului rezultă o ordine *finală*

I imi" i i Im miilor şi a întâmplărilor: iii 11. '1111>i iiirc.i nnei lumi perfect ordonate |ffpwlnMii in i ine uiierdcpendenţa a tot ceea ce |§Mii 'iui.1 o ordine practică, prevăzută de o liMt t

**«IIvIIHI M** pusa în operă în mod progre- **M |M.„( UNIM)**

j.o -aaliiliia este numită de stoici ca fiind igi In liiiannine; lat. fatum), iar ţelul deter- i ■nu i |iiividcii(a (prdnoia; providentia). t * mu -a h iisii.igi *necesităţii* din lume.

HM i li*t*nl /•'< >loy,ic* al lumii exterioare este Ieftinit -* un i'iiiu ipiu de bază al eticii stoice.

**IiiHiiiilli** exterioare sunt mereu indisponi- || #f inieiioara este unica aflată sub pu-

■ iiiţiiii A ti lei Si **N I (A** scrie:

¥ el însuşi o voinţa, pe acela destinul îl Im* .il . tiiii.i ii lipseşte, este purtat în iii"

**• HMI II •** imului constă astfel dinco-par- **IÎ •** i- linului.

**MHILUI..... I,I** «Ini „a trai la unison (cu na-

\ *#t= I el atinge

HI« . a..... la o „curgere fericită a «i **I**r ifiti uv (eudemonie). **M..** |.<Mii **h .iiinsrt** decât în condiţiile în care ■lift. « nu |iriiuiha liniştea sufletească. Afec- i»r **MU , . lai i** ii un impuls excesiv. In confor- u ş|iţui|iii **sa,** acesta se întemeiază pe o **♦Mi» . au ia i se** atribuie o valoare falsă. în **iiiMii** i ii ele« ml **sau.** devine *„pâthotf',* pasi- httiîi ai uliii. ml .1« esteia este arareori atins, **IUMIIIU.** iu **LIM M** de insatisfacţie. [1] ■ i. ■ a» tipul Iu . eliberarea de asemenea

H iiisiiiii I i»i uliu tle alei le: jP^t^ iviiniiiinea, i oncupiscenţa şi teama. \ HH>mm i v Hale prin *adevărata înţelepciune* **I-«»-= I**

p||i i 3» it iiisloinia In afect de abia atunci 114iinu» i i.. »'/•//! valoarea obiectului său. Unim ■> «•!> ii a.a valori a lucrurilor împiedică

Ku ■«'i i i. Iu. unile considerate a fi greşite sau «fţgSM i. nu i lata ile râul presupus. De aici

rezultă recunoaşterea faptului că pentru cel aflat în stare de beatitudine, bunurile exterioare nu deţin nici o valoare. „Afectul se creează atunci când raţiunea atribuie instinctului un scop... greşit şi deploră eşecul." **(M. HOSSENFELDER)**

Lucrurile sunt împărţite de stoici în bune, rele şi **adiâphora** (indiferente). Bună este virtutea, râu ceea ce i se opune. *Indiferente* sunt toate celelalte lucruri, care nu contribuie cu nimic la fericire, de ex. numărul firelor de păr de pe creştetul capului. Sau, acestea sunt „preferate" sau „respinse". Printre cele preferate se numără lucrurile care corespund aptitudinilor naturale, întrucât suntem obligaţi să efectuam o selecţie şi dintre cele indiferente, se cade să le alegem pe cele mai naturale, de ex. să preferăm sănătatea faţă de starea de boală. Tot astfel disting stoicii *acţiunile:* Există acţiuni rele (datorate unei cunoaşteri greşite) şi altele bune (datorate unei cunoaşteri corecte).

Acţiunile *medii*, care se situează între acestea, sunt „adecvate" în măsura în care în cadrul acestora se materializează o aptitudine naturală. Acestea nu izvorăsc din cunoaştere, în schimb realizează un *bine* natural.

Decisivă pentru fericire este **virtutea.** Aceasta constă în esenţă din judecata etică asupra valorii lucrurilor. De aici rezultă celelalte virtuţi (echitatea, curajul etc.) Virtutea ca şi *cunoaştere* este educabilă şi nu poate fi uitată, între virtute şi termenul contrar nu există nimic median, întrucât nu se poate acţiona decât raţional sau iraţional.

Pe judecata dreaptă se bazează *raportul* adecvat faţă de lucruri şi de instincte. Armonia astfel atinsă este deci fericirea.

O idee centrală a stoicismului este teoria **oikeiosis,** cea a înclinaţiei, pe baza căreia aspiraţia etică a omului este deja cuprinsă în aptitudinile sale naturale. Oikeiosis constă din aplecarea spre ceea ce în percepţia de sine este considerat a fi propriu. Omul îşi însuşeşte lucrurile ce îi sunt naturale şi distinge între ceea ce îi este util sau dăunător. De aici fiecare fiinţă tinde totodată spre *autoconservare.* Pe măsură ce se dezvoltă, omul recunoaşte treptat raţiunea ca fiind adevărata sa esenţă naturală. Afecţiunea însă dezvoltă totodată domeniul etic de activitate asupra comunităţii: Individul nu îşi aparţine doar sieşi, ci şi părinţilor, prietenilor etc., în cele din urmă întregii *omeniri.*

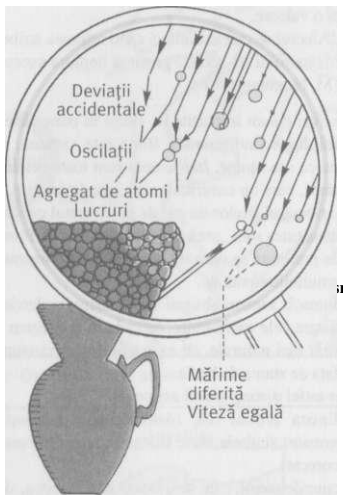


smul

A Atomismul lui Epicur

Necesități

**! Öi**

naturale
și
necesare
i naturale,' caduce, nu și ' prin false i necesare '
impresii' I I i
doar variații

ale plăcerii /—?—\

1
0
**8**
**6-**
4
"
2

Ss

I I

1

***i 4***

judecata selectează

Insatisfacția cauzată - de procurarea anevoioasă

' Valoarea unei acțiuni ' Limitele plăcerii:

I

absența durerii

C Cel ce cunoaște alege alternativa plăcerii maxime

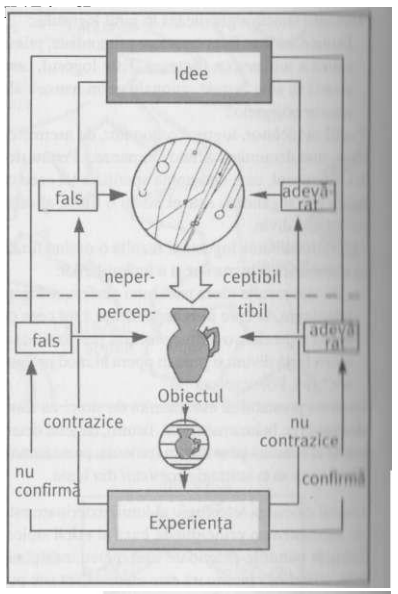


B Canonica

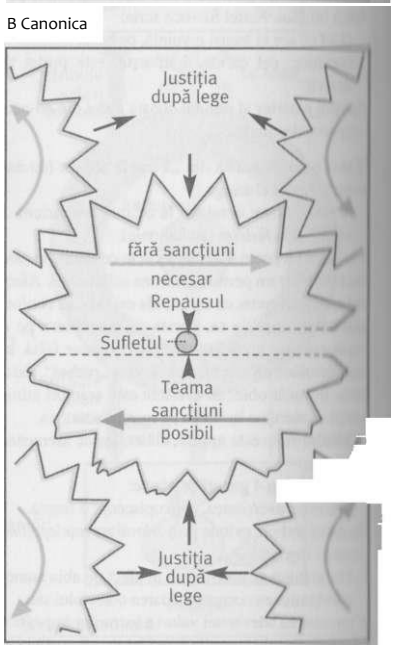


D Teoria justiției după Epicur

i ɪмı» nit Kil.i dr **Epicur** (c. 342-271 î.Hr.)
ɪм.lм» ,. !>i înspre viaţa practică. Şcoala ɪʜмɪ m ut
ţioiie/e la Roma îndeosebi prin
• il) **I T MI INI** Scrierea acestuia din urma
ғмɪтм.ı **Iм,** mrilor" (c. 50 î.Hr.) este consi-
lâM^i. flipv ,i nlle culegeri de maxime şi de
i fţitul т eu ммı importantă sursă cu privire

i I |<ii iu •.<- lui/ea/ft pe 3
principii: HM * tvea/ft din ceea ce
nu există. t.H li p .(.' in neant.
fttli =« • »i iul (linlotdeauna în forma în
care in i f '. ui i lot astfel va exista mereu. I
il. iiuil doar din *corpuri* şi *vid.* Exis- I i iu.i
m . ir iecunoscuta pe bazapercep- i eM» cu
mi|mis pentru repausul şi pentru
ii.tpiMIIIM,
ţt ♦«h*»мu **PE** atomismul lui **DEMOCRIT**
I ..... ui ii nişte agregate de atomi.
**MI « II >TLII** i . *ihtiifj* **III** afara de forma,
masă şi :ii li .mi iliM/ihili matematic, nu şi
fizic, i i=iii i i'ii.iin h înţeles faptul ca nu se
disi- i Hfix* i •a pic/**inta** diferite forme. Din
«**Iм*** hunului de atomi rezultă formele

* мu»» (Im, atomii cad neîntrerupt şi para- i
, .M,, I iiiioiiia *hazardului* unii dintre ei
ttoiinlM .lui. ti, i, **II I I *I III** coliziune cu alţii,
se |i Iмнıм ,i/,i .isilel corpurile. . **U HIIIIIM** i vidul
sunt nelimitate. **EPICUR I** мнмм liitu existenţa a
nenumărate *lumi* în

im l'i'M iim se numeşte **Canonica,**
iiiitl li«ii il i, onsliluie *imaginile.* Acestea a
i'Hii» ıı.ı.ıı.ı|i,i de alomi de pe suprafaţa
**I**м..... . i viitoi ele produc o impresie
| h*mm 1« Im in Miflelul material („vast"). §£м=
.мı,ı/,ı csic piatra de încercare a

ıı ı ı.,ıR^ıı• м,ı ı R poate li perceput vizual în
... pi ha/,a observaţiei."
• ....¡ nulul .ui a impresiilor ajungem
itPHfji't IpirilrpwM»»). care reprezintă baza t^ii
tMl, \niiii i (ftnd *opiniile*(d6xai) for- =. iM/ca/a |H'
perceptibil, acestea pot lăiMtiUfi *l» . ane
percepţia senzorială şi sunt ■K^IH * li Mlevnrnie,
iHNifaii i' «pi ıм n|,i senzorială sau să nu fie
linul i ii. 11. puise ca o „părere vidă". m> i. мı pe
aperceptibil, sunt * • »«ii».i/ii pei(eplihilul.
H«4« ,Uмı мм .uni contrazise cu nimic de
ıʀıмı pt ı» , pllhlln

Spaţiul vid, de ex., este necesar în mod logic datorita mişcării, dar nici nu este contrazis prin percepţie. „Distorsionarea şi eroarea se află de fiecare data în ceea ce este adăugat prin gândire cu privire la ceea ce necesită să fie confirmat, respectiv sa nu fie contrazis, ca apoi sa nu fie confirmat, respectiv să fie contrazis."

**Etica** reprezintă nucleul învăţăturii lui **EPICUR.** Principiul acesteia este **plăcerea.** în mod firesc, fiecare vieţuitoare tinde spre plăcere şi evită durerea. Scopul vieţii este deci plăcerea. **EPICUR** defineşte plăcerea ca fiind *absenţa* durerii şi a neliniştii. Rezulta că nu există o stare intermediară între plăcere şi durere. Atunci când durerea trupească (cauzată de penurie) precum şi cea psihică (cauzată de angoase) au fost înlăturate, este atinsă plăcerea. **EPICUR** subliniază *accesibilitatea* plăcerii. Atunci când necesităţile elementare, foamea, setea, sunt satisfăcute, nu are loc o *intensificare* a plăcerii, ci doar nişte variaţii ale acesteia. Percepţia plăcerii nu devine decât mai variată. Astfel **EPICUR** împarte *necesităţile* în 3 grupe:
- cele naturale şi necesare,
- cele naturale, nu şi necesare,
- caduce, care nu se creează decât prin false impresii. Satisfacerea necesităţilor de primul tip poate fi atinsă fără dificultate. **EPICUR** consideră astfel ponderarea ca fiind una dintre virtuţile importante. Cunoaşterea examinează comparativ avantajele şi inconvenientele şi evită plăcerea care prin durere trupeasca sau nelinişte sufleteasca ar putea cauza o şi mai mare neplăcere:
Activitatea politică, de ex., aduce după **EPICUR** atât de multa incertitudine în cursul vieţii, încât recomanda ducerea unei vieţi retrase.

De **ataraxie,** adevărata viaţă fără nelinişti, ţine pe lângă lipsa durerii trupeşti şi eliberarea sufleteasca de nelinişte şi confuzie. In acest sens se cer respectate şi *virtuţile.* înţeleptul se va orienta, de ex., după echitate, în caz contrar neputând nicicând fi scutit de sancţiunile societăţii. Ceea ce este echitabil constă dintr-o *convenţie,* asupra căreia oamenii cad de acord în vederea protejării a ceea ce este benefic. De asemenea, este necesar „să te orientezi după *înţelepciune,* care... se dovedeşte a fi calea cea mai sigură înspre plăcere." **(CICERO)** Suprimarea opiniei greşite serveşte înlăturării temerilor, care ar periclita *ataraxia.* După **EPICUR, zeii** nu intervin în mersul lumii. Aceştia există într-o stare de beatitudine, a cărei linişte nu o perturbă prin „munci anevoioase". Pentru **EPICUR,** nici mersul lumii nu este dirijat de *necesitate* sau de *destin.*

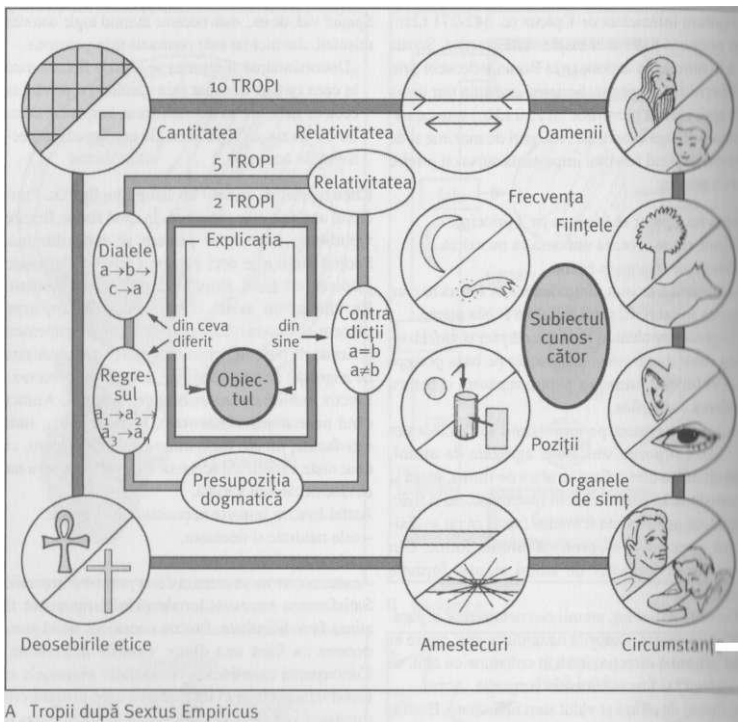


A Tropii după Sextus Empiricus

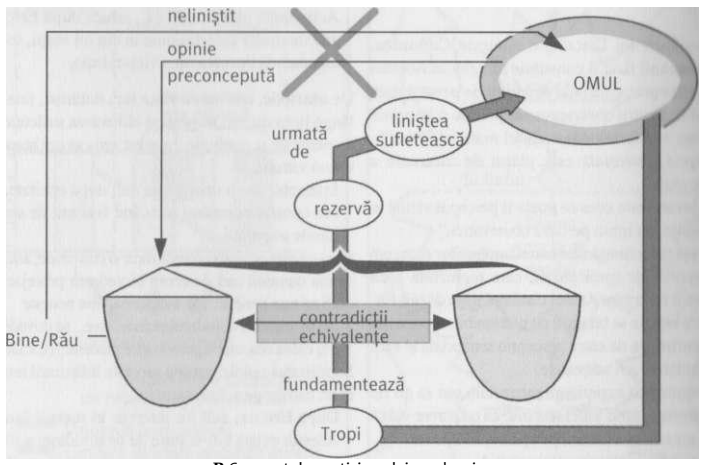


**B** Conceptul scepticismului pyrrhonian

**Mii i» Miiiil „privirea panoramică") prac- IFC I .Mi.iiMf, IUN ELIS (365-275 î.Hr.) este** i **U M i. mai te de către SEXTUS EMPIRICUS** mii,| Hi ):

**§NfHh iMiitil .MC aria de a contrapune în toate (MiNibilc aparenţele şi conceptele, de jl »Ni»Mila rcliivalenţei lucrurilor şi argu- pteha funliarr ajungem iniţial la modestie,**

ii linui« Millateasca."

**^ IFE pMinlir al scepticismului la PYRRHON toi (..ti.l. nia dinire suspendarea judecaţii pi* i. ■ . linhlni sufletească (ataraxia).**

**tirlineae provine de la obligaţia de a %t ipiPdii critic lucrurile. : ifft04um, i in binele sau răul natural produce ... MM.I.IM. M leamă. Atunci când scepticii »I» la judecată şi ajung la** *indiferenţă,* **linlţlea sullelească, precum umbra fie I'lipul UIH jmli. a(u cu privire la natura lucrurilor aia IN . rpiu ismul lui PYRRHON prin BUMUMI loitelor echivalente" (isosthenie): F«#H iu. aiul enunţ poate fi conceput unul f** im t|t **ţurţa . pala, îi n..... posibilităţile de antagonism,**

**II II BI.IIL A -.laiea de epoche. în acest caz ♦oh «au Ideile sunt comparate cu alte = «< ui» i (antagonice), m« «. iu a. esl sens 3 registre de tropi**

*m* **p loipi » aie se bazează pe** *relativitate.* ţ .S **Mit»» |u.l. . aia, i aci sunt diferite fiinţele, oii iag=»ui l. p.a. eptive şi circumstanţele în . m* i i. o rp|ia**

iiul ţiul.. **apt** Iu **funcţie de cantitatea lor,** ipai in **u**iod **diferit (grăuntele de nisip iu ihup ce grămada de nisip este** rt Mii lu unul a**-.i inanaior, morala şi formele** l ^ popnaieltii **suni diferite.** m iii.iir judi. aia esie **loiodata obiectul aces- H I |h • !«- pn/iţlii observatorului lucrurile ^fţ.iu tu unuia dintre cele două „i se** ii iiMpiiipiiu" I**)e asemenea, frecvenţa ǂ^iuiuj** ili'ii iiniiiit **Importanţa acestuia, «ti i** loipi. .ai iau **clin antagonismul şi din li iun.** ţIH **im** . au **a|iinge orice afirmaţie. De 4 iiu i, htiiv liaie. premisele dogmatice şi** it < u .ihMa dlii **aigumentatie.**

**! i .un ipial cunoaşterea a ceva se i M tliii siiip, |ţş • li11 ceva diferit. I^Hijiahea. . a. rm Insa prin contradicţia u jai io la lunuri, Nici cea de-a doua « hi ' -h.rti la ieyienul la infinit sau la IHM^ - >< i>*Min inulain).**

Scepticismul dă expresie acestei **îndoieli** fundamentate metodologic prin *termeni-cheie* (phonai) precum:

„Mai degrabă nu" (această afirmaţie ca oricare alta), „eventual", „totul este indefinit" etc. în acest sens *validitatea* termenilor-cheie este la rândul său nedogmatică, adică supusa îndoielii. Şcoala lui **PYRRHON** se ghidează la modul strict după *fenomen,* pe care scepticul nu îl poate contrazice fără să emită o judecată. Astfel, de ex., **SEXTUS** nu se îndoieşte de faptul ca mierea ni *se pare* a fi dulce, ci că *este* dulce. După premisele sale, scepticul trebuie sa se abţină de la a **acţiona.** întrucât acest fapt este imposibil, el se ghidează după „experienţa vieţii cotidiene". în afara traseelor naturale şi constrângerilor de trăire, atât morala mediului său cât şi tehnicile dobândite depind de aceasta. Supunându-se (nedogmatic) acestor obstacole, se poate abţine în acţiunile sale de la a emite o *judecată.*

**O** data cu **ARKESILAOS (315-240** î.Hr.) şi **KARNEADES (213-128** î.Hr.), **Noua Academie** se înscrie pe un traseu al scepticismului. Finalitatea acestei epoche este îndeosebi o cunoaştere certă. împotriva stoicismului (p. **55)** scepticii academiei dispută existenţa unor reprezentări „cataleptice", care constrâng la a fi acceptate. Nu există un criteriu al adevărului, ci doar *probabilităţi.*

Reprezentările nu pot fi decât credibile, sau totodată „neobstrucţionate", adică să nu se afle în contradicţie cu o altă reprezentare. Certitudinea de maximă probabilitate nu se constituie decât atunci când reprezentarea este „examinată în totalitate": Sunt sondate toate sursele posibile de greşeală, susceptibile de a limita o percepţie „normală".

M. **TULLIUS CICERO** (106-43 î.Hr.) sintetizează în opera sa idei provenind de la diverse şcoli din Antichitate.

Este cel mai important reprezentant al **eclectismului roman.** Meritele sale deosebite constau din

- adaptarea teoriilor greceşti (îndeosebi cele etico-politice) la situaţia din Imperiul Roman.
- formularea teoriilor clasice cu privire la *dreptul natural:*

Natura dreptului ţine după **CICERO** în mod esenţial de om, la fel ca şi raţiunea acestuia Situează o lege naturala imuabilă deasupra legilor schimbătoare istoric.

- *transmiterea* sistemelor filozofice concurente ale Antichităţii.

Medierea pe care **CICERO** a făcut-o conceptualităţii greceşti în limba *latină* este considerată a fi cel mai important aport la tradiţia filozofica occidentală.

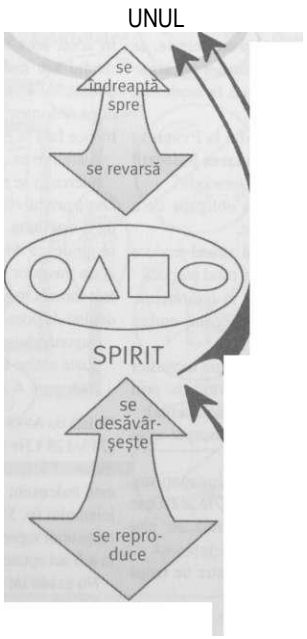


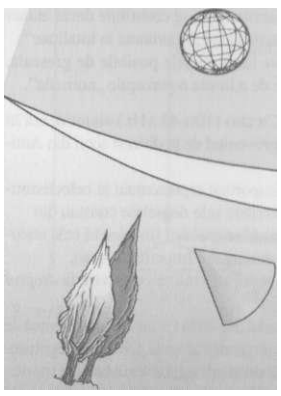


Nivelurile emanației la Plotin

| IMN* • i» »11 .il Antichităţii este neopla- i «ini In i «I**lrul** ii» esiuia, filozofii apelează la **Hi** Iftil. «im **In** .(ii perspectivă cosmologică **L „ IM,I|,** **(-.MIRA** intre filozofia acestuia şi **HMuIfII**i # ţl Nlolcc. <i niallve suni: ■ . i i \ , u . 175-242), mentorul lui ■ ii tui»nu m imul şcolii din Alexandria. t Jli I ' Ml), .idevârâtul întemeietor al Hpi«MH*OtulMl M(i im ifr>). ccl care ca ultim „scolas- !?! ' •• neopliitonismului o coerenţă siste- »HiMlma

>ft» tul l'n h i , ..ir .iccesihilă prin „Enneade", |ftM? 'I' I» puhlicata de către elevul său ^MHI |Ali I • ■.!«• descrisa incremenţa spre i ..... icnţa de la aceasta (gr. hen). **¡H IM■ N U.' II*** eninata de către **PLOTIN** ca HB|| o= |**MI /IIII.I** unitatea absoluta şi *pleni-* H ţ) alt i .Iniv ,i loi ceea ce fiinţează, dar şi jjjp i ..... -im i cea ce fiinţează nu fiinţează |te| 'itMii - H inul. **PLOTIN** prefera în mod Hpt «. .i-ţ i. i ıı loarele: **IN.H MÎUIIUI** legata de soare. Nu poate BplM iM iK • **M.I** I imuna se menţine mereu ■PN tHao lui Iu mod analog, fiinţarea nu HjN ilt$_3$|.HMHii de sursa sa, de Unul.

I■$^{f}$»»1» i. *mutate* absolută, nu este posi- W [1] • 'lilcucnţlat conceptual. |**WB II***' «• • lllni'Mza, In caz contrar şi aici |f]H M Hiiin n .luat de către un altul; nu i se I ni» i mi nume. (o vom] numi Unul, ^^^H« **M** ll i **HUI** im.li ar li ceva oarecare şi de ^Hjl' [l,M,]l l'" [,1]«' li recunoscută mai degrabă

**•[1] . ..... r. dupa fiinţare."**

ţfet.. . ilalniiia *supruplinului* său, ceea ce ViNl"""" • [1] i tfliaţie", aşa-numita ema- Bliil ttilifHor «K- fiinţare este reprodus ■pgftMlMi iuiniMi In acest proces se pierde tot ■ iiin itiui ii.' »a pleniludine, până când fiinţa H|^|iiitFiina i u materia lumea corporală.

|§ i I^p mal tulili **spiritul** (nous). Acesta ■||ftM uU iloi udii a a arhetipurilor tuturor l| i gtp*| mollv el reprezintă cea mai ■fu Iliniaii *I urnea inteligibila* este ^PjiHftt l'iuil, linul insa deja diferenţiată

HM **I** nui.hu ne» esita o separare a gândi- plll fAudii po. um şi diferenţierea obiec-

|t [11] l*« uliu punerea in practică a gândi- ■ |i ilwA .1. */'imi ifHilc* fiinţării, persistenţă W/k liIfllHiiia înlinilului sau) şi acelea ale ^pf* »t m ihiIMI ■

cosmosul şi conferă *armonie* lumii. Sufletul cuprinde *sufletele individuale.* Acestea se leagâ de materie şi creează astfel obiectele individuale ale lumii corporale. **Materia** este definită de **PLOTIN** ca fiind ceea ce nu fiinţează. în sine, aceasta nu are forma, fiind neordonata şi urâta. Este cât se poate de îndepărtată de lumina unicităţii, astfel încât **PLOTIN** vorbeşte despre „obscuritatea materiei". Legătura materiei cu sufletul întunecă expunerea acesteia asupra spiritului şi asupra unicităţii, de la care provine.

**Ascensiunea** către Unul este concepută de către **PLOTIN** ca proces de *purificare.* Imboldul în acest sens îl constituie *iubirea* (eros) faţă de frumosul originar şi de Unul primordial. Ascensiunea se petrece prin *contemplare. Arta,* de ex., duce prin percepţia frumuseţii senzoriale la aprehensiunea frumuseţii formei pure, armonioase în sine. în *filozofie* sufletul transcende lumea umbrelor corpurilor şi se reîntoarce la spirit. Cea mai înaltă eliberare este *extazul,* imersiunea nemijlocită în contemplarea Unului.

Influenţe neoplatoniene se observă şi la **BOETHIUS** (c. 480-524). Acesta este denumit „ultimul roman şi primul scolastic": Traduce, comentează şi compilează surse ale filozofiei antice (îndeosebi **ARISTOTEL**). Pune la dispoziţia scolasticii conceptualitatea latină şi preceptul coerenţei. întemniţat în mod injust, concepe „Consolarea filozofiei", un dialog fictiv cu filozofia tămăduitoare. Baza „terapiei" o constituie discuţia cu **providenţa:** *Dumnezeu* este creatorul şi stăpânul lumii, care îi conferă unitate, în această calitate el garantează persistenţa providenţei. în schimb, *destinul* şi *răul* care acţionează în cadrul său nu provin decât din distanţarea de calea medie divină: „Astfel... ceea ce se îndepărtează de spiritul divin se pierde într-o mai ampla reţea a destinului... lar când acesta se conformează cu soliditatea spiritului elevat, se sustrage caracterului ineluctabil al destinului."

Omul trebuie să se întemeieze pe propria sa raţiune, rămânând impasibil faţa de lucrurile (schimbătoare) din exterior. Destinul (în aparenţă) *nefast* nu serveşte decât iniţierii şi elevării omului, sau ca punitiune.

Maturitatea spiritului poartă în sine rodul **sufletului.** Aşa cum cuvântul rostit este reprezentarea ideii, sufletul este reprezentarea spiritului. „Efectul" major este activitatea de expunere a spiritului. Sufletul îmbină sferele spiritualului cu cele ale materialului. Ca *suflet al lumii* acesta penetrează, formează şi animă

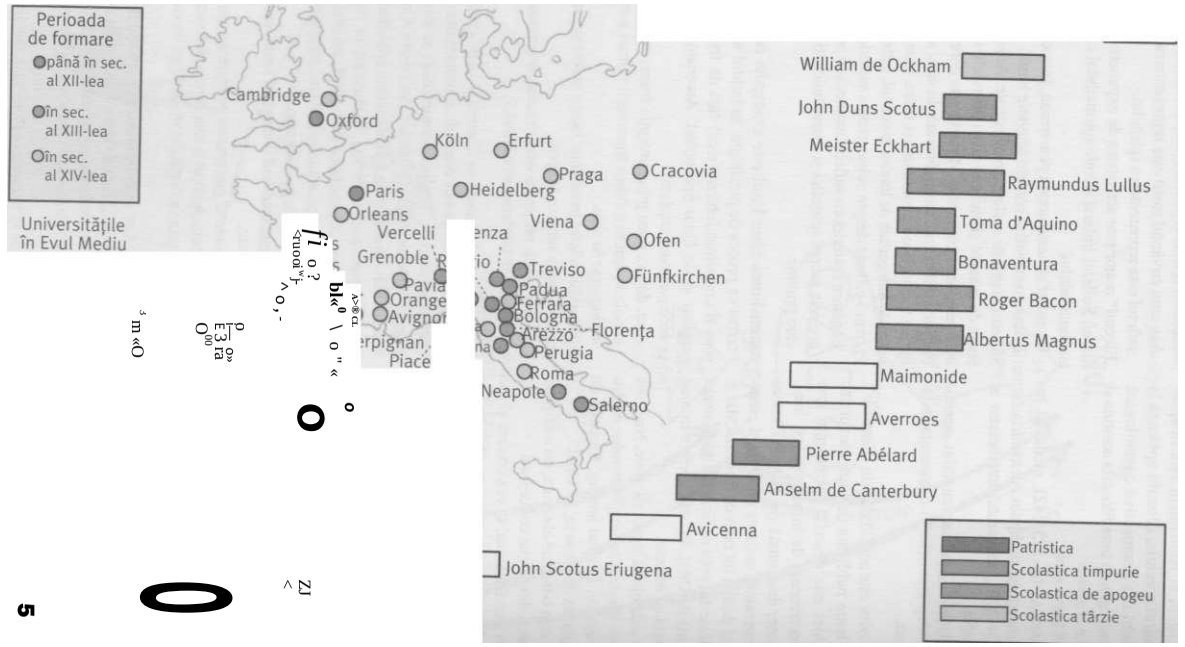
Perioada de formare
până în sec. al XII-lea
în sec. al XIII-lea
în sec. al XIV-lea
Universitățile în Evul Mediu
Cambridge
Oxford
Köln
Erfurt
Praga
Cracovia
Paris
Heidelberg
Orleans
Viena
Ofen
Vercelli
Grenoble
Treviso
Fünfkirchen
Padua
Pavia
Orange
Ferrara
Avignon
Bologna
Florența
Arezzo
Perugia
Roma
Neapole
Salerno
William de Ockham
John Duns Scotus
Meister Eckhart
Raymundus Lullus
Toma d'Aquino
Bonaventura
Roger Bacon
Albertus Magnus
Maimonide
Averroes
Pierre Abélard
Anselm de Canterbury
Avicenna
John Scotus Eriugena
Patristica
Scolastica timpurie
Scolastica de apogeu
Scolastica târzie

D

1.1 i »" ' 'ı(b)i • h «Idendula este caracterizată i? " • <Itutir creştinism şi filozofie. ■ŞfffţiM' i ala esle o filozofie creştină, atât I • ţ i p i In rrpre/entanţii săi, care sunt *H* - ' ii I» M* | bfi-tm »»Ml». mutantă rezultă astfel a fi H i *mlmiit* si *cunoaştere*. Ceea ce însă 4 ia y o.-hMm •.(• prefigurează de acum Mţath in mod unitar. Disputa dintre — jHn«ui. r -a amendarea unor teze de către tfiin. -mi dovedesc faptul că ' u ' ..h i .1. \ lungul unor traiectorii li«♦Manile,

i| oim ale incacu Antichitatea: I» sp» li s II ) rsic marcată de strădani- N» H» u ip.iiirs) sa dezvolte şi săcon- ÎHHOIM »nsilna cu ajutorul filozofiei t»l " ltupotriva pagânismului şi a |iif»j Impoiiiiii şi mai influent reprezen- i^tN • »' »tine din Antichitate este ı Ai «ti MINI . (Jpera sa, influenţată de «ıı o pi» /uita una dintre sursele prin- «Kuliiil iiicdlevale.

feti")•. I IIMIIH Antichităţii (datasim- ii Ai iulcmiei platoniciene în împăiatul IUSTINIAN), textele »м iiiitp . I. . .iicva secole conservate şi H.H. I ÎMI IŁ.II gândirea filozofică momit a forţa proprie.

fl Nil lliU'H il

*h* ţ M..... o dala cu secolul al IX-lea este ' «<«IMfttlca.

..... i (schola = şcoală) se I|»M. . pi coc u pa de ştiinţe în cadrul i-ı . MC vorba de acei institutori ui io ii.iica in şcolile diecezane MII»' "III' 'IR CAKOL CEL MARE, iar Im th uni I tftllAtl.

HI *b* lut» I. p in primul rând o *metodă:* suni t taimmitc III mod raţional cu | ugiiMM. mutia lor pro şi contra, fiind Şţ>lt= II %IHI||H,

ii Hiiel« muiii i si dezbaterea critică cu ţptUMnii Ir nadiţionale precum şi edu- PIMMI« rtleva dintre trasaturile carac- ** Imtk'll

if întemeiate începând cu secolul al BpKMiit' .iii \ u tn spirituale. Predarea se ni . I i e uitaţi principale: i M M HI IIi. » liherales), teologie, drept

MHMM I=I NNIM isiiati urmează în mod pRM mi i..ii» i .i nliisti«c Kigidizarea finală § H)HJI'M"U punctul de pornire al criticii acestei forme de filozofie ce i-a fost adusă în timpul Renaşterii.

*Sursele antice* pe baza cărora s-a nutrit scolastica sunt îndeosebi: AUGUSTINUS; tradiţia *neoplatoniciană* (în cadrul acesteia şi scrierile transmise posterităţii de un autor necunoscut, care semnează cu pseudonimul DIONISIE AREOPAGITUL); BOETHRJS, care transmite logica lui ARISTOTEL; ulterior scrierile juridice ale lui ARISTOTEL.

Distingem următoarele perioade: în timpul **scolasticii timpurii** (sec. XI-XII) începe elaborarea metodei scolastice. Este declanşata *cearta universaliilor,* care va constitui de asemenea tema secolelor ce urmează, cu privire la întrebarea dacă determinărilor generale (genurilor şi speciilor, ca, de ex., omul) le revine o realitate în sine, independentă de gândire, sau dacă acestea nu există decât în gândire. Pentru dezvoltarea în continuare a filozofiei, lumea **arabă** deţine o însemnătate deosebită, în anii 800-1200 cultura islamică a permis menţinerea tradiţiei filozofiei şi ştiinţei greceşti. Operele greceşti au ajuns în traducere în limba arabă în Occident. în acest fel, lumea medievală creştină a avut acces la o parte cu mult mai însemnată a scrierilor decât îi stătuse la dispoziţie până în acel moment, inclusiv la scrierile juridice ale lui ARISTOTEL.

Noua *receptare a lui Aristotel* marchează imaginea **scolasticii de apogeu** (c. sec. XII-XIII). Nici un gânditor nu poate evita o cunoaştere temeinică a lui ARISTOTEL. în acest context, tradiţia *franciscană,* orientată după augustinism, şi cea *dominicană,* de orientare aristotelică, sunt forţele care se confrunta. TOMA D'AQUINO a întreprins cea mai amplă încercare sistematică de a stabili legătura între aristotelism şi filozofia creştina. Caracterul antinomic al anumitor teorii aristotelice cu dogma creştină a condus la interzicerea temporară de către biserică a anumitor scrieri ale lui ARISTOTEL şi la condamnarea unei serii de teze filozofice. O dată cu MEISTER ECKHART tradiţia **misticii** medievale atinge apogeul; aceasta tratează despre calea spirituală spre contemplaţie introspectiva şi uniune cu divinitatea. Alţi reprezentanţi sunt HEINRICH SEUSE, JOHANNES TAULER şi JEAN GERSON.

în **scolastica târzie** (sec. al XlV-lea) se impune, îndeosebi prin WILLIAM DE OCKHAM, critica sistemelor metafizice ale vechii şcoli (via antiqua). Noua cale (via moderna, denumită şi *nominalism)* este indusă de o înflorire a ştiinţelor naturii **(Nicolaus Oresmus, Jean Buridan).**

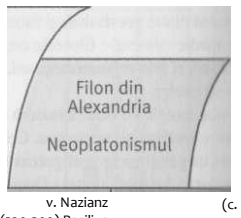


Scrierile biblice

Influenţe filozofice:

Platonismul Stoicii

Apologeţii: Iustin (c. 100-165) Tertulian (c. 160-220)

Şcoala din Alexandria:

Clement din Alexandria (c. 145-215)

Origene (185-253)

Şcoala din Kappadokia: Gregor v. Nazianz (329-390) Basilius (330-379) Grigore al Nyssei (33^-394) Dionisie Areoprt|IUj

(c. 500) Ioan Dama'.ihm (c. 680-/«,«»)

Atacuri ale necreştinilor

Lupta împotriva ereziilor şi schismelor interne ale creştinismului

Grupări combătute: Teme în dezbatere Marcionienii Gnoza; canonul scripturii

Arienii Divinitatea fiului

Donatiştii Doctrina sacramentală

Nestorienii/Monofiziţii 1 sau 2 naturi întru Hristo^ Pelagienii Doctrina iertării

A Privire sinoptică

Transcendență

/ Dumnezeu l Tatăl

v *

y

T n

Creația

înțelepții precreștini: participarea v la logos

Incarnația / ıntregul \Logos al lui I Dumnezeu

Fiul

B Iustin: teoria logosului

fără trup (îngerii)

având un trup (oamenii)

dotat cu rațiune

cu simțuri

ființarea

C Dionisie Areopagitul: nivelurIl«' IlIniăMi

#«dt» perioada de după Antichitatea Molii it ()pcrele „părinților" (patres) au •ii m iiuii a itate comparabilă cu ceaaBib- §ftHtlin a i. estoni nu deține nici unitate sis- \ ni» i iMi.Mi a. si se aseamănă mai degrabă un cir dinspre apologetica vieții j ir i< "iii(iin scolastică. N "I"' » I lui AUOUSTINUS constituie o

iMipi i lilii/ollei patristicii au provenit i|R IN filozofia religiei a lui FILON • Miiiwn i. 25 1,1 Ir.-40 d.Hr.), de laneo- • a i> hi MoU'isin. 'Iii» M I al II lea apără creștinismul

fciipoiio a pir judecăților și acuzelor aduse p4#iini |i M IN opinează că Mii; i|» venirea lui Hristos, înțelepții au im umil li.ij'iuentar de cuvântul *(logos)* **PHVM** pi in **fare** a avut loc Creația, și care ÎHitupai (Ini liniai) ca entitate în Hristos. *:* BMMi *hnuilul.* care aspiră la o transcen- iirtiini* i pui* prinlr o cunoaștere superioară, **ipiiiHih i Im Clement din Alexandria** 114«mu • l i .Ir ,i |iistilica adevăratagnozâ i IfgAiuia Im mala a filozofiei antice cu «M&m **a.** . u .lintei creștine. Astfel acesta | MU» iu Inlirbarca controversată

*«rf* MI S .a.-**1** *ivi lin tei,* îi este inutilă, sau ' !'• |ud|( la/n. M I it t lilii/nlia i-sie opera lui Dumnezeu, ; i4|i>iuil i ,i acesteia fiind salutară. în jta lllrt#*itii pic. i, .Ieși încă nu avuseseră i**Mif Uf bule i a sub in 11 uența revelației •h Mi a ui. imperiul divinității, de ex. i lispiiu. tu de înțelegerea rațiunii pri-

! uni iliauit a lui ( i LIMENT i se opune M&FHBALLVA |( fllo/oliei de către TERTU- ilupa anul \Î0). Acesta se opune îl» liln*iilii i in penmetrul credinței:

ț Ha»« li iu ilinuil cu Atena!" Iii • **»i in» mi** n I K ^ cel târziu 253) filo- ^41" Impună» a reflecție a sensurilor

i. un a. nai și a creat lumea din Pam .. '.ie logosul, care ocupă o liittMllaia Intre Dumnezeu-tatăl și i i11 iu IUIII. unt icproducerea logo- a >i|(l Imi i mine/»ai a i leal toate ființele înzes- M Uliul egale in perfecțiunea lor. =i.. MI a ie/uită de |K* urma liberu- ii li - IH.I. - alea spre rau. Spiritele II < i i'il I himne/eu sunt îngerii, în H.11-1.1« • a/uie sunt demonii. între

aceste extreme se află oamenii. Ca pedeapsă pentru păcatul originar, sufletele sunt legate de trup, având astfel posibilitatea de a se purifica. La sfârșitul existenței lumești, spiritele sunt eliberate de rău și totul reintră în unitatea lui Dumnezeu. **Grigore al Nyssei** (c. 335-394) concepe omul ca element de legătură între lumea senzoriala și cea spirituală. *Sufletul* este „o substanță creată, vie, rațională, care conferă trupului organic și perceptiv senzorial forța vitala și percepția de sine". Sufletul și trupul formează o unitate. Astfel activitatea senzorială este dependentă de cea rațională, fiind însă supusa predominanței rațiunii, care face uz de simțuri ca de un instrument. Omul este creat după imaginea lui Dumnezeu; în timp ce Dumnezeu însă este o ființă necreată și astfel imuabilă, omul a fost creat, fiind astfel schimbător. Din aceasta constă posibilitatea ca omul datorită liberului arbitru să se întoarcă dinspre bine înspre rău. O mare influență asupra filozofiei, teologiei și misticii medievale este exercitată de **Pseudo-Dionisie Areopagitul** (c. 500), un pretins discipol apostolic, care contopește idei neoplatoniciene și creștine și care este un precursor al metodei scolastice. DIONISIE AREOPAGITUL practică trei căi ale *cunoașterii lui Dumnezeu:* Cea afirmativă enunța caracteristicile divine (de ex. trinitatea).

Cea negativă (*teologia negativă*) are ca punct de pornire ființele create și neagă tot ceea ce este doar creat (de ex. Dumnezeu nu are trup). Această cale pretinde recunoașterea faptului că orice discuție despre Dumnezeu este inadecvată. Toate determinările nu pot fi altceva decât simboluri ale inefabilului. De aici rezultă, în cele din urmă, calea *mistică* de elevație față de tot ceea ce este dat și înspre ceea ce este indefinibil, în Dumnezeu sunt cuprinse *imaginile arhetipale* a tot ceea ce ființează ca idei și expresii voliționale ale acestuia. Lucrurile din lume emană din acesta și își trag existența din participarea la imaginile primordiale. Astfel lucrurile au parte de Dumnezeu, nu și acesta de ele, căci Dumnezeu este „supraexistent" și „supraființă" (împotriva unui panteism). Crearea lucrurilor din Dumnezeu se petrece în trepte, astfel încât rezultă o *ordine ierarhică a existenței.* Această ierarhizare a existenței formează schema fundamentală a ontologiei scolastice (fig. C). Lumea aspiră la reîntoarcerea la Dumnezeu ca la acel fundament al ființării, din care provine. Aspirația sufletului omenesc după Dumnezeu își găsește împlinire în unificarea mistică cu divinitatea unică.

à

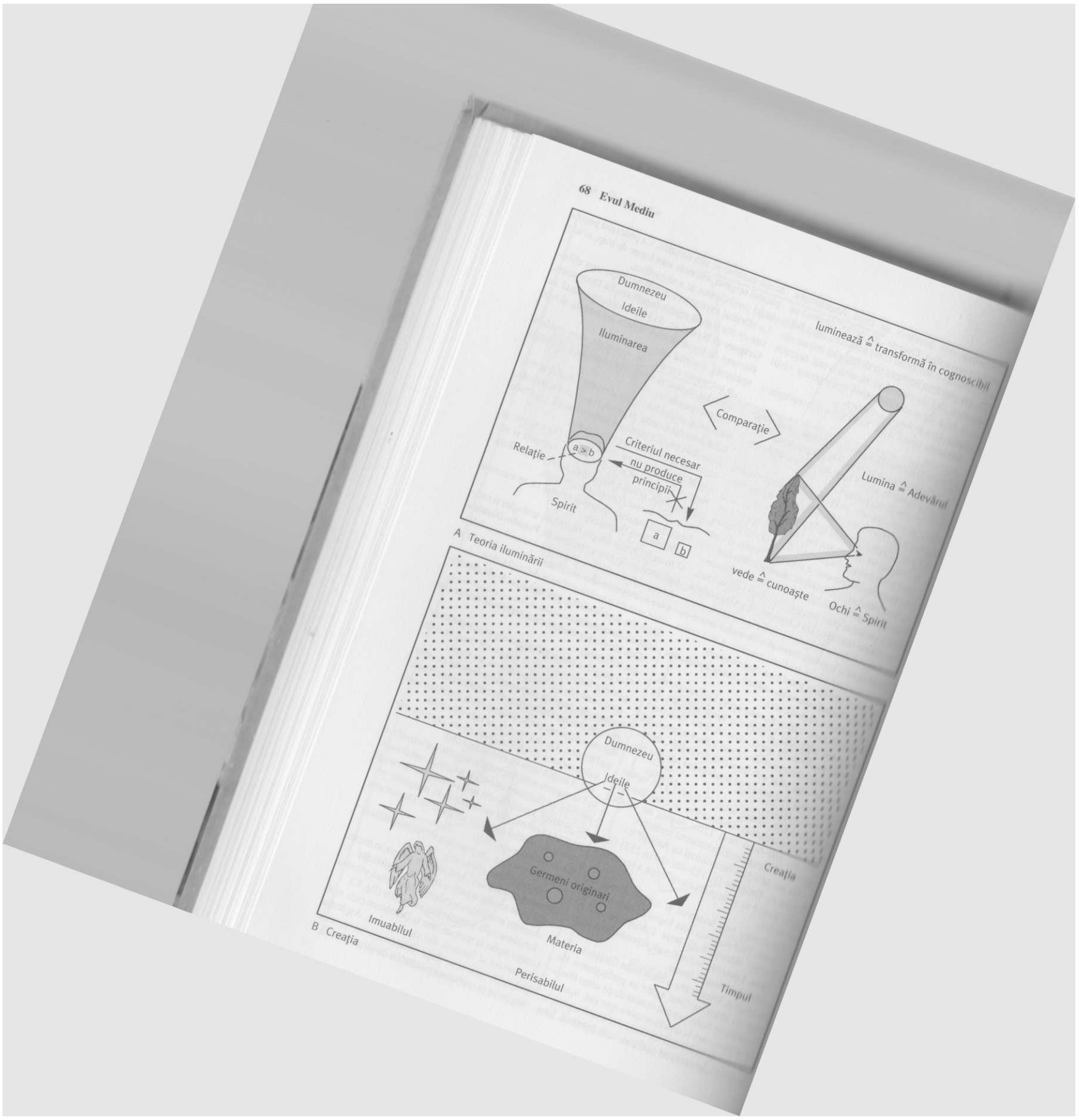


^»IM LITT i \iimis(inus (SF. AuGUsnN354-
i mi .... . pi iniii' »ele mai influente creații
ale
5 §ÂH»lliii.. »lenlale. La sfârşitul
Antichității,
»1 Hto«Mtiliea filozofiei antice,
AUGUSTINUS Min i lilo/ofii creştine".
Devine ast- ¿1 fat MMUIÏ J|e DI uni pentru
Evul Mediu.

• 'i .i.i deja numeroase abordări care •
. .....moderna şi spre contemporanei-
ii «TE VIM li preluate printre alții de către ¿¿HM H.
DI- exemplu, de către HUSSERL în
ț l« uit i »Miştlinţci temporale interne, i IM|< '»i .ni
ilocunient pentru a înţelege perjii H'«Mina il
reprezintă „Confessiones"
MMMLU 1

**iți II** i . H|iiii ilr descrie vremea neliniştită, mar- i # t«iillii i. miei «oare dinainte de momentul iffii.ii ,i, l inimioarele capitole cuprind cele- **IM** = ,, , i. nihiiiintei", reflecţii cu privire la pştM I*»Hti'.uinta, la timp, în care potfiîntâl- feMte im. i|i|i nii* ale unei filozofii a conştiinţei.

*iiiMU H* . .ui. *III II KI sterii de sine* abordate de ¿IIHi î Pâii inioiiicerea sa spre Dumnezeu.

- .....i. - ai I$_{II}$ lumina adevărului aceluia

i **«II I**hm i unoM ut (creat) dintotdeauna.

**HIMMI** hi (ii.aie desfăşura capacitatea de $_{T}$ ('»».ıı.ıı ıı mod contrar cunoaşterea **> MÎLMLA**

INI MM« legi, înţelege ca să crezi (Crede inii llip. ui credas)."

<* )«»='■••' Im cunoaşterii îl conduce pe gtji N .li **M** npeiirea faptului că întreaga **N** • a/a |» **certitudinea de sine** a

¡fei | il» p i a m e|ilicismul se loveşte de un is i **» MIM** v a li apoi din nou folosit de **I** -ptH **L M** piivire la obiectele din exteri- < **MM** |...i in ,. la, Dar datorita faptului că •**i** i»i..i uni i onstient de mine ca de o M ..... a < <>rtiludinea existenţei mele $_{,T}$ »• .i |*i im lut. »-ea ( e emit ca judecaţi, prin pi iii tfOrtlt

fct ^ mc indiiii . cm'.**I** (Si enim fallor, sum)." ipi liiiiilaiiit uleie certitudinii conduce >ii»

.....liunea clasică a lui **AUGUS-**

t * ? 4iM | |lvlM|,i rnlr: i#gMt | **I** ' pii .-i. i **IOI** , mloarce-te spre tine h= in»* ti..ml niniiliii sălăşluieşte adevărul **»MI Î»» IN IC IP .MIII** redi; in interiore • a ua| ieillin)." PH m . ani n. a adevărului se află într-o ^ il t **MII**.in. c toi mai mult înspre adân- **PL** ii i **IM**. luiuilaia lepie/inta *elevaţia* prin

l^pii ..... .ii I »înspre *lumea exterioara m* il»»**IUI** iiupie *lumea interioara* a spiritului uman (intus) şi de acolo înspre *cele mai tainice sfere* ale inimii (intimum cordis): spre Dumnezeu ca raţiune primordiala a adevărului însuşi.

în interior omul găseşte **adevărurile certe** şi necesare, valabile atemporal şi supraindividual (de ex. principiile matematice şi teorema contrariilor). Aceste adevăruri nu provin din experienţa perceptivă, a căror analiză mai degrabă demonstrează faptul că aceasta presupune ca determinate anumite *idei,* deci nu se poate petrece fără o participare spirituala. Astfel, de ex., unitatea sau identitatea sunt nişte idei pe care le întâlnim mai întâi în procesul experienţei perceptive. Tot astfel impresia senzorială efemeră nu ne poate transmite nici un concept cu privire la lucruri. Doar dacă putem conserva în memorie imaginea acestor impresii, dacă le putem combina şi compara, dobândim o imagine clară cu privire la natura lucrurilor perceptibile.

La întrebarea cum independent de experienţa senzoriala accedem la idei, **AUGUSTINUS** răspunde cu teoria sa a **iluminării:**

Adevărurile eterne ne sunt date graţie iluminării de către Dumnezeu. Acest fapt poate fi comparat cu efectul luminii soarelui. Ochilor le corespunde forţa spirituală, obiectelor iluminate obiectele cunoaşterii, iar soarelui forţa adevărului. **AUGUSTINUS** face aici uz de o imagine provenind din tradiţia neoplatoniciană a *metafizicii luminii.*

Ideile sunt imaginile primordiale a tot ce există în spiritul lui **Dumnezeu.** Lumea creata este realizarea şi reflectarea acestor imagini primordiale.

Dumnezeu a creat lumea din neant. Ceea ce înseamnă că înainte de creaţie nu a existat nici materie, nici timp. Dacă timpul nu apare decât o dată cu creaţia, Dumnezeu se afla în afara timpului, iar întrebarea cu privire la momentul creaţiei lumii este lipsită de sens.

Elementele care constituie lumea sunt *materia, timpul* şi *forma* (ideile eterne). O parte a ceea ce exista a fost creat de Dumnezeu de la bun început în formă definitivă (îngerii, sufletul, constelaţiile), o altă parte a creaturilor sunt supuse transformării (de ex. trupurile fiinţelor). Pentru a explica această stare de fapte, **AUGUSTINUS** apelează la teoria *germenilor* (rationes seminales). Acesti germeni originari au fost implantaţi de către Dumnezeu în materie, iar din aceştia se dezvoltă vieţuitoarele, în acest fel poate fi explicat procesul dezvoltării, fără a trebui să faci referinţa la alte raţiuni decât la forţa de creator absolut a lui Dumnezeu.

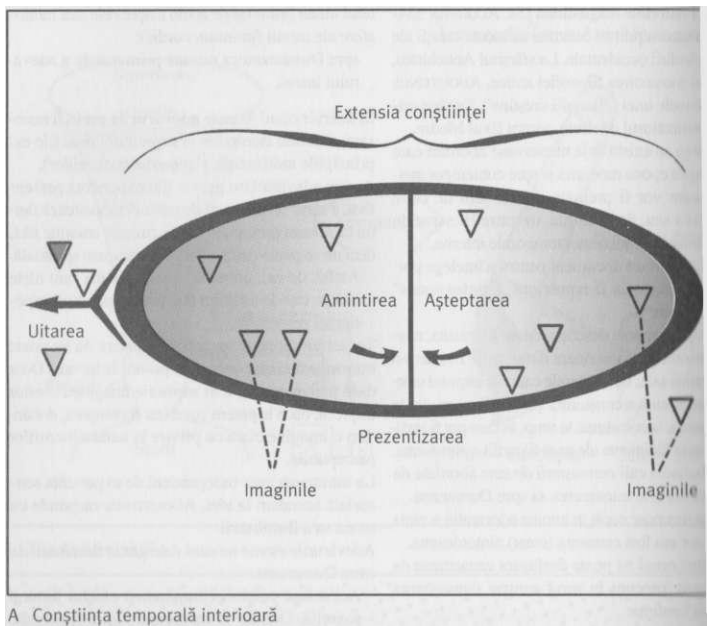


A Conştiinţa temporală interioară

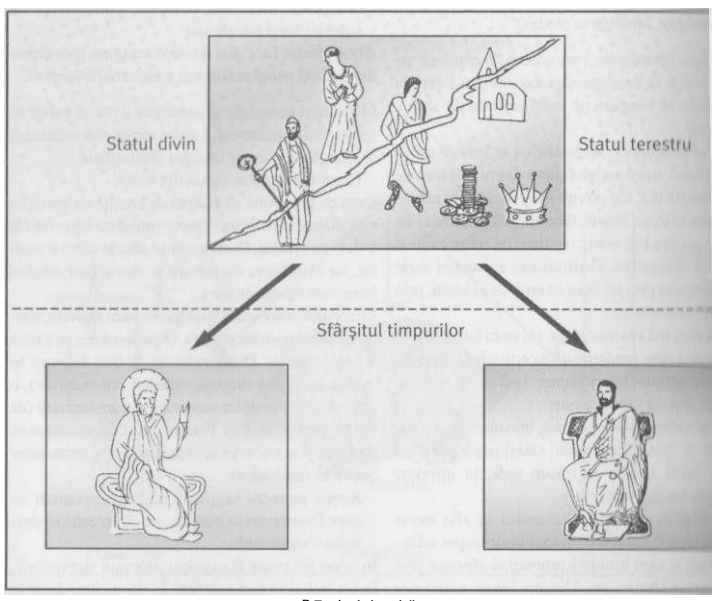


B Teologia istorică

FHi rtitiili/ii **timpului** întreprinsă de p|H in i Mitru ii XI a a „Confesiunilor". M» ■ i ti i -l-Mi conştiinţa(*memoria*) care ■plli^iii uţa temporală, ci este ¡tpfmi.. i|.i,«l »clienta existenţială a omu- | ..... ..... in raport cu eternitatea

tM § ..... MC concepţia temporală antică, IEMMMH» Miiilerlndu i dimensiuneacon- |pri|> ni* iiiiciue, subiective.

■**P0 t«te** ..... . ca un dat obiectiv,

■¡■(HU hptiil i .1 ucenta se descompune în i| ¿Miitii i. i ,u 11 cea ce s-a consumat nu S|g<tir .1. iiltiu urmează încă nu există, iar şl i» iP»|iii i l,i... cl punct infim al conver- P Iun,, (ir. Iii li viitor.

(plt'** avem **o conştiinţa** a duratei, per- i ţ i ii ni|Mu.iln şi deţinem unităţi de ■Mмшц> A. csi fapt in mod evident nu ■**M** fii aluiu i **când** conştiinţa omului PmImi^h <lr i conserva in memorie acele ■ * ii. li ı . ..I impresia efemeră a simţu- phti hi Ir in ,u c-.i fel durată. Modalitatea . Imaginilor caracterizează cele trei

Iiin.l

Bgp » 4 " • •. . .ic uecut, şi anume memoria; II ii« ,,. r*u* pir/ent, şi anume viziunea; py m ■ 1t wte viilor, şi anume aşteptarea"

H , iun nllimaţia ca trecutul şi viitorul ftisi »»MM matura fiind adevărată doar fwMttiui - in prin rememorare se extinde iiinl.li ii .i v murului. Timpul, care astfel pp şti M H I//WCMS/R .*i sunetului* (distentio Iнистмı i'iin мllcı La liziera acestei dis- pi m*< ••! »i înnpio viitor, imaginile dispar & iti^i hi lut unei Ic.

Mp iii âpiniul itiiieulează dimensiunea ■jkilii. ui omului s.m se află scindat între ^Hp« M^l'i.iio, împlinire şi amintire.

* poi|iiici icmporalităţi îl orientează p«i..«iiilmitr spiritul atinge sereni- VP^i^i.tu »r «ioc .ulcvarul etem. liftjMH -.. in miilllplicitatea mereu în mişti fi» ...ii. Iparea viitorului."

■ i m Mul sc întoarce spre Dum- I ffeitu ir 11 ■ ne lot ceea ce fiinţează îşi fiini*«»=* (.mul hc dovedeşte a „participa

I MHIM.IH.I, ,I omul este „o substanţa | n..|. ii millet «I dotată cu raţiune", Indii i fiiiibullA primordialitatea. Omul

in IM.M UC,i lormata de conştiinţa «) i^iiunr i inirlllgentia) şi voinţa (volţi [1] «tun ,1 |ui»ifi (ir a trinităţii divine.

Conceptul fundamental al **eticii** lui AUGUSTINUS este **iubirea,** care coincide cu voinţa.

Finalitatea aspiraţiei umane constă din *fericire.* Aceasta nu este atinsă de om prin satisfacerea bunurilor individuale ale fiinţei sale lăuntrice, ci prin Dumnezeu, cel nemuritor şi pe care omul îl iubeşte de dragul său. Dumnezeu a creat omul după chipul său, şi doar în acesta îşi poate găsi omul împlinirea aspiraţiilor sale. în adevărata iubire, adică cea îndreptată spre Dumnezeu, omul găseşte măsura acţiunilor sale. Dacă iubirea este cea adevărată, omul nu mai are nevoie de nici o altă lege morală. Iată ce îi permite lui AUGUSTINUS să afirme:

„Iubeşte şi fă ce vrei (dilige et quod vis fac)." în ciuda acestui fapt, se dovedeşte că în general oamenii degenerează în iubirea de sine, alegând astfel bunul eronat. De aici rezulta deosebirea dintre *uti* (a utiliza) şi *frui* (a savura). Nu ne este permis să utilizăm bunurile externe decât de dragul ţelului suprem, fericirea prin Dumnezeu, de care ne putem bucura de dragul ei înşişi.

Dacă în schimb savurăm bunurile exterioare de dragul nostru, eşuăm în a cunoaşte adevăratul ţel al iubirii.

Tendinţa spre râu a omului este justificată de către AUGUSTINUS prin *păcatul originar*, cu care omul a fost încărcat la începutul istoriei sale. De acesta nu se poate elibera prin forţă proprie, fiind în acest scop dependent de **clemenţa** lui Dumnezeu. Libertatea omului de a alege binele se bazează pe faptul de a fi ales de către Dumnezeu.

**Concepţia istorica** pe care AUGUSTINUS O expune în opera sa „De civitate dei" („Statul lui Dumnezeu") a avut o influenţa majoră asupra filozofiei istoriei în Europa şi asupra separării puterilor politice din Evul Mediu.

Istoria poate fi înţeleasă ca lupta între doua imperii: *împărăţia lui Dumnezeu* şi *statul pământean*. Cele două sunt fundamentate de o modalitate diferita de a iubi:

„... cea pământeană prin iubirea de sine, care poate ajunge până la ignorarea lui Dumnezeu, şi cea cerească, care poate să ajunga pâna la ignorarea sinelui." Acestui fapt îi corespund biserica şi statul ca forme exterioare de manifestare, cu toate acestea în fiecare dintre cele două se găsesc şi reprezentanţi ai celeilalte ordini spirituale. Astfel în istoria reala coexista în permanenţă o întrepătrundere a celor două imperii, pâna când la sfârşitul vremurilor cele două vor fi separate, împărăţia lui Dumnezeu fiind cea care va învinge.

Dumnezeu aflat în repaus

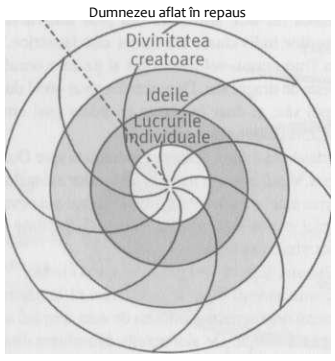


Divizarea naturii

A John Scotus Eriugena

Afievahjl
/ Ideile \
/în divinitate\

A /Lucrurile\ /

V Gândirea V

/ \ Enunțul /

// 

\ Omul /

Rectitudinea ι \

B Anselm: Adevărul ca rectitudine

| | |
|---|---|
| Dumnezeu poate fi gândit doar ca existând | Dumnezeu poate fi gândit doar ca existând în mod necesar |

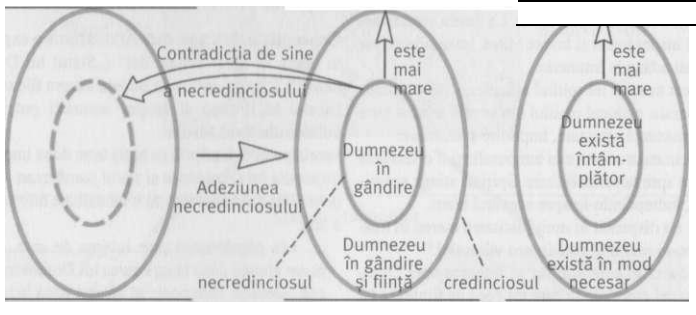


Definiția divinității:

dincolo de care nu poate fi imaginat nimic mai mare

Dovada existenței

C Anselm: „argumentul ontologic"

Dovada necesității

**Scolastica timpurie**

() data cu sfârşitul Antichităţii începe o epocă ce va
• Inia câteva secole, dedicată îndeosebi conservării şi transmiterii patrimoniului ideatic acumulat.

<) excepţie a acestor vremuri este prestaţia creatoare II Irlandezului **John Scotus Eriugena** (Ierugena sau I i ¡gena) (c. 810-877), care în anul 850 a fost numit
• Ic **C'AROL CEL PLEŞUV** la şcoala sa domnească. Aspiraţia spre cunoaştere nutrită de om trebuie să pornească de la *credinţa* în **revelaţie.** Cu toate aces- **ir.i, raţiunii** îi revine sarcina de a lămuri sensul revelaţiei. între credinţă şi adevărata raţiune nu se cnvază nici o contradicţie. *Autoritatea* părinţilor bi- **M I** ii'ii trebuie respectata atât timp cât se află în con- **M** >nanţa cu revelaţia.

în cazul unei contradicţii între autoritate şi raţiune, este de preferat raţiunea (v. p. 12, fig. B). In scrierea sa „Despre predestinare", **SCOTUS ERIU- I II NA** se lansează într-o controversă aprinsa, în sensul că a expus *liberul arbitru* al omului ca fiind obligatoriu legat de credinţa creştină; în opinia sa, bunatatea lui Dumnezeu este ireconciliabila cu faptul ca acesta a prestabilit pentru om punitiunea izgonirii în iad (iadul reprezentând penitenţa), în opera sa principală, „Despre împărţirea naturii", distinge între **4 forme naturale:** natura, care creează şi nu este creată: *Dumnezeu* ca şi creator.

natura, care este creată şi creează: *ideile* divine. Acestea sunt imaginile primordiale pentru natura, care este creată şi nu creează: *obiectele individuale* (creaturile).

natura, care nici nu creează şi nici nu a fost creată: I )umnezeu care a intrat în starea de repaus şi care a încetat să mai creeze (finalitatea creaţiei), întreaga creaţie se cere a fi înţeleasă ca *revelaţie de sine* (teofanie) a unui Dumnezeu nerevelat, care ast- lel se autodeterminâ. Spiritul omului reprezintă cheia spre lume, care descifrează însăşi revelaţia de sine a lui Dumnezeu.

**Anselm de Canterbury** (1033 - 1109) este considerat ca fiind cel mai important teolog al secolului al Xl-lea şi ca „părinte al scolasticii". Acesta consideră că însăşi *credinţa* împinge spre înţelegerea raţională (fides quaerens intellectum). Credinţa reprezintă întotdeauna punctul iniţial, iar conţinutul dogmelor nu poate fi nicicând afectat de nici un principiu raţional, cu toate acestea *adevărata raţiune* conduce în mod necesar la ade- varata credinţă; iar creştinul este astfel obligat să incerce să-şi înţeleagă credinţa pe calea intelectului. **ANSELM DE CANTERBURY** este preocupat să demonstreze felul cum conţinuturile învăţăturii creştine pot
II dezvoltate exclusiv pe cale raţională şi fără ajutorul autorităţilor consacrate (Biblia, părinţii bisericii).

Pe acest fond se situează celebrul aşa-numit **„argument** ontologic", prin care în„Proslogium" încearcă să demonstreze existenţa lui Dumnezeu ca imperativă din punct de vedere raţional, chiar şi pentru cel ce nu crede în Dumnezeu: Dumnezeu e determinat ca fiind „ceea ce nu poate fi depăşit prin vreun gând mai amplu (mai desăvârşit) (aliquid quo maius nihil cogitari potest)". Acest principiu poate fi înţeles şi de către necredincios; înţelegându-1, acesta 1-a integrat în raţiunea sa. Iar dacă astfel se face recunoaşterea faptului ca este desăvârşirea absoluta, care nu doar ca poate ii gândita, ci care există în mod real dincolo de aceasta, rezultă că în mod obligatoriu „ceea ce reprezintă punctul dincolo de care nu poate fi conceput nimic mai desăvârşit" exista în mod real. **ANSELM DE CANTERBURY** extinde acest argument făcând constatarea ca prin definiţia iniţiala cu privire la Dumnezeu, inexistenţa nu poate fi conceputa, întrucât ceva ce există în mod *necesar* este mai aproape de desăvârşire decât ceva a cărui inexistenţă poate fi concepută, deci care există contingenţial. Acest argument a fost amplu dezbătut de-a lungul Evului Mediu, apoi, printre alţii, **KANT** a întreprins o refutare a acestuia în „Critica raţiunii pure" (v. p. 141). înainte ca Dumnezeu să fi creat lumea, aceasta s-a aflat în spiritul său ca *idee.* Arhetipurile constituie limbajul interior al lui Dumnezeu, iar ceea ce a devenit este imaginea cuvântului său. Ceea ce a fost creat nu poate exista întru fiinţă cu de la sine putere, fiind necesară menţinerea cu ajutorul lui Dumnezeu. *Sufletul* omului este o reproducere a lui Dumnezeu, având 3 facultăţi majore: amintirea (memoria), cunoaşterea (intelligentia) şi iubirea (amor). Omul este astfel creat încât să-1 iubească pe Dumnezeu ca bun suveran.

în „Dialogul cu privire la adevăi" **ANSELM DE CANTERBURY** descrie cele 3 planuri ale **adevărului:** adevărurile eterne din Dumnezeu *(ideile),* adevărul *lucrurilor,* care se bazează pe coincidenţa cu adevărul divin, şi adevărul *gândirii* şi al *enun(ului,* care constă din concordanţa cu lucrurile. , Astfel adevărul existenţei lucrurilor reprezintă efectul adevărului suprem şi totodată cauza acelui adevăr, care îi revine judecaţii, precum şi adevărului inclus în enunţ..." Cea mai sintetică definire a adevărului este după **ANSELM DE CANTERBURY:** , Adevărul e unica *rectitudine* comprehensibila mental (veritas est rectitudo mente sola perceptibilis)." Raportată la om, rectitudinea semnifica: omul în întregul său - cu gândirea comportamentul, voinţa de care dâ dovada - se orienteaza spre fundamentul etern care este Dumnezeu; acesta se implica în fiinţare, pe care o face posibila prin întâlnirea cu adevarul.

Existența universaliilor

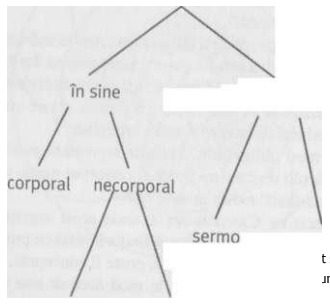


t sau
unetl

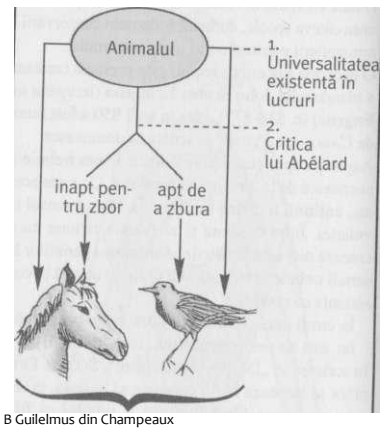


B Guilelmus din Champeaux

A Cearta universaliilor

Universaliile în Dumnezeu

Universaliile în lucruri (Lucrurile individuale)

Universaliile în om

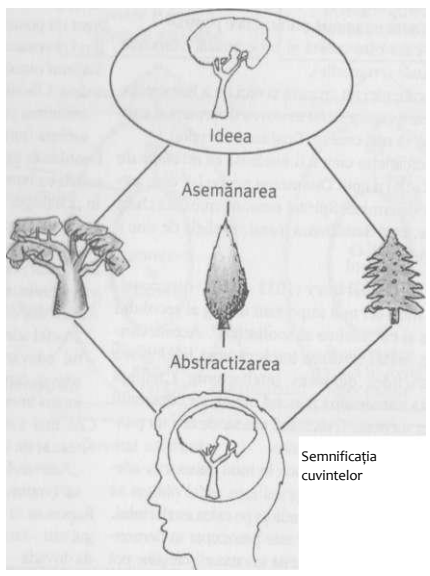


C Abélard: Universaliile

Semnificația cuvintelor

() problemă crucială a Evului Mediu este întrebarea cu privire la statutul **universaliilor.** Universaliile sunt conceptele generale, genurile (de ex. fiinţele, omul) spre deosebire de *lucrurile individuale.* înlrebarea principală este: le revine doar universaliilor adevărata fiinţare, în timp ce lucrurile individuale sunt nişte derivate ce nu deţin independenţă, sau doar lucrurile individuale deţin o fiinţare concretă, în timp ce universaliile sunt doar nişte denumiri, pe care omul le inventează. Impulsul care a declanşat această problemă a fost întrebarea citată de către **BOETHIUS** din lucrarea lui l'oRPHYRios, „Isagoge": Dacă există speciile şi genurile în sine sau doar ideatic; dacă există în realitate, sunt fizice sau imateriale; sunt despărţite de lucrurile senzoriale sau se află în acestea?

I'cntru susţinătorii **realismului universaliilor** nu există decât universaliile în sine. Lucrurile individuale nu există decât ca forme subordonate fiinţei comune lor.
Astfel, **GUILELMUS DIN CHAMPEAUX (1070-1121)** a susţinut faptul că tuturor oamenilor le este comună O fiinţa, care este prezentă indivizibil în fiecare şi la care se referă cuvântul „om", ca fundamentându-1 In mod real.
**ABŁLARD** obiectează cu contraargumentul că în acest caz aceleiaşi fiinţe ar trebui să-i corespundă calităţi ireconciliabile. Dacă, de ex., esenţialitatea „fiinţe" ar fi subîm- părţită în oameni şi animale, ea ar trebui să fie totodată dotată şi lipsită de raţiune. Ulterior **GUILELMUS DIN CHAMPEAUX** şi-a corectat opiniile în sensul că universalitatea prezentă la indivizii unui gen constă din ceea ce o face indiscernabila (indifferenter), adică din absenţa unei diferenţieri.

Pentru **nominalism** nu există în mod real decât lucrurile individuale (indivizii), în timp ce universaliile nu există decât în spiritul omului. Acestea pot li înţelese fie ca şi concepte abstracte faţă de lucruri, lie ca denumiri convenţionale. Astfel **JEAN ROSCELIN** (sau **ROSCELIN DE COM- HFEGNE)** (c. **1050-1124)** este reprezentantul opiniei conform căreia universaliile nu sunt altceva decât *cuvinte* (universale est vox).

**Petrus Abaelardus** (sau Pierre Abelard) (1079-1142) reprezintă o direcţie înrudită cu nominalismul in privinţa problemei universaliilor, ce poate fi definită ca şi **conceptualism.** Ca *idei* (arhetipuri ale lucrurilor), universaliile reprezintă faţă de om şi de lucruri conţinutul *spiritului divin.*
în lucruri ele există prin afinitate. în orice caz, această concordanţă nu este un lucru în sine (res), ci este sesizată de spiritul omului prin *abstractizare.* Conceptul (conceptus) cu privire la lucruri nu este astfel format arbitrar, ci rezultatul unei abstractizări, care are un fundament în lucruri. Cu privire la judecata omului, universalitatea nu revine decât *cuvintelor.* în orice caz, nu cuvintelor în sine, ci conţinutului acestora, *semnificaţiei* lor. Din acest motiv **ABELARD** distinge între *vox* (ca sunet natural) şi *sernio* (semnificaţia cuvintelor), căreia îi atribuie universalitatea. **ABELARD** îşi pune totodată întrebarea, dacă universaliile sunt legate de o denominaţie fundamentală a lucrurilor sau dacă, ca **urmare** a denumirii lor, ar mai putea exista atunci când lucrurile denumite nu mai există,
de ex., denumirea trandafirului atunci când nu mai există trandafiri. Astfel **ABŁLARD** face distincţia între funcţia *denominativă* şi cea *semnificativa* a expresiei. *Numele* trandafirului nu mai poate fi exprimat atunci când nu mai există trandafiri, cu toate acestea propoziţia „Nu mai există trandafiri" are o *semnificaţie.* în scrierea sa „Sic et Non" („Da şi Nu") **ABÂLARD** face o culegere de fraze contradictorii din Biblie şi din scrierile părinţilor bisericii. Demonstrează astfel faptul că textele autorităţilor necesita o exegeza, neputând fi preluate în mod rigid. în acest fel şi-a adus un aport important la dezvoltarea *metodei scolastice,* şi anume aceea de a enumera opinii diferite şi motivaţia acestora, de a le verifica şi, acolo unde este posibil, de a le îndrepta spre o soluţie.

Etica lui **ABŁLARD** este dezvoltata în opera „Scito te ipsum" („Cunoaşte-te pe tine însuţi"). Comportamentul exterior ca atare este ¡relevant din punct de vedere moral. Nu contează decât intenţia (inten- tio) sau *convingerea.* Convingerea se dovedeşte în actul interior al *consimţirii* cu privire la o aspiraţie, în acest fel, înclinaţiile ca atare nu pot fi bune sau rele, ci de abia actul de consimţire la ceea ce nu se cuvine este un păcat. Binele constă din consimţământul fată de voinţa lui Dumnezeu, râul din ignorarea acesteia. Comportamentul exterior nu serveşte cu nimic actului interior.

O semnificaţie majoră pentru viaţa spirituala a secolului al XH-lea o are dezvoltarea centrelor educaţionale **(şcolile).** Renumită a fost şcoala de la *Chartres* precum şi cea a mănăstirii *St. Victor* de la Paris, care şi-a dobândit prestigiul prin Huoo **DE ST. VICTOR,** care s-a dedicat elaborării unui sistem enciclopedic al ştiinţelor, în raport cu mistica.

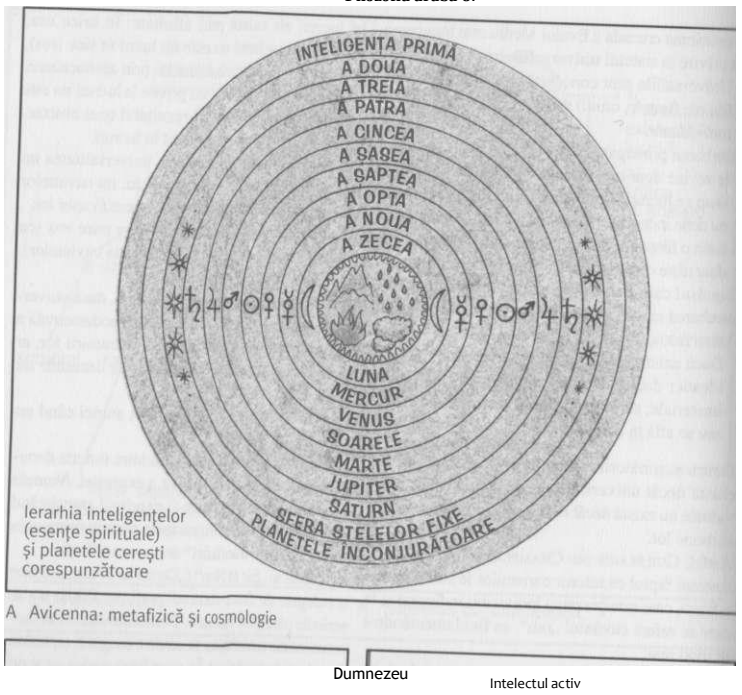


A Avicenna: metafizică și cosmologie

Dumnezeu

Intelectul activ

Inteligența primă

Cunoașterea Divinității de sine

Cunoașterea

Potențialitatea

Inteligența Sufletul Corpul a doua (Planetele înconju- ₓ rătoare)

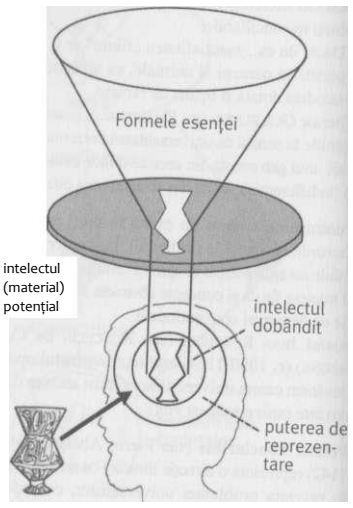


B Avicenna: Crearea inteligențelor

C Averroes: învățătura cu privire la intelect și cunoaștere

**I ilo/nlla araba**

••însemnătate deosebită pentru dezvoltarea spirituala h i »< i «lentului creştin în Evul Mediu a avut-o Influenta araba. *Ştiinţa* arabă, îndeosebi *medicina*, era Hi mult superioară celei a Occidentului latin. îndeo- s* l'i insa In anii 800-1200 cultura islamică a fost con- =< t v ni narea filozofiei şi ştiinţei tradiţionale *greceşti*. i »perele grecilor au fost traduse în limba arabă în • adrul unor mari şcoli de tălmăcitori şi au ajuns pi lu Spania maură în lumea occidentală. In a» est fel, Evul Mediu creştin a avut acces la upeia completă a lui **ARISTOTEL** (nu doar la Logica li atinsa de **BOETHIUS**). Urmarea a fost o înflorire a Miluţelor empirice.

\" **I AKABT** (Alfarabi; c. 875-950) întreprinde o Mnie/A intre **ARISTOTEL** şi neoplatonism. în acest IPliM dezvoltă o amplă descriere metafizică a Itlliili. unificând ideea plotiniană a *emanaţiei* cu tfoiia aristotelică despre *intelect* (gr. nous, lat. tulrlligcntia).

Iv nlcile sale se întemeiază filozofia celebrului medic **Avicenna** (**IBN SINA**, 980-1037). **Metafizica** • esluia se bazează pe deosebirea dintre fiinţa, care m mod necesar există în sine (Dumnezeu), şi fiinţa i aie ai mod necesar există prin altul. întrucât dupa V **II'.NNA** fiinţa unică necesară nu poate crea decât I inul (neavând în sine pluralitatea), Dumnezeu • iceaza o fiinţă spirituală (prima inteligenţă), şi Hltume în mod necesar dintotdeauna.

Dumnezeu este singura fiinţa la care *esenţa* icsenţialitatea) şi *existenţa* (fiinţa) nu pot fi diso- i iate, existând astfel în mod necesar în sine. I < iaie celelalte fiinţe sunt necesar condiţionate şi se lublmpart în eterne şi efemere. I 'ai activitatea spirituală a primei *inteligenţe* create n /uita crearea ierarhizată a lumii (fig. A, B). I .a limita inferioară este *creat intelectul activ*, care a e menirea sâ lumineze intelectul *receptiv* al omului şi sâ dea o formâ materiei pământene, întrucât obiectele şi spiritul omului provin din a. eeaşi sursă, este posibilă o cunoaştere adecvată a lumii. Ţelul vieţii este unificarea cu intelectul activ.

I >e pe latura teologică, acest concept a fost criticat datorita faptului că nu există un act propriu-zis al • leatiei, în condiţiile în care lumea este necesară şi eterna prin Dumnezeu. Cele mai influente atacuri au fost acelea ale lui **AL-GHAZALI** (Algazel; < 1058-1111), care, făcând uz de argumente critice, urmăreşte sâ definească limitele filozofiei cu privire la I )umnezeu.

**Averroes (IBN ROŞD**; c. **1126-1198)** a influenţat (k'cidentul latin îndeosebi prin **comentariile** sale cuprinzătoare la opera lui **ARISTOTEL**. Tot astfel cum **ARISTOTEL** reprezintă *filozoful*, **AVERROES** reprezintă *comentatorul*. Distingem 3 blocuri de comentarii:

- *parafrazele* care reproduc în rezumat tezele lui **ARISTOTEL.**
-comentariile *intermediare*, care furnizează o explicaţie a conţinutului teoriei lui **ARISTOTEL** şi o luare de poziţie faţă de aceasta.
- comentariile *extinse*, care oferă o explicaţie amănunţită a textului lui **ARISTOTEL.**

**AVERROES** aspiră sâ unifice *filozofia* şi *religia* islamica, făcând diferenţierea între diverse niveluri de înţelegere a Coranului, care corespund puterii de înţelegere diferenţiate a omului, în teoria sa cu privire la **intelect** face deosebirea între intelectul *activ*, care furnizează formele inteligibile, şi intelectul *potenţial*, care le percepe. Ambele sunt eterne şi supraindividuale. Actualizarea formelor în intelectul potenţial în raport cu omul concret produce intelectul *dobândit* individual.

întrucât acesta este muritor, fiind legat de om, teoria lui **AVERROES** exclude nemurirea personala a sufletului individual.

Cei doi filozofi evrei importanţi din Evul Mediu sunt **Avicebron (IBN GABIROL**; c. 1025-1058) şi **Moise Maimonide (MOŞE BEN MAIMON**; 1135-1204). Ambii s-au născut în Spania şi şi-au scris opera majoră în limba arabă. După **AVICEBRON**, tot ceea ce există dobândeşte existenţă prin *voinţa lui Dumnezeu*, prin unificarea *materiei* cu *forma*. Din materia *universală* se compune totul (în afară de Dumnezeu), inclusiv fiinţele dotate cu spirit.

în această teorie, el nu înţelege prin materie corporalitatea, aceasta fiind doar o anumită forma a materiei, ci potenţialitatea purâ de preluare a materiei, prin a cărei participare de abia ajunge la existenţa.

**MAIMONIDE** a exercitat o influenţă îndeosebi prin opera sa „Ghid pentru cei derutaţi". El se adresează celor care pe baza preocupărilor lor filozofice sunt derutaţi în privinţa credinţei, dorind sâ demonstreze felul cum prin intermediul ştiinţei aceştia pot din nou sâ-şi însuşească credinţa.

în situaţia în care pasaje din Biblie contrazic recunoaşterile ştiinţifice, acestea trebuie interpretate în mod alegoric. **MAIMONIDE** este reprezentantul unei *teologii negative*, afirmând că despre fiinţa lui Dumnezeu nu se poate vorbi decât prin negaţii. Afirmaţiile se referă doar la efectele acestuia, nu şi la fiinţa sa.

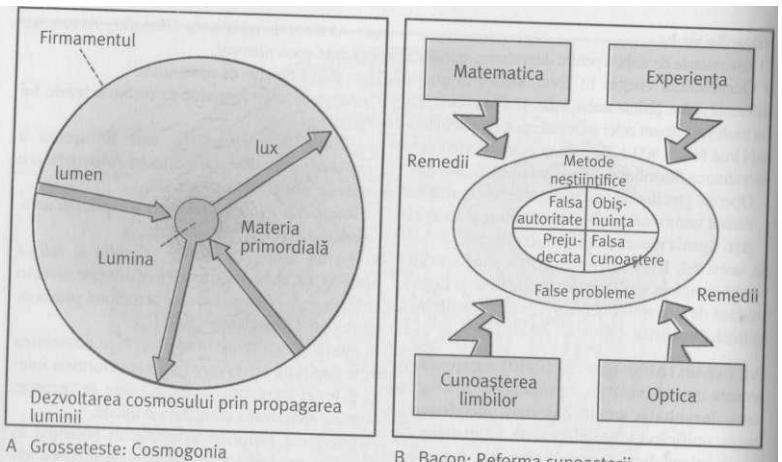


A Grosseteste: Cosmogonia

B Bacon: Reforma cunoașterii

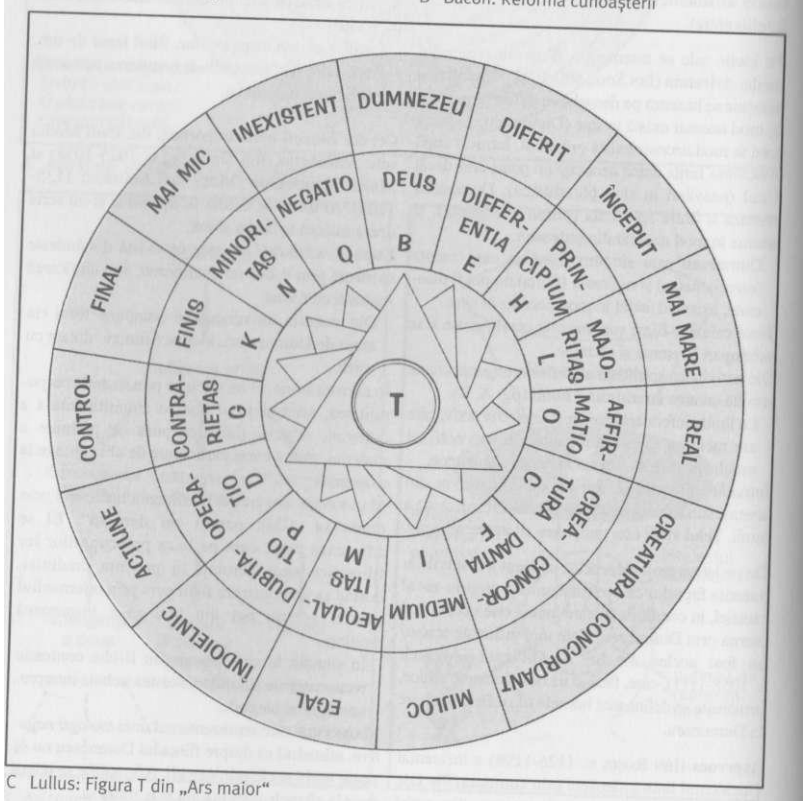


C Lullus: Figura T din „Ars maior"

**liuycr Bacon** (c. 1215-1292) se înscrie în tradiţia tir . *civetare naturalistă* matematizată a universităţii i lord, tendinţă iniţiată de **ROBERT GROSSETESTE** n II08-1253). Aici un rol primordial îl joacă teo-

**n i luminii.**

ı ıı mina este o substanţă care se creează pe sine, pudatoare a unor forţe care acţionează în natură. I le» iele naturale pot fi astfel recunoscute pe baza legilor *geometrice* care se află la baza luminii. **HM ON** doreşte ca prin *reformarea* bisericii şi a **M** ictaţii să amelioreze condiţiile de viaţă ale oame- **mIoı** şi sa consolideze creştinismul. în acest sens PMe nevoie de o cunoaştere asigurată din punct de \ • ilcre metodic şi fundamentată pe experienţă. Iu lucrarea sa „Opus maius" (Opera majoră) acesta enunţa În consecinţa cele patru surse principale ale *mirilor*.

Credinţa oarbă în *autoritatea falsă-, obişnuinţa,* care conservă ceea ce este fals; *prejudecăţile* specifice mulţimii credule; *cunoaşterea aparentă,* în spatele eareia se ascunde ignoranţa, teologiei şi filozofiei vremurilor sale le reproşează liiptul de a opera cu metode neştiinţifice şi de a trata probleme fictive.

**I** sista îndeosebi patru **domenii ale cunoaşterii** pe • arc le propune ca remedii ale unei asemenea stări de lapte:

l ■ xegeza Bibliei şi interpretarea textelor filozofice se cere să se fundamenteze pe cunoaşterea *limbii originale* a textului (o cerinţă revoluţionară pentru vremurile sale).

Fundamentul ştiinţei îl constituie *matematica*. Aceasta îi este înnăscută omului, iar fără demonstraţiile acesteia nu este posibila o cunoaştere clară. ( a urmare a rolului atribuit luminii, *optica* (perspectiva) devine una dintre ştiinţele fundamentale. Aceasta asigura aplicaţiile metodelor matematice şi experimentale.

Cunoaşterea este fundamentata pe *experienţă*. Afirmaţiile cu privire la natură trebuie sa fie confirmate sau infirmate de către aceasta. Astfel *experimentului* i se atribuie o însemnătate deosebită. Pe Ifingâ acesta, **BACON** recunoaşte existenţa unei experienţe interioare, o *iluminare,* care se referă la spiritual şi la experienţa divinului. In opinia sa, dacâ raţiunea este aplicată corect, este evitat conflictul între teologie şi ştiinţă, întrucât adevărul ştiinţei raţionale şi al revelaţiei sunt în ambele cazuri fundamentate de cunoaşterea absoluta a lui Dumnezeu.

**Ilonaventura (GIOVANNI FIDANZA; C. 1221-1274;** de la **1257** la conducerea ordinului franciscan) aparţine de aşa-numita „şcoală franciscanâ veche". Adept al curentului advers aristotelismului, se orientează după **AUGUSTINUS** şi după neoplatonism. ( ti toate acestea foloseşte în egală măsurâ patrimoniul intelectual aristotelic, a cărui autoritate o recunoaşte în domeniul cunoaşterii „lumeşti", în opinia sa însâ, în metafizică **ARISTOTEL** a ratat esenţialul, deoarece nu a acceptat ca valabilă teoria ideilor a lui Platon, neacceptând astfel nici *imaginile arhetipale* a tot ceea ce există în spiritul lui Dumnezeu. **BONAVENTURA** este adeptul unei **metafizici a luminii,** influenţate de **GROSSETESTE**, în conformitate cu care lumina reprezintă *forma* comună a tot ceea ce este corporal. Prin intermediul acesteia are loc formarea generala a materiei, ceea ce se petrece îndeosebi prin formele elementare, mixte şi sufleteşti. Astfel porneşte de la presupoziţia ca în fiecare fiinţă există o *multiplicitate de forme.* I urmele se ivesc din nişte *germeni originari*, implantaţi de către Dumnezeu în materie de la începuturile lumii. La om, **calea cunoaşterii** duce trecând prin lumea creată, în care acesta percepe prezenţa lui Dumnezeu. **BONAVENTURA** distinge aici ca trepte ale cunoaşterii nişte conţinuturi, care sunt *umbre, vestigii* sau *proiecţii* ale divinului. Adevărul principiilor inalterabile este perceput de om (ca fiinţa perisabila) doar prin iluminarea prin lumina divina *(ideea iluminării).* în opera sa „Pelerinajul sufletului pâna la Dumnezeu", **BONAVENTURA** descrie treptele pâna la unificarea *mistică* cu Dumnezeu. Pe cea mai înalta treapta, activitatea raţiunii intra în stare de repaus, iar sufletul se deschide complet intru Dumnezeu.

**Raymundus Lullus (RAMON LULL; 1232-1316)** este un excentric în cadrul filozofiei acelor vremuri. Ideile sale au fost ulterior preluate de **CUSANUS, BRUNO** şi **LEIBNIZ**, care subliniază logica combinatorie a acestui bagaj teoretic. Opera lui **LULL** „Ars **generalis"** (Ştiinţa generala) îşi propune sâ expună acele concepte, principii şi metode care formează bazele tuturor ştiinţelor. liste un fel de „ars inveniendi veritatem", o artă a descoperirii adevărului, care nu se ocupa doar de relaţiile formale, ci şi de principiile constitutive ale adevărului. **LULL** porneşte de la principii absolute (transcen- dentaliile) şi principiile relative (relaţiile obiective), a căror interdependenţa este revelată pe baza *legilor combinatorii.* în acest scop el dezvolta nişte **figuri** determinate. Astfel, de ex., aşa-numita figura A conţine concepte care schematizeaza „fundamentele" lui Dumnezeu şi care sunt cele ce trebuie ca determina alcătuirea lumii (de ex. calitatea, niarimea, durata). Figura T cuprinde principiile diferenţierii semnificaţiilor (fig. **C).** Prin utilizarea unor triunghiuri şi dreptunghiuri de rotaţie în cadrul figurilor poate fi explicitatâ relaţia şi compatibilitatea termenilor.

Posi

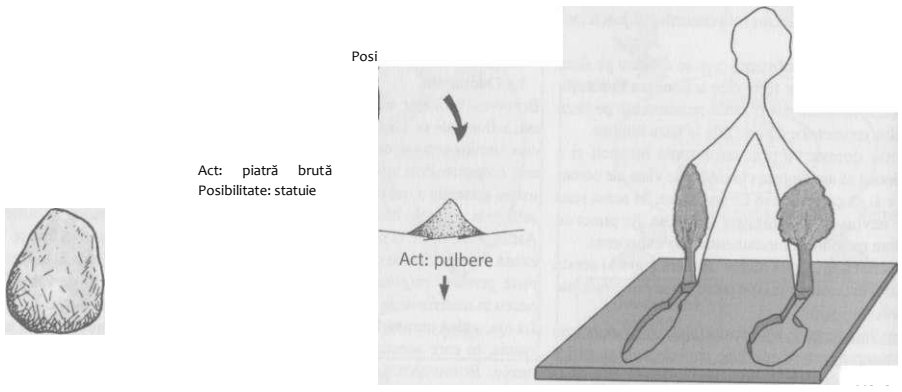


Act: piatră brută
Posibilitate: statuie



Formă și materie
Act și posibilitate

Act Ființă Formă

i i

Potență Esență "

I Apa rte ne nt
IX <
Substanță Accident

>

Materie ¦ _____| Fortuit

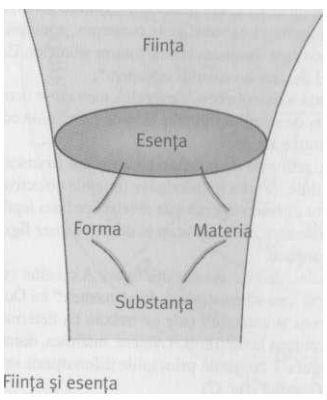


Ființa și esența

Forma: sufletul
Fortuit: ' blond

legătura Qjit legătura de substanță faj§^ accidentală
\ Omul "

.. . . . Apartenent: Materia: corpul bfpecJ

Substanța și accidentul

Toma d'Aquino: diferențele ontologice

**Albertus Magnus (ALBERT CEL MARE**; c. **1206-** I .'HO), numit datorită formaţiei sale enciclopedice •.i „doctor universalis", urmăreşte o sinteză a valonii >r spirituale din filozofie şi ştiinţă începând de la fieri. Comentează operele lui **ARISTOTEL**, fiind Influenţat de tradiţia neoplatonicianâ a comentariilor greceşti şi arabe. Este totodată şi unul dintre cei mai însemnaţi *naturalişti* ai vremurilor sale. Ai ni **RTUS MAGNUS** distinge clar între întrebările ce pol l i soluţionate pe baza *raţiunii* şi *problemele i'iYilinţei*, care se întemeiază pe revelaţie. Astfel, de ex., întrebarea cu privire la eternitatea lumii nu poate fi soluţionată printr-un demers filozofic, în timp ce toate întrebările accesibile raţiunii trebuie să se verifice pe cale raţională. I tinţa şi existenţa a tot ceea ce există sunt determinate de către **Dumnezeu.** Acesta reprezintă adevărul ultim şi binele maxim, de aici întreaga cunoaştere şi toate acţiunile trebuie să tindă înspre I )umnezeu pentru a se desăvârşi. ( ontrazicându-1 pe **AVERROES, ALBERTUS MAGNUS** este adeptul teoriei imortalităţii sufletelor individuale. *Intelectul activ* este parte a **sufletului** şi prin- 11piui formator din om. Acesta este diferit în mod individual la oameni, dar ca emanaţie a creaţiei ilivine aparţine de universalitate, făcând astfel posibila universalitatea cunoaşterii obiective. Sufletul este un întreg, care însă cuprinde în sine diferite forţe, precum facultatea vegetativă, senzitivă şi raţională, în **cosmologia** sa, **ALBERTUS MAGNUS** prezintă creaţia ca rezultând în nişte trepte ierarhice de inteligenţă din intelectul divin, care penetrează toate sferele cereşti, spiritul omului şi în cele din urmă şi materia terestră. Realităţile iniţiale, pe care Dumnezeu le-a articulat la începutul creaţiei, sunt: prima materie (principiul receptiv la crearea trupurilor), timpul, mişcarea, cerul suprem, îngerii, în **etica** sa pune accentul pe liberul arbitru al omului. Sarcina morală constă din dominarea impulsului instinctual prin *raţiune.* Instanţa decisiva este *conştiinţa,* care în caz concret acţionează în alegerea principiilor şi în aplicarea acestora. Aptitudinea morală care îl îmboldeşte pe om înspre bine este s*ynderesis* (conştiinţa binelui), o reminiscenţă a vieţii trăite în starea de bine înainte de căderea în păcatul originar.

**Toma d'Aquino** (1225-1274), care a fost timp de câţiva ani elevul lui **ALBERTUS MAGNUS,** este considerat ca fiind cel mai mare sistematician al Evului Mediu. Meritul său constă din faptul că a creat legătura dintre aristotelism şi filozofia creştină provenind de la Augustinus. în secolul al XIX-lea, biserica catolică a declarat opera sa fundament al dogmei creştine.

în cuprinzătoarea sa operă trebuie îndeosebi amintite „Summa împotriva păgânilor" („Summa contra gen- tiles") şi „Summa teologiei" („Summa theologiae"), precum şi diverse„Disertaţii" (Quaestiones). *Forma de quaestio,* care apare şi în „Summa teologiei", urmează schema acelor disputationes ce aveau loc în cadrul universităţilor: Pentru o întrebare sunt aduse argumente pro („pro") şi contra („sed contra"), cărora le urmează *propriul* răspuns („responsio"). După aceea sunt cercetate argumentele particulare („ad 1, ad 2,...") cu privire la formularea unui răspuns.

**Credinţa** şi **raţiunea** nu se pot contrazice, întrucât ambele emană de la Dumnezeu. Rezulta astfel că teologia şi filozofia nu pot ajunge la adevăruri divergente. Ele diferă totuşi prin metodă: filozofia porneşte de la lucrurile create şi ajunge astfel la Dumnezeu, teologia îl consideră pe Dumnezeu ca punct de pornire, întrucât revelaţia le transmite oamenilor acele adevăruri ce le sunt necesare pentru dobândirea mântuirii sacre, există loc pentru o cercetare independentă a lucrurilor, care nu poate fi explicată prin revelaţie. Filozofia aduce servicii importante teologiei în sensul că aceasta poate sâ-şi asigure bazele credinţei în mod raţional şi să le apere, căci postulatele credinţei sunt hiperraţionale, dar nu iraţionale.

**Ontologia** lui **TOMA D'AQUINO** porneşte de la diversitatea evidentă a **formelor existenţiale** (ens): pietre, animale, oameni etc. în cazul întrebării cu privire la *principiile* ce fundamentează existenţa, diferenţa evidentă este în mod fundamental cea între **adevăr** (actus; act) şi **posibilitate** (potentia; *potenţialitate).* Tot ce fiinţează are dreptul de a putea fi sau de a putea să nu fie, adică de a fi schimbător. Dacă observăm o piatră brută, aceasta are posibilitatea să fie o statuie, în realitate însă nu este. Atunci când sculptorul a dat o forma pietrei, aceasta este statuie în conformitate cu realitatea, dar exista în continuare posibilitatea de a se dezintegra, transformându-se în pulbere. Dacă ceea ce exista este susceptibil de schimbare, se pune întrebarea cu privire la principiul unităţii, pe care se fundamentează existenţa şi substanţa în timpul transformării.

Acest principiu este **forma.** Dacă forma este certitudinea, aceasta are nevoie ca principiu complementar de un determinant. Ea însăşi nedeterminata, dar determinabila (putând fi formată) este **materia.** Materia este totodată fundamentul *diversităţii,* căci una şi aceeaşi forma se poate întrupa în individualităţi diferite.

Dumnezeu

Ființă =

Esență

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| înger | | | | |
| Om | | | | |
| Animal | | | | |
| Plantă | | | | |
| Conglomerate de elemente | | | | |

Materie Formă

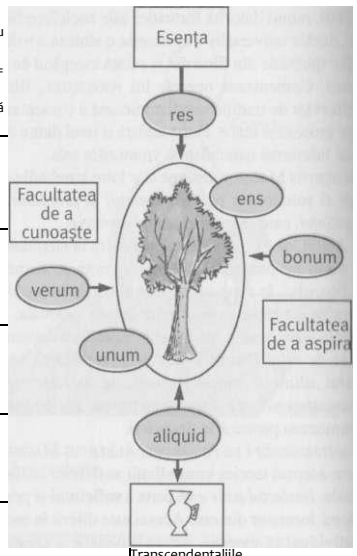


Transcendentaliile

A lerarhia esențelor

„Progressus in infinitum" - interzis

Cauza

Efectul

necesar prin alții

Cauză

Acțiune

necesar din sine

Cauza primă

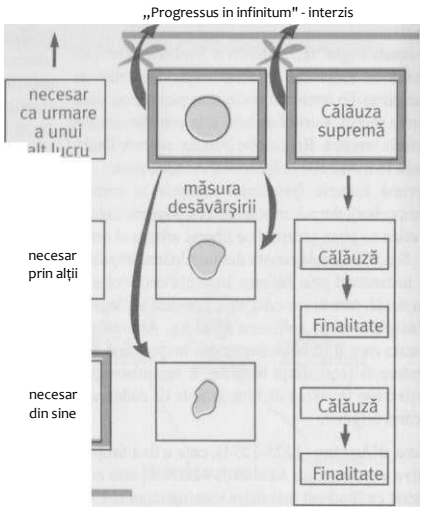


i t
i
t t
i t
i t
f

**Apogeul scolasticii II/Albertus Magnus; Toma d'Aquino I 95**

Propulsoru

l

Propulsatul

Mişcător

Mişcatul

întâiul
propulsor I

„Regressus in infinitum" - interzis

C Dovezile Divinității

î Mima şi materia nu sunt autonome ca şi ceva ce . M i i şi ar putea fi separate, ci survin *prin ceea ce* iijuu est) exista şi *ceea ce este* (quod est) o fiinţa. **NulMtunţa** este întregul constituit din formă şi materie. \ - < i „ce" al fiinţării este **esenţa** sa (essentia; sau Minei lualitatea" sa: quiditas). Esenţa este reală în Milisiinţeie individuale, fiind gândită sub forma ttnor concepte generale, l i nţa se referă la formă şi materie ca totalitate, IIlud diferită de substanţă în măsura în care aer asta poate accepta determinări, care sunt for- luile *(accidente;* de ex. Socrate este chel), deci »¡11 e nu sunt intrinseci esenţei. **I'IMA D'AQUINO** întreprinde de asemenea o altă itllcienţiere decisivă, aceea dintre esenţă şi **existenţa.** Pot cunoaşte esenţa a ceva fără sâ ştiu dacă eMe (există).

I'iinţarea este acel principiu prin care ceea ce liinteazâ de abia devine fiinţare. *4«Iul de a fi* (actus essendi) face ca fiinţarea sâ fie Unitare. Fiinţarea se raportează astfel la esenţă premiu actul la potenţâ. I n n tarea este pură actualitate, care se stabilizează tu esenţă, fiind astfel limitată. 1 l mandu-şi întrebarea cu privire la acele concepte ce mint atribuite fiecărei fiinţe ca şi calificative, **TOMA I • AQIJINO** alcătuieşte un registru al **transcendenţelor:** l .a tot ce fiinţează revine acel *ens,* faptul de a fi o entitate.

Totodată res (realitatea) exprima conţinutul obiectiv sub aspectul esenţei.

Pe baza indivizibilităţii sale fundamentale, fiinţarea este fiinţa *unică* (unum). liste *ceva* (aliquid) ce se distinge de toate celelalte lucruri.

lîanscendentaliile *adevărat* (verum) şi *bine* (bonum) se raportează la armonia a două fiinţe, şi anume dintre *suflet* şi o altă fiinţă. Astfel „binele" este determinarea armoniei cu *capacitatea de a aspira*; „adevărul" este armonia cu *facultatea de cunoaştere.* Definiţia lui **TOMA D'AQUINO CU** privire la *adevăr* este astfel concepută: „Adevărul este adecvarea dintre lucruri şi raţiune (veritas est adaequatio rei et intellectus)."

0 idee de bază a ontologiei tomiste este *ordinea* atotcuprinzătoare a tot ceea ce fiinţează. Fiecărei 1 iinţe Dumnezeu i-a atribuit locul şi finalitatea în ordinea a ceea ce fiinţează.

Diferenţa dintre fiinţare şi esenţă caracterizează tot ceea ce a fost creat. Doar în **Dumnezeu** fiinţarea coincide cu esenţa sa. Fiinţarea lui Dumnezeu este perfecţiunea prin excelenţă, într-atât încât faţa de simplitatea sa nu i se mai poate nici adăuga ceva, nici excepta. Tot ceea ce este creat este cuprins de către Dumnezeu în fiinţa sa. Spiritele create (*îngerii*) se diferenţiază de Dumnezeu în sensul că în cazul acestora fiinţa lor reprezintă altceva decât esenţa lor, cu toate că aceasta este imateriala (fiind deci forma pura). Prin adjoncţiunea materiei sunt create în mod individual diverse substanţe, în care se diferenţiază fiinţa de esenţa, forma de materie. *Sufletul* imaterial, nemuritor al omului conţine de aceea individualitatea, întrucât acesteia ca formă a trupului îi rămâne determinarea izolării şi după despărţirea de trup. **TOMA D'AQUINO** furnizează 5 **dovezi** (quinque viae) pentru existenţa lui Dumnezeu. întrucât cunoaşterea omului (ca esenţă trupeasca) este augmentata prin simţurile acestuia, **TOMA D'AQUINO** respinge dovezile apriorice ale existenţei lui Dumnezeu. Dovezile sale pornesc astfel de la experienţa. Ele se fundamentează pe interdicţia unui regressus in infinitum (o regresiune la infinit).

- Orice mişcare şi transformare necesită un propulsor. întrucât o serie propulsivă nu se poate perpetua la infinit, căci în caz contrar nu ar exista un început al mişcării, trebuie că există un *propulsor primordial,* care el însuşi este nemişcat, iar acesta este Dumnezeu.
- Orice efect are o cauză. întrucât nimic nu este propria sa cauză (deoarece în acest caz ar trebui în mod logic sâ se preceadă pe sine), iar seria cauzelor nu poate sâ se perpetueze la infinit, trebuie că există o *cauză primordială,* necauzatâ: Dumnezeu.
- întâlnim obiecte, care pot fi sau pot sâ nu fie. Daca totul ar fi constituit, ar putea ca la un moment dat sâ nu mai existe nimic, iar atunci nimic nu ar mai putea începe sâ existe. în consecinţă, există lucruri care sunt necesare, şi anume de la sine sau determinate de un altul. întrucât seria lucrurilor determinate ca necesare pornind de la un altul nu se poate perpetua la infinit, trebuie că exista *un lucru primordial, necesar în sine:* Dumnezeu.
- în toate lucrurile exista un mai mult sau un mai puţin. Aceasta afirmaţie nu poate fi făcută decât dacâ exista o masura a lucrurilor, care sa conţină aceasta determinare la *perfecţiune:* Dumnezeu.
- Lucrurile lipsite de raţiune au nevoie pentru a-şi atinge finalitatea de un factor cunoscător, care să marcheze finalitatea (de ex. săgeata are nevoie de arcaş). Orientarea lumii înspre un scop îl necesita astfel pe Dumnezeu ca o *călăuză supremă,* care determina scopul.

Dumnezeu a creat lumea în totalitate perfecta, astfel **râul** din lume nu provine de la el. întrucât tot ceea ce fiinţează provine de la Dumnezeu, răului nu îi poate reveni o existenţa efectiva. **TOMA D'AQUINO** îl defineşte ca o *deficienţă* (privatio), ca o absenţa a acelui bine cuvenit unei fiinţe. Daca răul este înţeles ca deficienţa, este mereu nevoie de un subiect căruia îi lipseşte ceva: binele. Astfel râul nu poate epuiza tot ceea ce fiinţează, întrucât în caz contrar s-ar anula pe sine însuşi.

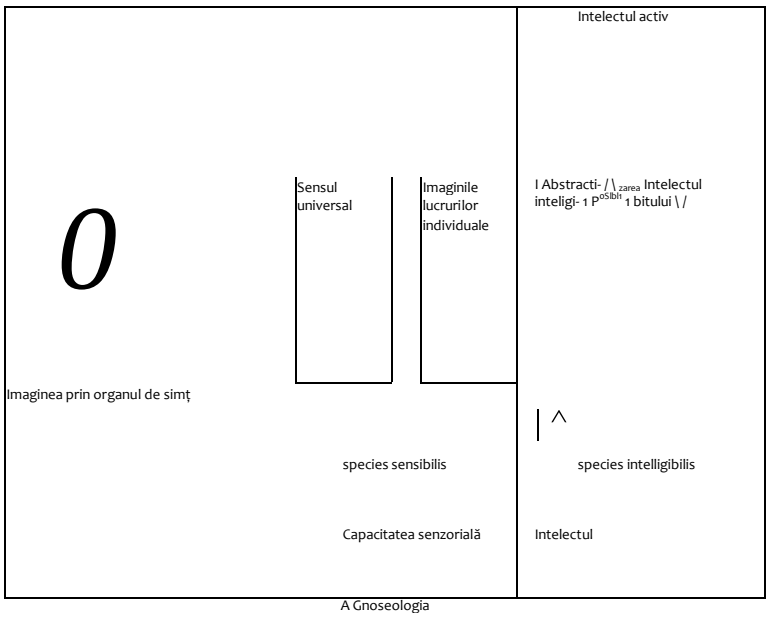


A Gnoseologia

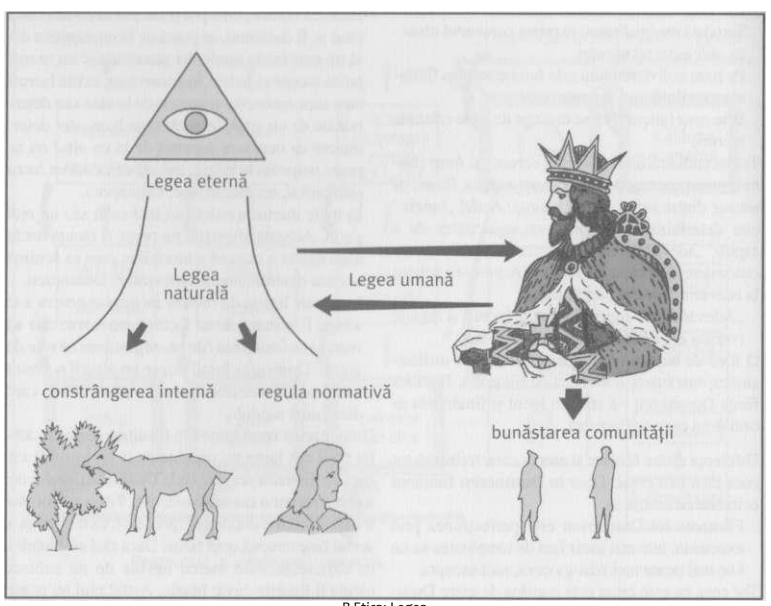


B Etica: Legea

(hiiul este legătura substanţială dintre *suflet* (forma) şi *trup* (materie). Cele două sunt inseparabile, (urmând unitatea substanţei omului, care astfel este întotdeauna determinat sufletește şi trupeşte. în t iuda faptului că sufletul poate continua sa existe «lupa moarte ca *anima separata*, despărţit de trup, li nul astfel nemuritor, ca suflet omenesc are nevoie <lc Irup, întrucât pentru cunoaştere are nevoie de percepţia senzorială. (>mul se afla astfel în centrul creaţiei: l'rin raţiunea cu care este dotat participa la lumea spiritului pur, prin trupul sâu la lumea materialului. Forma sufletului omenesc este o consecinţă a unei gradaţii care trece de la corpurile inanimate la plante şi animale până la om. **Sufletul** cuprinde diferite aptitudini: cea *vegetativă* (forţa vitală), cea *senzitivă* (percepţia senzorială), cea *apetitiva* (aspiraţia pulsională), cea *motrice* (mişcarea în spaţiu) şi *cea raţională* (raţiunea). **< a paritatea senzoriala** se subîmparte la rândul sâu In simţurile individuale, simţul general (care cuprinde obiectele diverselor simţuri individuale), capacitatea reprezentativă (care păstrează imaginile senzoriale individuale), capacitatea senzorială de judecata (o capacitate de judecată simplă, care se bazează pe situaţia concretă) şi memoria activă. **Raţiunea** se subîmparte în intelectul *posibil* (intellec- lus possibilis) şi cel *activ* (intellectus agens). în acest fel se face deosebirea între capacitatea de cunoaştere a omului şi cunoaşterea întreprinsă în realitate. *Procesul de cunoaştere* poate fi astfel reprezentat: Un corp produce iniţial o imagine într-un organ senzorial particular, de acolo aceasta este generalizată, pentru ca apoi să fie păstrata în capacitatea reprezentativă ca imagine individuala (species sensibilis).

în acest demers ne menţinem în sfera *senzorialului.* întrucât intelectul posibil însâ tinde spre *general* (species intelligibilis), intră în acţiune intelectul activ. Acesta *abstractizează* forma generală din ceea ce este individualitate senzorială, permiţând astfel cunoaşterea prin intelectul posibil.

Determinarea transcendentală a „binelui" (v. p. 83) este obiectul ontologiei şi al **eticii.** *Binele* este o realitate, care se prezintă ca perfecţiune, constituind astfel ţelul aspiraţiei unei alte fiinţe.

Ca şi pentru **ARISTOTEL**, pentru **TOMA D'AQUINO** este valabil: Binele reprezintă aspiraţia fiecăruia conform esenţei sale. Ţelul suprem al omului, căruia îi sunt subordonate ţelurile individuale, este fericirea (beatitudo). întrucât după formă omul este determinat prin *sufletul raţional,* el nu atinge starea de fericire decât prin concordanţa dintre raţiune şi suflet.

**Virtuţile** sunt diferenţiate de către **TOMA D'AQUINO** ca virtuţi teologale şi cardinale naturale. Cele dintâi îi sunt accesibile omului doar prin graţia lui Dumnezeu (credinţa, iubirea, speranţa), condiţii în care iubirea ordonează toate actele întreprinse de om înspre scopul lor ultim, divin. Virtuţile cardinale sunt definite ca reprezentând perfecţiunea abilitaţilor naturale. Astfel raţiunii îi este subordonata înţelepciunea şi inteligenţa, voinţei echitatea, aspiraţiei curajul şi dorinţei cumpătarea. Virtuţile determina atitudinea interna a omului; ordinea extemâ şi acţiunile sunt ghidate de către **legi.** Legiuitorul suprem este Dumnezeu, întrucât acesta legiferează ordinea lumii întregi. *Legea eternă* (lex aeterna) este înţelepciunea divină, care conduce totul. Participarea la legea eternâ prin raţiunea omeneasca constituie *legea naturală* (lex naturalis). Libertatea de voinţă nu este îngrădita prin legea divină. Doar în cazul naturii, ce nu a fost înzestrata cu raţiune, legea acţionează ca necesitate interna. Pentru om aceasta are caracterul unei reguli normative. El participă la providenţa divina în sensul ca
poate să facă previziuni pentru sine şi pentru alţii. Din legea naturală rezulta principiile generale supreme ale acţiunii. Recunoscând ca binele este aspiraţia universală, rezulta *principiul suprem* al raţiunii practice:
binele trebuie făcut, râul trebuie evitat, întrucât legea naturala nu face altceva decât sa furnizeze principiile, se foloseşte de *legea omenească* (lex humana) în cadrul ordinii statale pentru a edifica în mod particular comunitatea. Aceasta lege trebuie sa fie fundamentată pe legea naturala şi să fie emisa având în vedere binele general.

însemnătatea lui **TOMA D'AQUINO,** cel care a sintetizat aristotelisinul în filozofia creştina, devine evidenta atunci când este luata în considerare situaţia spirituala a universităţii, în care aristotelismul şi teologia pareau ireconciliabile. Receptarea detaliată a lui Aristotel în secolul al XIII lea a condus îndeosebi ca în cadrul aşa- numitului „aristotelism radical" *(lat. averroism),* reprezentat de **SIGER DIN BRABANT (1240-1284)** şi **BOETHIUS DIN DACIA** (sau **BOETIUS DIN DACIA,** sau **DANIA = DANEMARCA**), să dăinuie o respingere categorica a împletirii teologiei cu filozofia. Argumentele filozofice subzistă şi atunci când ajung în contradicţie cu cele teologice. *Autonomia* astfel revendicata de către filozofie şi ireconciliabilitatea câtorva teorii ale lui **ARISTOTEL CU** dogma creştină au determinat ca în anumite perioade de timp biserica sâ interzică unele dintre aceste scrieri, episcopul de Paris condamnând o serie de teze filozofice **(1277).**

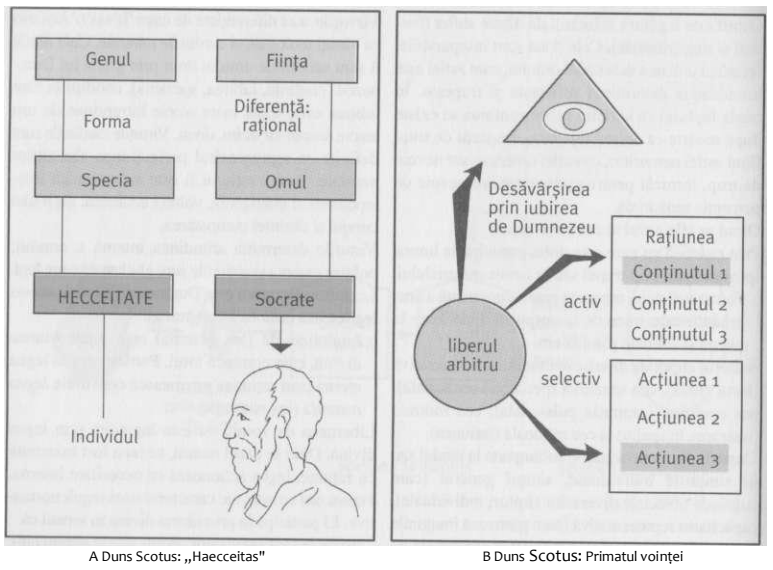


A Duns Scotus: „Haecceitas"

B Duns Scotus: Primatul voinţei

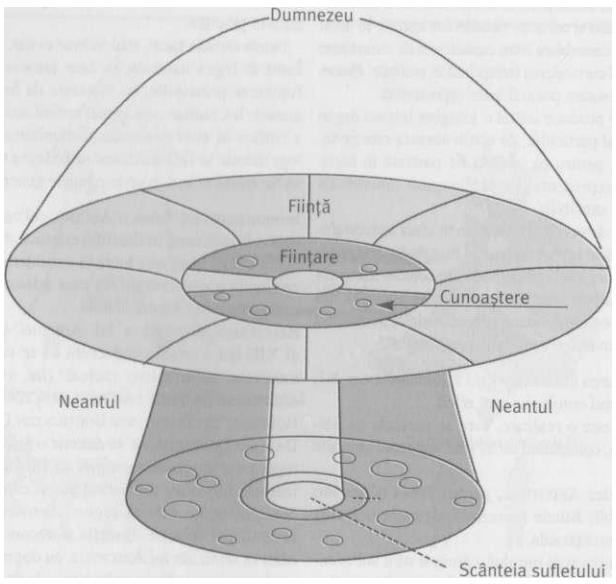


C Meister Eckhart

**John Duns Scotus** (1265-1308) reprezintă aşa-numita „şcoală franciscană nouă". Supranumele de „doctor subtilis" i-a fost atribuit datorită argumentaiii lor sale penetrante şi examinării critice a teoriilor predecesorilor săi.

*('unoaşterea* noastră naturală este certă acolo unde poate să revină asupra reprezentărilor senzoriale. Cu privire la lucrurile supranaturale însă nu este posibila în acest fel decât o cunoaştere imprecisă, mijlocita. De aici rezultă că omul este dependent de revelaţie pentru a aborda acel domeniu care nu îi este accesibil raţiunii naturale. Obiectul metafizicii nu este Dumnezeu, ci fiinţa. Metafizica ajunge la un concept abstract cu privire la Dumnezeu, teologia la unul concret.

**I'lxistenţa** ca atare este cel mai general concept, întrucât acesta trebuie să poată fi afirmat de tot ceea ce există în acelaşi sens *(univoc).* Rezulta faptul că cl nu conţine în sine nici o altă determinare. Existenţa este astfel afirmată şi de către Dumnezeu şi lume în mod identic, nu doar prin analogie. Spre deosebire de **Toma d'Aquino**, pentru el nu materia este principiul individualizam, ci **individualul** este o modalitate proprie de existenţă (nici forma, nici materie): *„Jiaecceitas* (individualitate metafizică)". Aceasta determină individul datorită faptului că transformă specia (forma ultimă) într-o „realitate ultimă a ceea ce fiinţează", şi anume individul, în cazul *transcendentaliilor* (calificativele care le revin tuturor fiinţelor), **Duns Scotus** face deosebirea între *passiones convertibiles,* care sunt la fel de cuprinzătoare precum fiinţarea:
unul, adevărat, bine, şi *passiones disjunctae,* care nu coincid cu fiinţarea decât pereche:
limitat-nelimitat, necesar-accidental etc.

**Duns Scotus** susţine teoria priorităţii liberului **arbitru** faţă de intelect. Este adevărat că voinţa nu poate aspira decât la ceea ce raţiunea poate cunoaşte, dar aceasta se comportă selectiv autonom faţă de intelectul impus de către raţiune.

Însemnătatea voinţei este transpusă de către **Duns Scotus** şi asupra lui **Dumnezeu.** întreaga creaţie rezultă de pe urma voinţei divine, doar că Dumnezeu nu vrea altceva decât ceea ce este noncontradictoriu din punct de vedere logic. Ordinea *morală* de asemenea este dependentă de voinţa divină: ceva devine bun datorită faptului că aşa vrea Dumnezeu. Primatului voinţei îi corespunde însemnătatea iubirii. Desăvârşirea omului se regăseşte în *iubirea* supremă *de Dumnezeu,* care constituie şi fundamentul întregii moralităţi.
Acţiunile noastre sunt bune atunci când rezultă din iubirea lui Dumnezeu.
**Duns Scotus** face distincţia între *porunci,* care sunt valabile la modul absolut şi pe care nici Dumnezeu nu le poate schimba, în caz contrar negându-se pe sine (acestea fiind primele porunci din Decalog, care se referă la Dumnezeu), şi poruncile pe care Dumnezeu le-ar putea modifica, atunci când raporturile vitale dintre oameni ar pretinde acest lucru (de ex., monogamia). Acestea din urmă sunt valabile în mod imperativ pentru om atât timp cât Dumnezeu nu porunceşte altfel.

în secolul al XI V-lea tradiţia **misticii** medievale, care se ocupa de interioritatea experienţei lui Dumnezeu şi de unirea cu divinul, atinge punctul său culminant. Cel mai de seama reprezentant este considerat a fi **Meister Eckhart** (c. 1260-1328), influenţat în egală măsura de tradiţia teologiei scolastice şi de filozofie. Opera sa este totodată marcată de experienţa mistica şi de reflecţia filozofică. **Eckhart** a scris lucrări în latină şi în germana, şi, având în vedere auditoriul său, şi-a ţinut predicile în limba germană, folosind o limbă deosebit de penetrantă şi critică, în prima sa „Disertaţie (quaestio) pariziană" **Eckhart** răspunde la întrebarea cu privire la raportul dintre *cunoaştere* şi *fiinţarea* întru Dumnezeu printr-o supraordonare a cunoaşterii (intellegere):
Dumnezeu este, pentru că înţelege. Astfel
în Evanghelia după loan se spune:
„La început a fost cuvântul" şi nu: la început a fost existenţa. **Eckhart** subliniază astfel activitatea originară a înţelegerii, care produce existenţă fără ca ea însăşi să fie creată. Desigur că Dumnezeu este totodată şi *fiinţă.* **Eckhart** vrea să expliciteze faptul că Dumnezeu nu are o existenţă precum fiinţarea care a fost creată, ci că el este fiinţarea şi că tot ceea ce fiinţează exista în fiinţarea lui Dumnezeu. Dumnezeu stăpâneşte totul în fiinţare şi fără el lucrurile nu sunt nimic, în lăuntrul *sufletului* său omul descoperă cauza pe baza căreia are parte de Dumnezeu:
în *scânteia sufletului* (scintilla animae). în suflet poate avea loc uniunea cu Dumnezeu, atunci când omul coboară în intimitatea sa şi trăieşte de pe urma acesteia. Sufletul este receptiv faţă de esenţa lui Dumnezeu, căci este locul **naşterii lui Dumnezeu** III interiorul omului. Dumnezeu îşi exprima întreaga fiinţă prin fiul său, care este cuvântul sau, iar fiul vorbeşte prin suflet: „Tatăl şi-a creat fiul întru cunoaştere eterna, şi tot astfel şi-a creat tatăl fiul în suflet precum în propria sa natură, şi l-a creat pentru a fi al sufletului..." Ceea ce Dumnezeu i-a dat fiului sau, este ceea ce îi dă omului, în măsura în care acesta este drept şi bun. în omul bun renaşte bunătatea ca fiind cuvântul lui Dumnezeu. între Dumnezeu creatorul (Dumnezeu tatăl) şi binele creat exista o deosebire în persoana, nu în natura lor.

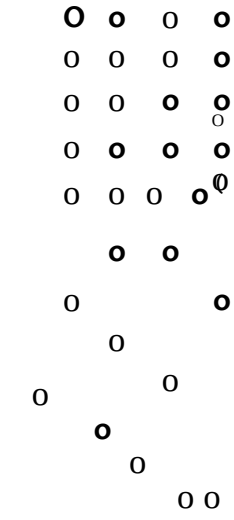

Suprimarea explicațiilor, respectiv a entităților superflue

A „Briciul lui Ockham"

„Socrate este un | **OM**

supoziție personală

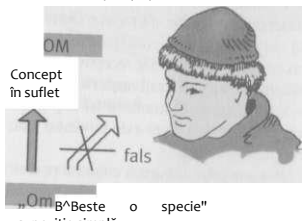


B^Beste o specie"

supoziție simplă

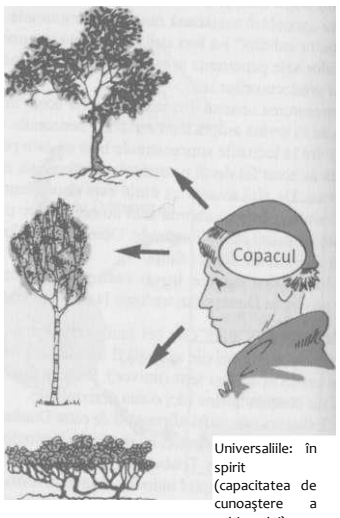


Universaliile: în spirit (capacitatea de cunoaștere a subiectului)

Real: Singularul

B Universaliile

Scândură (Substanță) concept absolut

Părți

Substanță} //icompo-
(extinsă) j _____ !!f nente
IT indepen-
___ II dente

O
secundar

C Teoria supozițiilor

**102 Evul Mediu**

Extensie (cantitate)

Concept conotativ

D Concepte absolute şi conotative

**I i** declinul Evului Mediu, **William de Ockham** i < , 1280-c. 1348) pune bazele unei mişcări ideatice • ,iir creează preliminariile pentru gândirea vremurilor modeme. Curentul întemeiat de **Ockham** formează „i alea nouă" (via moderna), opusă „căii vechi" (via witiqua), o şcoală care continuă tradiţia lui **Albertus M a(ilus**, **Toma d'Aquino** şi **Duns Scotus.** « a baza a filozofiei teoretice a lui **Ockham** se evidenţiază îndeosebi 2 principii: **Principiul omnipotenţei,** care afirmă că Dumnezeu pe baza atotputerniciei sale ar fi putut crea lucrurile şi în alt fel, şi că în orice moment ar putea influenţa nemijlocit el însuşi ceea ce produce prin intermediul unor cauze secundare (inter-dependenţele cauzale naturale ale lumii). De aici rezultă faptul că nu putem cunoaşte de pe urma unor cauze necesare nici existenţa lucrurilor, nici aiterdependenţa dintre cauze şi efecte. Nici o fiinţă A nu implică de la sine în mod necesar existenţa unei fiinţe B. Poate fi afirmat doar faptul că **B** este de regulă o consecinţă naturală a lui A (de ex., fumul după foc). I .u mea creată reprezintă pentru om o înlănţuire de fapte contingente. Astfel, cunoaşterea acestora nu este posibila de pe urma unor cauze precedente, ci pe bază de experienţă şi de studiu dedicat faptelor ce apar şi se petrec de facto. Aşa-numitul **principiu economic („***briciul lui Ockham***")** afirmă: „Pluralitatea nu poate fi presupusă fără a fi necesară (pluralitas non est ponenda sine necessitate)." Justificările care nu sunt necesare pentru lămurirea unui lucru sunt superflue şi trebuie eliminate. Acest principiu metodic implică totodată o critică metafizică fundamentată pe baza limbajului. Se opune credinţei eronate că fiecărei expresii verbale ar trebui să îi corespundă o realitate, ceea ce ar avea ca urmare o multiplicare nejustificată a entităţilor doar pe baza unor fenomene aferente exprimării.

în privinţa **universaliilor, Ockham** adoptă un punct de vedere nominalist. Reală nu este decât individu-alitatea. în acest sens **Ockham** nu face uz de nici un principiu de individuare, întrucât toate fiinţele au fost create de către Dumnezeu în mod individual. Tot ceea ce este general nu există decât în intelect (in mente).
„îmi menţin convingerea că nimic din ceea ce este universal nu ar putea exista în vreun mod oarecare în afara sufletului, ci că tot ceea ce este universal, putând fi enunţat de mai mulţi, există în spirit..."
Conceptele generale sunt o creaţie a facultăţii de cunoaştere, permiţând omului să se refere la ceva anume.
**Conceptele** sunt *semne* care indică spre altceva. Astfel universalul este un semn care se poate referi la multe lucruri. Conceptul este ceva ce apare în suflet, semnificând altceva decât termenul pentru care este folosit în fraza *(a presupune, a conota).* Pentru a înţelege semnificaţia unui termen, trebuie să ştim ce este presupus. **Ockham** deosebeşte aici trei moduri:
Supoziţia *personala* este cea când termenul desemnează ceea ce semnifica, de ex., în propoziţia „Socrate este un om", termenul „om" desemnează un individ, într-o supoziţie *simplii* conceptul este folosit pentru a se desemna pe sine, de ex., „Omul este o specie", în care nu se afirmă faptul că fiecare individ ar fi o specie, în supoziţia *materialii* termenul desemnează cuvântul sau caracterul grafic, de ex., „Om este un cuvânt scris". Un enunţ este adevărat atunci când exista identitate între presupoziţia subiectului şi a predicatului. **Ockham** distinge conceptele *absolute* şi cele *cono- tative.* Conceptele absolute desemnează individual ceea ce există direct în mod real.
Conceptele conotative au o semnificaţie de gradul întâi sau de gradul doi. Ele presupun o activitate sistematică şi ordonatoare a spiritului, şi nu reprezintă lucrurile independente. Astfel **Ockham** constată că doar doua dintre categoriile aristotelice (v. p. 47), substanţa şi calitatea, se referă la ceva real. în schimb, de ex., cantitatea se referă în mod primar la substanţa şi în mod secundar la starea de extensie, care reprezintă ceva diferit de substanţă. Atunci când se produce înţelegerea unor fapte, **Ockham** face distincţia între *cunoaşterea intuitiva* şi cea *abstractă.*
Cunoaşterea intuitivă face fără îndoiala referinţa la existenţa unui obiect. Aceasta se raportează la per-ceptibilul senzorial şi la experienţa interioara de sine. Cunoaşterea abstractă face posibila afirmaţia pe baza unor concepte şi în absenţa unui obiect, dar nu permite deducerea existenţei efective a obiectului. Ea depinde astfel mereu de cunoaşterea intuitiva. Astfel, de ex., nemurirea sufletului nu poate fi dovedită pe baza unei motivaţii raţionale, întrucât nu deţine o bază de experienţa.

începând cu anul 1328, **Ockham** abordează teme de **politica** (clericală). El apăra îndeosebi dreptul renunţării franciscane la proprietate şi susţine inde-pendenţa puterii seculare (împărăteşti) faţă de cea papală. în acest sens subliniază faptul că legitimarea puterii laice se întemeiază pe liberul consimţământ al cetăţenilor.

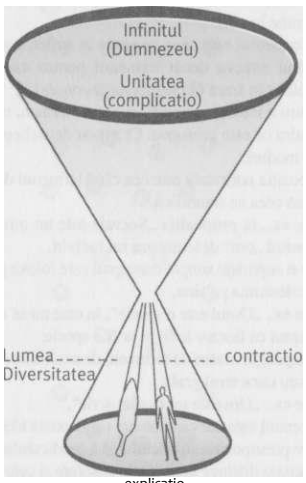


A Lumea ca depliere a lui Dumnezeu

Coincidența contr.uiilm în infinit

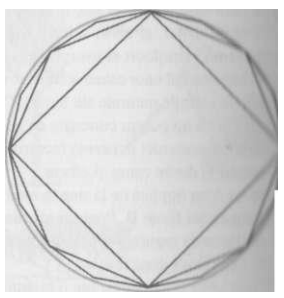

Proximitatea adev.îiuliti

B Simbolizarea matematică

Imaginea spiritului divin

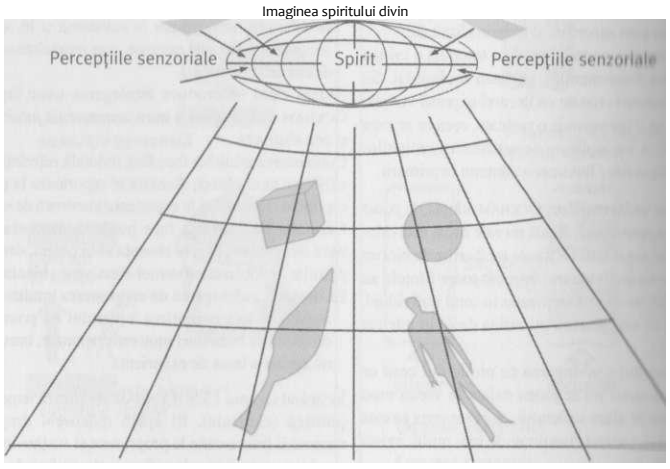


C Teoria spiritului uman „mens"

¿Mt km«. (Ini (iisanus, 1401-1464) repre-
§ â » i i ɴ.i perioada de trecere de la Evul
jluHMMiih' moderne. A fost influenţat de ш |i
tle misticii, condiţii în care afâcut în
• mî <1 « *.|K i ulaţiile matematice.
Filozofia MMMM MM'.C idei care
fundamentează
ijllPiiMiliii moderne despre lume şi om.

IU f9fite/iutn ca o pluralitate de lucruri
UHimpti e iu aspectele lor contrare. Aces-
IPLMI...it< III proprietăţile lor pe baza con-
»»• M"" p î» lume domneşte astfel o P Ifliiuit
MWM constantă. Ip iNiiiii puale cunoaşte
lucrurile făcând patia Uliu i een ce cunoaşte
şi ceea ce nu p şl = » li Mine/« concepte pe
baza *ase-*

||M |W lume există mereu mai multe sau
PtlHtuitii, dar nu este dat un etalon per- I | i ¥
t <*h i unoscut ar putea fi cunoscut

P^i la»» uz di exemplul unui poligon, care
M} Mt iinr,! numărului de unghiuri se
fu»mm unul cerc, dar care niciodată nu Ă|
UN ■ M,
tlupi» i unoaştere ajungem astfel la
|^} ilFsiiiM|i i noastre finale. Despre această
•ᴍᴍI «dl.i (laloritaraţiunii sale (intel- iiIᴍ mii
ı mediul acesteia poate atinge ^ʜ'ɴ• ɪᴍɪɪɪɪIʜ
(iilor până la infinit. £ tiu ,,,ii. l iu starea de
*ignoranţă doctă*
[§ ÎŞ<i>i#Mlllt(),

| Imn - MI . isitalea sa îşi are originea în jgtţ,
ţel *intimi,* ni care toate contradicţiile ipHiir
ᴍɪᴍ suprimate. Coincidenţa con- *m$*
Mltiine/(>u *(coincidentia oppositorum)* m.
d» i i\lt s printr-un exemplu

fM MI IM i ii . iicuinferinţa unui cerc, cu ?F
MIMM .MI ul di- cerc se aseamănă cu o >
|<M . iii.i in infinit ambele coincid, con-
i Miml Mpilinale. MiiMil.ni nuli/ala de către
CUSANUS este ii i me totodată un maxim
(*maxi-* ■^HiiMiMi *\minimum),* şi întrucât
nu există i 4» M i... i »»inine/eu, nu exista
nimic mai mn\ "u | iiiinue/eu este masura
tuturor

| Hᴍᴍʜ ᴜ ɪᴛɪ esie accesibila raţiunii, mtM 11
• • 1« valabila propoziţia con- hm i li
.ulii a decât de raţiunea care
• unitul«
«II MM M /I/I *ii* (complicatio) tot ceea ce
^^|ii|ilii n.iii i lumii liind *dcplierea* aces-
anume, tot ceea ce întrucâtva este sau ar
putea fi este repliat la origini [Dumnezeu],

tot ceea ce a fost sau este creat, este depliat din ceea ce a fost repliat." Toate creaturile îl reprezintă pe Dumnezeu repliat în Dumnezeu, iar pe măsura în care sunt depliate în actul creaţiei lumii devin lume." Ultima propoziţie demonstrează faptul că NICOLAUS CUSANUS nu reprezintă panteismul, căci în Dumnezeu şi în lume lucrurile nu fiinţează în mod identic. în lume, infinitatea a fost contractata *(contractio)* pentru a forma lucruri individuale diferite. Dumnezeu este desemnat şi ca „possest" (potenţialitatea, Fiinţa-posibilâ), căci el este tot ceea ce poate fi şi nu se constituie doar ca simplă posibilitate, în timp ce în lume fiinţarea şi posibilitatea sunt divergente, astfel încât toate lucrurile se menţin în urma posibilităţii lor.

CUSANUS accentuează activitatea creatoare a cunoaşterii omeneşti. **Spiritul** omenesc (mens) recreează lumea prin cunoaştere. Aşa cum prin cunoaştere Dumnezeu creează ceea ce fiinţează, omul creează fiinţarea înţeleasă. „Căci aşa cum Dumnezeu este creatorul a ceea ce fiinţează cu adevărat şi al formelor naturale, astfel omul este creatorul fiinţei mentale şi al formelor artificiale; acestea nu reprezintă nimic altceva decât asemănări ale spiritului, aşa cum creaturile sunt asemănări ale spiritului divin." Spiritul omenesc este *imaginea* spiritului divin. Aici sunt implantate imaginile arhetipale ale lucrurilor pe baza cărora el poate cunoaşte. Dar el nu cunoaşte aceste imagini aşa cum sunt acestea cognoscibile în fiinţarea lor creata de Dumnezeu, ci aşa cum pot fi cunoscute de către om. Spiritul creează o lume nouă din punct de vedere cognitiv, luându-se pe sine drept etalon. Astfel, CUSANUS derivă latinescul „mens" de la „mensurare" (a măsura).

Formulelor *matematice* le revine o funcţie particulară, întrucât, fiind create de spiritul omenesc, ele pot fi cunoscute aşa cum sunt in sine. Aşa cum lumea este o revelaţie de sine a lui Dumnezeu, tot ceea ce este ştiut este o revelaţie de sine a spiritului introspectiv.

CUSANUS compară spiritul cu un *cosmograf.* Acesta alcătuieşte o hartă a lumii pe baza datelor care îi sunt furnizate de nişte mesageri (percepţiile senzoriale). Dar el o desenează pe baza formelor, etaloanelor şi proporţiilor pe care el însuşi le-a stabilit. El recunoaşte lumea pe baza harţii desenate de el însuşi după măsura sa. Aceste idei indica înspre o cunoaştere *perspectivistă* a lumii, specifică vremurilor modeme.

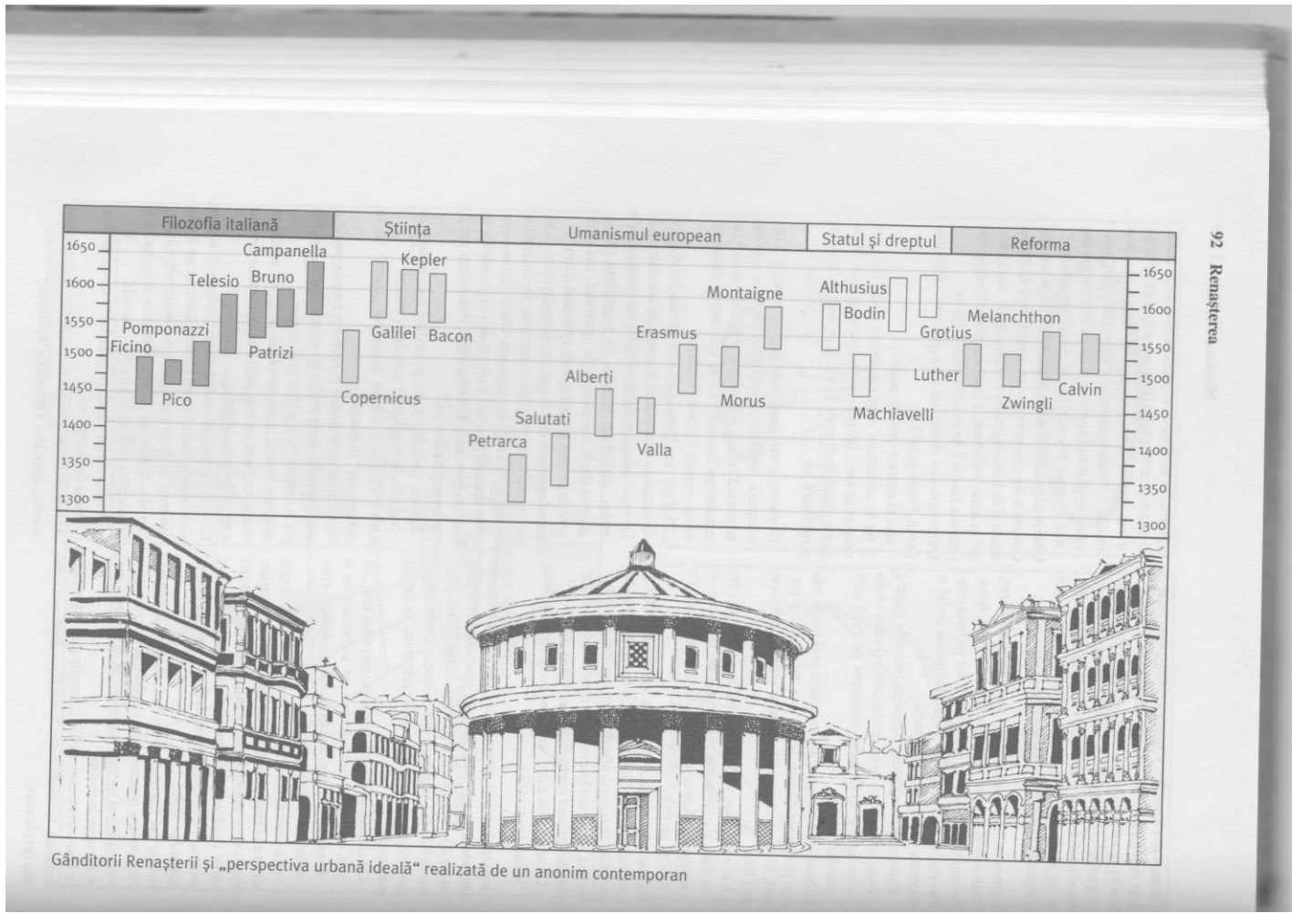


Gânditorii Renașterii și „perspectiva urbană ideală" realizată de un anonim contemporan

**Itcmişterea** (fr. renaissance) este o **perioada de li ecere:** tradiţia în curs de dispariţie a Evului Mediu »oincide cu formarea incipientă a vremurilor mo- ilrrne. Aceasta nu este o vreme a marilor sisteme lilo/.ofice, ci a unei reorientâri experimentale, me- nita să sondeze posibilităţile. Noua orientare filozofică trebuie înţeleasă pe fundalul transformărilor de *istorie culturală,* care jus- 111 ica denumirea de Renaştere, şi ca o epocă istorică K invenţiilor şi descoperirilor: Perfecţionarea *tehnicii de navigaţie* (busola) duce la marile descoperiri geografice (**COLUMB, VASCO DA GAMA**), care au ca urmare expansiunea euro- peană şi astfel lărgirea cunoştinţelor cu privire la tarile şi popoarele străine. **COPERNIC** pune bazele imaginii *heliocentrice* despre lume. Inventarea *tiparului* cu litere mobile de către **GUTENBERG** face posibil ca ideile scrise să fie multiplicate şi vehiculate într-o cantitate şi cu o rapiditate necunoscute până atunci. **L.B. ALBERTI** descoperă principiul *perspectivei* în pictură. I )czvoltarea *comerţului* şi a *economiei monetare* i (induce la transformări sociale, la fel cum modi- flcarile înregistrate de *tehnica de război* perimează po/iţia cavalerimii medievale. In timp ce lumea medievală se prezintă în ordinea ierarhică a stărilor şi în predominanţa bisericii ca

**0** societate compactă, se înregistrează acum începuturile unei societăţi dinamice.

Mişcarea ideatică ale cărei baze au fost puse de **H'TRARCA** şi **BOCCACCIO**, cea a **umanismului,** este declanşată de repudierea tradiţiei anchilozate a sco- lasticii. Umaniştii consideră gândirea medievală lară ieşire, suprasaturată de ultrasubtilităţi teologice •a logice, clamând astfel o *renaştere* a omului por- nind de la spiritul *antic*.

Mişcarea orientată în mod predominant înspre lite- Talură porneşte din Italia secolului al **XLV**-lea şi se extinde asupra întregii Europe. Reprezentanţii sem- nificativi din punct de vedere filozofic sunt **F. PETRARCA, C. SALUTAU, L.B. ALBERTI, L. VALLA** tn Italia, în Ţările de Jos **ERASMUS DIN ROTTER- DAM, TH. MORUS** în Anglia şi **MICHEL DE MON-**

**1** **AIGNE** în Franţa.

Iu centrul gândirii umaniste se află *omul* şi temele subordonate *natura, istoria, limba*. Din „preocupările legate de existenţa umană" (lat. *studia humanitatis*) şi invocând conceptul antic de *h umani tas* este dedusă denumirea întregii mişcări spirituale.

In acest sens, studia humanitatis se referă îndeosebi la aspectul cuprinzătoarei educaţii spirituale şi artistice, aşa cum se regăsesc în idealul acelui *uomo universale*, al cârui nivel de educaţie devine totodată etalonul calităţii morale.

**Filozofia italiană** renascentistă este îndeosebi mar- cată de redescoperirea lui **PLATON** şi a lui **PLOTIN**, a căror cunoaştere este propagată în Italia de către învăţatul grec **PLETHON** şi care cunoaşte un revi- riment prin **COSIMO DE MEDICI** în vederea reînfiinţării *Academiei Platoniciene* la Florenţa (1491). Reprezentanţii importanţi ai *platonismului* renascentist sunt **MARSILIO FICINO** şi Pico **DELLA MIRANDOLA.** Prin intermediul traducerilor şi al scrierilor lui **FICINO**, cunoaşterea lui **PLATON** se răspândeşte în întreaga Europă. Filozofia sa este modelată îndeosebi de teoria neoplatonicianâ a emanaţiei şi de semnificaţia frumosului. *Aristotelismul*, al cârui centru se află la Padova, cunoaşte în aceste vremuri o revigorare. Printre reprezentanţii acestuia se numără **PIETRO POMPONAZZI** şi **JACOPO ZABARELLA.** *Filozofia naturii* cunoaşte de asemenea o nouă perioadă de înflorire. Pe lângă **GIORDANO BRUNO**, cel mai cuprinzător spirit al acelor vremuri, se cer aici amintiţi **B. TELESIO**, F. **PATRIZI** şi **T. CAMPANELLA.** Una dintre cele mai semnificative realizări ale Renaşterii constă din formarea fundamentelor pen- tru **ştiinţele naturale** moderne, edificate pe baza unui nou concept ştiinţific şi a unei conştiinţe metodologice. Pentru **J. KEPLER** şi **G. GALILEI** ştiinţa tratează raporturile *cantitative*, determinabile numeric, fără să abordeze problema tradiţională a esenţei. F. **BACON** vede progresul civilizaţiei ca întemeiat pe dezvoltarea ştiinţei şi tehnicii, în serviciul bunăstării omului, în noile **filozofii politice** şi **juridice,** aşa cum sunt reprezentate de **J. BODIN, H. GROTIUS** şi **J. ALTHUSIUS,** conceptele dreptului natural, ale contractului politic şi ale suveranităţii deţin un rol principal. Prin poziţia aparte pe care o ocupă, N. **MACHIAVELLI** face trimitere la despărţirea de facto dintre morala şi politica.

O dată cu **Reforma** declanşată de **MARTIN LUTHER,** transformările spirituale afectează în cele din urmă şi biserica creştină. Atitudinea laică a papilor şi exacerbarea pretenţiilor lor de putere, educaţia teo- logică precara a clerului inferior, situaţia defavora- bilă a bisericii şi decăderea morală generala au reprezentat cauzele acestui spirit novator. Urmările Reformei sunt nişte schimbări de substanţa în domeniul spiritual şi religios, în peisajul politic al Europei şi în sistemul economic şi social. O mare influenţă a fost înregistrata şi în forma creată în Elveţia („calvinismul") de **ULRICH ZWINGLI** şi **JOHANN CALVIN** (teoria *predestinării,* care fun- damentează etosul muncii cu o morala extrem de riguroasă).

Formele
generale ale
naturii

û

Generalizare

A

$U^2 = Ca^3$

Clasificări

Tabele

Comparaţii

)

Experiment

o

Observaţii

LU

v

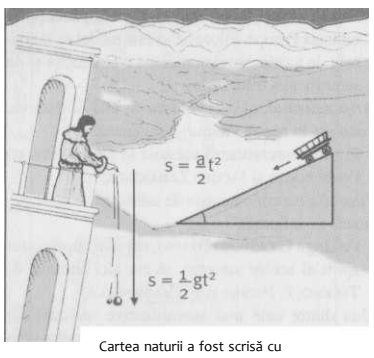


Cartea naturii a fost scrisă cu
semne matematice

A Kepler şi Galilei

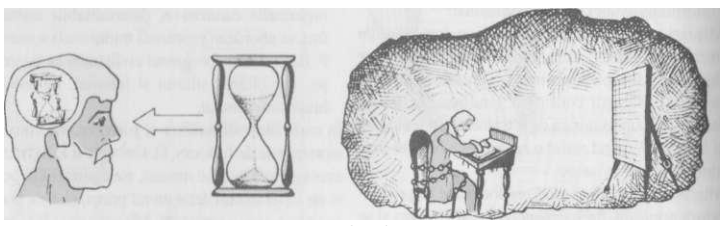

IDOLII TRIBULUI: Iluzii ale speciei umane

B Francis Bacon: Inducţia

IDOLII PEŞTERII: Prejudecăţile
individului

***a n t*** **[1] Í-: fî «I % I**

I■*li'l '*

***K***

***M***

IDOLII FORULUI:
Prejudecăţile limbajului

IDOLII TEATRULUI: Prejudecăţile şcolilor filozofice

C Francis Bacon: Teoria idolilor

i na dintre realizările de seamă ale epocii moderne timpurii constă din formarea unui nou *concept cu pnvire la ştiinţă,* fundamentat pe o nouă *conştiinţă nu'UxJică,* de sorginte naturalist ştiinţifică. Raţiunea li i'X|ierienţa sunt singurele baze ale cunoaşterii certe, „în ştiinţele naturii, ale căror concluzii sunt adevărate şi necesare, nici 1000 de personalităţi ca Demostene şi I (XX) ca Aristotel nu pot determina ca un lucru sâ fie adevărat, dacă el este fals." **(GALILEI)**

I inanciparea faţă de dependenţa de autorităţile iiadiţionale, îndeosebi filozofia naturii a lui **ARIS**-toTEL, şi dezvoltarea unei metode orientate înspre i .aititativ modifică imaginea despre cosmos şi n.ilură în mod decisiv.

**Nicolaus Copernicus** (1473-1543) poate fi considerat ca figura simbolică a transformărilor înspre epoca modernă. în opera sa „De revolutionibus **I II** bium coelestium" înlocuieşte imaginea *geocentrică* i Ir spre lume de până atunci a lui **PTOLEMEU** (sec. al II lea), în care Pământul este centrul aflat în repaus al universului, cu una *heliocentrică,* în care soarele este astrul central, în jurul căruia gravitează Pământul:

realizează astfel un pas important substituind imaginea medievală a lumii închise cu imaginea *dinamică* a unei lumi *deschise.* **Jnhannes Kepler** (1571-1630) dezvolta în continuare metoda cunoaşterii cantitative a naturii. Legile sale cu privire la mişcarea planetelor, întemeiate pe calcule amănunţite, corectează presupunerile încă eronate ale lui **COPERNIC**, precum cele ale traiectoriilor planetare (adoptate astfel datorită idealităţii atribuite figurii cercului, preluată din Antichitate).

I )i* însemnătate este punerea în relaţie pe care o face Intre descrierile matematice şi dinamice (fizice) din astronomie.

**(ialileo Galilei** (1564-1642) a devenit celebru datorită legilor căderii şi mişcării corpurilor, pe care le a elaborat, şi datorită faptului că s-a implicat în «pararea teoriei lui **COPERNIC**. Pentru el esenţa lealităţii este determinată de *raporturile numerice.* I )oar cine înţelege să descifreze semnele matematice şi sâ le cuprindă în legi este susceptibil de a .»unge cunoaşterea obiectivă. „Cartea naturii este exprimată în limbajul matematicii, iar literele sunt triunghiuri, cercuri şi alte figuri geometrice." Kaliunea şi observaţia contribuie în egală măsură la cunoaşterea ştiinţifică. Determinante pentru **metoda** sa sunt următoarele: ,

descompunerea în elemente simple a fenomenului ce urmează sâ fie descris (*analiza* fenomenelor); alcătuirea *unor ipoteze;* verificarea pe baza *experimentelor* (inclusiv experimente ideatice); *dcducerea* unor enunţuri consecutive; elaborarea unor *legi naturale* formulate matematic.

Fundamentală pentru înţelegerea ştiinţifica a epocii moderne este înlocuirea conceptului de *esenţă* cu cel de *funcţie.* Orientarea înspre ceea ce este comensurabil din punct de vedere cantitativ şi descriptibil prin interdependenţe principiale, prin trecerea în plan secund a determinării de esenţă a lucrurilor, a permis progresul în ştiinţele naturale.

Pentru **Francis Baeon** (1561-1626) scopul ştiinţei constă din *stăpânirea naturii* în folosul societăţii. Cunoaşterea înseamna putere. **BACON** îşi înţelege astfel misiunea ca fiind aceea de a fundamenta şi a reprezenta *sistematic* toate ştiinţele. Clasificarea pe care o elaborează este conforma cu structura aptitudinilor umane:

- memorie (memoria): *istorie,*
- fantezie (phantasia): *poezie,*
- înţelepciune (ratio): *filozofie.*

Ştiinţa supremă este *Prima Philosophia,* cea care are ca obiect principiile comune tuturor ştiinţelor. Pentru a ajunge la o adevărată introspecţie a naturii lucrurilor, omul trebuie în primul rând sâ se elibereze de toate prejudecăţile care ar putea împiedica o cunoaştere obiectivă.

Cunoaşterea este reproducerea reală a naturii, eliberată de reprezentările care o alterează. Aceste prejudecăţi sunt denumite de către **BACON idoli** (imagini malformate, iluzorii), iar în opera sa „Novum Organum" face distincţia între 4 tipuri de asemenea idoli: -*idola tribus*: idolii tribului. Aceştia se creează din natura genului omenesc, deoarece raţiunea şi simţurile noastre nu pot înţelege realitatea decât după măsura omenească. Raţiunea este o oglindă vălurită, care înclină sâ amestece natura sa cu cea a lucrurilor, malformându-le astfel. -*idola specus:* idolii peşterii. Aceştia sunt implantaţi în individ şi se creează prin predispoziţie, educaţie, obişnuinţă şi înclinaţii personale. -*idola fori*: idolii forului. Vorbirea însăşi ne conduce spre erori prin atribuirea unor semnificaţii false. Cuvintele îşi imaginează lucrurile. De aici se creează disputele cu privire la nişte simple cuvinte şi la nume. -*idola theatri*: idolii teatrului. Aceştia reprezintă nişte erori care îşi au tradiţia în teoriile *şcolilor filozofice,* provocate de un sistem eronat de demonstraţii şi de teorii fictive. Metoda corectă de a ajunge la cunoaşterea adevărată şi a desfiinţa imaginile malformate este **inducţia.** Acest procedeu *metodic-experimental* începe o dată cu culegerea şi compararea observaţiilor, pentru ca apoi, cunoscând formele generale ale naturii, sâ parcurgă o suită de generalizări succesive, în acest sens, inducţia nu porneşte de la experienţe accidentale, ci acţionează metodic, cu percepţii ordonate (tabele) şi cu experimente orientate intenţional.

# Cî7

Marsilio Ficino Pico della Mirandola Erasmus din Rotterdam Niccolö Machiavelli Michel de Montaigne Giordano Bruno Francis Bacon Galileo Galiei

A Oraşele unde au activat filozofii Renaşterii

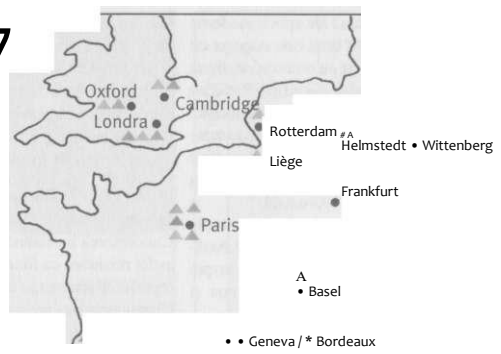

Raţiunea mistificată
Instabilitate
Incertitudine
Conştiinţa morţii ^
---

S >
0>

Ce ştiu?
Viaţa în contradicţii

B Montaigne

Raţiunea sceptică Experienţa
Natura ca şi conducător
Resemnarea

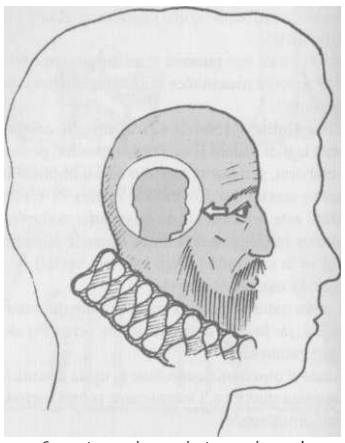

Cunoaşterea prin experienţa proprie: omul poartă în sine întreaga formă a condiţiei umane

**i** i întemeietor al **umanismului** (v. p. 93) este itihsiderat **FRANCESCO PETRARCA (1304-1374).** îndeosebi respingerea formaţiei universitare con-»riv.itoare din Evul Mediu îl conduce la redescoperirea filozofiei şi literaturii antice. Operele Antichităţii clasice sunt considerate exemplare prin miuinut şi formâ.

Iiiih'j'iil curent are un caracter precumpănitor literar, i mneterizat de admiraţia faţă de elocvenţa antică, hoineniul *limbii* (gramatica, retorica, dialectica) devine obiectul privilegiat al gândirii umaniste, impulsionat prin activitatea filologică implicată de ffeditarea unor texte antice, (tt „Disputele dialectice" ale lui **LORENZO VALLA** i 1107-1457), o cercetare cu privire la concepte, l«iopoziţiile şi concluziile logice, devine evident l aptul cum logica este dedusă şi abordată dinspre limbă. Legată de aceasta este critica scolasticii: \i i ista induce în eroare prin formaţiunile verbale nhnurde, cărora nu le corespunde nimic real. Iu consecinţă se impun icintoarcerea la *lucrurile în sine* şi înţelegerea interacţiunii dintre cuvânt şi obiect. (»hiectul principal al filozofiei însă trebuie să fie , *unul,* condiţiile sale de viaţă sub aspect istoric şi politic şi desfăşurarea liberă a forţelor sale cre- Itoare.

I )e aici denumirea de „umanism" ca demers de a cuprinde fiinţarea umană (studia humanitatis). (dealul umanismului este *uomo universale,* c el care se situează deasupra stărilor sociale, are o educaţie universala, cel care prin lărgirea cunoştinţelor îşi îndeplineşte determinarea ca fiinţă aptă de a fi educată. Modelată după idealul antic, umanitatea este per- • eputâ ca atitudine *morală,* aşa cum reiese din virtuţile măsurii, echităţii, sensibilităţii estetice, iiimoniei cu natura, condiţii în care virtuţile sociale din societatea burgheza joaca un rol major. Cel mai important reprezentant al umanismului nord-european este **Erasmus din Rotterdam** (1469-1536). Demersul studiilor sale este orientat înspre relaţia dintre *filozofia creştină* şi *umanismul antic.* Viaţa nu se manifestă decât în diversitatea sa şi prin contradicţii, de unde rezultă că este necesara înţelepciunea omului, care face legătura între ceea ce este contradictoriu şi nu exclude nimic. O astfel de deschidere reclamă şi în domeniul religiei *toleranţa,* care este acompaniată de ideea unei creştinătăţi laice, formate în spiritul umanist, în scrierea sa satirică „Elogiul nebuniei" critică cu uperioritate lacunele majore ale omului şi ale vremurilor sale. înţelegerea critica a textelor determina conştiinţa independenţei raţiunii faţă de orice autoritate.

Astfel, şi în problemele credinţei fiecare este răspunzător doar faţă de conştiinţa proprie, în ciuda faptului că numeroase dintre ideile sale au influenţat Reforma, ulterior s-a distanţat de această mişcare, fapt care devine evident îndeosebi în disputa cu **LUTHER** cu privire la problema *liberului arbitru,* pe care **ERASMUS O** susţine cu obstinaţie.

**THOMAS MORUS (1478-1535),** cu care a fost prieten, este cunoscut îndeosebi prin scrierea „Utopia", în care elaborează un ideal statal utopic, întemeiat pe toleranţă religioasă, pe eudemonie generală şi pe suprimarea proprietăţii private.

O alta abordare decât în Renaşterea italiană este consemnată la cel mai important reprezentant al *umanismului francez,*

**Michel de Montaigne (1533-1592).** Prin „Eseuri" pune bazele acestui gen literar, caracterizat de forma liberă a propriului sâu subiectivism. Deviza lui **MONTAIGNE:** *Que sais-je?* (Ce ştiu?) caracterizează punctul său de pornire de natură *sceptică.* Lumea se prezintă într-o devenire continuă, fiind fracţionatâ în diversitate, astfel încât raţiunea este indusă în eroare atunci când crede că poate înţelege ceva imuabil, ceva etern: „în ultimă instanţă nu există nici un fel de fiinţare constantă, nici în esenţa noastră şi nici în esenţa lucrurilor. Noi şi judecata noastră precum toate lucrurile perisabile curgem şi ne stingem treptat." Astfel pentru el ştiinţele naturale nu sunt nimic altceva decât poezie sofistă, iar tradiţia filozofiei este dominata de anarhie. Viaţa omului nu se prezintă decât sub aspectul insecurităţii, incertitudinii şi permanentei ameninţări prin moarte (ideea de baza a filozofiei existenţialiste ulterioare). Atitudinea sceptica însă nu îl duce la resemnare, ci îl eliberează de disimulări şi îl educă în spiritul *independenţei* judecăţii şi al certitudinii interioare. Propria experienţă se dovedeşte în acest caz ca sursa ideală pentru cunoaştere şi propriul sine ca obiectul ideal al acesteia. în observaţia de sine a propriului *psihic,* omul descoperă natura ce îi este proprie şi totodată forma generala a ceea ce este uman.

„Fiecare om poartă în sine forma completa a condiţiei umane." *Natura* ordonatoare - în accepţia stoica a cuvântului - devine etalonul unei vieţi trăite în conformitate cu condiţiile reale şi preia funcţia de conducător al acesteia.

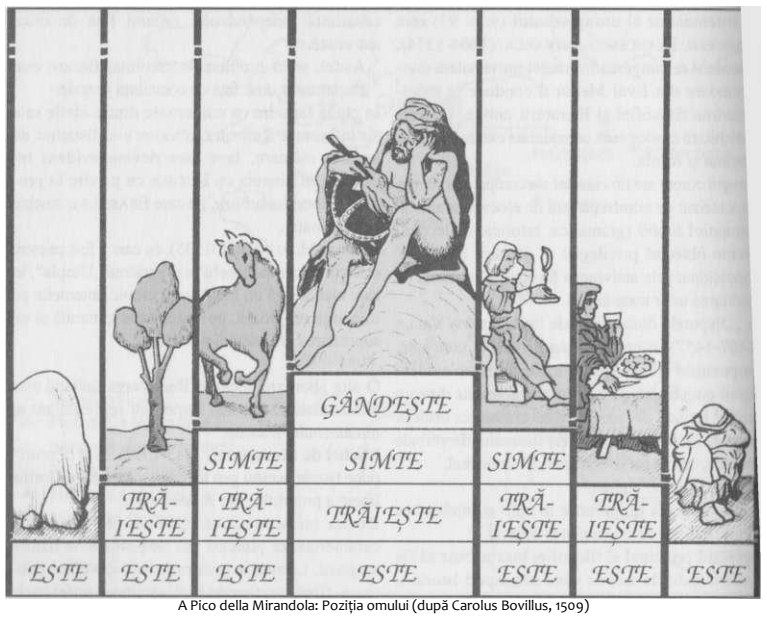


A Pico della Mirandola: Poziția omului (după Carolus Bovillus, 1509)

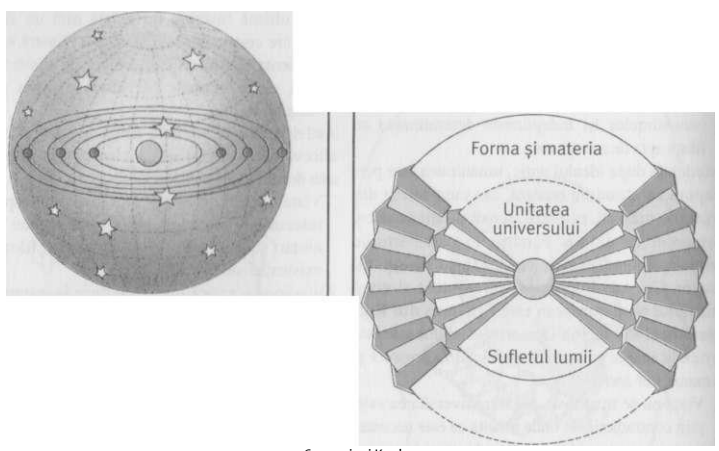


Copernic și Kepler:
Universul este delimitat de sfera aștrilor ficși

B Universul

Deplierea unității universale

Bruno: Universul infinit

C Giordano Bruno

Platonismul renascentist, al cărui reprezentant de ••••ama este **MARSILIO FICINO (1433-1499),** accentuează îndeosebi determinarea omului ca ființă >/ *rituală*.

Sufletul nepieritor al omului este mediul şi liantul lumii, căci el este termenul intermediar între sfera a ceea ce este pur trupesc şi cea a spiritului divin pur. Atunci când prin puterea raţiunii se eliberează de ceea ce este trupesc, este din nou capabil sa fuzioneze cu originea sa divina. ( a discipol al lui **FICINO, GIOVANNI PICO DELLA MIRANDOLA (1463-1494)** fundamentează în „Dis- iursul despre demnitatea omului" *libertatea* ce ic/,uită de pe urma determinării spirituale: A juns la sfârşitul zilelor creaţiei, Dumnezeu epui- /.ise proprietăţile pe care le acorda, astfel încât pentru om nu a mai rămas nimic altceva ce să îi devină propriu, astfel încât i-a spus omului: „Nu eşti împiedicat de nici un fel de bariere insurmontabile, ci trebuie ca în conformitate cu libera ta voinţă... să îţi predetermini tu însuţi natura. Te-am creat ca şi centru al lumii pentru ca situându-te acolo să priveşti în jurul tău şi să vezi ce există în această lume... Poţi alege să degenerezi până la lumea inferioara a animalelor. La fel îţi stă la dispoziţie ca pe baza deciziei propriului tău spirit să te ridici în lumea elevată a divinului." ()mului îi este dat ca determinat de spiritul său să contemple toate formele create de Dumnezeu şi este lilier sâ-şi creeze propria sa esenţă. El se afla în centrul lumii. Acest concept este important datorită accentuării *subiectivităţii* liberale, cu toate acestea pliitonismul manifestă tendinţa de a plasa în plan secund atât corporalitatea omului cât şi raportul său social, înlocuindu-le cu o concepţie contemplativă de viaţă.

**PIETRO POMPONAZZI (1462-1525),** cel mai important reprezentant al **aristotelismului,** subliniază coeziunea dintre suflet şi trup. Pentru a cunoaşte, *sufletul* omului are nevoie de concursul percepţiilor senzoriale, deci cunoaşterea nu poate fi concepută in afara trupescului. întreaga cunoaştere se bazează pe experienţa, astfel încât nu înţelegem decât interdependenţele perceptibile din natură, neputând şti nimic despre cauzele existenţiale care le dublează. I )in raţiuni intelectuale, nemurirea sufletului nu poate l i demonstrată. Pentru morală acest fapt este de asemenea insignifiant, întrucât virtutea nu trebuie să constituie o aspiraţie datorita recompensei de apoi.

în **filozofia naturii** pe care o practica, **BERNARDINO** 'I liLESlO **(1509-1588)** considera frigul şi căldura principiul activ din natură, materia fiind cel pasiv, din a căror interacţiune se nasc toate. Omul cunoaşte lucrurile naturale datorită sufletului material ce îi i ste inerent. întreaga cunoaştere, concepţiile şi judecăţile, inclusiv cele din logică şi matematica, se bazează în cele din urma pe percepţia senzorială. Omul recunoaşte lucrurile divine cu ajutorul sufletului spiritual insuflat lui de către Dumnezeu.

O metafizică atotcuprinzătoare este alcătuită de către **Giordano Bruno** (1548-1600). Se formează, printre altele, la şcoala neoplatonismului prin Nico- **LAUS DIN KUES** şi **CON RNK** . Imaginea sa despre lume îl aduce în conllict cu Incliziiia, lapt care conduce la condamnarea şi executarea sa. **BRUNO** preia imaginea heliocentrica despre lume a lui **COPERNIC,** dar abandonează slcra constelaţiei fixe care delimiteaza universul, pe care o presu pusese acesta, şi abordează ideea *iniinităţii* universului. Acesta este compus dintr-un număr infinit de alte lumi, care ar putea, precum PamAntul, sa fie locuite. In timp ce lumile individuale sunt cuprinse în transformare, fiind perisabile, universul în întregul său este etern si imobil, tntrucflt nu are nimic în afara sa, ci este el însuşi întreaga existenţa. Cauza acestei stări de fapte este aceea ca *lhtmnc/cu cel infinit* nu poate crea decât infinitate: „Ştim cu certitudine ca acest spaţiu trebuie sa fie infinit ca efect şi creaţie a unei cauze infinite şi a unui principiu infinit într-un mod infinit." în *Unicitatea universală* a cauzei primordiale divine tot ceea ce există este *repliat* (complicatio), aici fiind coincidente toate contradicţiile. I -neţurile individuale ale lumii reprezintă *deplierea* (explicatio) acestuia. Astfel prezenţa divinului este in toate formele din natură. Dumnezeu nu exista in afara lumii, ci *in* ea. Dar în lucrurile individuale depliate se pierde uni tatea contrariilor. întrucât în acest fel in cazul lor posibilitatea şi realitatea sunt divergente, ele nu sunt nicicând tot ceea ce ar putea fi, fiind astfel imper fecte, transformabile şi perisabile. Cauza ce acţionează în natura este *sufletul univer sal.* Spiritul ce rezulta din acesta esie „artizanul lăuntric", cel care formează *materia* din interior şi o face să ia forma diversităţii din natura. Materiei însă nu i se imprima *iortiui* din afara, ci ea o cuprinde în sine şi o face sa iasa la iveala. Materia şi toate părţile lumii sunt pătrunse de spirit, fiind astfel animate.

în opera sa târzie, **BRUNO** dezvolta ideea *monadelor,* ca fiind cele mai mici şi mai simple unităţi ce includ fiinţa lucrurilor şi sunt **elemen**tele naturii.

Spiritul omului aspira, în conformitate cu esenţa universului, la cunoaşterea infinitului. Infinitul este centrul pe care acesta îl circumscrie, dar la care nu poate nicicând ajunge. Mişcarea spiritului este astfel purtata de „pasiunea eroica", care contribuie la potenţarea conştiinţei şi care conduce la asemănarea progresivă cu divinul.

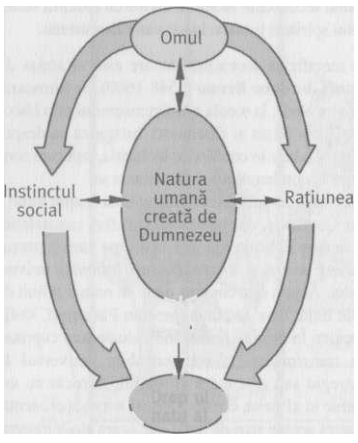


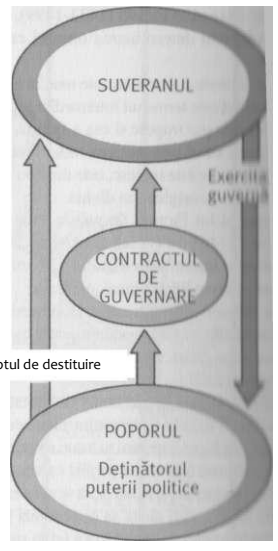


Dreptul de destituire

A Grotius: Dreptul natural

T

Acordul

f Dreptul )
\naturaly

Dreptul pozitiv

B Althusius: Suveranitatea pnpuittlui

Scop: Formarea unui regat în Italia centrală

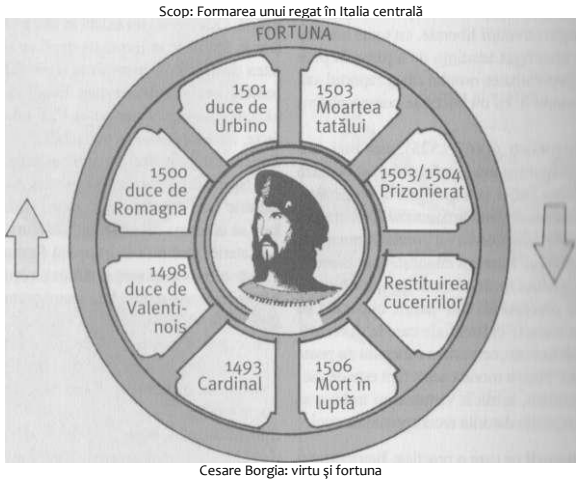


Cesare Borgia: virtu și fortuna

C Niccolö Machiavelli

hi ii lundamentală de teorie politică este • U plivire la **puterea statală. JEAN BODIN** S'Mn defineşte conceptul de *suveranitate,* »m/ea/a statul. Aceasta este puterea (de i wpirina, permanentă şi absolută. Deţinâ- »tuiilor de suveranitate (legiferarea, co- ia/boi, puterea judecătorească şi 41 Pili» "onil absolut, care nu este răspunzător i ah. uiva decât legii divine şi dreptului i Puieiea ce ii este acordată nu este revoci i i esle obligat să respecte libertatea şi «lAtenilor. pun» t «Ir vedere este cel reprezentat de i Ai nu **MI** s (1557-1638). Pentru acesta ii» < r alia exclusiv în mâinile *poporului,* tl|tş«drtii' pe suveran doar revocabil cu **HIM** emnrii. l ao i Hei dreptul de a destitui suveranul. **M** I Jştprc dreptul războiului şi al păcii", HHH »( hK3-1645) expune nişte reflecţii **i** pil lie la conceptul de **drept natural.** Ultetla Iuli«* <lreptul *pozitiv,* adică dreptul .»¡do n v alabil in cazurile particulare, şi i«mal iHainaliv şi inalterabil. Dreptul po- «ifiiM, .. v alubilitate decât în condiţiile în **I IH** . Mia oidanţă cu dreptul natural. m atu al esie o cerinţă a raţiunii, care lapiul« a unei acţiuni, datorită coincise ===111 lipsei sale de coincidenţă cu natura li inii inseca o necesitate morală sau Mulul ti liniai constau din *impulsul social* ll împinge spre a trăi într-o comuni- *n<«i* *i *t,numea*, datorită căreia el este în |f|* unu i .t ¡1 ce esle coincident cu natura «tata ti» I >innne/eu. Conţinutul dreptului HWfc •» labilii pe de o parte pe baza prin- Utofiili i a« rezulta de pe urma naturii ■ & alia paiie de pe urma observării a ceea NlMii'i* ni in opiniile popoarelor cultivate.

li |*i li ti Ipe" („Principele"), **Niccold** • I Mi[1•] I ">' /) abordează o nouă direcţie Njiiti a . h a anţAndu-se de tradiţia trans- pun. hiiai«', t ¡ne postula afinitatea între jx.lîii. ii i » iu ii. Nu este preocupat de a p» ba/a unoi idealuri etice, ci de ana- ► *III realitate.* M huo iuţii a „i cum este ea şi acea viaţă, [ jPM[m, M] •l[1]" cxisia o deosebire atât de ||HH ol ■ t mi urmăreşte decât ceea ce ar M N i" " a **M** nu urmăreşte ceea ce *sp* hi iţşiii a. mai ile^rabă îşi ruinează exis- ife*« -•» ..... lina ()mul ce emite pretenţia la bine este sortit dispariţiei printre aţâţi alţi oameni, care nu sunt buni." In vremuri pe care le percepe ca fiind cutremurate de crize politice şi de decădere morala, **MACHIA-VELLI** încearcă să arate o cale înspre un stat ordonat durabil, a cărui organizare să consolideze conştiinţa morala a cetăţenilor. Fundamentul în acest sens este capacitatea şi *voiri la autoritarii* a *suveranului.* Astfel că descrie caracteristicile regentului care deţine puterea de a ordona statul şi de a se menţine la putere. Eficacitatea este astfel dobândita prin disocierea operata de **MACHIAVELLI** între *politică* şi *morală.*

Suveranul trebuie sa fie dispus ca la nevoie sa facă râu. în interesul menţinerii puterii nu este util să fie bun, în schimb trebuie sa para bun, pentru a se bucura de respectul poporului. Idealul sâu este **CESARI; BORGIA**. Fericirea şi neferi cirea depind de energia *(vinii)* acestora şi de cir cumstanţele exterioare accidentale *(fortuna).* Suveranul trebuie astfel sâ fie în măsură sa se adapteze exi genţelor exterioare, dispunând dincolo de acest fapt de energia de a învinge destinul nestatornic.

Transformarea petrecută în domeniul gândirii pe fundalul istoriei timpului atinge prin **Reforma** in cele din urmă şi biserica catolica şi conduce la sein darea acesteia. înnoirea care exercita o presiune ca urmare a condiţiilor defavorabile existente in bi sericâ ajunge la ecloziune datorita experienţei reli gioase personale a lui **Martin Luther (1483 1546). LUTHER** consideră ca punct de pornire completa păcătoşenie şi decădere a naturii omeneşti, motiv pentru care omului nici nu îi esle posibil ca prin propriul sâu efort de voinţă sau prin faptele sale bune să ajungă sâ se disculpe faţâ de Dumnezeu, ci doar prin *clemenţa (sola gratia)* lui Dumnezeu şi prin *civrfintă (sola Ude).* Este astfel respinsa funcţia mediatoare cla mată de către biserica catolica, căci individul se aflâ în cadrul actului credinţei într-un raport nemijlocit, responsabil la nivel personal faţâ de Dumnezeu. Ca unicâ autoritate este recunoscut cuvântul lui Dumnezeu din *Scriptura (sola scriptura).* Structura ierarhică a bisericii este înlocuita cu ideea *coniu nităţii* şi a sacerdoţiului tuturor credincioşilor. Ancorarea credinţei exclusiv in propria *inferioritate* conduce la faptul că omul trăieşte în doua lumi autonome: cea interioara, spirituala, şi cea exterioară, a comunităţii statale. Pe parcursul reformării morale severe a protestan- tismului prin **JOHANN CALVIN (15W-1564),** conform câreia succesul profesional şi economic înregistrat în cadrul unei comunităţi este interpretat ca semn al elevaţiei divine, se dezvolta o *etica a muncii,* caracteristică pentru societăţile capitaliste modeme.

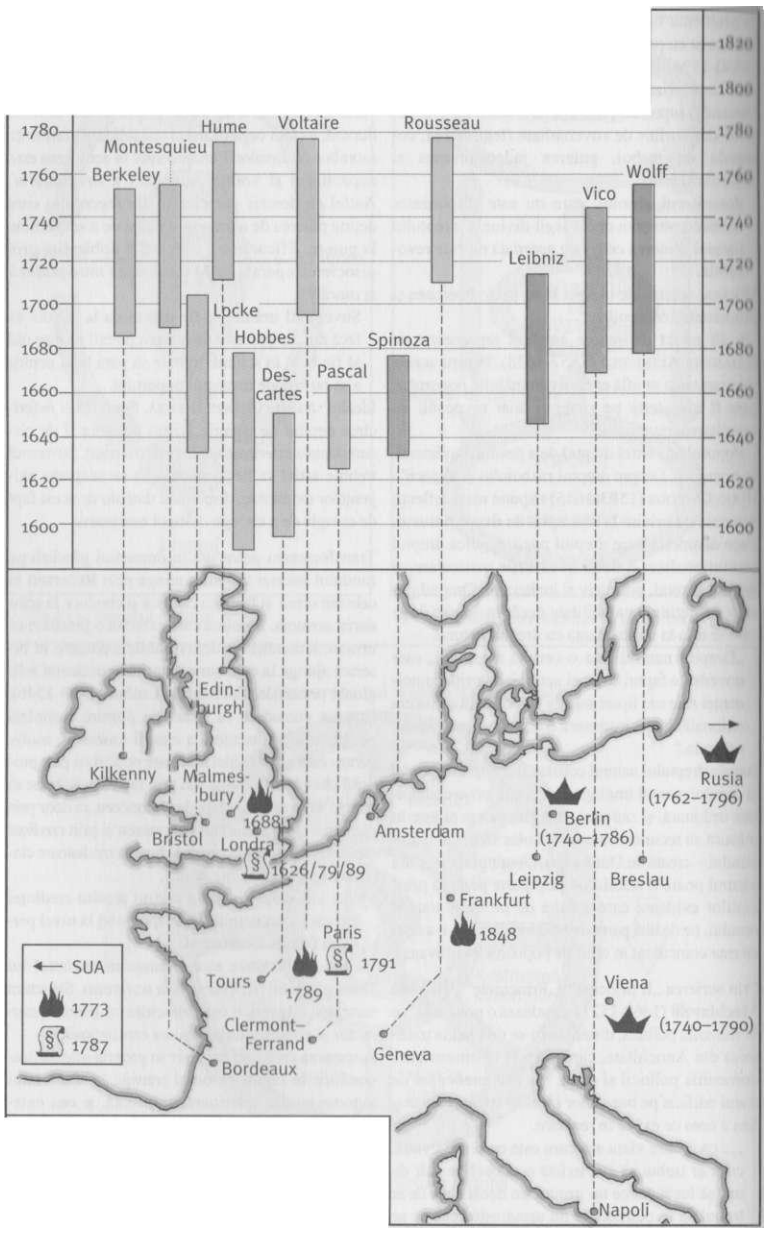
1820
1800
1780
1760
1740
1720
1700
1680
1660
1640
1620
1600
Hume
Voltaire
Rousseau
Montesquieu
Berkeley
Wolff
Vico
Leibniz
Locke
Hobbes
Spinoza
Des-
cartes
Pascal
Edin-
burgh
Kilkenny
Malmes-
bury
1688
Bristol
Londra
1626/79/89
Amsterdam
Berlin
(1740–1786)
Rusia
(1762–1796)
Leipzig
Breslau
Frankfurt
1848
Paris
1791
1789
Tours
Viena
(1740–1790)
Clermont–
Ferrand
Geneva
Bordeaux
SUA
1773
1787
Napoli

| | |
|---|---|
| limba engleză | HI limba germană |
| 1 1 limba franceză | O limbi |

Revoluția ^Și Constituția
(sau echivalent)

Privire sinoptică: Iluminismul

Hilb aspectul istoriei spirituale, secolele al **XVII**-lea |l .il **XVIII**-lea sunt desemnate ca epoca **Iluminis-iinihii.** O **definiţie** clasică a iluminismului este dată gr I. **KANT** (1783): „Iluminismul reprezintă punctul de pornire al omului pe calea de ieşire din minoratul de care se face singur vinovat. Minoratul este incapacitatea de a se servi de raţiune fără a fi condus din afară." Iluminismul este determinat de utilizarea *raţiunii* şi «le gândirea autonomă a *individului* raţional. Carac- lr ri st ic pentru iluminism este astfel în mod radical dobândirea unei distanţări faţa de tradiţie şi de iUtoritate, aprecierea *libertăţii* şi valorificarea pozitivă a capacităţii de a găsi o rezolvare raţională a tuturor problemelor.

Această nouă argumentaţie se petrece în două direcţii:
**I Raţionalismul** (îndeosebi în Franţa şi Germania): teprezentanţii săi majori afirmă posibilitatea ca din principiile pure ale *gândirii* să fie recunoscută structura realităţii. Ordinea logica a lumii permite deducerea acesteia. Modelul îl constituie metoda matematicii de a-şi baza deducţiile pe câteva axiome certe, puţine la număr. Realitatea este alcătuită din două substanţe **(DES-** t **'ARTES),** din una **(SPINOZA)** sau din numeroase **(LEIBNIZ)**, fiind complet creată de către Dumnezeu. ' **Empirismul** (îndeosebi în Marea Britanie, ulterior şi în Franţa, unde parţial a existat ca materialism): începând de la **FR. BACON** (p. 95) şi trecând prin **HOBBES, LOCKE, BERKELEY** pâna la **HUME** considera că fundamentul cunoaşterii este reprezentat de *experienţă* (senzorială). Adevărate nu sunt decât obiectele individuale şi fenomenele. Utilizarea ¡iilecvată a raţiunii le poate ordona, permiţând ca pe baza lor să fie trase concluziile inductive. Eficacitatea acestei abordări rezultă îndeosebi din apariţia ştiinţei, dar şi din accentuarea individualului în filozofia dreptului şi a celei politice. Numeroşi filozofi iluminişti se evidenţiază printr-o serie de realizări şi în alte domenii, ca matematicieni, fizicieni, politicieni sau diplomaţi.

Scepticismul faţă de tradiţie şi autoritate determină o atitudine critică faţă de **religie:** Examinarea prin raţiune tinde să elimine „superstiţia" ce sălăşluieşte în cadrul sâu, înlocuind-o cu o devoţiune raţionala. O preocupare deosebită a iluminiştilor este toleranţa reciprocă a comunităţilor religioase. O manifestare tipica este *deismul:* Dumnezeu a creat lumea ca perfectă, ulterior însă nemaiintervenind în ea.

Aplicarea matematicii şi a metodei observaţiei conduc la prosperarea **ştiinţelor.** Cel mai de seamă exemplu este cel al lui **NEWTON:** Mecanica sa (1687) este o cuprinzătoare explica ţie a naturii, care funcţionează absolut cauzal şi fără ipoteze inutile, în aceste vremuri s-au petrecut o multitudine de descoperiri ştiinţifice. în timpul Iluminismului, pro greşul în clarificarea naturii fundamentează parţial o *credinţă în progres.*

Din punct de vedere **social,** epoca este determinata de ascensiunea *burgheziei,* favorizata de dezvoltările ce au loc în economie. Procesul este însoţit de *liberalism:* ca teorie economică, acesta reclama libertatea de producţie şi comerţ- Deviza sa este: „Laissez faire, laissez passer." (Lăsaţi lucrurile să se întâmple, lâsaţi-le să treacă.) La care se adaugă fundamentarea filozofica a drepturilor individuale faţa de stat şi de concetăţean, în Anglia apar importante texte juridice, care garantează asemenea libertăţi: de ex. „Habeas Corpus Act" (1679) şi „Declaration of Rights" (Declaraţia drepturilor 1689). în filozofia dreptului, noile formulări din cadrul *Dreptului natural* şi *Drepturile omului* conduc la rezultate notabile, cum ar fi „Virginia Bill of Rights" (SUA1776): „Toţi oamenii sunt liberi de la natură... şi deţin... drepturi înnăscute, şi anume dreptul la viaţa şi la libertate, la care se adaugă posibilitatea de a acumula proprietăţi şi de a le menţine, precum şi de a aspira la fericire şi securitate şi de a le dobândi."

Ideile iluminismului influenţează profund organizarea **statului.** Filozofia formulează nişte principii importante:
- teoria contractuala: suveranitatea este definita ca un contract între popor şi forţa de guvernare.
- suveranitatea poporului: autoritatea statală se alia în mâna poporului.
- separarea puterilor: pentru a exclude abuzul de putere, aceasta se cere a fi divizată între diferite organe de control (reciproc). Expresia clasica a acestei exigenţe este formulata de către LOCKi : şi **MONTESQUIEU.**
- cerinţa de coparticipare democratica la putere.

Transpunerea acestor idei în realitate se petrece pe căi diferite.
în Anglia se impune *monarhia* constituţională (regat cu drepturi democratice, care sunt garantate prin texte de tip constituţional). în Europa conţi nentală rezultă un *absolutism lumi nat"* conform principiului: „Nimic prin intermediul poporului, totul pentru popor."
în Franţa, Revoluţia de la 1789 încearcă să transpună în realitate noile idei cu privire la stat şi la drepturile cetăţenilor săi.

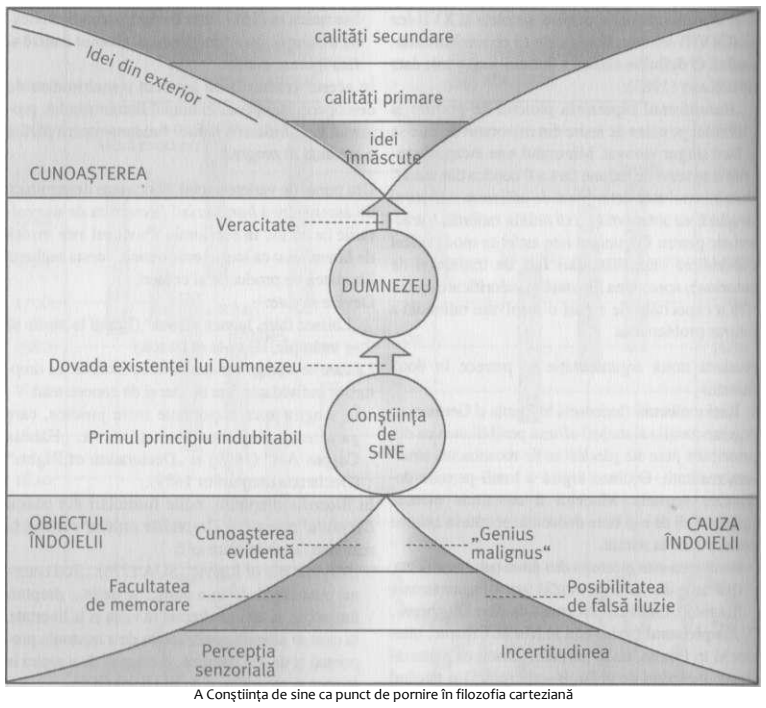

A Conştiinţa de sine ca punct de pornire în filozofia cartezianăă

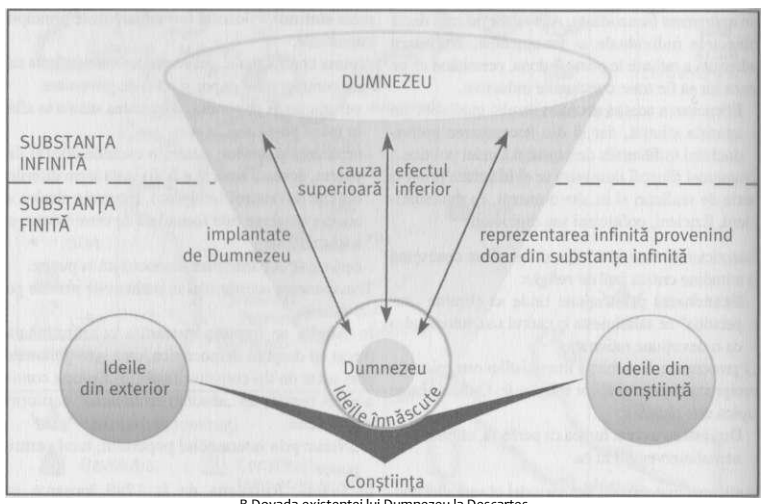

B Dovada existenţei lui Dumnezeu la Descartes

**ÎN** cazul lui **René Descartes (RENATUS CARTESIUS;** 1596-1650) *scepticismul* faţă de *tradiţie* se împleteşte cu *aprecierea* la adresa *raţiunii* (lat. ratio), rezultând o opera iluministă. Matematicianul

**DESCARTES** integrează succesele ştiinţelor exacte ale naturii cu metoda matematicii. Alte momente luministe ale filozofiei •>,ile sunt constituite de puternica accentuare a *subiectului* şi preocuparea de a-şi asigura o *certitudine* maximă. O dată cu examinarea sceptică la care se supune subiectul cunoscător, **DESCARTES** întemeiază una dintre caracteristicile majore ale filozofiei modeme.

**DI SCARTES** expune trăsăturile fundamentale ale **metodei** sale în „Discurs asupra metodei de a ne conduce bine raţiunea...". în conformitate cu aceasta trebuie ca
prin evitarea tuturor prejudecăţilor să fie recunoscut ca adevărat ceea ce poate fi perceput în mod clar şi distinct („clare et distincte percipere"). problemele să fie pe cât posibil de mult descompuse în părţi distincte.
sa se treacă „de asemenea în trepte" de la obiectul simplificat la maximum spre cel mai complicat, prin enumerare să fie asigurata integritatea sistemului.
Această metodă, împrumutată din matematică, urma să fie aplicată la cercetarea oricăror obiecte. Ţelul fiind acela de a ajunge la „naturile simple" (metoda *analitică):* Acestea trebuie să fie recunoscute în mod nemijlocit ca evidente (intuiţie). De la o asemenea cunoaştere („certe et evidenter eognoscere") trebuie deduse principiile deductibile.

**Adevăratul punct** de pornire al filozofiei carteziene este **dubiul:** în conformitate cu metoda sa, **DESCARTES** întreprinde demersul de a stabili un punct iniţial asupra căruia să nu mai poată exista dubii. Pornind de la acesta, el urmăreşte ca prin nişte propoziţii certe să ajungă la adevărurile mai complexe, incontestabile.
In prima dintre (cele şase) „Meditationes de prima philosophia", **DESCARTES** procedează la „răsturnarea tuturor opiniilor sale":
El respinge toate fundamentele gândirii sale şi nu pune la îndoială doar percepţia senzorială, ci şi prestaţia memoriei, şi, în cele din urmă, cele mai evidente dintre lucruri: „Oare nu ar fi posibil să mă înşel ori de câte ori adun doi cu trei?" Căci însuşi Dumnezeu sau un spirit râu şi înşelător, acel *„genius malignul'* ar putea dori sâ-1 înşele pe om în toate.
**DESCARTES** ajunge în cele din urmă prin dubitare la ceea ce este evident şi incontestabil: la **conştiinţa de sine.** Chiar şi în dubitare Eul trebuie să existe ca premisă:
„De îndată am fost nevoit să observ că în timp ce voiam să gândesc că totul este greşit, în mod necesar eu, cel care gândeam, eram ceva, şi întrucât am observat că adevărul „gândesc, deci exist" este atât de cert şi de stabil încât nici măcar... scepticii nu îl pot zdruncina, în opinia mea am putut prelua acest principiu ca principiu primordial al acelei filozofii pe care o câutam." *Conştiinţa de sine a subiectului* este astfel fundamentul pe care **DESCARTES** dorește să edifice întregul său monobloc filozofic.

Doar că acest Eu ar fi captiv în certitudinea conştiinţei de sine daca nu ar restabili raportul cu lumea din exterior, distrus prin dubitare. Este ceea ce lui **DESCARTES** îi reuşeşte prin **demonstraţia existenţei lui Dumnezeu** prin intermediul unor judecaţi irefutabile. în acest demers porneşte de la reprezentările (ideae) conştiinţei sale şi se pliază astfel în mod indirect pe argumentul ontologic al lui **ANSELM DE CANTERBURY** (p. 73). Ideile pot proveni fie direct din conştiinţă, fie din lumea din exterior, fie să fie implantate în conştiinţă de o instanţă superioara: în cazul ideii de Dumnezeu este exclusă lumea exterioară, căci aceasta nu poate furniza nici un fel de reprezentări clare. Nici din interiorul sâu conştiinţa nu poate avea o reprezentare a lui Dumnezeu: „Nu poate fi negat faptul că eu însumi deţin o reprezentare a substanţei, fiind eu însumi substanţă; dar aceasta nu poate fi reprezentarea cu privire la substanţa infinită, întrucât eu însumi sunt finit. O asemenea reprezentare nu poate proveni decât de la o substanţă cu adevărat infinita." Acest argument este susţinut de faptul că în orice situaţie cauza include în sine mai multe conţinuturi existenţiale decât efectul: în acest fel, ceea ce este ontologic inferior, ideea, nu poate fi cauza a ceea ce este superior, substanţa divină.
Ideea de Dumnezeu este o *Jdea innata*o idee înnăscută. Conceptul unei asemenea idei afirmă pe de o parte reprezentarea psiho-genetica conform căreia ideile de acest gen au fost implantate de către Dumnezeu în sufletul omului. Pe de alta parte, acest fapt le califică ca fiind cele mai certe idei existente: ideile unitare pot fi întâlnite în conştiinţa indepen dent de lumea externă. Astfel le revine cel mai înalt grad de claritate şi după **DESCARTES** şi cea mai mare certitudine. De altfel, ideea de Dumnezeu nu inclu de doar caracteristicile de *substanţial absolut* si *de infinit actual.* Dimpotrivă, **veracitatea** aparţine de „ens perfectissimum", de fiinţarea perfecta: minciuna rezulta de pe urma unui defect. Din acest motiv se spulbera si ipoteza unui,*genius malignul':* Veracitatea lui Dumnezeu garantează justeţea lumii şi cunoaşterea acesteia, îndeosebi evidenţa nemijlocita, *lumina naturală,* îşi extrage de aici justificarea finala.

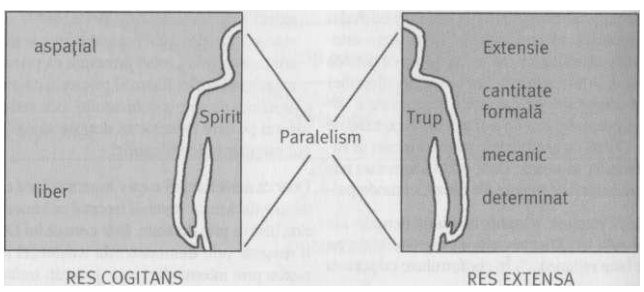


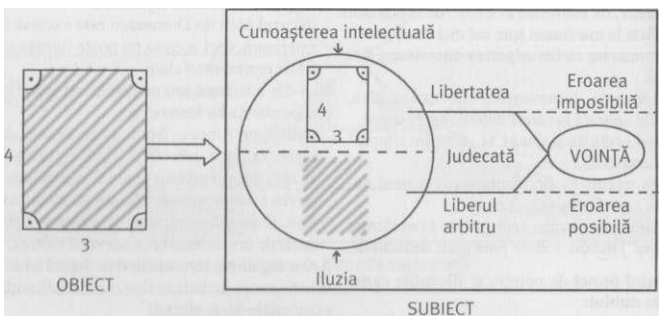


B Voinţa, judecata şi eroarea

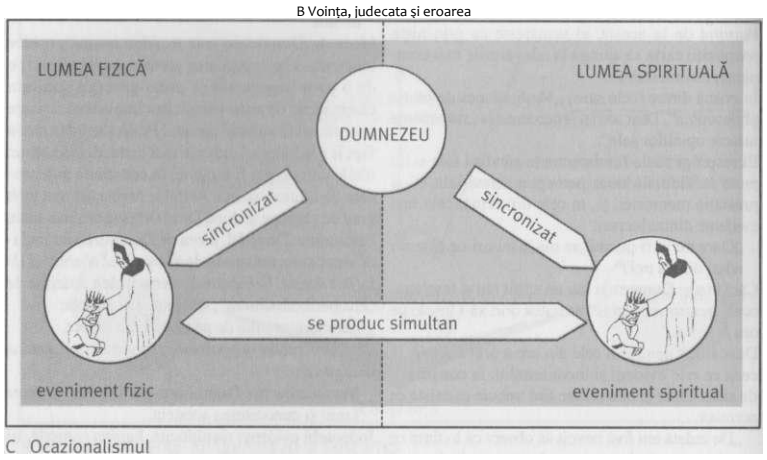


C Ocazionalismul

A Dualismul la Descartes

IN'»' AKTES cercetează eul, care rezultă de pe urma duluului, şi îl desemnează ca **res cogitans,** adică gHlrctul cugetător. în cadrul acestuia coincid „spi-tiliil respectiv sufletul respectiv raţiunea respectiv Ni|rlepciunea". Astfel res cogitans este un obiect • ure dubitează, cunoaşte, afirmă, neagă, vrea, nu vi ca, care reprezintă imagistic şi percepe." **i** nniraponderea acestuia este **res extensa,** care re- |tu /intă lumea exterioară. Obiectele exterioare sunt Hhlrosebi determinate prin *întindere* (lat. extensus »întins) şi *mişcare,* apoi şi prin formă, dimensiune, num ir, loc şi timp. Acestea sunt *proprietăţile prim.iie* ale corpurilor. Ele sunt de asemenea *raţionale,* linul cuantificabile şi matematizabile. Raţionamentul corespunde împărţirii operate de DEMOCRIT I I» M) în proprietăţi *primare* şi *secundare.* în acest •.i ns secundare nu sunt decât reprezentările: culoarea. mirosul, gustul ş.a., deci cele *calitative.* Per- «» plia senzoriala a ceea ce este calitativ se menţine . a *imaginar* (imaginatio), în timp ce ceea ce este iiuilcmatic-cantitativ este *cunoaşterea* autentica prin Intelect (intellectio).

I'nrcepţia senzorială nu ne mijloceşte decât impresii subiective şi incerte ale lumii exterioare, deci nu **furnizează** o reproducere autentică a naturii. Doar **prin** proprietăţile primare ale lucrurilor intelectul **poate** enunţa certitudini fizice. Despre percepţiile exclusiv subiective, ca de ex. culoarea, se spune: „faptul că percepem la lucruri ceva, ce nu ştim ce este, dar care determină asupra noastră o anumită senzaţie, numită senzaţia culorii."

Rolul decisiv atribuit de către DESCARTES raţiunii (lat. ratio) a determinat denumirea de **„raţionalism"** ■itribuită filozofiei sale şi celei ce s-a constituit pe bazele acesteia.

I )e la revendicarea lui DESCARTES, că doar ceea ce este clar şi evident poate fi adevărat, urmează:

Adevărat nu poate fi decât *ceea ce a fost perceput* logic şi raţional. Iu consecinţă, *activitatea intelectuală* este unicul garant al adevărului.

în ştiinţa cu privire la cele două substanţe, cea a res cogitans şi a res extensa, exista un pronunţat **dualism:**

în afară de fiinţa necreată şi perfectă a lui Dumnezeu, în lume există două domenii, complet separate între ele, de corpuri în extensie şi de gândire pură.

Dualismului dintre lumea spirituala şi cea materială îi corespunde *despiritualizarea* lumii fizice, determinată de ştiinţele naturii aflate în faza de înflorire: Corpurile se află sub influenţa legilor naturii, precum cele mecanice ale compresiunii şi destinderii.

Dar spiritul este *liber.* Forma inferioară a acestei libertăţi o constituie judecata arbitrară rezultata din indiferenţa:

Voinţa neîngrădită adopta decizii pe baza imaginaţiei intelectului sâu. în cazul în care procedează astfel cu privire la nişte obiecte, pe care raţiunea încă nu le-a cuprins în întregime, rezulta de aici *eroarea.* Acest fapt nu poate fi contracarat decât prin abţinerea de la a emite o judecata în cazul deţinerii unor cunoştinţe insuficiente.

DESCARTES apreciază la cote înalte libertatea care rezultă prin acordul faţa de o judecata evidentă: „Daca aş vedea mereu cu claritate ce este adevărat şi bine, nu aş ezita nicicând cum ar trebui sa apreciez sau sâ aleg: Astfel aş putea sa fiu complet liber, dar niciodată indiferent."

în **Antropologia** lui DESCARTI S dualismul dintre substanţa materiala şi cea spirituala devine efectiv: Omul participa la ambele lumi. DESCARTES doreşte să menţină in om armonia celor două prin teoria *spiritelor animate*; acestea asigura trecerea de la corporal la spiritual, şi reciproc, în glanda pinealâ aflată în creier acestea transmit impulsurile fizice ale traiectelor nervoase înspre spirit.

DESCARTES postulează un *paralelism* absolut al celor două substanţe reunificate la om: unei anumite stări a trupului îi corespunde una sufleteasca. Probabili tatea este mare ca reflexul din spirit sa ii indice trupului ceea ce îi este *mai util.* în cazul senzaţiei de sete, de ex., atitudinea cea mai adecvata, după toate probabilităţile, este aceea sâ bei ceva. Garantul pentru utilitatea sistemului este construcţia lui Dumnezeu, cel care vrea binele.

De la problematica trupului şi sufletului enunţata de DESCARTES porneşte şcoala filozofica a **ocazionaliştilor.** Reprezentanţii acesteia, îndeosebi **A. GEULINCX (1624-1669)** şi **N. MALEHKANCHE (1638-1715)** afirma faptul că uniunea celor doua substanţe separate, spiritul şi trupul, nu poate avea loc decât prin intervenţia directa a lui Dumnezeu: Dumnezeu se îngrijeşte ca la ocazia potrivita (lat. occasio) procesul corporal sa se desfăşoare paralel cu cel spiritual; totodată spiritul este informat cu privire la evenimentul fizic ce are loc.

Teoria lui **J.O. DE LAMETTRIH (1709-1751)** se fundamentează pe ideea cartezianâ: DESCARTES înţelege animalul ca pe o maşină complexa, de care omul nu se deosebeşte decât prin faptul că poseda spirit. LAMETTRIE se distanţează de aceasta deosebire şi declara câ şi omul este o maşina.

Definiții Propoziții

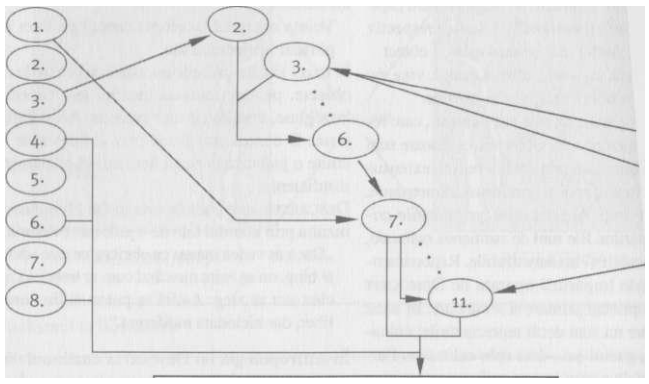


Propoziția 19: Dumnezeu și atributele sale
_____ sunt eterne_____

Demonstrație

A Despre metoda geometrică (Exemplu: „Etica", 1,19)

O substanță (Dumnezeu)

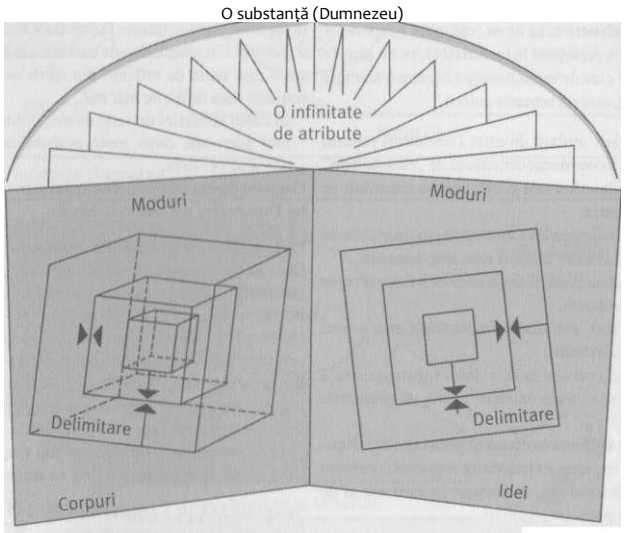


B Substanța, atribute și moduri

**ruch (BENEDICTUS) de Spinoza (1632-1677)** este siderat de unii ca un filozof profund, loial, entuzinat de Dumnezeu, în timp ce altora le apare ca un teist sumbru, lipsit de credinţa în Dumnezeu. Termenul de învăţătură se potriveşte operei lui SPINOZA, întrucât emana o linişte înţeleaptă şi nobila.

Tratatul despre îndreptarea intelectului" **(1677),** iiinsiderat ca un fel de propedeutica a eticii, a servit piegâtirii metodice a teoriei sale. Opera majora, lilica" **(1677),** este alcătuită pe baza **metodei geometrice** (lat. „more geometrico demonstrata"), la fel (it şi prima sa scriere, „Principii ale filozofiei lui Dcscartes" **(1663).** fiecare paragraf este alcătuit din definiţii, axiome, teze cu demonstraţiile respective, corolare şi propoziţii subordonate, comentarii şi postulate d ig. A).

()rdinea matematică nu serveşte doar formei externe (ea în „summele" medievale sau, de asemenea, în „Tractatus logico-philosophicus" al lui WITTGEN- s i LIN). Aceasta exprima faptul că şi în filozofie, ca M in matematica, de la principiile prime sunt *deductibile* toate celelalte propoziţii. SPINOZA vrea să demonstreze faptul că această Ibrmă de reprezentare se pretinde ca o altă normă de adevăr, probabil superioară celei ce este în mod uzual considerată ca fiind firească: aceasta *omite* întrebarea specifică omului cu privire la *finalitate*. Căci nimic nu a contribuit mai mult la constrângerea oamenilor ca gândirea lor, subordonata unei finalităţi.

tot ceea ce exista în natura trebuie sâ fie considerat ca mijloc de atingere a ceea ce este util pentru om.

Astfel **„Etica"** este subîmpârţită în 5 capitole, care tratează „Despre Dumnezeu", „Despre natura şi originile spiritului",„Despre afecte", „Despre constrângerea omului" şi „Despre puterea raţiunii sau libertatea umană".

A-l lua ca punct de pornire pe **Dumnezeu** în locul omului înseamnă: daca reprezentarea lui Dumnezeu este falsă, nici imaginea despre om nu poate fi corectă. Prin definiţie, „Dumnezeu" este reprezentat ca *substanţă*. Aceasta este enunţată ca fiind „acel ceva, al cărui concept nu necesită conceptul unui alt lucru pentru a fi format cu ajutorul acestuia."

Substanţa este constituita prin *atribute*, adică prin proprietăţi caracteristice, pe care intelectul le percepe ca esenţiale. SPINOZA defineşte stările substanţei *ca moduri.*

După SPINOZA *finitul* defineşte ceea ce este delimitat printr-un alt obiect de aceeaşi natură. „De ex., un corp este numit finit deoarece întotdeauna putem să ne imaginăm unul mai mare decât el însuşi... Cu toate acestea, nici un corp nu este delimitat de vreo idee [nefiind de aceeaşi natură]." în schimb Dumnezeu este existenta *absolut infinita*, care nu include în sine nici un fel de negaţie (restrictivă), fiind deci constituit din infinit de multe atribute. SPINOZA deriva de aici faptul că Dumnezeu există în mod necesar, că este substanţa unica, fiind astfel indivizibil. Obiectele desfăşurate şi conştientizate sunt astfel fie atribute ale lui Dumnezeu, fie stări ale atributelor lui Dumnezeu.

SPINOZA determină în primul rând, cine este substanţa infinită, şi apoi, cine reprezintă modurile finite *(lumea şi omul).* Deosebirea poate fi exprimata în alţi termeni ca substanţă şi accidental: *natura naturans* şi *natura naturata;* **natura** care creează nu este identică cu natura creată. Dar: „Tot ceea ce există, există în Dumnezeu şi nimic nu poate exista şi nici fi înţeles în afara lui Dumnezeu." La întrebarea dacă nu cade în panteism, SPINOZA răspunde, printre altele: „Dacă exista oameni, care cred că Dumnezeu şi natura (prin care înţelege o masă sau o materie corporală) sunt unu şi acelaşi lucru, comit fără îndoială o eroare." Ecuaţia „Dumnezeu sau (şi) natura" **(Deus sive natura)** semnifica: Dumnezeu este natura care creează (naturans) şi tot ceea ce exista a luat naştere prin intermediul său (naturata) şi este menţinut prin intermediul său în existenţă. Orice *cunoaştere* trebuie astfel să înţeleagă atributele sau modurile lui Dumnezeu, „şi nimic altceva".

După expunerea primei şi ultimei cauze a realităţii, urmează **Metafizica omului.** Esenţiala este teza lui SPINOZA, conform căreia expansiunea şi conştiinţa sunt atribute ale acelei substanţe *unice,* pe care o putem cunoaşte. Rezultă astfel: „Ordinea şi conexiunea ideilor reprezintă acelaşi lucru ca şi ordinea şi conexiunea lucrurilor." *Realitatea* lucrurilor şi a ideilor exista după SPINOZA doar dacă sunt incluse în atributele lui Dumnezeu. în general *corpurile* sunt moduri ale lui Dumnezeu sub atributul extensiei, *ideile* sub atributul conştiinţei. Pentru om raportul dintre trup şi spirit este astfel formulat ca *paralelism*: acestea sunt doua „aspecte" ale unuia şi acelaşi individ.

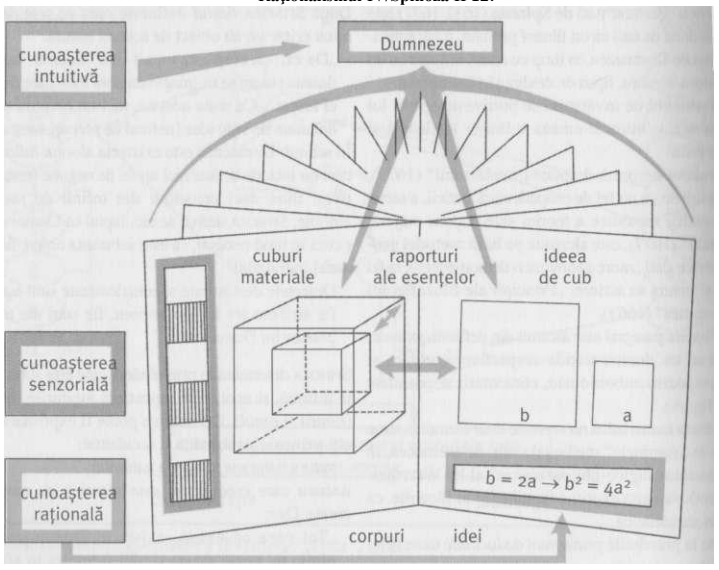


A Gnoseologia lui Spinoza

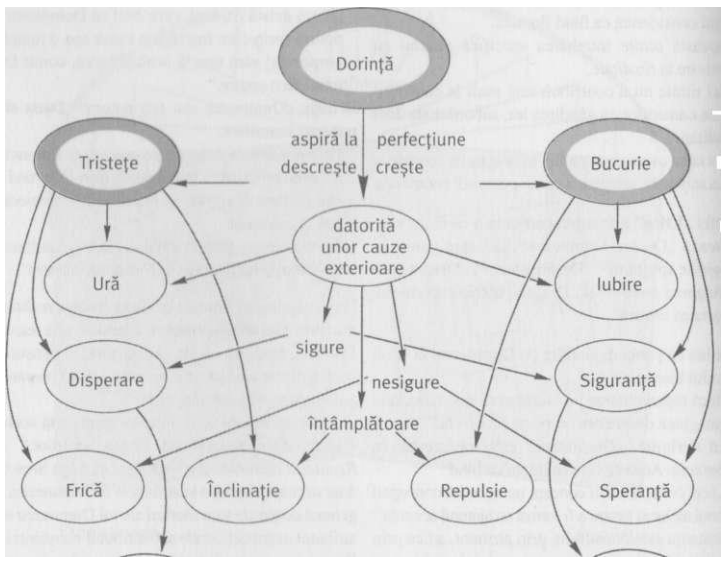


B Teoria afectelor

**IH 11** înlormitate cu **gnoseologia** lui **SPINOZA**, ideile Ifiltiiului omenesc sunt adecvate şi adevărate dacă «ani i ¡iportate la Dumnezeu. Fiecare idee advniiti.i este în Dumnezeu întrucât ideile sunt **HM** ».Ulitati ale atribumlui raţional al lui Dumnezeu. **A»** e si ea includ *certitudinea* adevărului lor, întrucât 4.1. \ arul este propria sa măsură, neavând nici un alt . Mieriu în afară de sine (veritas norma sui et 11**IrI** est).

„Adecvarea ideii cuprinde... referinţa cu privire la lucrul real existent... intermediat prin ideile . aprinse în Dumnezeu... Doar în măsura în care j andirea noastră este gândirea lui Dumnezeu, Ideile noastre pot fi adecvate." (W. **ROD)**

'•UN. )/a deosebeşte trei **modalităţi** de cunoaştere: cea *senzorială,* care este produsă prin pulsiuni şi i are poate determina concepte confuze şi dezordonate.

cea *raţională,* care este operată pe bază deductivă cu ajutorul conceptelor generale, i ea *intuitivă,* a cărei cunoaştere are loc „sub specie aeternitatis", adică în raport cu absolutul. I >oar prima dintre aceste forme de cunoaştere poate li sursa de eroare.

In partea a treia, Etica este dedicată **afectelor,** pe » are Spinoza le prezintă ca pe un fel de „mecanica | pasiunilor": „ca şi cum ar fi în discuţie drepte, suprafeţe şi corpuri".

,< )rdine geometrico demonstrata" semnifică aici: acţiunile omeneşti sunt interrelaţionate după nişte legi generale. Primul şi cel mai important principiu în acest sens eNte:

„Fiecare lucru tinde, atât cât îi stă în putere, să îşi conserve existenţa (conatus sese conservandi)."

**SPINOZA** presupune existenţa a **3** afecte de bază: *dorinţa,* care este instinctul (de autoconservare) conştient de sine, de asemenea *bucuria* şi *tristeţea*. Din aceste trei pulsiuni fundamentale sunt deduse celelalte, de ex. definiţia: „Iubirea este bucuria îngemănată cu ideea unei cauze exterioare."

Din punct de vedere **etic,** cunoaşterea adevăratei naturi a afectelor este menită să descopere calea de a duce o viaţă constantă şi împlinită. **SPINOZA** apreciază că binele şi răul reprezintă ceea ce augmentează respectiv atenuează „puterea", adică realitatea omului.

Adevărata *libertate* există ca înţelegere a ceea ce este necesar în mod imuabil. în măsura în care raţiunea recunoaşte în mod adecvat, ea se eliberează de afectele care o despart de atingerea propriei sale perfecţiuni.

Omul recunoaşte ca totul este in mod necesar fundamentat pe Dumnezeu şi se eliberează prin abordarea caii lumeşti care îi este data de către Dumnezeu.

Activitatea maxima consta deci din adevarata înţelegere, a cărei forma superioara este *cunoaşterea lui Dumnezeu*.

Adevărata religiozitate consta din iubirea de Dumnezeu (amor Dei intellectualis).

Printre scrierile ocazionale ale lui **SPINOZA** se numără **„Tratatul teologico-politic"** (1670). Aici a fost inclusă o scriere mai veche, în care autorul se disculpa de acuzaţia de a practica ateismul. Scopul primordial al scrierii este *disocierea* filozofiei de teologie. Este ceea ce Spinoza întreprinde în mod metodic, aplicând o serie de principii fundamentale pentru *interpretarea Bibliei*, punând astfel bazele criticii modeme de natură istorică şi filologică a Bibliei. Nu practica exegeza teologică a Bibliei, ci critica din punct de vedere filozofic a conţinutului concret al unui text de însemnătate pentru istoria universală.

Prefaţa pregăteşte prezentarea statului din punctul de vedere al dreptului natural. în acest demers, intenţia sa este aceea de a apăra „libertatea de a filozofa şi de a spune ceea ce gândeşti".

Acest fapt se petrece pe de o parte prin delimitarea de teologie, pe de altă parte prin apelul adresat puterii statale de a asigura pacea interioara prin garantarea unei *libertăţi de gândire* absolute. „Oamenii sunt de regulă astfel constituiţi, încât nici o situaţie nu le pare mai greu suportabila decât atunci când anumite opinii, pe care le consideră juste, sunt considerate a constitui nişte delicte, şi atunci când li se imputa ca lapte reprobabile ceea ce întreprind din devoţiune faţa de Dumnezeu. Atunci vor dezavua legile şi îşi vor permite orice act îndreptat împotriva autorităţilor, şi nu vor considera că este reprobabil, ci in cel mai mare grad onorabil, ca din acest motiv sa instige la revolta şi sâ fie tentaţi sa încerce orice posibilă fărădelege."

Filozofia lui **SPINOZA** se evidenţiază printr-o impresionantă coincidenţa între viaţa şi teoria sa, adicâ
veracitatea necondiţionata a conduitei de viaţa se împleteşte cu rigoarea construcţiilor sale ideatice.

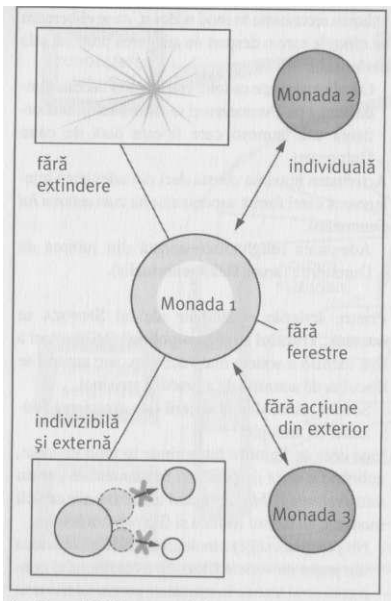


A Proprietăţile monadelor

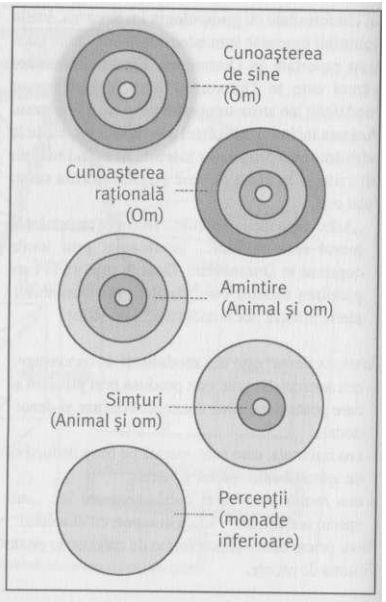


B Niveluri ale percepţiei şi apercepţiei

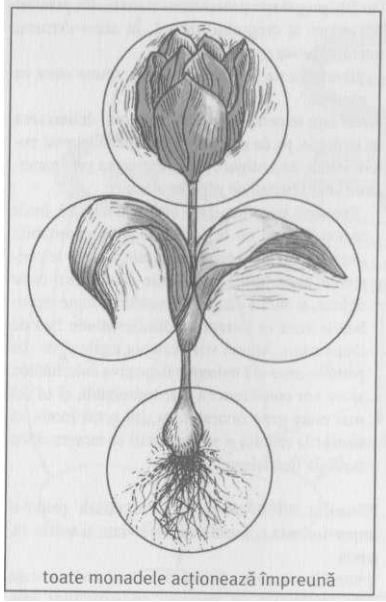


C Despre armonia prestabilită

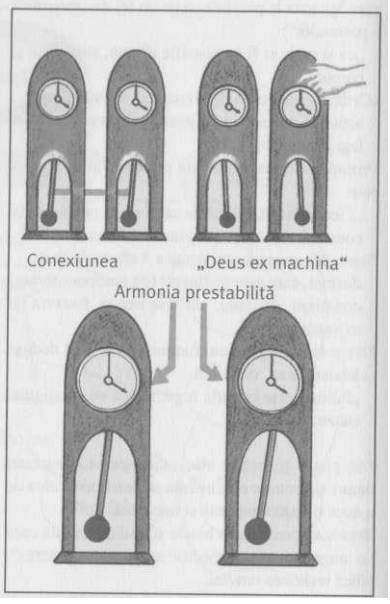


D Analogia cu pendulele

**(iottfried Wilhelm Leibniz** (1646-1716) este prototipul eruditului universal: diplomat, jurist, istoric, matematician, fizician şi filozof, toate reunite într-o singura persoană. **Frederic cel Mare 1**-a numit „o academie în sine".

în Logica devine prin ideea *calculului* precursorul logicii moderne: Idei generale, pe cât posibil de simple, trebuie să permită exprimarea prin simboluri, care la rândul lor să fie asociabile pentru a forma concepte. Alte reguli trebuie să permită asocierea unor asemenea termeni după modelul regulilor de calcul matematic.
Scopul este acela de a reduce apoi erorile la „erori de calcul", respectiv de a clarifica punctele litigioase pe baza unor calcule.

Esenţa filozofiei lui **Leibniz** este soluţia pe care o da problemelor metafizice prin conceptul de **monade.** *Substanţa* nu poate fi depliatâ (în contradicţie cu conceptul de „res extensa" al lui **Descartes,** p. 107), căci în caz contrar ar fi divizibila. Astfel criteriul substanţei este efectul său, *forţa* pe care o deţine. Asemenea „puncte de forţă" sunt denumite de către **Leibniz** monade. „Monadele sunt deci adevăraţii atomi din natură şi, pe scurt, elementele obiectelor." Aceste substanţe elementare deţin următoarele proprietăţi:
nu au o formâ, căci acest fapt ar implica *divizibilitatea* lor.
- ca substanţe nu pot fi nici *produse*, nici *distruse*. sunt *individuale*: nici o monadă nu este identică cu o alta.
ca esenţe autonome sunt *‚fără ferestre*Nici un fel de substanţă sau de determinare nu poate fi nici extrasă din ele, nici adăugată lor. Cu toate acestea, se află într-o perpetuă transformare internă: un impuls interior spre perfecţionare, aşa-numitele *apetenţe* (fr. appetitions), determină trecerea continuă de la o stare la alta. Aceste stări sunt denumite de către **Leibniz „percepţii".** „Informaţiile" precum şi „programul" acestora indica raportul monadelor individuale faţă de toate celelalte monade existente în lume, precum un punct în care sunt reunite infinit de multe unghiuri, întrucât o monadă este fără ferestre, aflându-se cu toate acestea în relaţie cu toate celelalte monade, trebuie presupus că: „fiecare dintre monade este o oglindă vie, capabilă de o activitate interioară, care reprezintă universul din punctul său de vedere." De aici rezultă faptul că fiecare monada cunoaşte starea fiecărei alte monade. Dar ea însâşi nu este *conştientă* de acest fapt. Şi anume, **Leibniz** distinge între diferite *grade* ale percepţiei (fig. B):
- monada simplă, aşa-numită „goală", nici nu conţine toate informaţiile cu privire la starea tuturor celorlalte, dar nici nu este conştientă de acest fapt.
- de aceasta se deosebeşte *apercepţia,* la care percepţia este însoţită de conştientizarea stării respective.
Astfel rezultă un continuu, care ajunge de la materie, trecând prin sufletul animal, până la spiritul reflexiv al omului. **Leibniz** vorbeşte de performanţa redusă la animale, care se reduce la experienţă, aşa cum presupune şi la om un *inconştient:* acele „petit perceptions" (percepţiile mici).
Interacţiunea tuturor monadelor este explicată de către **Leibniz** pe baza *armoniei prestabilite.* Monadele se asociază, formând „agregate". Exemplul în acest sens îl conferă organismul: O „monada centrală" se înconjoară de infinit de multe altele, ca a căror *entelehie* acţionează, în general, fiecare monada se află în raport cu fiecare altă monada. întrucât monadele sunt lipsite de ferestre, dar fiecare interacţionează cu fiecare, trebuie că lumea a fost astfel creată de către Dumnezeu, încât toate stările perspectivice ale tuturor monadelor să fie corespondente. Celebra imagine a lui **Leibniz** este cea a pendulelor, în care el aplică armonia prestabilită asupra raportului dintre suflet şi trup (fig. D): Pentru a sincroniza două pendule, fie acestea ar putea fi ulterior legate între ele, fie să fie în mod constant potrivite unul faţă de celălalt, fie să fie lăsate în seama unei legităţi proprii, perfect acordate. Doar aceasta din urmă intră în discuţie pentru **Leibniz.**
Armonia prestabilită soluţionează nu doar problema disputată a trupului şi sufletului, pe care o preia ca urmaş al lui **Descartes**. Aceasta reprezintă în ultimă instanţă nucleul sistemului elaborat de **Leibniz**. De la bun început, Dumnezeu a creat toate monadele astfel încât ele se află în consonanţa unele cu celelalte: „Succesiunea percepţiilor în monadele individuale a fost, în egală măsură cu programul lor, prestabilită de către Dumnezeu din eternitate. S-ar putea azi spune că toate monadele au fost programate de către Dumnezeu." (R. **Specht)** Orientat înspre **cunoaştere,** sistemul lui **Leibniz** exclude empirismul pur ca sursă. Faţă de formula empiristă că nimic nu se află în raţiune fără să fi existat anterior în simţuri, **Leibniz** adaugă: cu excepţia raţiunii în sine, adică ideile congenitale şi structurile epistemologice, înşiruirea pură a datelor experimentale nu determina decât nişte rezultate *probabile,* în timp ce cele fundamentate pe raţiune conduc la rezultate clare şi corecte. **Leibniz** face deosebirea între adevărurile raţionale, care sunt necesare şi al căror contrariu este imposibil, de adevărurile faptice, care sunt aleatorii şi al căror contrariu este posibil.

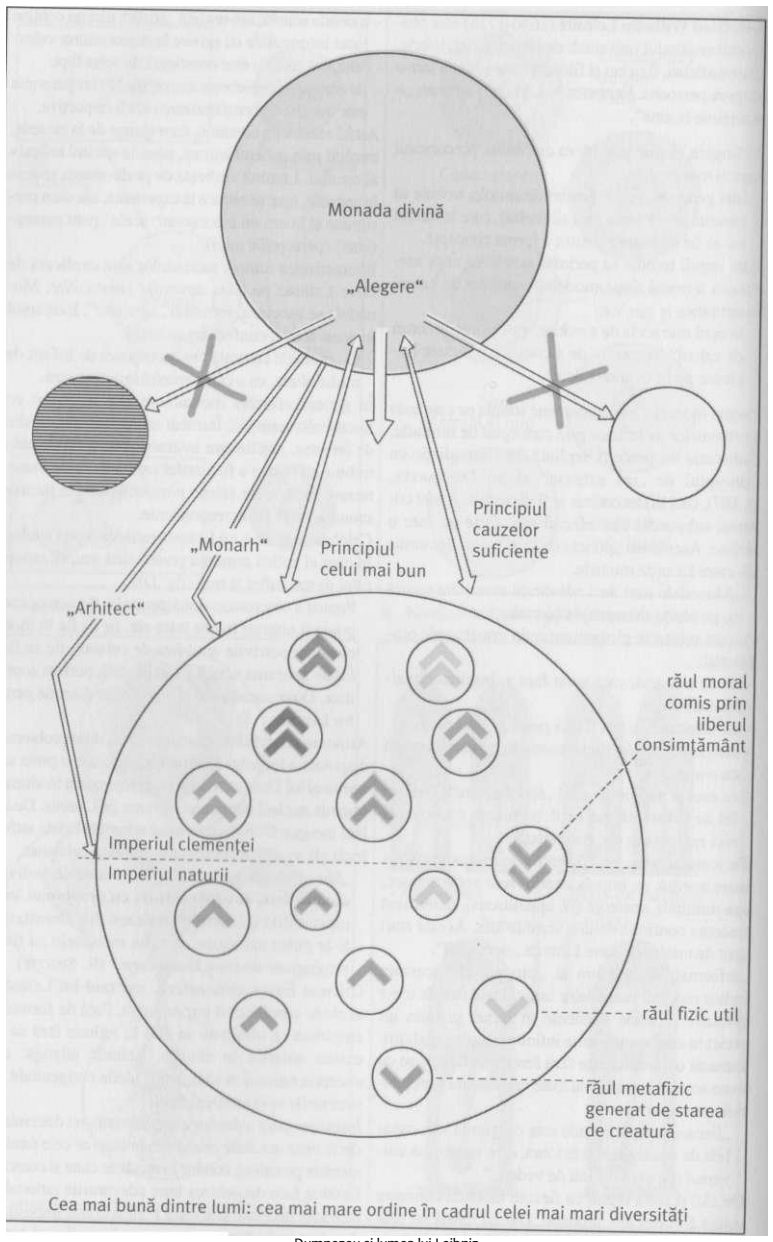


Cea mai bună dintre lumi: cea mai mare ordine în cadrul celei mai mari diversităţi

Dumnezeu şi lumea lui Leibniz

Prin analogie cu adevărurile raţionale şi cele faptice, **LEIBNIZ** presupune existenţa a două domenii: cel al *cauzelor finale* (cel al sufletelor) şi cel al *cauzelor eficiente* (cel al trupurilor), care sunt legate între ele in mod armonic.
La fel se armonizează domeniul *naturii* cu cel al *graţiei,* ceea ce înseamnă comunitatea unor fiinţe spirituale şi morale sub comanda divină. **Dumnezeu** acţionează pretutindeni, ca şi creator al armoniei prestabilite, dar spiritele au o legătură deosebit de strânsă cu el prin participarea *conştientă* la măreţia şi bunătatea divină: acestea sunt capabile sâ recunoască sistemul universului şi parţial sâ-1 şi reproducă. **LEIBNIZ** îl recunoaşte astfel „pe Dumnezeu ca arhitect şi motor al universului şi... ca monarh al statului divin al spiritelor."

Existenţa lui Dumnezeu se dovedeşte de asemenea a fi o consecinţă a principiului *raţiunii suficiente,* pe care **LEIBNIZ O** numeşte alături de *non-contradicţie* ca fundament al cunoaşterii raţionale. El afirma că „nici un fapt nu poate fi adevărat şi existent, nici o afirmaţie nu poate fi adevărată fără sâ existe o cauzâ suficientă a faptului că lucrurile se prezintă astfel şi nu în alt fel, chiar dacâ în majoritatea cazurilor aceste cauze se prea poate sâ nu ne fie cunoscute." Ultima raţiune suficientă trebuie sâ fie Dumnezeu. De aici **LEIBNIZ** concluzionează câ nu există decât o substanţă divină, aceasta fiind *perfectă.*
Există o infinitate de lumi posibile, care în funcţie de gradul de perfecţiune al fiecăreia ar putea accede la existenţă. Dar în conformitate cu *principiul idealului,* Dumnezeu a creat unica lume existentă, implicit pe cea mai bună dintre toate posibile. Spre deosebire de celelalte, aceasta deţine cel mai înalt grad de adecvare intrinsecă: „în acest fel se obţine cea mai mare diversitate posibila, care cu toate acestea merge mână în mână cu cea mai mare ordine posibilă, adicâ se atinge atâta perfecţiune pe cât este posibil."

întrebarea majorâ din „Theodiceea" (1710) este aceea cum de în cea mai bună dintre lumi există *răul.* Obiectul acesteia este **justificarea** lui Dumnezeu faţă de existenţa răului. După cum însă în cea mai bună dintre lumi există râul, distinge între trei tipuri:
- râul *metafizic;* acesta se iveşte de pe urma stării de a fi fost creat; tot ceea ce a fost creat este imperfect, căci în caz contrar ar fi divin ca şi creatorul sâu.
- râul *fizic* (de ex., durerea, suferinţa) îşi trage justificarea de pe urma funcţiei sale; poate fi util (de ex., pentru conservarea individului) sau ca punitţiune menită sâ determine îndreptarea.
- râul *moral,* adicâ păcatul, urmare a libertăţii omeneşti şi motiv pentru redempţiune.

Dumnezeu nu a intenţionat existenţa râului, ci 1-a admis, iar binele predomina de departe.

Lui **Christian WolfT** (1679-1754) îi revine meritul de a fi contribuit prin scrierile sale în limba germană („Ideile înţelepte ale lui...") în mod marcant la formarea limbajului filozofic german. Sistemul sâu este format dintr-o transformare şi perfecţionare a ideilor lui **LEIBNIZ**, astfel încât se vorbeşte de „filozofia **LEIBNIZ-WOLFF**". Prin intermediul discipolilor lui **WOLFF**, aceasta devine cea mai eficienta teorie a iluminismului german. **WOLFF** defineşte filozofia ca fiind „ştiinţa despre toate lucrurile posibile, despre posibilitatea şi finalitatea acestora." Opera este conceputa ca un **sistem,** a cărui baza o constituie *Ontologia.* Principiile sale sunt, ca şi la **LEIBNIZ**, cel al raţiunii suficiente şi al non-con- tradicţiei, **WOLFF** reducându-1 pe primul la cel din urma. Menirea ontologiei în calitatea sa de „prima ştiinţă teoretică a raţiunii" este aceea sâ clarifice justificarea lipsita de contradicţii a posibilităţii obiectelor şi a ordinii acestora.
*Metafizica* specială îl cercetează pe „Dumnezeu, sufletul şi lumea" sub aspectul teologiei, psihologiei şi cosmologiei.
Pornind de la perfecţiunea lumii, în *Etica* sa **WOLFF** formulează legea: „Fâ ceea ce îţi asigura ţie şi stării tale desâvârşirea şi abţine-te de la ceea ce te-ar face pe tine şi starea ta mai puţin desâvârşiţi." Ca ţel suprem al politicii **WOLFF** numeşte bunăstarea generală.

Alte figuri importante ale **Iluminismului german** sunt:
- **SAMUEL REIMARUS (1694-1768)** relativizează religia revelaţiei în favoarea unei *religii* deiste *a raţiunii:* Unicul miracol săvârşit de Dumnezeu este creaţia semnificativă. Miracolele biblice sunt născociri ale apostolilor. Religia naturala garantează fericirea.
-în cadrul unei *filozofii istorice,* **GOTTHOLD EPHRAIM LESSING (1729-1781)** trasează o analogie între educaţie şi revelaţie: „Ceea ce reprezintă educaţia pentru individ, este revelaţia pentru specia umană." Revelaţia a fost iniţial „Scriptura elementară" a oamenilor, care acum sunt luminaţi prin raţiune. Critica sa la adresa dogmatismului religios este legată de ideea unei religii naturale şi de cea a toleranţei religioase.
- **MOSES MENDELSSOHN (1729-1786)** se implică în emanciparea *iudaismului:*
în „Ierusalim" reclamă toleranţă pentru iudaism ca fiind o religie echivalorică.

F i l o z o f i a

C o r p u r i

/ \

| corpuri naturale | corpuri artificiale |
|---|---|

\ i

| Filozofia naturii | Filozofia politică |
|---|---|

/ \

Etica

Politica

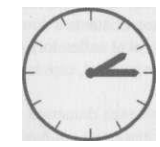

o

JGAI
M2C

Oi

\ w

/

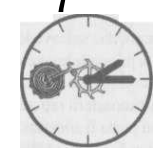

Descompunerea în elemente conduce la cunoaşterea funcţiei întregului

A Diviziunile filozofiei

B Metoda analitică

Statul

> PUTEREA POLITICĂ SUPREMĂ
Voinţa ca vo nţă a tuturor

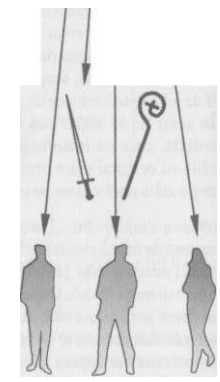

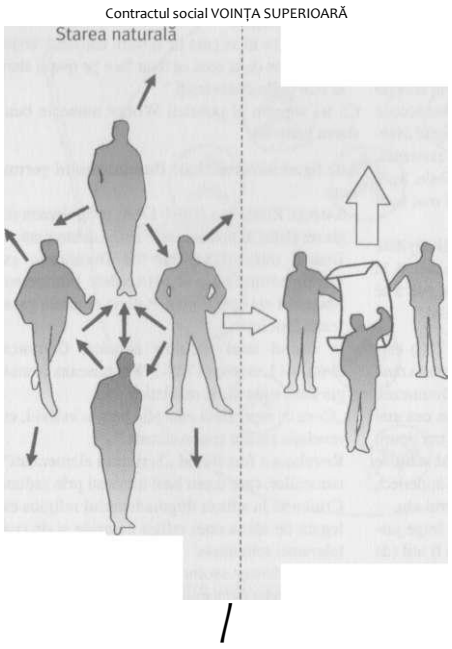
Contractul social VOINȚA SUPERIOARĂ
Starea naturală
Lupta tuturor împotriva tuturor
Pacea în scopul autoconservării
Supunerea față de puterea politică indivizibilă

C Crearea statului: contractul social

**Thomas Hobbes** (1588-1679) se dedica alcătuirii unui sistem filozofic care, eliberat de presupoziţii metafizice, sâ fie edificat pe fundamentul ştiinţelor naturii şi al matematicii timpului sâu. Operele sale majore sunt „Elemente de filozofie" şi „Leviathan", care prin teoria sa extrem de influentă cu privire la contractul social reprezintă o operă clasică de filozofie politică.

Pentru **HOBBES** filozofia reprezintă cunoaşterea raţională a interdependenţelor dintre cauză şi efect, in care condiţii efectele sunt invariabil abilităţile corpurilor.

f ilozofia este astfel o *cercetare a cauzelor.* Obiectul acesteia îl constituie *corpurile,* a căror creare şi ale căror proprietăţi permit cunoaşterea conceptuală. Corpurile sunt naturale, printre acestea numărân- du-se şi omul, sau artificiale, acesta fiind statul. Rolul filozofiei constă din *analiza* fenomenelor complexe cu privire la *elementele* constitutive, pen- tru a reveni la principiile universale. Primul principiu de explicitare a interdependenţelor din natură este *mişcarea.* Toate procesele sunt explicabile *mecanicist.*

*Epistemologia* sa porneşte de la faptul câ anumitor conţinuturi ale imaginaţiei le corespund obiecte independente de gândire. Obiectele externe exercită o excitaţie asupra organelor de simţ, care apoi prin reacţii ale „spiritelor animate" produc pe scoarţă reprezentarea corespunzătoare. Obiectul direct al experienţei nu îl constituie lucrurile în sine, ci *reprezentările.* Acestora le sunt asociate semne (denumiri), care pentru individ deţin funcţia de repere, iar în comunicare funcţia de semne de comunicare. Logica filozofică tratează conţinuturile reprezentărilor, ce au fost cuprinse în propoziţii. Adevărul nu se referă decât la *enunţuri,* nu la obiecte.

Adevărul unui enunţ este stabilit prin analiza conceptelor pe baza definiţiei lor determinate şi a asociaţiilor lor.

în teoria sa a afectelor şi valorilor, **HOBBES** presupune faptul câ emoţiile şi actele voliţionale sunt produse prin nişte excitaţii ce provin de la obiect şi care sunt determinate mecanic. Plăcerea este creată prin augmentarea mişcării vitale a spiritelor animate (v. anterior), iar obiectul care le determină este perceput ca fiind binele. De aici rezulta *autoconservarea* ca fiind valoarea fundamentală: Fiecare organism tinde la obţinerea mişcării sale vitale, adicâ la evitarea morţii, întrucât autoconservarea este valoarea supremă, fiecare individ acţionează în mod *egoist-,* nu există nici un principiu superior acestuia, fiecare decide pentru sine ce este bine.

Aceste idei fac direct aluzie la **filozofia politică.** Aici **HOBBES** de asemenea ia ca punct de pornire elementele unei formaţiuni statale, indivizii şi natura acestora. Reprezentarea tradiţionala conform căreia omul ar fi de la natură o fiinţa sociabila, este respinsă de către **HOBBES.** în *stare naturala,* în afara legii şi a statului, unicul motiv al asocierii dintre oameni este propriul lor avantaj, în conformitate cu predispoziţiile lor naturale.

în starea naturală, toţi oamenii sunt egali, şi fiecare are toate drepturile, adicâ sâ deţină şi sa facă ce doreşte. Fiecare om are libertatea de a face uz de dotarea naturala şi de a aplica toate mijloacele pentru a se conserva. întrucât fiecare aspira la propriul său avantaj în detrimentul altora, şi cum tot mai mulţi sunt stăpâniţi de aceeaşi aspiraţie, este evident faptul că

„starea naturală a oamenilor, înainte de a se fi unificat formând statele, a fost războiul, şi anume... războiul tuturor împotriva tuturor (bellum omnium contra omnes)". Acest război ar trebui sâ fie perpetuu. Viaţa este solitară, mizeră şi scurtă, căci nimeni nu se poate aştepta sâ se menţină timp îndelungat în viaţă. Cum însâ instinctul de autoconservare este fundamental, se creează necesitatea unei păci certe. Astfel, prima *lege naturală* este definită: „pacea trebuie avuta în obiectiv, atât timp cât ea este posibilă." De la acest prim postulat sunt derivate urmatoarele. Siguranţa nu poate fi atinsă decât daca este ignorat dreptul tuturor la toate, cedând anumite drepturi sau renunţând la ele, ceea ce se petrece pe baza unui contract obligatoriu pentru toata lumea. Respectarea legilor naturale însa nu poate li asigurată decât dacă indivizii îşi subordonează propria lor voinţă unei singure voinţe. Oamenii încheie un *contract social* care prevede faptul că fiecare se obliga ca împreuna cu toţi ceilalţi sa nu opună rezistenţă voinţei aceluia căruia i s-a supus. Aceasta reprezintă crearea *statului,* care este definit ca acea instituţie a cărei voinţa, pe baza contractului, este considerată a fi voinţa tuturor. Deţinătorul acestei puteri supreme în stat poate li o persoana sau o adunare. Puterea acestora este neîngrădită, inalienabilă şi indivizibilă. Statul este comparat de către **HOBBES CU** „Leviathanul" biblic, ca simbol al unei puteri imense, insurmontabile sau „cea a lui Dumnezeu cel perisabil căruia noi, sub aripa lui Dumnezeu cel etem, îi datoram pacea şi protecţia."

îndatorirea supremă pentru deţinătorul puterii politice este binele poporului. Pentru a garanta unitatea întregului, biserica se cere sâ fie subordonata statului.

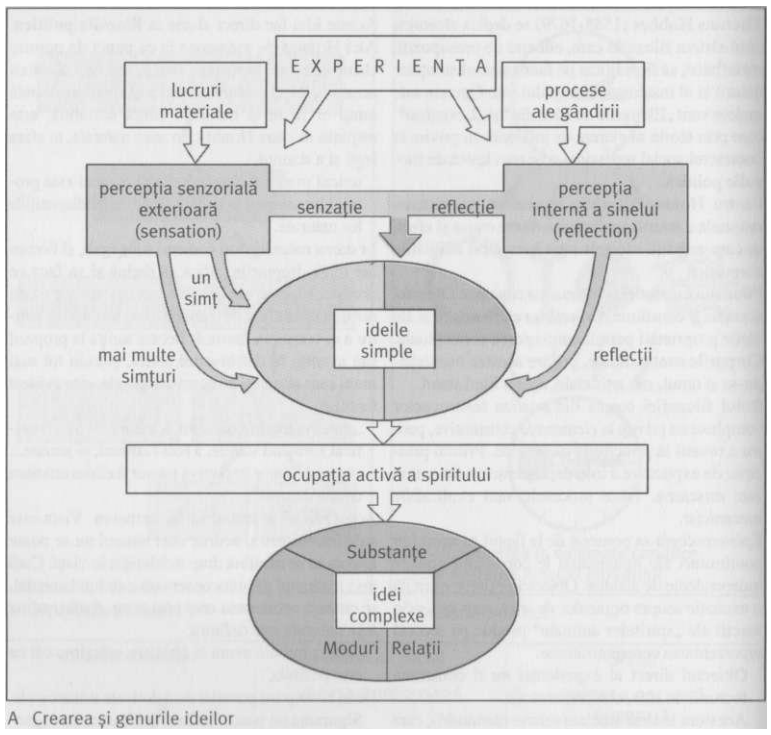


A Crearea și genurile ideilor

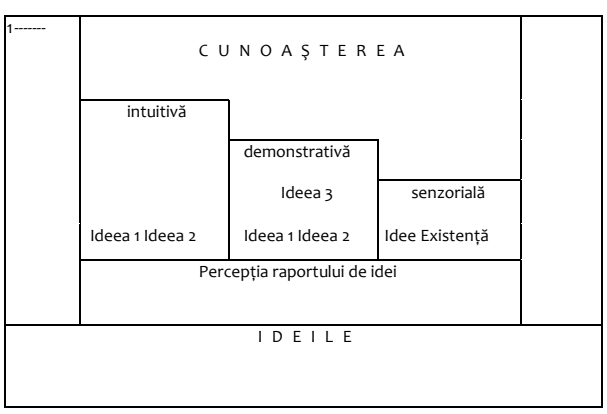


B Extensia și gradele cunoașterii

**John Locke** (1632-1704) este unul dintre reprezentanţii majori ai *empirismului* englez, adicâ ai unei filozofii care se fundamentează pe *experienţă:*

Orice cunoaştere este dependenta de experienţă şi se supune controlului prin aceasta. Ideile sale cu privire la stat, la toleranţă religioasă şi la pedagogie au avut o influenţa majora asupra Iluminismului şi Liberalismului politic, în centrul filozofiei lui **LOCKE** se află **epistemologia,** care este dezvoltată în „Essay concerning Human Understanding" („Eseu asupra intelectului omenesc"). Aceasta îşi propune să expună originile şi fundamentele cunoaşterii umane, precum şi să descopere limitele facultăţii de cunoaştere deţinute de judecată. In conştiinţă sunt preexistente la fiecare individ anumite reprezentări, denumite de către **LOCKE** ca fiind **ideile.** „Tot ceea ce spiritul percepe în sine sau ceea ce este un obiect nemijlocit al percepţiei, al gândirii sau al judecăţii, este ceea ce numesc idee." Dar, de unde provin ideile? Toate provin exclusiv de pe urma experienţei. **LOCKE** contesta teoria conform căreia omul ar avea idei înnăscute, care ar preceda experienţa sa (aşa-numitul nativism, de ex., la **DESCARTES).** La naştere, raţiunea este ca o pagina nescrisă („white paper sau tabula rasa"). Toate reprezentările existente se creează de abia o dată cu timpul pe baza experienţei. Facultatea de a-şi forma reprezentări există însă a priori. Experienţa are 2 surse: *sensibilitatea externă* (sensation) şi *conştiinţa internă* (reflection), care se referă la acte ale gândirii, voinţei, credinţei şi altele.

Reprezentările ce se creează pe baza acestor două surse sunt fie simple, fie complexe. Ideile *simple* se subîmpart la rândul lor în idei care

- nu pot fi percepute decât pe baza unui simţ (de ex., culoarea, sunetele),
- pot fi receptate prin mai multe simţuri (spaţiul, mişcarea),
-izvorăsc din reflecţie (procesele interne ale conştiinţei), »
- la care coparticipă reflecţia şi senzaţia (timpul, plăcerea).

Faţă de aceste reprezentări simple, spiritul se comportă pasiv:

acestea sunt cauzate de excitaţiile care emană direct de la obiect, în cazul percepţiei senzoriale, **LOCKE** distinge între calităţile primare, care le sunt specifice obiectelor externe ca atare (de ex., dimensiunile, forma, densitatea, numărul) şi calităţi secundare, subiective,

precum culoarea, gustul, mirosul, care reprezintă doar percepţia la nivelul subiectului, însă pe baza unor comparaţii, prin disocieri, legaturi şi abstractizări spiritul deţine şi facultatea activa de a crea idei *complexe,* ale căror componente la rândul lor sunt nişte idei simple. Sunt create trei tipuri de idei complexe: substanţele, modurile şi relaţiile.

*Substanţele* sunt fie nişte obiecte care există individual, fie nişte specii (de ex., omul, planta).

*Modurile* sunt idei complexe, care nu există pentru sine, ci care afectează substanţele (astfel ziua este un mod simplu al timpului). Pe lângă acestea există moduri mixte, printre care se numără şi conceptele morale (de ex., echitatea). *Relaţiile* sunt nişte idei precum cele de cauză şi efect.

Cartea a IV-a a „Eseului" tratează despre determinarea **cunoaşterii:** „în ciuda oricărei activităţi raţionale sau deductive, spiritul nu are nici un alt obiect nemijlocit decât propriile sale idei... De aceea este evident faptul că orice cunoaştere este exclusiv legată de ideile proprii. Cunoaşterea nu îmi apare a fi nimic altceva decât perceperea interdependenţei şi a acordului sau dezacordului şi a contradicţiei ce se creează între oricare dintre ideile noastre."

în consecinţă, volumul cunoaşterii noastre este limitat: Acesta nu poate depăşi ideile noastre şi capacitatea noastră de percepere a acordului, respectiv a dezacordului dintre acestea. De asemenea, nu suntem în măsură să cuprindem toate ideile şi posibilele relaţii dintre acestea. Astfel, cunoaşterea noastră nu poate cuprinde realitatea lucrurilor decât în mod limitat şi doar de maniera în care este posibila prin intermediul percepţiei proprii, în funcţie de gradul de claritate a percepţiei, **LOCKE** distinge între diferite grade ale cunoaşterii:

- Cel mai înalt grad îl deţine cunoaşterea *intuitivă.* în acest caz, spiritul percepe coincidenţa sau non-coincidenţa a două idei nemijlocit prin inter mediul său (de ex., un cerc nu este un triunghi).
- în cazul cunoaşterii *demonstrative,* este adevărat că spiritul recunoaşte coincidenţa sau non-coincidenţa ideilor, dar nu nemijlocit, ci prin intermediul altor idei. Aici sunt incluse procedeele deductive pe baza demonstraţiilor.
- în cele din urmă, există o cunoaştere *senzitivă* cu privire la existenţa unor fiinţe individuale finite din exteriorul nostru.

*Adevărul* se referă la **LOCKE** doar la enunţuri, căci acesta consta din corecta interrelaţionare sau disociere a semnelor, cu finalitatea unei coincidenţe cu lucrurile semnificate.

Nefericirea Durerea

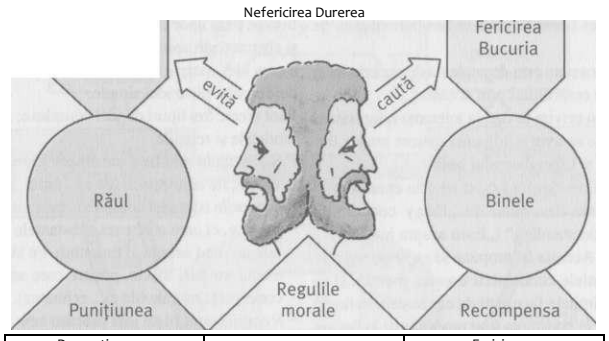


| | | |
|---|---|---|
| Damnațiunea | Regulile divine Păcatul<br>Datoria | Fericirea |
| Condamnarea | Regulile civile Injustiția<br>Justiția | Integritatea |
| Disprețul | Regulile filozofice Viciile<br>Virtutea | Respectul |

A Regulile morale

Apropierea prin muncă - proprietate limitată

Acumularea de proprietate prin introducerea banilor

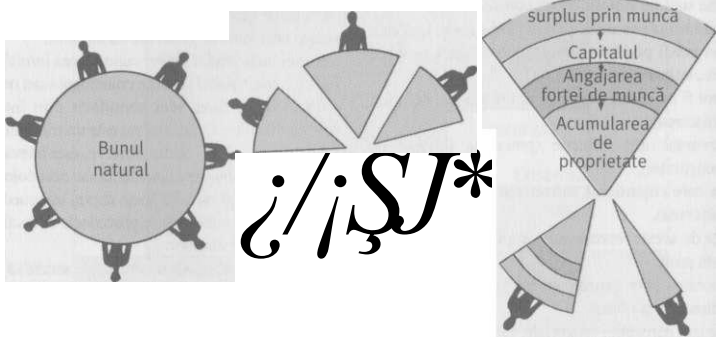

Comunitatea originară de bunuri

B Crearea proprietății private

întrucât cunoaşterea noastră este limitată, iar certitudinea absolută nu poate fi atinsă în majoritatea domeniilor, pentru modul de viaţă efectiv *probabilitatea* dobândeşte un rol important în completarea cunoaşterii lacunare. Aceasta se referă la nişte enunţuri care, pe baza propriei noastre experienţe sau a mărturiei altora, avem motivul să le considerăm a fi adevărate. Atitudinea spiritului faţă de asemenea enunţuri este numită credinţă, aprobare sau opinie.

Conţinutul **filozofiei practice** este la **LOCKE** tot „ceea ce trebuie omul să facă el însuşi ca fiinţa care acţionează după raţiune şi cunoaştere în vederea atingerii oricărui scop, îndeosebi cel al fericirii sale."
*Binele* şi *răul* sunt determinate sub aspectul producerii de *bucurie* sau *durere.* Aspiraţia umană este orientata înspre atingerea stării de bucurie (fericire) şi de evitare a durerii, iar acestea constituie criteriile acţiunii. Astfel principiile normative, deci legile morale, trebuie sa fie legate de recompensă sau de punitiune. „în consecinţă, binele sau râul moral nu reprezintă altceva decât acordul sau dezacordul acţiunilor noastre voliţionale cu o lege prin care ne atragem binele sau râul în conformitate cu voinţa şi cu puterea legiuitorului." Cele 3 tipuri de *legi morale* sunt
- legea *divină:* etalonul păcatului şi al datoriei, aşa cum acesta le este impus oamenilor de către Dumnezeu în mod nemijlocit, fiind legat de punitiunea sau recompensa din viaţa de apoi.
- legea *civilă*: regulile impuse de câtre stat, care stabilesc gradul de reprehensiune pentru anumite acţiuni.
- legea *opiniei publice* sau cea a reputaţiei, denumită de câtre **LOCKE** şi legea filozofică, pe motiv că filozofia s-a preocupat în cel mai înalt grad de ea: criteriul de virtute şi de viciu, care atrage după sine consideraţia sau desconsideraţia.

**Filozofia politică** a lui **LOCKE** a fost consemnată în „Două tratate cu privire la guvernare". Pentru a da un răspuns cu privire la formaţiunea statală el se serveşte, precum **HOBBES**, de ipoteza unei stări naturale şi de instaurarea unui contract social, în *starea naturală,* anterioară asocierii oamenilor pentru a forma statul, domneşte o *libertate* deplină şi *egalitatea* tuturor. Individul deţine o putere discreţionară nelimitată asupra sa şi asupra proprietăţii sale. Cu toate acestea, fiecare se supune *legii naturale,* de ale cărei reguli supreme ţine menţinerea naturii create de Dumnezeu. Astfel, legea naturală interzice atentatul la viaţa, sănătatea, libertatea şi proprietatea altora, sau de a le vătăma. Rezulta ca starea naturală, spre deosebire de concepţia lui **HOBBES**, ar putea fi paşnică, dacâ nu ar exista de fiecare datâ indivizi care sâ violeze legea naturală. întrucât domneşte egalitatea tuturor, fiecare deţine dreptul de a deveni judecător, condamnându-l şi sancţionându-l el însuşi pe cel care a încălcat starea de pace. Dar, dacâ fiecare ar fi judecător în propria sa cauzâ, s-ar ajunge la o stare permanentă de războiu, în condiţiile în care nu ar exista o instanţă supraordonata, în ale cărei mâini sâ fie încredinţată jurisprudenţa şi executarea, situaţie obligatorie pentru toată lumea, în scopul păcii şi al autoconservării oamenii se unifică astfel pe baza unui *contract social* şi formează o *comunitate,* încredinţând puterea judecătorească şi puterea executiva în seama unei instanţe supraordonate. Puterea de stat Insă este legata de legea naturală, îndeosebi trebuind să fie luate în seamă aspiraţia către autoconservare a individului, libertatea precum şi proprietatea sa, iar binele tuturor este o norma obligatorie. Pentru a evita pericolul unei domnii totalitare, se aplica *separarea puterilor.* Atunci când un suveran violează legile, poporul are dreptul de a-l răsturna printr-o *revoluţie.* în privinţa exercitării religiei, **LOCKE** pretinde *toleranţă* la nivel statal. Apartenenţa la o comunitate confesionala trebuie sâ fie la latitudinea fiecaruia, iar statul să nu exercite imixtiunea în conţinuturile acesteia.

Un punct de vedere deosebit îl constituie justificarea dată de **LOCKE proprietăţii private.** în starea naturală domneşte comunitatea de bunuri. Dar bunurile din natură, pentru a fi utilizabile, şi pentru ca astfel să servească autoconservării, trebuie sa sufere un proces de apropriere. Transformarea în proprietate privată se petrece pe baza *muncii.* Fiecare om deţine proprietatea persoanei sale, iar ceea ce reuşeşte să câştige de pe urma naturii prin munca sa, adăugându-i ceva ce îi este propriu, devine de asemenea proprietatea sa. întrucât nimeni nu are dreptul sâ acumuleze decât atât cât poate consuma, iniţial nu se creează marea proprietate.
Această stare de fapt se modifică o data cu introducerea *banilor,* care se produce într-un consens general. Banii permit acumulările mai mari decât necesarul de consum, şi în acest fel se ajunge la acumularea de proprietăţi, îndeosebi de pământuri.
întrucât introducerea banilor a avut loc prin consens general, rezultă că distribuţia inechitabila a proprietăţii este încă din starea naturală considerată tacit a reprezenta ceva de o natură legitimă.

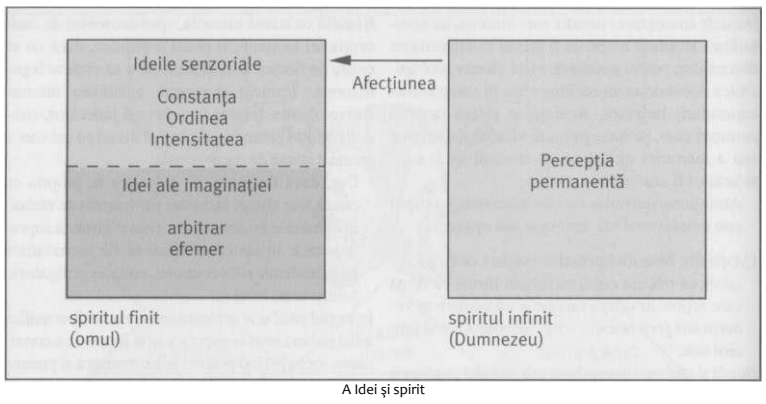


A Idei și spirit

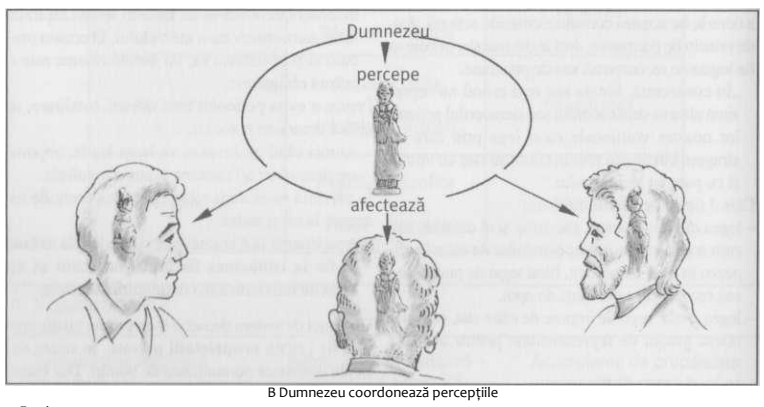


B Dumnezeu coordonează percepțiile

Erori
de limbaj

Mișcarea

Omul

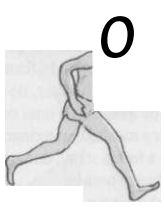

Complex de idei determinate

C Critica teoriei ideilor abstracte

Materia

Abstracțiuni

## Empirismul IV/Berkeley 123

Filozoful, teologul şi episcopul irlandez **George Berkeley** (1685-1753) dezvoltă în dezbaterea teoriilor lui **DESCARTES, MALEBRANCHE** şi **LOCKE** teoria *sa a ¡materialismului.*

**BERKELEY** porneşte de la presupoziţia lui **LOCKE** că doar ideile (reprezentările) pot fi obiecte imediate ale conştiinţei. Există două clase de **idei:** -Ideile ce pot fi transformate în mod arbitrar, izvorând astfel din *forţa imaginativă a* subiectului. - Idei ce nu pot fi produse în mod arbitrar de către subiect, ci care sunt *percepţii senzoriale* receptate din exterior.

în general se acceptă faptul că originea acestei a doua clase rezidă în obiectele materiale ale lumii exterioare. împotriva acestui „materialism" se afirma **BERKELEY**, încercând sa dovedească faptul ca este inutil a presupune nişte obiecte materiale din colo de idei, ci că existenţa obiectelor nu este nimic altceva decât *receptarea senzorială*. „Atunci când afirm: masa, la care scriu, exista, înseamnă: o văd şi o ating; dacă m-aş afla în afara biroului meu, aş putea să îi afirm existenţa în sensul că, dacă m-aş afla în biroul meu, aş putea-o percepe, sau că vreun alt spirit o percepe în prezent... Existenţa unor asemenea obiecte este dată de faptul de a fi perceput [starea de a fi receptat]. Nu este posibil să aibă o existenţă oarecare în afara spiritelor sau a fiinţelor raţionale, de către care sunt percepute." Astfel, teza majoră a lui **BERKELEY** este: *Esse est percipi aut percipere* (Existenţa obiectelor este aceea de a fi percepute, existenţa subiectelor de a percepe). Nu există decât **ideile** şi **spiritul,** nu şi materia. Spiritul se deosebeşte de idei ca fiind cel ce le receptează, adică prin ceea ce se constituie ca baza lor existenţială. Activitatea sa constă din a vrea, a-şi imagina, a-şi aminti, a constata raporturile cu ideile.

După **BERKELEY** originea erorii de a afirma că materia există rezidă printre altele în presupunerea, ea însăşi eronată, a existenţei unor idei *abstracte*. în contradicţie, el afirmă faptul că este imposibil să ne imaginăm o idee fără a avea nişte determinări concrete. Nu există ideea de mişcare fără a-ţi imagina totodată ceva lent sau rapid, nici o idee despre dilatare în afara unei culori sau dimensiuni, adică o caracteristică perceptibilă senzorial. Presupunerea existenţei unor idei abstracte este posibilă doar datorită faptului că limba cunoaşte nişte expresii utilizabile la modul general. Dar cuvintele sunt acceptate ca denumiri şi se creează opinia că unei denumiri care semnifică ceva general ar trebui să îi corespundă existenţa a ceva general. Presupunerea materiei nu exprimă nimic altceva decât ideea abstractă a unui „obiect fără determinări", ceea ce după **BERKELEY** nu este reprezentabil.

**BERKELEY** persista în ideea că existenţa unui subiect este independentă de realitatea exterioară, care este data în percepţiile senzoriale. întrucât însă aceasta nu este materiala şi toate ideile nu se află decât în spirit, „obiectele" ideilor senzoriale trebuie să existe într-un alt spirit, care le percepe. „... adevăratul copac, care exista independent de spiritul meu, va fi cu adevărat recunoscut şi interpretat ca atare de către spiritul infinit al lui Dumnezeu... Ideile imprimate asupra naturii simţurilor de către Creator se numesc obiecte reale... Acestea au de asemenea o anumita persistenţa, ordine şi coerenţa şi nu sunt suscitate prin hazard." „Obiectele" nu reprezintă pentru **BERKELEY** nimic altceva decât nişte *ansambluri* de idei, ce sunt percepute prin **Dumnezeu** şi care ne sunt suscitate prin *afectarea* spiritului. Ordinea şi interrelaţionarea aplicate de către Dumnezeu în acest sens formează *legile naturale.*

Realitatea lumii exterioare, pe care o experimentăm prin intermediul percepţiei noastre senzoriale, nu este negată de către **BERKELEY,** ci doar natura materială a acesteia. „Nu mă îndoiesc câtuşi de puţin de faptul că obiectele pe care le văd cu ochii mei şi le simt cu mâinile mele există cu adevărat. Singurul lucru pe care îl neg este ceea ce filozofii numesc materie sau substanţă corporală."

întrucât ideile nu acţionează asupra ideilor, îl obliga pe **BERKELEY** să explice prin intervenţia lui Dumnezeu faptul că la subiecţi diferiţi ideile sunt create în mod asemănător, de ex., la contemplarea aceluiaşi obiect, aceştia se pot înţelege între ei şi pot exercita influenţe asupra obiectelor şi unii asupra celorlalţi: Dumnezeu trebuie să coordoneze diversele percepţii şi acţiuni între ele.

Consecinţa sistemului elaborat de **BERKELEY** pentru ştiinţă constă din faptul că aceasta nu are de a face cu efectul reciproc al unor obiecte materiale, ci cu observarea şi descrierea unor legităţi, care corespund ordinii permanente, prin intermediul căreia Dumnezeu permite apariţia ideilor şi interrelaţionarea acestora.

Intenţia lui **BERKELEY** a fost aceea ca prin teoria sa să consolideze morala şi credinţa, întrucât în materialism întrevedea o cauza pentru ateism.

Reprezentări

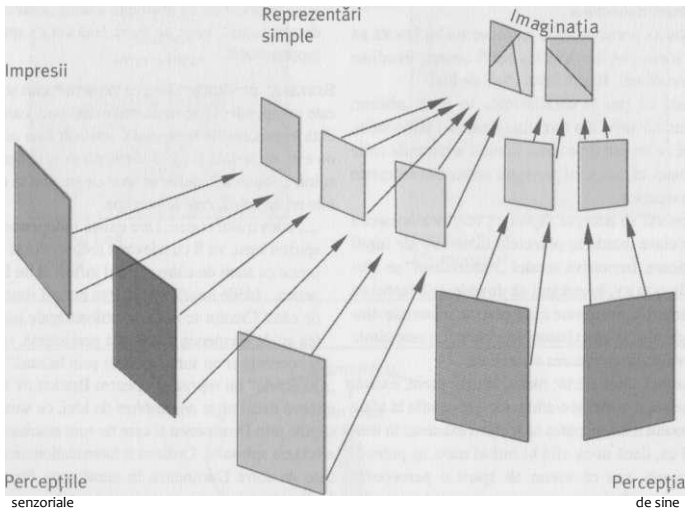


A Conținuturi ale conștiinței (Percepțiile)

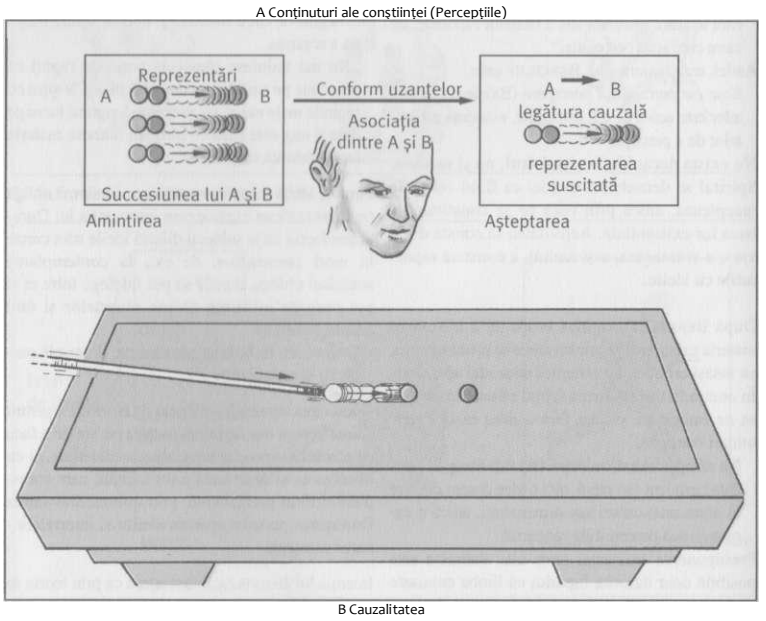


B Cauzalitatea

complexe

**David Hume** (1711-1776) îşi defineşte preocuparea majora ca fiind aceea de a „introduce în ştiinţa despre om metoda empirica de cercetare", adicâ de a se fundamenta pe experienţa şi observaţie. în acest demers este reprezentantul unui scepticism moderat, care delimitează în mod critic capacitatea de cunoaştere a omului. Opera sa principala este cu-prinzătorul „Tratat cu privire la natura omului", urmat de mai scurte tratate cu privire la cunoaştere, morala, politica şi religie. **KANT** afirma despre **HUME** câ acesta a fost cel care 1-a trezit din„reveria dogmatică" în care se afla.

Obiectul nemijlocit al experienţei noastre îl consti-tuie exclusiv *conţinuturile conştiinţei* noastre (percepţiile). Acestea se subîmpart în 2 clase: **impresiile** (impressions) şi **reprezentările** (ideas). Impresiile sunt toate percepţiile noastre senzoriale şi percepţiile psihice de sine (afecte, emoţii, volitiune), aşa cum se manifestă direct în suflet. în schimb ideile sunt reproduceri ale impresiilor pe care le percepem atunci când avem de a face cu ele sub formă de reflecţie, rememorare, imaginare. Cele două clase se deosebesc prin gradul lor de *intensitate,* astfel, de ex., ca percepţia durerii în cazul unei râniri şi amintirea acesteia. Pe baza impresiilor sunt create ideile *simple.* Astfel, nu este posibil să fie imaginat sau gândit ceva ce nu a fost dat cândva în percepţia nemijlocita. Cu toate acestea omul deţine capacitatea ca pe baza *facultăţii sale imaginative* (imaginaţie) să formeze din aceste idei simple nişte idei complexe, care astfel nu izvorăsc de pe urma unei percepţii nemijlocite. Interrelaţionarea ideilor se petrece sub influenţa legii **asociaţiei,** prin care desemnează tendinţa de a trece de la anumite idei la altele, şi anume în conformitate cu principiile: asemănare, contiguitate temporală sau spaţială, cauză şi efect. Un concept nu are o semnificaţie decât în momentul în care componentele ideii ce îi corespund pot fi reduse la impresii. Faptul nu se aplică în cazul conceptelor metafizice, motiv pentru care acestea trebuie eliminate din filozofie. „Dacă nutrim bănuiala câ o expresie filozofica este utilizată fără sens şi fără o reprezentare corespunzătoare, fapt ce se petrece mult prea frecvent, nu avem decât să cercetăm: De pe urma căror impresii se pretinde a proveni ideea?" întrebarea este în acest caz, cum ajungem la acele judecăţi care transcend percepţia nemijlocita şi amintirea noastră. **HUME** distinge în acest caz pentru început între judecăţile cu privire la *relaţiile conceptuale* (adevăruri raţionale) şi judecăţile cu privire la *fapte* (adevăruri faptice). Cea dintâi categorie aparţine de domeniul matematicii şi al logicii; în cadrul acestora este posibilă certitudinea absolută, întrucât contrarul unui adevăr conceptual este imposibil din punct de vedere logic. în schimb aceste judecăţi nu conţin nici o afirmaţie cu privire la realitatea obiectelor lor, în cazul unor enunţuri cu privire la fapte, contrarul poate fi eronat, fiind însă mereu posibil din punct de vedere logic. Enunţurile cu privire la fapte se fundamentează pe experienţa dobândită sub imperiul asociaţiei dintre idei cu ajutorul relaţiei dintre **cauză** şi **efect:** „Toate actele de gândire care se referă la fapte par a fi fundamentate pe relaţia dintre cauzâ şi efect." Astfel, dacâ observ cum o minge de biliard se rostogoleşte spre o alta, deduc efectul scontat pe baza unei experienţe anterioare. Cu toate acestea, după **HUME** relaţia dintre cauzâ şi efect nu este o interrelaţionare de esenţâ, inerentă obiectelor, nefiind astfel nici cognoscibilă pur raţional, independent de experienţa. , ,Pe scurt, orice efect este un eveniment diferit de cauza care 1-a produs... Necesitatea este ceva ce consta în spirit, nu în obiecte." Spunem despre A şi **B** că se află într-o interrelaţionare cauzală atunci când conjuncţia lor a fost observata în numeroase cazuri, astfel încât reprezentării lui A îi urmează asociativ pe baza *obişnuinţei* noastre cea a lui **B.** în acest fel însă nu poate fi emis altceva decât un enunţ ce se refera la o succesiune consecutiva a unor reprezentări, nu şi cu privire la esenţa obiectelor, înţelegerea adevăratelor origini şi cauze ale tuturor proceselor rămâne complet inaccesibila omului.

Rolul **filozofiei morale** consta pentru lltiMi: din explicarea pe baza metodelor empirice a sistemelor de valori morale existente efectiv, fara a emite pre-supoziţii speculative. în morala *raţiunea* şi *senti-mentul* joacă un rol, dar o valoare fundamentală revine **sentimentului** moral (moral sentiment): „întrucât virtutea este un scop final şi autonutrit ... de dragul satisfacţiei pe care doar ea o poate asigura nemijlocit, trebuie în mod imperios să existe un sentiment pe care sa îl atingă, o înclinaţie, o sensibilitate interna... care să facă distincţia între ceea ce este bine şi râu din punct de vedere moral." Acţiunile sunt evaluate ca fiind pozitive atunci când sunt utile sau plăcute, pentru individ sau pentru un altul, respectiv pentru întreaga comunitate. Senzaţiile subiective sunt generate astfel de cele două principii, şi anume cel al *iubirii de sine* şi al *simpatiei.*

Dumnezeu

Abstracție Și
Raționalism

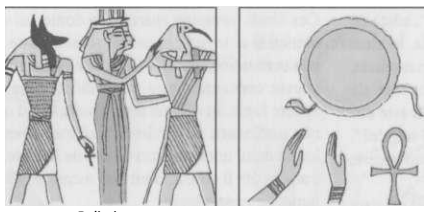

Politeism

Monoteism

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| slăbiciunea proprie contradicți | a destinului valorizarea | unei divinități locale | elevarea și protecția | Superstiția la oamenii simpli |

A David Hume: Istoria naturală a religiei

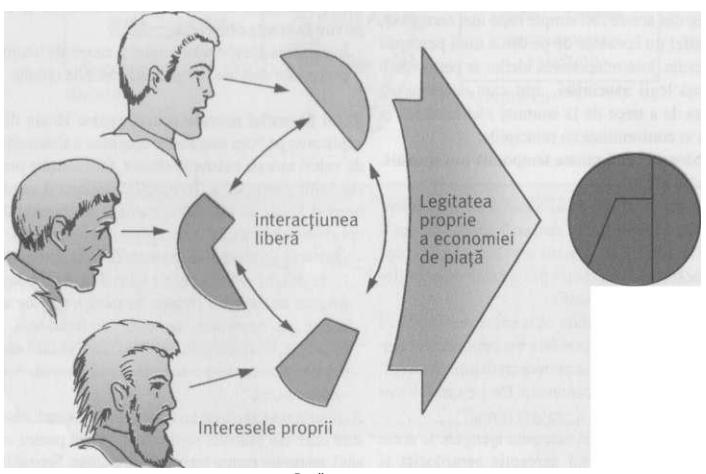


Bunăstarea tuturor
B Adam Smith: Bunăstarea națiunilor

**146 Iluminismul**

Individul nu îşi urmăreşte doar propriile interese, ci este ca fiinţă socială apt de a participa la sentimentele şi interesele altora, întrucât este inclus în ansamblul unei comunităţi. De fundamentul moralei ţine astfel simpatia, prin intermediul căreia sentimentele sunt transmise de la o persoană la alta. Devine posibila şi este justificata necesara *intersubiectivitate* a valorilor morale. O judecata morală se formează atunci când aprobarea sau reprobarea personală a unei acţiuni poate pretinde că este universală. Această stare de fapt este atinsă făcând abstracţie de unele circumstanţe particulare şi corectând caracterul unilateral, care izvorăşte din interese pur particulare. Astfel în cadrul unei societăţi se dezvoltă o normă valorica generală, autoritativă.

în **teoria politica** pe care o elaborează, Hume recuză teoriile raţionaliste ale dreptului natural şi ale contractului. La ordinea de drept se ajunge deoarece în mod natural există o penurie de proprietăţi, de care omul are nevoie şi pentru că omului îi este specifica aspiraţia de a menţine ceea ce a reuşit sâ dobândească. Din acest motiv este necesara o ordine care sâ asigure pacea şi siguranţa. Individul se supune deoarece chiar dacâ în mod particular trebuie luate în calcul şi nişte dezavantaje, în ansamblu el trage de pe urma acesteia mai degrabă foloase. Condiţiile de menţinere a ordinii politice sunt virtutea de *echitate* şi cea de fidelitate (faţâ de contract), în acest caz, la rândul sâu joacâ un rol deosebit de important simpatia, pe baza câreia individul este orientat înspre bunăstarea întregului stat. în **filozofia** critică a **religiei, HUME** cercetează felul în care s-au constituit diversele reprezentări istorice ale lui Dumnezeu, făcînd o cercetare critică a consistenţei acestora. Religia nu semnifica pentru el un fenomen de origine transcendenta, ci un produs al spiritului uman. Originea religiei rezidă în faptele psihologice, îndeosebi *teama* şi *speranţa*, care izvorăsc de pe urma conştiinţei cu privire la firavitatea şi incertitudinea existenţei. La început, toate religiile sunt *politeiste.* Omul are înclinaţia de a atribui obiectelor şi altor vieţuitoare nişte atribute care îi sunt familiare prin sine însuşi, în mod corespunzător vede în natură cum acţionează nişte puteri, care îi sunt asemănătoare, dar care îi sunt în mod esenţial superioare şi pe care le divinizează. Iniţial, trecerea spre *monoteism* nu are loc din motive raţionale, ci de pe urma necesităţii de a revaloriza o divinitate locala, de care omul se considera deosebit de dependent, pentru a obţine de pe urma acesteia o protecţie speciala. Monoteismul este întotdeauna însoţit de o recrudescenţă a intoleranţei.

O data cu trecerea timpului, conceptul de divinitate devine din ce în ce mai abstract şi mai raţional, depăşind însă astfel puterea de comprehensiune a maselor de oameni, ceea ce determina la rândul său o reintensificare a superstiţiei, în „Dialogurile despre religia naturală", **HUME** supune „dovezile cu privire la Dumnezeu" de factură raţionala unei critici esenţiale, expunând totodată o analiza fundamentala a concepţiei despre lume.

**Aduni Smith (1**723-**1**790) accentuează ca şi **HUME** dependenţa valorilor morale ale **sentimentului.** Un rol deosebii revine în acest sens *simpatiei,* prin intermediul căreia noi înşine putem simţi (mai slab) ceea ce simte celalalt, datorita faptului ca în spirit încercam sa ne transpunem In locul sau. Acţiunile şi atitudinile sunt aprobate din punct de vedere moral atunci când putem simpatiza cu sentimentele actantului, adica le percepem ca adecvate obiectului de maniera ca noi înşine am avea aceeaşi percepţie, şi atunci când putem simpatiza cu sentimentele (de ex., recunoştinţa) celor care sunt atinşi de *consecinţele* acţiunii. Apreciem propriile noastre acţiuni punându-ne întrebarea dacâ un „privitor" imparţial nu ar simpatiza cu motivele noastre. Prin abstractizare şi generalizare se ajunge de la aprobarea, respectiv dezaprobarea individuala la o normâ superioara, care fundamentează judecăţile morale general valabile.

**SMITH** a devenit renumit îndeosebi prin lucrarea „Cercetări cu privire la natura şi originea bunăstării poporului", o lucrare clasica de **economie naturală.** El presupune câ interesele proprii ale individului se optimizează pe baza unui principiu ordonator (ideologic) care acţionează în natură, în vederea optimizării bunăstării generale, cu condiţia ca acestor forţe sâ le fie asigurat un joc liber. Astfel el respinge măsurile dirijiste în economie: „Indivizii nu cred decât câ îşi urmăresc propriile interese, în realitate însă în mod indirect bunăstarea generala a economiei naţionale cunoaşte cea mai buna stimulare. Individul este ghidat în acest caz de o mână invizibilă pentru a atinge un ţel, pe care în nici un caz nu 1-a intenţionat." Fundamentul bunăstării constă din *muncă,* de pe urma căreia rezulta şi valoarea produselor. Baza productivităţii este constituită de fluxul de schimburi practicate de oameni şi *diviziunea muncii.*

în dezvoltarea filozofiei morale a Iluminismului englez le revine o însemnătate lui **SHAFTESBURY** şi **HUTCHESON**, care au lansat conceptul de *„moral sense"* ca reprezentând un sentiment de aprobare sau reprobare nemijlocita a binelui, respectiv a râului.

---

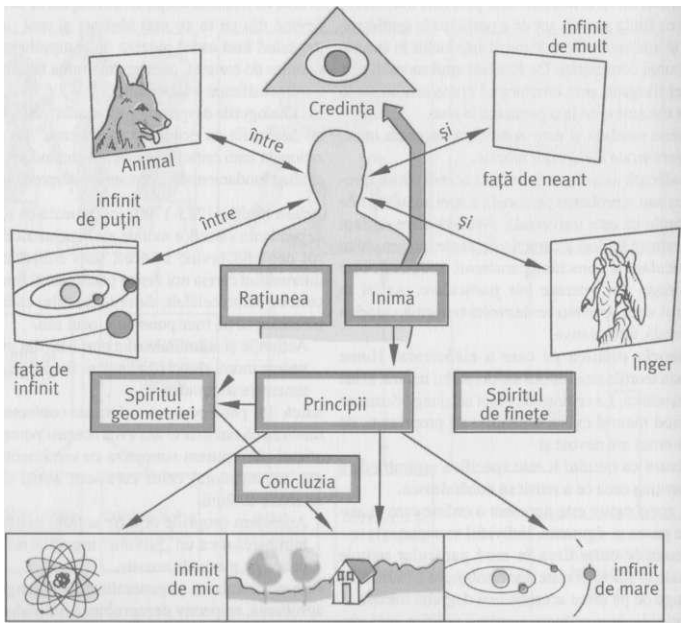


A Pascal: „Pensées"

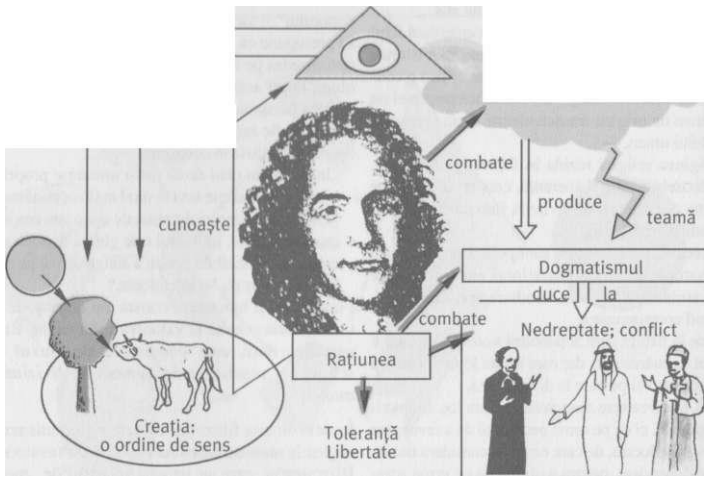


B Religie și rațiune la Voltaire

Ca matematician şi fizician genial, **Biaise Pascal** (1623-1662) este puternic influenţat de raţionalismul lui **DESCARTES**. După experienţa convertirii sale (1654), care 1-a marcat puternic şi despre care relatează în „Mémorial", îşi dedică viaţa *credinţei:* „Dumnezeul lui Avraam, Dumnezeul lui Isac, Dumnezeul lui Iacov, dar nu există un Dumnezeu al filozofilor şi cărturarilor." Abstracţia carteziană este abandonată în favoarea existenţei religioase individuale. **PASCAL** se angajează în favoarea *jansenismului,* un curent catolic puternic marcat de teoria graţiei divine.

Opera pe care intenţiona să o scrie, o apologie a creştinătăţii, a fost păstrată în mod fragmentar sub titlul de,*Pensées?'* („Gânduri"). Aici **PASCAL** trasează imaginea omului, aflat între infinităţi, între marele infinit şi micul infinit. întrucât însă domeniul raţiunii nu se extinde decât asupra finitului, **inima** (fr. coeur) devine instanţa efectivă de cunoaştere: „Cunoaştem adevărul nu doar prin intermediul raţiunii, ci şi al inimii, de abia în acest mod ajungem să cunoaştem principiile primare." Asemenea *principii* primare (certitudinea lumii exterioare; spaţiul; timpul etc.) nu pot fi confirmate de către raţiune decât retrospectiv. Spiritul care se orientează după inimă este spiritul de finețe **(„esprit de finesse"),** cel care se orientează după raţiune este cel al geometriei. Ambele tipuri se cere să acţioneze conjugat, câci matematicianul este dependent de definiţii şi principii, spiritul de argumentele raţionale. Actul de excelenţă al raţiunii este deci limitarea de sine. Inima trebuie să decidă şi cu privire la deciziile majore, acelea în favoarea sau împotriva **credinţei.** Expresia lui **PASCAL** este pariul: în cadrul deciziei dacă Dumnezeu există sau nu, atunci când mizează pe Dumnezeu, omul pune în joc finitul (existenţa sa futilă) pentru a dobândi infinitul (salvarea sa eterna). O dată făcută această alegere decisivă, omul nu va mai face altceva decât să îşi întemeieze viaţa cu supuşenie întru Dumnezeu. Aceasta este după Pascal calea de ieşire din mizeria existenţei; omul este o **fiinţă intermediara** nefericită: fiind datorita spiritului său aproape un înger, datoritâ josniciei sale aproape un animal. „Omul este o trestie; dar este o trestie gânditoare."



Prin publicaţiile sale, **Voltaire** (pe numele său adevărat **FRANÇOIS MARIE AROUET; 1694-1778)** este reprezentantul cel mai de seamă al Iluminismului francez. Opera sa cuprinde satire, romane, drame, scrieri istorice şi, îndeosebi, epistole. Prin *angajamentul* său *editorial* şi *politic* (sejur la **FRÉDÉRIC CEL MARE**) conferă patrimoniului ideatic al Iluminismului o eficienţă considerabilă.

Din punct de vedere filozofic preia, precum numeroşi dintre contemporanii săi, îndeosebi elemente ale vieţii spirituale engleze. „Lettres anglaises" (Epistolele engleze) elogiază caracterul progresist al politicii şi filozofiei engleze. Gândirea lui **VOLTAIRE** se orientează în mod pronunţat dupa cea a lui **LOCKE** (p. **119** şi urm.) şi, îndeosebi dupa **NEWTON.** Alaturându-li-se, **VOLTAIRE** se angajează în lupta împotriva **dogmatismului** şi în favoarea libertăţii omului. Apelând la modelele sale engleze, de orientare empirica, el combate *prejudecăţile,* îndeosebi cele ale filozofiei raţionaliste.
Aceasta orientare critica *împotriva metafizicii* în ansamblul sau este sintetizata de către **VOLTAIRE:** „La sfârşitul câte unui capitol ce tratează metafizica ar trebui în majoritatea cazurilor să scriem doua litere...: N. L., non liquet, nu este clar."

Deosebit de sever atacă **VOLTAIRE** *dogmatismul* **religiilor:** Aici vede producându-se germenii intoleranţei, ai privării de libertate, persecuţiei şi inechităţii. Proferează sloganul: „Ecrasez l'infâme" (Striviţi infama [şi anume, biserica]).
**VOLTAIRE** consideră religiile istorice a fi în mare parte *superstiţii.* Se cere să fie clarificate în favoarea unei religii raţionale, care să promoveze morala. Faptul că Dumnezeu există rezultă de pe urma Creaţiei, dar atributele acestuia (= conţinuturile dogmelor religioase) se menţin irecognoscibile. **VOLTAIRE** se apropie de o poziţie *deistă.* în conformitate cu aceasta reprezentare iluministă tipică, Dumnezeu este creatorul ordinii naturale, dar apoi nu mai intervine în această ordine. „Dacă Dumnezeu nu ar exista, ar trebui inventat, dar întreaga natură ne sugerează faptul că el există."

„Ca operă, **Enciclopedia** a reprezentat ceea ce a reprezentat **VOLTAIRE** ca personalitate." **(R.-R. WUTHENOW)** Urmând modelul dicţionarului alcătuit de către P. **BAYLE (1647-1706),** critic al metafizicii şi religiei, Enciclopedia devine una dintre cele mai importante arme publicistice ale Iluminismului. Pentru aceasta operă monumentală, publicată între **1751-1780** în **28** de volume, au fost atrase spre colaborare numeroase spirite dintre cele mai prestigioase ale timpului: **-DENIS DIDEROT (1713-1784):** un filozof eclectic, care s-a transformat din teist în panteist. Ca editor şi autor reprezintă una dintre forţele motrice ale Enciclopediei. **- JEAN LE ROND D'ALEMBERT (1717-1783),** al cărui cuvânt introductiv la Enciclopedie a conferit celebritate acestui proiect. Ca filozof este considerat ca unul dintre precursorii *pozitivismului.* **-PAUL (BARON) D'HOLBACH (1723-1789),** care ca ateist a reprezentat un *senzualism* determinist.

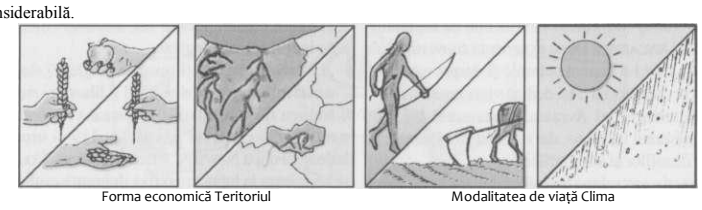

Forma economică Teritoriul — Modalitatea de viaţă Clima

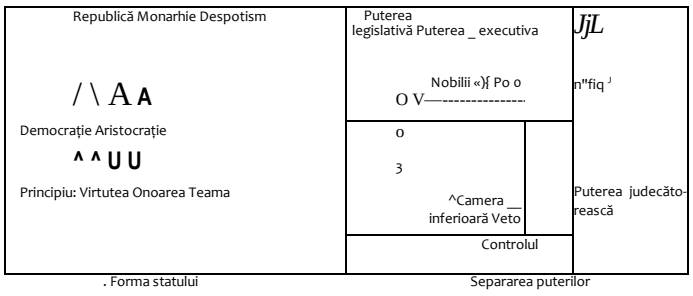


. Forma statului — Separarea puterilor

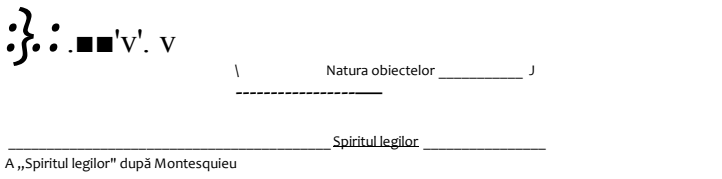


A „Spiritul legilor" după Montesquieu

| Declinul | Ascensiunea | Epoca | Limba | Tradiţia |
|---|---|---|---|---|
| | | Oamenii | Prozaic | Istoria |
| | | Eroii | Poetic | Legendele |
| | | Divinităţile Zeii | Intuitiv | Mituri |

B Vico: „Eterna istorie ideală"

**Iluminismul francez II/Montesquieu; Vico 131**

**Charles de Montesquieu (1689-1755)** a dobândit o influenţă îndeosebi datorita transpunerii ideaticii iluministe în ordinea socială şi în fundamentul acesteia, **dreptul.** „Scrisorile persane" **(1721)** ale lui **MONTESQUIEU** condamna public situaţia din patria sa, Franţa. Precum **VOLTAIRE**, consideră câ societatea engleză este exemplară.

Opera sa principală „De l'esprit des lois" (Despre spiritul legilor; **1748)** se orientează după modele engleze, îndeosebi după **LOCKE.** Punctul de pornire îl constituie comparaţia dintre condiţiile care se află la baza unei societăţi şi aparatul juridic al acesteia. **MONTESQUIEU** porneşte de la *ideea dreptului natural.* De aici rezulta faptul că dreptul pozitiv nu poate fi utilizat arbitrar pentru îngrădirea unei stări de natură belicoasa (în contradicţie cu **HOBBES,** p. **117).** Mai degrabă exista puncte de reper naturale, denumite de către **MONTESQUIEU** ca fiind **natura lucrurilor.** De aici rezultă **spiritul legilor:** „Diferiţi factori îl determina pe om... de unde se formează un spirit universal." Aceşti **factori** reprezintă daturile naturale:
- *Teritoriul* are influenţă asupra constituţiei: un teritoriu geografic mare tinde spre o constituţie monarhica, unul mai mic fiind mai uşor de câştigat pentru o constituţie republicană.
- *Clima* conduce, printre altele, la o mai mare constanţă a ordinii existente în zonele calde.
- La acestea se adaugă factori sociali şi istorici, precum *religia, moravurile, istoria, forma economică* şi îndeosebi *maximele* guvernării.
Toţi factorii exista la rândul lor cu o pondere diferită pentru fiecare dintre stările juridice respective.
**MONTESQUIEU** distinge trei **forme statale,** fiecare situându-se sub auspiciile unui anumit principiu:
- *despotismul,* al cărui principiu este teama.
- *monarhia,* care se bazează pe onoare. -*republica,* fie ca democraţie, fie ca aristocraţie;
aceasta este constituită pe baza virtuţii. O formă statală este bună atunci când este ponderată, câci doar în acest caz garantează libertatea. Tot libertăţii îi serveşte o limitare a puterii prin putere, **separarea puterilor** în:
- *puterea legislativă:* menită să controleze executivul, compusă din două camere, o camera superioară cu rol de control (fr. corps des nobles) şi o cameră inferioară a legiuitorilor.
- *puterea executivă,* care deţine drept de veto faţa de legislativ.
- *puterea judecătorească,* care trebuie să fie strict delimitată de executiv.

în Italia, **Giambattista Vico (1668-1744)** întreprinde o încercare de amploare, şi anume aceea de a transforma **istoria** într-un domeniu autentic al cunoaşterii omeneşti.
în opera sa majoră„Principi di una scienza nuova" (Principii ale unei noi ştiinţe cu privire la natura comunitara a popoarelor) porneşte de la teza „verum et factum reciprocantur": Cunoaşterea înseamnă câ ştim cum a fost *creat* un obiect. Astfel deţinem o cunoaştere privilegiată a acelor obiecte pe care le-am creat noi înşine (adevărul ca „stare de fapt"). De aici **VLCO** deduce faptul ca domeniul de activitate al spiritului uman este cultura.
Cunoaşterea este posibila în matematica, ale cârei concepte depind de om. Rezultatele fizicii nu sunt decât probabile. **VICO** urmăreşte astfel să descopere legile generale existente în istorie: Ţelul îl constituie **„storia ideal' eterna",** eterna istorie ideala, în acest demers se loveşte de **spiritul comunitar** Citai, senso commune): Independent unele de altele, toate popoarele cad de acord asupra ideilor esenţiale. Acest fapt indică cu privire la o predispoziţie a spiritului uman care îşi are originea în Providenţa. Structura istoriei ne furnizează astfel o perspectivă asupra structurii caracteristice naturii umane. Materialul lui Vico este îndeosebi *limba* şi felul în care aceasta a fost transmisa. *Etimologia* (istoria cuvintelor) şi imensul rezervor de *mituri* şi *poezie* sunt mărturii ale dezvoltării istorice.
Aceasta se petrece în nişte **stadii** prestabilite: „Caracterul popoarelor este iniţial aspru, apoi sever, ulterior blând, apoi rafinat, în cele din urmă, amoral." **Ascensiunea** (corso) popoarelor înregistrează trei trepte:
- Epoca *zeilor.* întreaga putere se află în mâna zeilor şi a religiei; oamenii sunt necizelaţi, iar vorbirea lor este intuitivă (de ex., hieroglifele).
- Epoca *eroilor,* moravurile severe ale „fiilor zeilor" domnesc peste oameni, a căror limba se dezvolta înspre poezie.
- Epoca *omului:* ajuns la plenitudinea conştiinţei de sine, oamenii se distanţează de cultul zeilor şi al eroilor; ei se bazează pe propriile lor abilităţi, care sunt susţinute printr-un limbaj prozaic.
în cele din urmă, societatea se pierde în lux, iar **declinul (***ricorso*) acesteia duce la decădere. Apoi se instituie din nou acel *corso.* Astfel, după declinul Imperiului Roman, o data cu venirea barbarilor se instaureaza ascensiunea, care trecând prin teocraţie ajunge la epoca eroica a senioriilor latifundiare medievale şi în cele din urmă la cultura renascentista.

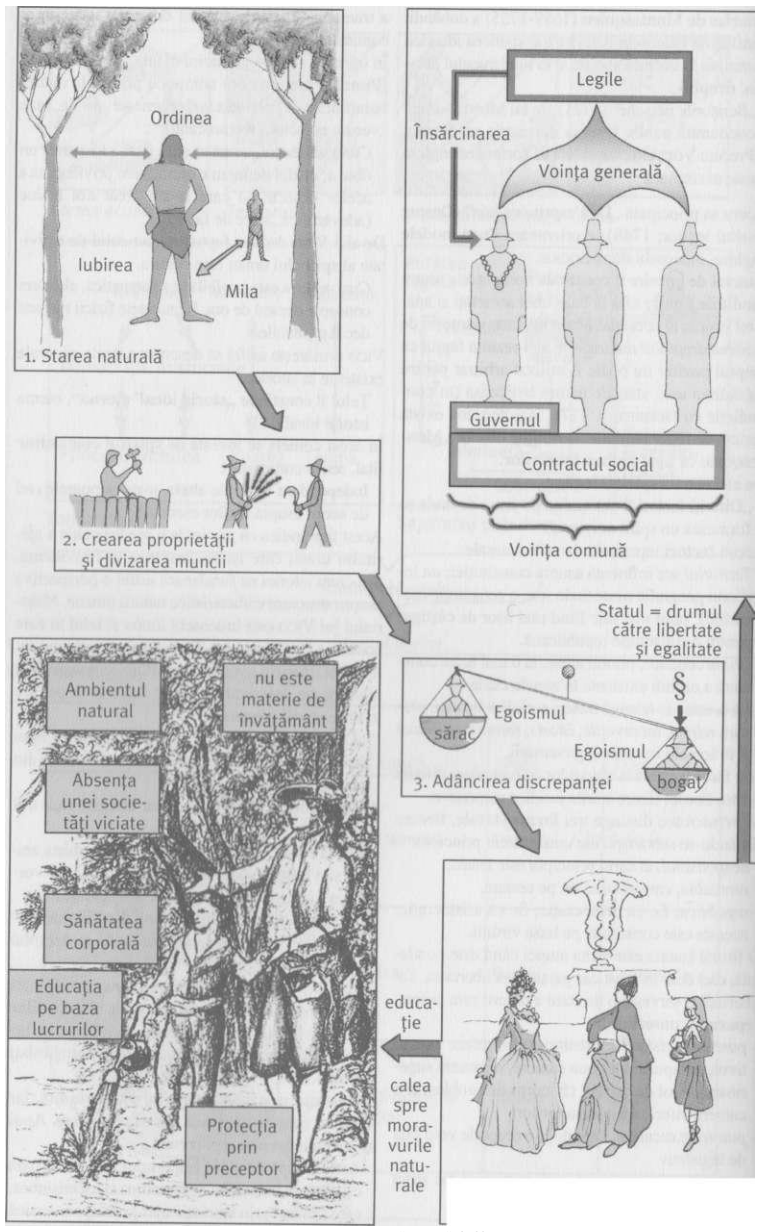


4. Societatea contemporană privată de libertate
Teoria lui Rousseau cu privire la vicierea culturii și antidoturile acesteia

**Jean Jacques Rousseau** (1712-1778) ocupă în Iluminism o poziţie de tranziţie: pe de o parte acutizează strigătul după libertate, pe de altă parte este deja un precursor al protestului romantic îndreptat împotriva Iluminismului. **ROUSSEAU** avansează ipoteza că omul are o **stare naturală liberă.** în această stare omul trăieşte ca un pronunţat individualist, complet în **ordinea** naturală. Omul se poate baza în întregime pe propriul său *sentiment.* în contradicţie cu această stare de fapt, reflecţia reprezintă o sursă de râu social şi de dezbinare a omului cu sine însuşi. Astfel, pare că „starea de reflectare este împotriva naturii şi că omul care meditează este un animal degenerat." **ROUSSEAU** consideră *că. iubirea de sine* (fr. amour de soi) este fundamentală, fiind sursa care genereaza toate sentimentele, îndeosebi compasiunea. De pe urma raporturilor naturale se dezvoltă ordinea socială primitiva, care însă nu lezează *egalitatea* şi *libertatea* originare.

O dată cu dezvoltarea **culturii** (limbă, ştiinţa, arta) şi a formelor sociale, egalitatea naturală se atenuează. Iubirea de sine, care iniţial este un element benefic, se transformă în *egoism* (amour propre). O turnură importantă în acest sens o reprezintă introducerea diviziunii muncii şi a proprietăţii private, întrucât raporturile de proprietate îi impulsionează pe oameni înspre lupta concurenţială. Cultura îl înlănţuie pe om, frind în acest demers sprijinită de *jurisprudenţă,* „care celui slab îi aplică noi lanţuri, iar celui bogat îi furnizează putere în plus." *Raţiunea* şi *ştiinţa* slăbesc simţul natural pentru moravuri. *Luxul* îi face pe oameni slabi, manierele îi fac ipocriţi.

în contradicţie cu toate acestea, **ROUSSEAU** plasează idealul său cu privire la libertate. O cale este **idealul** său **educaţional.**

în „Emile" (1762) prezintă un exemplu al pedagogiei sale:

aceasta este în primul rând menită să împiedice faptul ca elevul să ajungă sub influenţa negativă a societăţii.

Ţelul lui **ROUSSEAU** în schimb este să formeze inima, calea înspre acesta fiind în linii mari o *„educaţie negativă".* Educatorul nu trebuie să practice îndoctrinarea, aşa cum reproşează **ROUSSEAU** educaţiei contemporane cu el. Copilul se cere să înveţe de pe urma experienţelor proprii. Educaţia trebuie în aceste condiţii să se adapteze la dezvoltarea copilului. De aceea în prima perioadă trebuie să-şi dobândească independenţa şi să-şi tragă învăţăturile de pe urma lucrurilor în sine. O datâ cu trecerea la vârsta tinereţii, elevul trebuie să fie educat în artă, literatură şi religie, ţinându-se seama de necesităţile sale cu privire la viaţa socială. Preceptorului îi revine obligaţia să se îngrijească de crearea unui mediu

sănătos, în care copilul este necesar să se dezvolte în egală măsură şi din punct de vedere fizic, însuşirea unui meşteşug ţine de asemenea de începutul unei vieţi simple şi fericite ca şi lectura primei cărţi: „Robinson Crusoe" a lui **DEFOE.**

Cea de-a doua cale a lui **ROUSSEAU** de restabilire a libertăţii este **filozofia** sa **socială** şi **politică.** Fundamentală este ideea contractului social („Contractul social", 1762), prin care membrii unei comunităţi se subordonează: „JFiecare dintre noi subordonează comunităţii propria sa persoana şi tot ce îi aparţine, sub conducerea suprema a voinţei generale." Prin subordonarea fiecăruia voinţei generale, acelei **volonté générale,** îşi garantează în acest fel libertatea sa proprie şi egalitatea tuturor. Căci în voinţa generală este totodată inclusa şi voinţa sa proprie. El nu face altceva decât să se subordoneze *propriei* sale legi. Abandonarea libertăţii naturale permite constituirea libertăţii civile, în mod asemănător se petrec lucrurile cu transmiterea *proprietăţii:*

Cedarea (fictivă) către comunitate de abia ajunge să asigure proprietatea legală. Proprietarii devin „administratori ai bunurilor reale." De pe urma contractului social se naşte **suveranitatea poporului.** *Legile* nu devin legi valabile decât cu condiţia să fi fost promulgate în concordanţă cu voinţa generală. în caz contrar, ele nu sunt decât nişte decizii individuale. De altfel, trebuie evidenţiate şi acele cazuri în care o voinţă particulară ajunge să se impună. Nici măcar o diferenţă faţă de *volonté de tous* (suma voinţelor individuale) nu modifică nimic din validitatea acelei volonté générale ca instanţa orientativă supremă. Voinţa populară se exprimă prin *legi,* iar acestea la rândul lor trebuie să fie puse în aplicare de către *puterea executivă.* „Este lesne de recunoscut că nu trebuie făcute cercetări amănunţite pentru a afla cui îi revine puterea legiuitoare - căci aceasta constă din actele voinţei generale -

nici dacă şeful guvernului se situează deasupra legilor - căci acesta este un membru al statului - nici dacă legea poate fi injusta - căci nimeni nu este nedrept cu sine însuşi - nici cum poţi fi totodată liber, şi cu toate acestea supus legilor - căci acestea nu reprezintă altceva decât nişte registre ale deciziilor noastre de voinţă." **ROUSSEAU** îşi concepe idealul statal sub forma unor **democraţii** mici, în care o adunare populara poate fi creată fârâ dificultate. Cetăţenii trebuie să respecte nişte moravuri simple, fiind pe cât posibil egali în faţa legii şi după avuţie. Este, de asemenea, necesară o religie de stat comună: puţinele dogme pozitive ale acesteia includ, printre altele, consfinţirea contractului social şi legile.

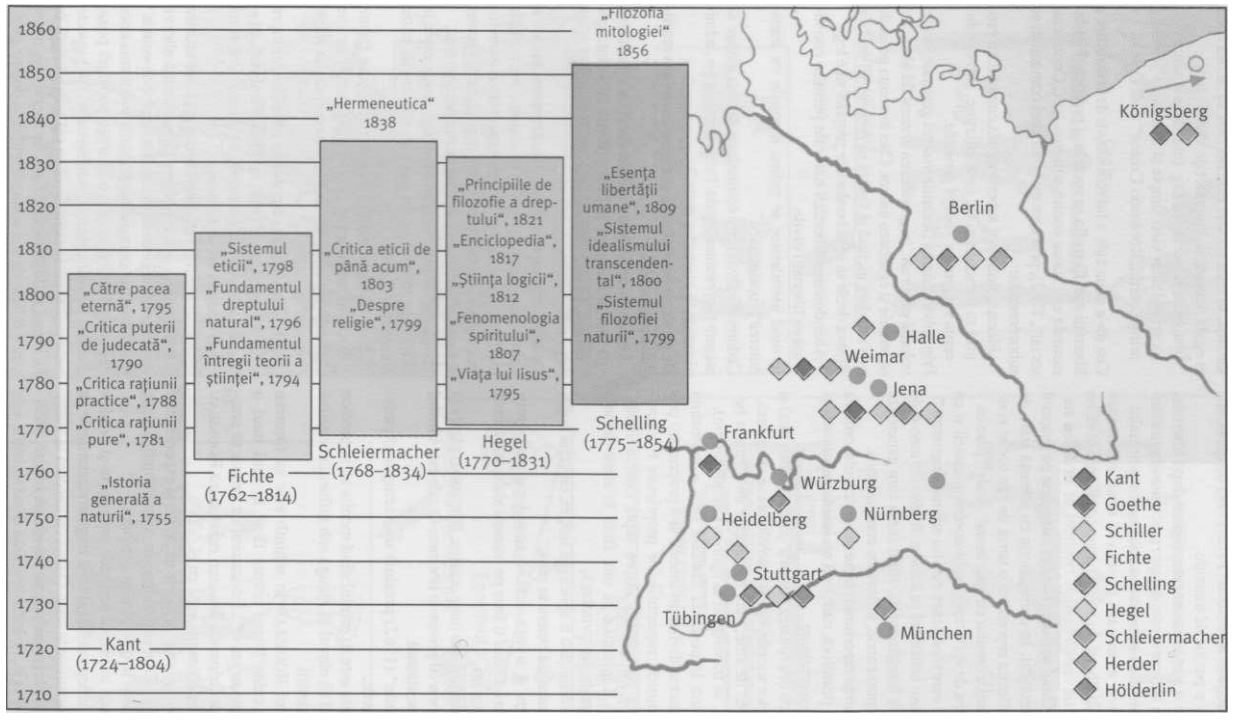
1860
1850
1840
1830
1820
1810
1800
1790
1780
1770
1760
1750
1740
1730
1720
1710
„Către pacea eternă", 1795
„Critica puterii de judecată", 1790
„Critica rațiunii practice", 1788
„Critica rațiunii pure", 1781
„Istoria generală a naturii", 1755
Kant (1724–1804)
„Sistemul eticii", 1798
„Fundamentul dreptului natural", 1796
„Fundamentul întregii teorii a științei", 1794
Fichte (1762–1814)
„Hermeneutica" 1838
„Critica eticii de până acum", 1803
„Despre religie", 1799
Schleiermacher (1768–1834)
„Principiile de filozofie a dreptului", 1821
„Enciclopedia", 1817
„Știința logicii", 1812
„Fenomenologia spiritului", 1807
„Viața lui Iisus", 1795
Hegel (1770–1831)
„Filozofia mitologiei" 1856
„Esența libertății umane", 1809
„Sistemul idealismului transcendental", 1800
„Sistemul filozofiei naturii", 1799
Schelling (1775–1854)
Königsberg
Berlin
Halle
Weimar
Jena
Frankfurt
Würzburg
Heidelberg
Nürnberg
Stuttgart
Tübingen
München
Kant
Goethe
Schiller
Fichte
Schelling
Hegel
Schleiermacher
Herder
Hölderlin

**Contextul istoric** al **idealismului german** îl constituie pregătirea, desfăşurarea şi consecinţele *Revoluţiei Franceze* în accepţia cea mai largă a termenului; domnia lui **NAPOLEON** şi războaiele coaliţiei, ocupaţia franceză şi războaiele de eliberare; *Congresul de la Viena* şi urmările acestuia. Ideile de raţionalitate şi libertate, specifice *Iluminismului,* par iniţial să se adevereasca în cursul revoluţiei. Acest fapt le asigură iniţial aclamarea din partea unei ample majorităţi a intelectualităţii. Starea de spirit se modifică în mare măsură atunci când revoluţia se transformă în teroare. Conjunctura istorică respectivă contribuie la emergenţa *conştiinţei naţionale* germane (de ex. „Cuvântări către naţiunea germană" ale lui **FICHTE** din anul 1806). Acest sentiment naţional este în Germania puternic orientat după *cultură:* Prin clasicismul de la Weimar şi prin romantism literatura cunoaşte o perioadă de înflorire. Reforma educaţională întreprinsă de **WILHELM VON HUMBOLDT** şi fondarea Universităţii de la Berlin, reformele politice realizate acolo de **STEIN** şi **HARDENBERG** (de ex., emanciparea ţăranilor 1807), transformă Prusia într-un stat modem. O teză importantă a Congresului de la Viena este *Restauraţia* (revenirea la starea din 1792). Ideile liberale sunt îngrădite. „Deciziile de la Karlsbad" statuează urmărirea „demagogilor".

**IMMANUEL KANT (1724-1804)** creează premisele idealismului german. Nucleul operei sale îl formează cele trei **„Critici".** Pe lângă acestea, a lâsat posterităţii o serie întreagă de scrieri pe alte teme: printre altele, referitor la Iluminism, la pedagogie şi o cărticica „Despre pacea eternă". Operele *precritice* se află încă sub influenţa „filozofiei academice" a timpului său (de ex., **LEIBNIZ, WOLFF**). Scrierea sa „Istoria generală a naturii şi teoria cerului" **(1755)** reprezintă tentativa de a alcătui o cosmologie fundamentată pe mecanica newtoniană. **HUME** îl smulge pe **KANT** din „reveria sa dogmatică", iar **ROUSSEAU** îl determina sa trateze raţiunea sub raport critic, întreprinde o critică a „capacităţii raţionale generale, ... în consecinţa decizia cu privire la posibilitatea sau imposibilitatea unei metafizici şi determinarea atât a surselor cât şi a cuprinderii şi limitelor acesteia." Acesta este demersul din „Critica raţiunii pure". îi urmează „Critica raţiunii practice" şi „Critica puterii de judecată".

**JOHANN GOTTLIEB FICHTE (1762-1814)** vede în postulatul lui **KANT** al „lucrului în sine" o discordanţă, pe care intenţionează să o surmonteze. Astfel încearcă să deducă „non-eul", care se opune raţiunii ca obiect al cunoaşterii, ca poziţie a *eului absolut,* mai precis ca rezultând de pe urma acţiunii libere a eului.

**FRIEDRICH WILHELM JOSEPH SCHELLING (1775-1854)** este inspirat iniţial de către **FICHTE,** ca apoi sa se orienteze mai pronunţat înspre elaborarea unei *Filozofii naturale.* întrebarea cu privire la unitatea contrariilor îl duce înspre conceptul *de filozofie a identităţii,* în cadrul căreia absolutul acţionează ca punct de indiferenţă a contrariilor. Acest punct de vedere l-a determinat pe **HEGEL** să lanseze celebra critica: „Cunoaşterea singulară, că în cadrul absolutului toate sunt egale... sau schimbul dintre absolutul sau şi noaptea în care, după cum se obişnuieşte să se spună, toate vacile sunt negre, reprezintă ingenuitatea vidului din cunoaştere." Filozofia târzie a lui **SCHELLING** devine tot mai pronunţat esoterică, orientata tot mai puţin după concept, cât după viziunea intuitiva. **GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL (1770-1831)** studiază la seminarul protestant Stift de la Tübingen în acelaşi timp cu **SCHELLING** şi **HÖLDERLIN.** „Idealismul absolut" pe care îl practică marchează punctul de apogeu şi sfârşitul mişcării. Cunoaşterea de sine a spiritului formează fundamentul pentru imensul *sistem* speculativ al lui **HEGEL**. în cadrul acestuia el ordonează o materie extrem de complexă şi de variată, pe care o extrage din toate domeniile cunoaşterii: artă, religie, drept şi istorie.

Atribuţiile preponderente conferite raţiunii suscita reacţiile critice ale unei serii întregi de gânditori. **JOHANN GEORG HAMANN (1730-1788)** face referiri critice la adresa dependenţei de limba a raţiunii, deci implicit a istoricităţii acesteia. El accentuează semnificaţia percepţiei senzoriale. Ultima sursă a certitudinii aflându-se, în opinia sa, în credinţa. **FRIEDRICH HEINRICH JACOBI (1743-1819)** vede în credinţă accesul nemijlocit la realitate. Nu acţiunea raţiunii conduce la cunoaştere, ci sentimentul şi înţelepciunea, pe care o defineşte ca fiind facultatea de înţelegere suprasenzorială a întregului. **JOHANN GOTTFRIED HERDER (1744-1803)** îl vede pe om ca pe „primul eliberat al Creaţiei". Libertatea şi cosmopolitismul său îi conferă posibilitatea ca pentru început sâ îşi creeze propria sa natura, condiţionând totodată necesitatea de a dobândi *umanitatea* prin educaţie. Omul îşi dobândeşte poziţia privilegiata în primul rând datorita *limbii* de care dispune, care este mediu al formarii conştiinţei sale. în „Ideile cu privire la filozofia istoriei omenirii" tratează evoluţia omului ca o dezvoltare organică înspre umanitate, înţelegând diversele popoare pe baza culturii lor specifice.

Critica rațiupii pure

Introducere
A/B

Teoria elementară

Partea

Estetica

Diviziu
nea

Analitica

Logica

Dialectica

Teoria
metodei I
- Disciplina
- Canonul
-Arhitectura
- Istoria

=1-------- F

Cartea

Concepte

Doctrina puterii Concepte de judecată

Concluzii

Capitolul ! Deducția Deducția '„meta-
i fizică"

transcen-
dentală

Principiile Phaeno- Paralo- Antino- Idealul
menon gismele miile _____

ia Schema- Principiile Phaeno- Paralo- Anfino- Idea tismul

A Structurarea criticii rațiunii pure

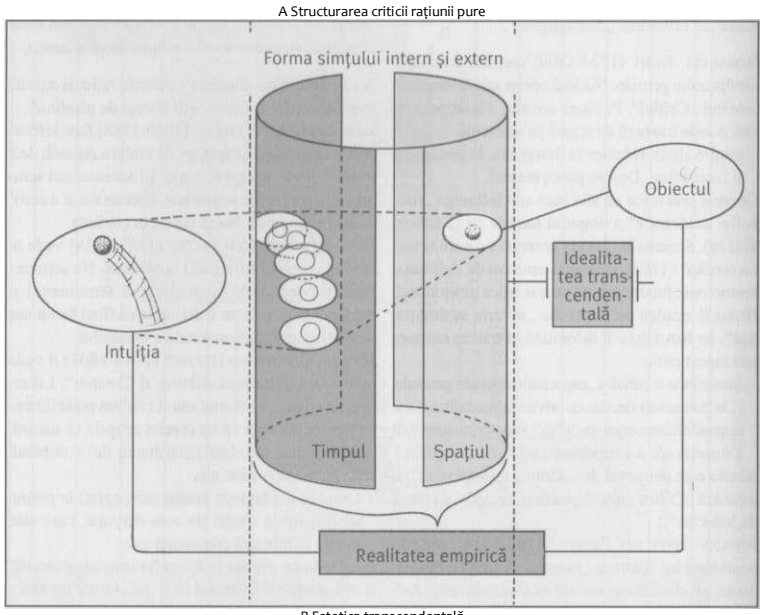


B Estetica transcendentală

**Immanuel Kant** (1724-1804) s-a născut şi a murit la Königsberg. „Critica raţiunii pure" (CRP) a lui **KANT** este considerata ca textul determinant al epocii moderne. Lucrarea a apărut în două ediţii diferite în 1781 resp. 1787 (notate A şi B). De o maniera simplificata **KANT** îşi prezintă teoria în 1783 în „Prolegomene la orice metafizica ulterioara". Aceasta cuprinde o privire critică asupra **capacităţii de cunoaştere** a omului. întrebarea principala este:
„Cum sunt posibile judecăţile sintetice a priori?"
**KANT** caută în acest fel justificarea judecaţilor care nu provin de pe urma experienţei (a posteriori). Asemenea judecăţi nu trebuie să fie nici *analitice.* O judecată analitică nu contribuie la conceptul subiectului, ci doar îl dezvolta: „Un cerc este rotund" este astfel o judecata analitica, căci „a fi rotund" este deja conţinut în cerc. în schimb „7 + 5 = 12" este o judecata sintetică apriori: „12" nu este cuprins nici în „7", nici în „5". Judecăţile sintetice apriorice sunt cuprinse ca principii în toate ştiinţele teoretice. Răspunsul cu privire la posibilitatea unor asemenea judecăţi în metafizică decide cu privire la capacitatea metafizicii de a deveni o ştiinţă. **KANT** vrea să aducă în consonanţă *receptivitatea* senzorialităţii (aceasta fiind cea care receptează) cu *spontaneitatea* intelectului. Experienţa senzoriala, care ar putea dezvolta conceptele, este considerată în raţionalism doar ca o gândire imprecisa. Empirismul în schimb nu face altceva decât să deriveze totul de pe urma experienţei, subestimând capacitatea spontană a intelectului. **KANT** înţelege sâ rezolve acest conflict prin **revoluţia copernicianâ** a metafizicii: Cunoaşterea nu se orientează după obiecte, ci obiectele după cunoaştere, în acest **idealism transcendental, KANT** depăşeşte raţionalismul şi empirismul. Ca etape **KANT** numeşte: „Astfel orice cunoaştere omeneasca începe prin intuiţie, trecând de aici la concepte şi terminând cu idei."
Este ceea ce determina şi alcătuirea „criticii" (fig. A).

Prima parte, **estetica transcendentala,** cercetează aprioricul *intuiţiei*. **KANT** dovedeşte caracterul intuitiv al spaţiului şi timpului; nici unul dintre cele două nu poate face parte din conceptele cunoscute discursiv de către intelect.
**Spaţiul:** fundamentează în mod necesar orice intuiţie, în absenţa desfăşurării în spaţiu, nu ne putem imagina nimic, nici măcar spaţiul însuşi ca sub- împârţit sau ca inexistent. Acesta se află în mod aprioric la baza percepţiei noastre senzoriale. De aici rezulta de asemenea posibilitatea unei *geometrii pure* (apriorice).
**Timpul:** nici acesta nu poate fi eliminat din senzorialitate. în afara lui nu pot fi concepute durata, consecutivitatea etc.
El este forma sensului interior, adicâ în el sunt ordonate reprezentările noastre. Ambele, spaţiul şi timpul, se considera că deţin - o *realitate empirica:* „validitatea obiectiva în raport cu toate obiectele care ar putea fi vreodată supuse simţurilor noastre". -*idealitatea transcendentală:* acestea nu exista ca determinări ale obiectelor în sine, ci ca şi condiţii ale intuiţiei noastre. De aici rezultă *teza idealismului transcendental*, conform căreia „tot ceea ce intuim în spaţiu sau în timp... nu reprezintă altceva decât fenomene, adicâ pure reprezentări".

în **analitica conceptelor KANT** examinează elementele *intelectului,* care sunt date aprioric; le denumeşte **categorii.** Deducerea acestora are loc în două moduri.
Prima deducţie rezultă de pe urma formelor de judecată ale logicii tradiţionale, câci activitatea intelectului este mereu aceea de a judeca (v. p. 138, fig. A). Cea de-a doua, aşa-numita **deducţie transcendentala,** se fundamentează pe „unitatea sintetică a diversităţii în apercepţie". întreaga experienţa este organizata în unitatea unei ordini. Condiţia acestei ordini este categoria: ea plasează diversitatea reprezentărilor date sub o apercepţie. Baza *funcţiei unitare* este mereu faptul că „o gândesc."
Aceasta din urmă este totodată sursa conceptelor, care sunt apriorice şi a căror funcţie consta din interrelaţionare. Dar aceste *concepte* rămân „vide" atât timp cât le lipseşte fundamentul conferit de către intuiţie. *Cunoaşterea* înseamnă în acest sens aplicarea lor asupra *experienţei.* Categoriile sunt deci necesare pentru a ordona experienţele în unitatea subiectului. *Obiectul* experienţei nu poate fi în ultimă instanţa altul decât ceea ce este dispus sub auspiciile acestei ordini. Suma tuturor acestor obiecte este denumită de către **KANT** „natura", al cărei legiuitor este intelectul cu categoriile sale.

în **analitica principiilor** (doctrina puterii de judecată) **KANT** cercetează acele elemente care leagă conceptele de intuiţii. Multiple intuiţii diferite trebuie sâ fie *subsumate* unor concepte generale. Capacitatea în acest sens este numită de către **KANT** *putere de judecată.* Este ceea ce se petrece pentru început în cadrul **schematismului: KANT** ordonează fiecare dintre categorii (de fapt vide) unei scheme care se referă la intuiţie.
Elementul liant între categorii şi intuiţie este *timpul.* Acesta reprezintă atât sensul exterior cât şi cel interior, fundamentând astfel întreaga experienţa.

Formele de . _ judecată

Cantita-tea <

Calitatea i

Relația i

Modali-tatea <

Generale (toți^ sunt P)

Unitate

Afirmative

Inerență - Subzistență Cauzalitate - Dependență Comunitate

(S este P)

1 Posibilitate - imposibilitate Existență - nonexistență Necesitate - contingență!

Realitate

Categorice (S este P)

Problematice

Categoriile (este posibil)

Particulare (câțiva S sunt P)

Pluralitate

Negative (S nu este P)

Negație

Ipotetice (daq]... atunci)

Asertorice (este cu adevărat)

Individuale (ui]_S_este P)

Totalitate

Infinite (S n^i este -P)

Limitare

Disjunctive (sau^.. sau)

Apodictice (estg necesar)

A Ghid de abordare a conceptelor raționale pure

Unitatea sintetică a diversității în apercepție

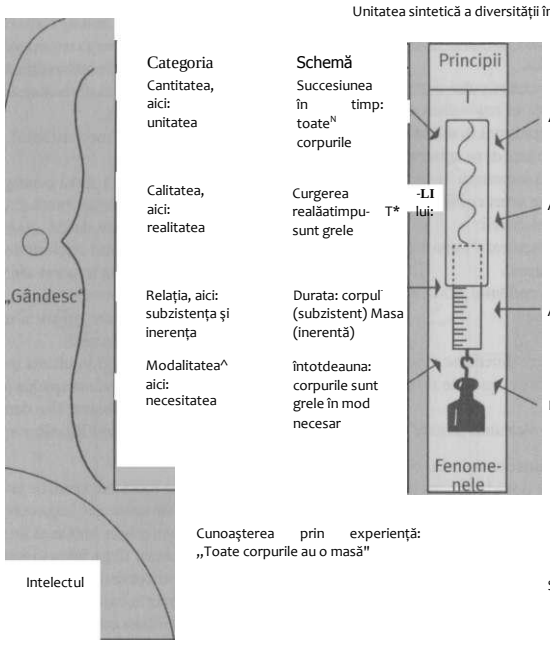

**Schemele** categoriilor individuale sunt:
- cantitatea se fundamentează pe *număr,* deci pe o *succesiune* temporala.
- calitatea consta din gradul de *realizare* a timpului, de la real până la non-real.
-raportul obiectiv al relaţiei constă din *ordinea temporală* (continuitate, succesiune, simultaneitate).
- modalitatea rezultă de pe urma epitomiei temporale:
Dacă un anumit lucru există *cândva,* el este posibil, dacă există într-un moment determinat, este real, dacă există *mereu,* este necesar.

Rezulta de aici **sistemul principiilor.** Principiile indică în ce condiţii este posibilă experienţa, fiind astfel legea supremă a „naturii". Ele cuprind cauzele în sine pentru toate celelalte judecaţi, fiind astfel condiţiile apriorice ale cunoaşterii ştiinţifice. Aceste principii sunt
- *axiomele intuiţiei,* al căror principiu este mărimea extensivă: toate obiectele experienţei noastre trebuie să fie nişte mărimi cantitative în spaţiu şi timp. Ele sunt mereu în formă de agregat, adică de întreg format din părţi.
-*anticipările percepţiei:* toate obiectele unei posibile experienţe trebuie să aibâ o dimensiune intensivă, adică „un grad de influenţă asupra simţurilor".
- *analogiile experienţei:* justifică interdependenţa necesara dintre apariţii în experienţă. De acestea ţin trei principii:
1. Persistenţa *substanţei.* Persistenţa este necesară ca substrat care reprezintă timpul, fiind astfel totodată posibile succesiunea şi simultaneitatea.
2. Succesiunea în timp devine posibila prin substanţa, nefiind însă explicată satisfăcător. Doar prin principiul *cauzalităţii* fenomenele sunt percepute ca necesare.
3. Dacă obiectele sunt simultane în timp, trebuie ca pentru ele este valabil principiul *interacţiunii.*
- *postulatele gândirii empirice in general:*
„1. Ceea ce se acorda cu condiţiile formale ale experienţei (...), este *posibil.*
2. Ceea ce se acordă cu condiţiile materiale ale experienţei (ale senzaţiei), este *real.*
3. Ceea ce este determinat ca fiind în acord cu realul după condiţiile universale ale experienţei, este... *necesar."*
Principiile structurează câmpul unei experienţe obiective posibile: Ca obiecte sau în general ca „natură" nu ne poate apărea decât ceea ce este format după principiile apriorice ale sensibilităţii şi intelectului pur.

Căci doar prin aplicarea acestor principii ne poate fi dat ceva în unitatea sintetică a diversităţii. Lumea experienţei noastre nu este deci o lume a „aparenţei", ci a fenomenului, care este necesar: căci se supune unor *legi,* legile capacităţii noastre de cunoaştere.

în consecinţă, analitica transcendentală conclude cu opoziţia dintre **phaenomenon** şi **noumenon: KANT** a limitat domeniul acţiunii (legitime) a intelectului la lumea apariţiilor (fenomene), le- gându-l de lucruri. Lucrurile în sine (noumena) se menţin incognoscibile. Lumea acestora este „problematică", adică posibila. Ea deţine o funcţie în delimitarea sensibilităţii precum şi a omului însuşi, întrucât categoriile nu îi permit acestuia să cunoască noumena.

în partea a doua a logicii transcendentale, **KANT** cercetează problemele metafizicii, care se referă la *raţiune* în sensul strict al termenului:
**dialectica transcendentala.** Raţiunea este după **KANT** sediul *aparenţei:* Raţiunea are mereu tendinţa de a depăşi în mod dialectic utilizarea empirică a categoriilor, care reprezintă limita cunoaşterii. Această iluzie naturala şi inevitabilă se creează în general de pe urma activităţii raţiunii, care constă din căutarea condiţiei pentru ceva condiţionat şi de a o găsi în ceva necondiţionat. Direcţia în acest sens este data de *concluzie.* în ultima instanţă, raţiunea operează cu *idei,* în care sunt subsumate toate fenomenele şi conceptele.

Partea principala a dialecticii transcendentale consta din descoperirea **„aparenţei** dialectice" a „raţionamentelor sofistice".
Ca idei transcendentale - prin analogie cu filozofia academica a vremurilor sale (p. 115) **KANT** desemnează *sufletul, lumea* şi pe *Dumnezeu:* „în consecinţă, toate ideile transcendentale pot fi reunite în trei clase, dintre care prima conţine... unitatea absoluta a subiectului gânditor, cea de-a doua unitatea absoluta a seriei de condiţii ale fenomenului, iar cea de-a treia unitatea absoluta a condiţiilor tuturor obiectelor." **KANT** întreprinde demersul de a produce dovada faptului ca aceste idei, daca sunt privite ca *obiecte,* conduc la contradicţii. Aceasta dovada o furnizează în capitolele principale cu privire la
- paralogismele (sufletul),
- antinomia (lumea),
- idealul (Dumnezeu) ce ţin de raţiunea pură.

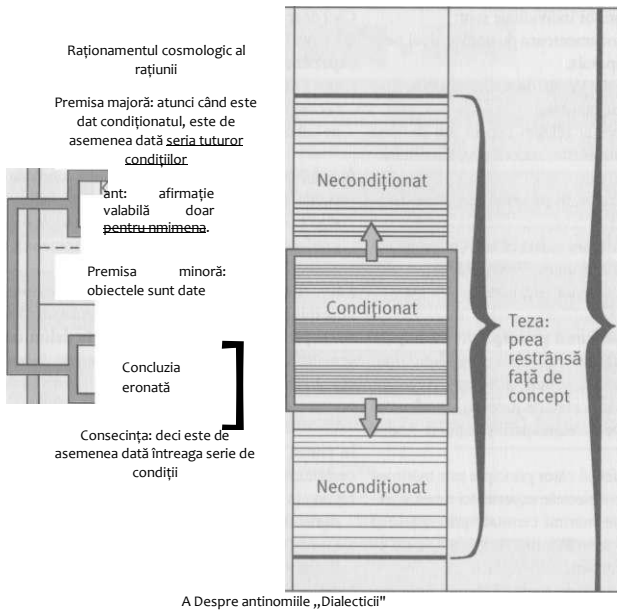


Raționamentul cosmologic al rațiunii

Premisa majoră: atunci când este dat condiționatul, este de asemenea dată seria tuturor condițiilor

Kant: afirmație valabilă doar ~~pentru nmimena~~.

Premisa minoră: obiectele sunt date

Concluzia eronată

Consecința: deci este de asemenea dată întreaga serie de condiții

Antiteza: prea cuprinzătoare față de concept

A Despre antinomiile „Dialecticii"

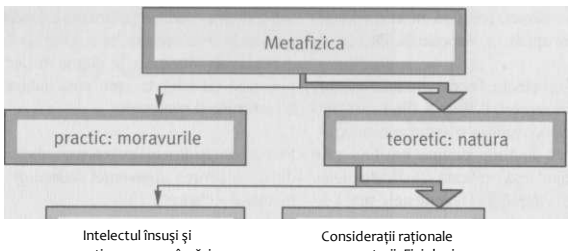


Intelectul însuși și rațiunea însăși: Ontologia/filozofia transcendentală

Considerații raționale asupra naturii: Fiziologia

transcendent r ---- "

imanent

Natura corporală = Fizica rațională

latura gânditoare = Psihologia rațională

Lumea = Cosmologia rațională

Dumnezeu = Teologie rațională

B Despre arhitectonica rațiunii pure

**Paralogismele** (raţionamente eronate) ale psihologiei raţionale se bazează pe o interrelaţionare inadmisibilă dintre *subiect* şi *substanţă*: eul ca subiect fiind astfel în conformitate cu psihologia tradiţionala *substanţa.* în contradicţie cu aceasta, **KANT** distinge între eul apercepţiei (ca subiect) şi aşa-zisa substanţă a conştiinţei (ca obiect): „Unitatea subiectului... este doar unitatea de gândire, prin care ea însăşi nu dă nici un obiect, prin care deci categoria substanţei, ... care presupune intuiţie data, nu este aplicata, astfel încât acest subiect nu poate în nici un caz fi cunoscut." Din acest motiv nu există cunoaşterea sufletului ca substanţă *simplă, imortală* şi *imaterială.*

**Antinomiile** sunt contradicţii. Ele sunt create de pe urma dovezilor aparente, pe care raţiunea le poate avansa în favoarea a două teze contradictorii cu privire la *lume.* **KANT** juxtapune patru teze (cu demonstraţii) unui număr de patru antiteze (cu demonstraţii):

1. Lumea are *şi* nu are un început în spaţiu şi timp.
2. Fiecare lucru din lume este constituit din părţi simple *şi* nu este alcătuit din nimic simplu.
3. Pe lângă cauzalitate există şi libertate *şi* totul se petrece în conformitate cu legile naturale.
4. Există *şi* nu exista ca parte sau cauză a lumii o fiinţă necesară.

Cheia pentru **soluţionarea** acestor teze antinomice este găsită de **KANT** în confruntarea acestora cu cunoaşterea experimentala. în cazul primei antinomii, de ex., rezultă: „Lumea nu are nici un început, astfel încât este prea *mare* pentru conceptul vostru, căci acesta... nu poate nicicând atinge întreaga eternitate deja consumată... Presupunând că ar avea un început, în acest caz este... prea *mică* pentru conceptul vostru raţional." După idealismul transcendental, nu ne sunt date decât *percepţiile* şi progresia acestora. Acest fapt ignorâ *argumentul* tuturor raţionamentelor raţionale: „Atunci când este dat condiţionatul, este implicit datâ şi întreaga serie de condiţii: obiectele simţurilor ne sunt date ca fiind condiţionate, prin urmare ş.a.m.d."

Principiul major se referâ la lucrurile în sine, principiul minor la lucrurile empirice: din acest motiv, ambele pârţi contradictorii sunt subordonate aceluiaşi raţionament eronat, care constă din combinarea lor. Ideile cosmologice nu trebuie folosite **constitutiv,** ci **regulator.** Ele nu creează noi concepte ale obiectelor, ci le ordonează ca unităţi.

Această utilizare a raţiunii, care abordează generalul ca *ipotetic,* „se reduce deci la unitatea sistematică a cunoaşterii raţionale, dar aceasta reprezintă piatra de încercare a adevărului... [Aceasta este] ca idee pura doar unitatea proiectată."

în ultimul capitol al dialecticii, **KANT** tratează **idealul** raţiunii pure, adică Dumnezeu. în centrul expunerii se alia trei *dovezi cu privire la Dumnezeu:*

- cea *ontologică,* provenind din ideea de Dumnezeu,
- cea *cosmologică,* provenind din necesitatea unei fiinţe supreme pentru a explica orice existenţă,
- cea *fizico-teologică,* rezultând de pe urma finalităţii lumii raportata la creatorul sau.

Refutaţia întreprinsa de **KANT** se fundamentează pe demonstraţia faptului ca toate trei confunda obiectele numenale şi fenomenale şi ca nicicând nu s-ar putea întemeia pe experienţa. Fiinţa suprema este la fel de indemonstrabila precum este de irefutabila, „fiind cu toate acestea un ideal imaculat, un concept, care include şi încununează Întreaga cunoaştere omeneasca."

Partea a doua, mai scurta, a lucrării expune **teoria transcendentala a metodei.** Aceasta reprezintă „determinarea condiţiilor formale ale unui sistem complet al raţiunii pure". Astfel **disciplina** expune ca fapt relevant din „doctrina negativă preventiva" care sunt posibilităţile de a aplica incorect raţiunea. **KANT** critica

- metoda *matematică,* care în filozofie conduce la dogmatism atunci când se întemeiază pe dovezi aparente;
- utilizarea *polemică* a raţiunii, care reacţionează la nişte teze dogmatice cu contrate/e; raţiunii ii revine mai degrabă obligaţia de a examina fara prejudecăţi şi în mod critic;
- *scepticismul,* inadecvat ca metoda generala a filozofiei;
- în cele din urmă *ipotezele* şi *demonstraţiile* In filozofie; primele nu sunt permise decât ca „arme de război"; demonstraţiile trebuie sa Iii- valabile di rect şi prin recurs asupra experienţei posibile.

**Canonul** indica în mod pozitiv ceea ce raţiunea pură trebuie sâ realizeze. întrucât aceasta nu funda mentează speculativ certitudini, valoarea sa consta din utilizarea *practică.* Pentru a justifica acest fapt sunt necesare trei *postulate'.*

- liberul arbitru,
- nemurirea sufletului,
- existenţa lui Dumnezeu.

în cele din urma cunoaşterea speculativa nu poate constitui intenţia raţionalităţii. Sensul acesteia este susţinerea credinţei *morale.* „Am fost nevoit sa suprim cunoaşterea pentru a face loc credinţei."

**Arhitectonica** schiţează sistemul filozofiei (fig. B). Consideraţiile de **„Istorie** a raţiunii pure" încheie metodologia, şi implicit întreaga lucrare.

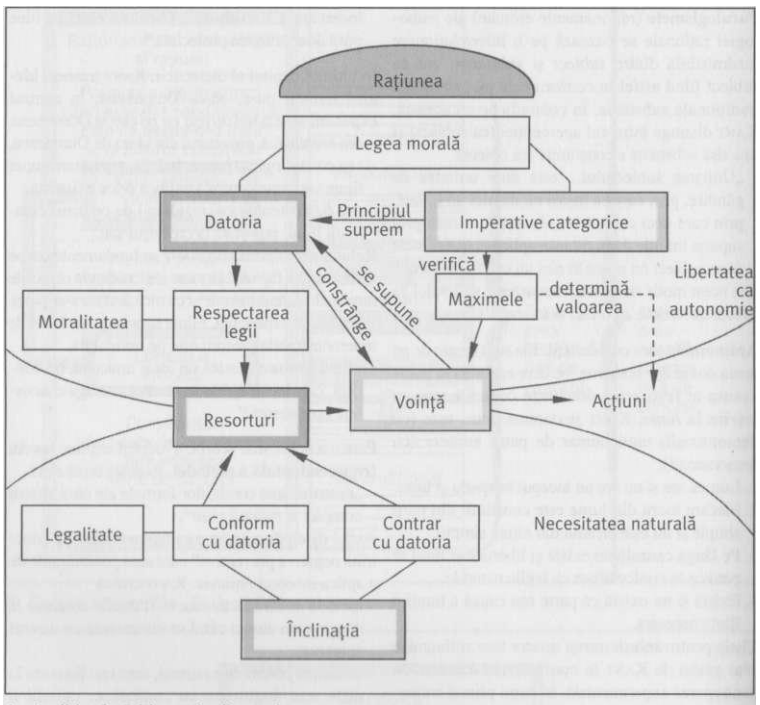


A Analitica în Critica rațiunii practice

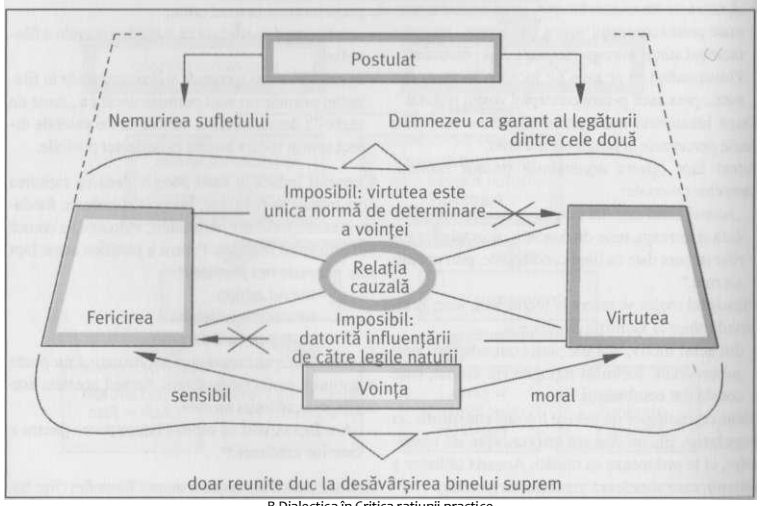


B Dialectica în Critica rațiunii practice

Filozofia practică a lui **KANT** se regăseşte îndeosebi în „Fundamentele metafizicii moravurilor" (1785) şi în „Critica raţiunii practice" (CRp) (1788).

„Analitica" Criticii raţiunii practice tratează rolul predominant al naturii **voinţei** ca etalon valoric al unei acţiuni. în conformitate cu aceasta, nimic altceva decât o *bună voinţă* nu poate fi desemnat ca bine la modul absolut.

Valoarea unei acţiuni nu se măsoară în funcţie de *scopul* intenţionat. Scopul unei acţiuni se află în domeniul necesităţii naturale. Acţiunile sunt subordonate unor contingenţe empirice şi după **KANT** nu pot fi considerate ca fiind libere. Rezultă faptul câ doar determinarea voinţei în conformitate cu raţiunea poate constitui calitatea morala a unei acţiuni. **Datoria** îl eliberează pe om de determinarea prin contingenţele empirice fortuite. Datoria înlocuieşte necesitatea naturală „prin necesitatea unei acţiuni executate cu respectarea legii [morale]". Datoria obligă voinţa şi acţiunile omului sâ respecte legile morale care rezulta din raţiune. în acest cadru, una dintre acţiunile determinate de înclinaţii poate în mod accidental sâ coincidă cu prescripţiile datoriei: Această acţiune „conforma cu datoria" este numită de către **KANT** *legalitate,* spre deosebire de *moralitate,* care presupune o acţiune „din" datorie. *Obligaţia* se prezintă sub forma unor imperative. **KANT** distinge între cele *ipotetice* şi cele *categorice.* Cele dintâi nu sunt valabile decât cu condiţia unui scop vizat, exprimând astfel o obligaţie condiţională. **Imperativul categoric** în schimb pune în valoare legea din punct de vedere formal şi absolut. Formularea cea mai generală este: „Acţionează în aşa fel încât maxima acţiunii tale sâ poatâ fi în orice moment considerata ca principiu al unei legislaţii universale." *Maximele* sunt principii subiective. în calitatea lor de cauze determinante ale voinţei acestea reprezintă valoarea acesteia din urmâ şi prin urmare valoarea acţiunii. *Bune* din punct de vedere moral nu sunt decât atunci când satisfac criteriul formal al imperativului categoric. Trebuie sâ fie astfel constituite încât sa poatâ fi valabile pentru toate fiinţele raţionale. De ex., maxima conform câreia ar fi permis sâ minţi nu reprezintă o asemenea situaţie: ar trebui ca în acest caz să-ţi doreşti ca toatâ lumea sâ mintâ. Judecata apriorica sintetică a imperativului categoric este astfel principiul formal suprem, pe care raţiunea îl poate formula sub aspect practic întru „constrângerea" voinţei omeneşti: „Unicul principiu al moralităţii consta din independenţa... faţâ de un obiect dorit şi totodată din determinarea liberului arbitru prin simpla forma normativă generală, ca a cărei unică maximă trebuie sâ fie aptâ." Explicitarea unui principiu de acţiune formal, universal şi raţional al acţiunii devine pivotul teoriei libertăţii la **KANT.** Din punctul de vedere al „Criticii raţiunii pure" **libertatea** nu mai era posibila decât ideatic. Imperativul categoric ca principiu raţional permite existenţa unei obligaţii fără cauze determinante materiale (de ex., educaţia, sentimentele morale, voinţa lui Dumnezeu, aspiraţia spre fericire). *Raţiunea* se subordonează în *datoria* propriei sale legităţi. Ea este *autonomă,* fiind propria sa lege. Omul ca fiinţă sensibilă se află sub heteronomia legii naturale, dar voinţa este liberă prin determinarea raţiunii, prin care omul participă la lumea „inteligibila" (a raţiunii). Astfel libertatea de voinţă poate fi demonstrată ca *pozitivă.* Raţiunea pură (independenta de ceea ce este empiric şi heteronom) îşi dovedeşte vocaţia practică prin „autonomia în cadrul principiului moralităţii, prin care determină voinţa de acţiune". **Buna voinţa** se deosebeşte de cea „patologică" prin faptul câ nu este condiţionata senzorial. Mai degrabă resortul acesteia se află în *respectarea* legii. Această respectare, care îngrădeşte iubirea de sine ca motiv al acţiunii, este adevăratul sentiment moral.

întrucât buna voinţă trebuie respectata şi la o altă *persoană* ca fiind autonomă, o alta formulare a imperativului categoric este: „Acţionează în aşa fel încât sâ tratezi în orice situaţie omenirea, atât în persoana ta cât şi în persoana altuia, mereu ca finalitate, nicicând doar ca simplu mijloc."

„Dialectica" din Critica raţiunii practice numeşte **bunul suprem** ca obiect al raţiunii practice. Respectarea legii morale, şi nu aspiraţia după fericire, este cauzâ unicâ determinantă a voinţei. Pentru om ca fiinţa senzoriala este însâ necesar ca fericirea sâ fie inclusă în binele integral. Aceasta *antinomie* a raţiunii practice este soluţionata de **KANT** în felul următor: O legătură nu poate fi creata decât sintetic ca dependenţa cauzala a cărei cauzâ este virtutea. Eudemonia *poate* fi integrata. Legătura dintre cele doua în cadrul binelui suprem şi perfect nu devine certa decât prin *postulatul* existenţei lui **Dumnezeu,** cel care garantează precisa concordanţa dintre fericire şi moralitate, întrucât fiinţele lumii senzoriale nu ating nicicând „sanctitatea", procesul infinit al progresiei înspre perfecţiune pretinde în egală măsura postulatul unui **suflet nemuritor.**

sublim
Obiectul

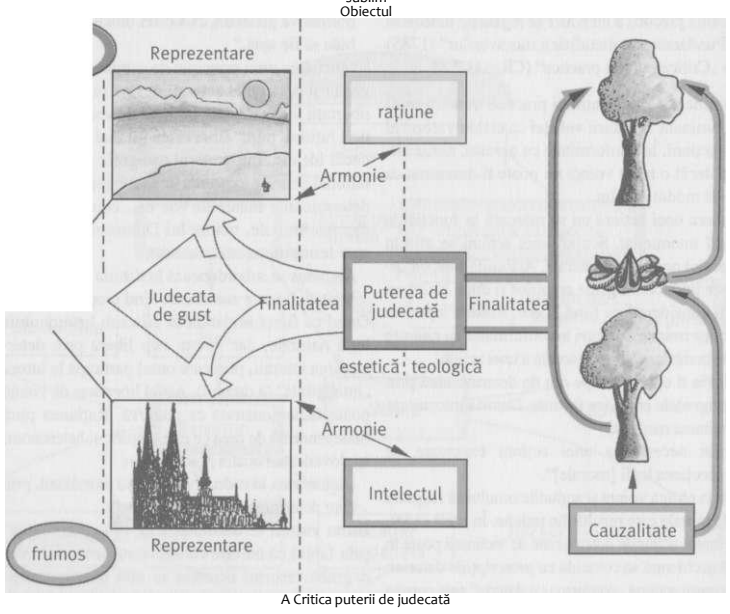


A Critica puterii de judecată

Pacea
O
Legătură federală

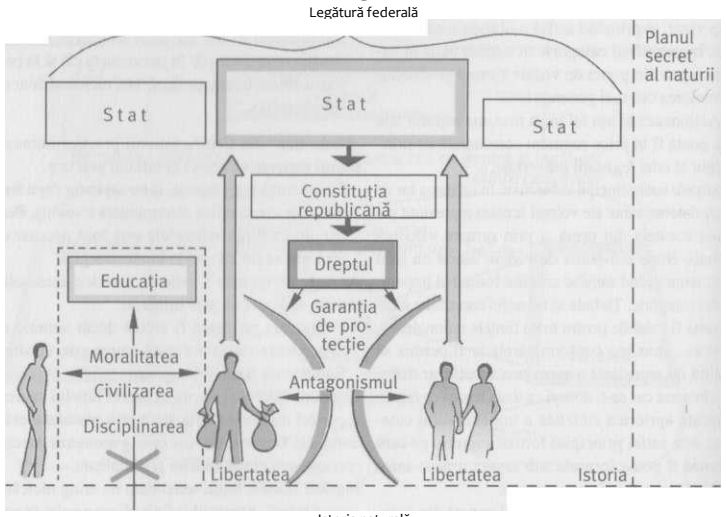


Istoria naturală
B Filozofia kantiană a istoriei şi a societăţii

**O** dată cu „Critica puterii de judecata" **KANT** încheie la 1790 întreaga „întreprindere critică". Cercetării cu privire la **puterea de judecata** îi revine în aceasta situaţie rolul de a media între *natură* (p. 137, CRP) şi *libertate* (p. 143, CRp). Capacitatea de judecată este prezentată ca o facultate situată între intelect şi raţiune, iar *sentimentul* sau corespunzător de *plăcere* şi *neplăcere* ca situându-se între facultatea de cunoaştere şi dorinţa. La modul general puterea de judecata este capacitatea de a *subsuma* particularul generalului. „Capacitatea de judecata *reflexivă*" analizată aici trebuie întâi să descopere generalul. Principiul său în acest sens este **finalitatea.** Dacă finalitatea este subiectivă, capacitatea este o putere de judecată „estetică", dacă este obiectivă, **KANT** vorbeşte despre puterea de judecată „teleologică".

în tratarea critică a **esteticii, KANT** cercetează *frumosul* şi *sublimul.* Spre deosebire de frumos, sublimul se raportează la infinit, a cărui reprezentare este însoţită de ideea de totalitate. Analitica frumosului demonstrează faptul că o *judecată estetică* este general valabilă categorial, deoarece pretinde de la ceilalţi să o urmeze, fiind necesara întrucât revendică un simţ comun tuturor. Prin aceasta ajunge să fie exprimată o „plăcere dezinteresată", care, în funcţie de relaţie, se refera la forma finalităţii. „Frumuseţea este forma finalităţii unui obiect, în măsura în care ea este perceputa la acesta fără reprezentarea scopului sau." Frumos este ceea ce la reprezentările neconceptuale trezeşte plăcerea prin faptul de a reprezenta o finalitate. Astfel florile sunt frumuseţi naturale libere prin armonia părţilor lor, fără ca aceasta contemplaţie în sine să fie justificata de un scop. Judecăţile după gust conţin o *antinomie*: nu sunt demonstrabile, emiţând cu toate acestea pretenţia de a fi obligatorii. Ele se bazează pe o senzaţie subiectiva, se adresează totodată unui simţ comun suprain- dividual.

**KANT** leagă în cele din urmă esteticul de etic: Determinarea categoriala a frumosului serveşte ca analogie faţă de binele moral. Sublimul indica înspre atotputernicia naturii, faţă de care se măsoară omul. Critica gândirii **teleologice** cercetează limitele finalităţii în natură (cercetarea naturală). Finalitatea este în acest sens un principiu *euristic* pentru a înţelege fiinţele; la acestea, prin structura organică, efectul devine la rândul său cauză. Un copac se produce pe sine şi îşi produce descendenţa, în timp ce individul, dar şi specia, reprezintă în egală măsură cauza *şi* efectul procesului.

Cauzalitatea necesară pentru ansamblul cunoaşterii este completată în *biologic* prin finalitate.

**Antropologia** lui **KANT** consideră omul spre deosebire de animal ca fiind determinat raţional, nu instinctiv. De aceea, la individ trebuie ca *educaţia* să prevină o posibilă recădere în starea de brutalitate. Educaţia este menita să elucideze, adică nu doar să „dreseze", ci să aducă copiii spre gândire. Aceasta se petrece prin „domesticirea sălbăticiei" (disciplinare), instrucţia în ideea de dobândire a aptitudinilor şi a culturii. Importantă este *moralizarea,* care trebuie să educe convingerile juste.

**Istoria** reprezintă o alta deosebire între om şi animal. Aici perfecţiunea se creează prin transmiterea bunurilor dobândite de-a lungul generaţiilor. în acest fel, natura îşi pune în aplicare planul ascuns de a dezvolta la oameni toate predispoziţiile. Forţa propulsoare movens este antagonismul naturii umane, *sociabilitatea sa nesociabilă":*

Omul aspira la societate şi totodată i se opune.

Edificarea societăţii perfect echitabile este „sarcina supremă a naturii pentru specia umană, întrucât natura [doar în acest fel] îşi poate atinge celelalte intenţii nutrite faţă de specia noastră."

în conformitate cu **filozofia dreptului** elaborată de **KANT** „contractul iniţial" reprezintă calea de ieşire din starea naturală, care nu cunoaşte starea de drept. Doar *statul* astfel creat poate garanta dreptul cetăţenilor individuali la o *libertate* intactă şi la egalitate. Imperativul categoric al dreptului este enunţat astfel: „Acţionează în exterior în aşa fel încât utilizarea neîngrădită a liberului tău arbitru să poată coexista cu libertatea fiecăruia după o lege generală."

Din punct de vedere al *dreptului privat* sunt garantate instituţiile naturale precum libertatea contractuală, căsnicia şi proprietatea. *Dreptul public* situează toţi cetăţenii sub o legislaţie comuna. De la precursorii săi iluminişti **KANT** preia, de asemenea, ideea *constituţiei republicane* care instituie şi garantează separarea puterilor, suveranitatea statala şi drepturile omului. Dreptul internaţional în cele din urmă trebuie să asigure libertatea şi *pacea* popoarelor, în lucrarea „Către pacea eternă" (1795), **KANT** enunţă condiţiile:

- constituţia republicană a statelor individuale,
- o uniune federală de pace a statelor,
- un drept civil internaţional (cu anumite limite).

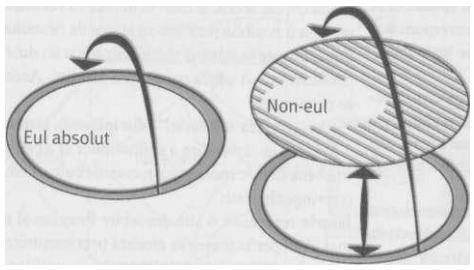


Sinteza:
Eul și non-eul se delimite și se determini in ..... .....

A Principiile teoriei științei (1794)

Teza:

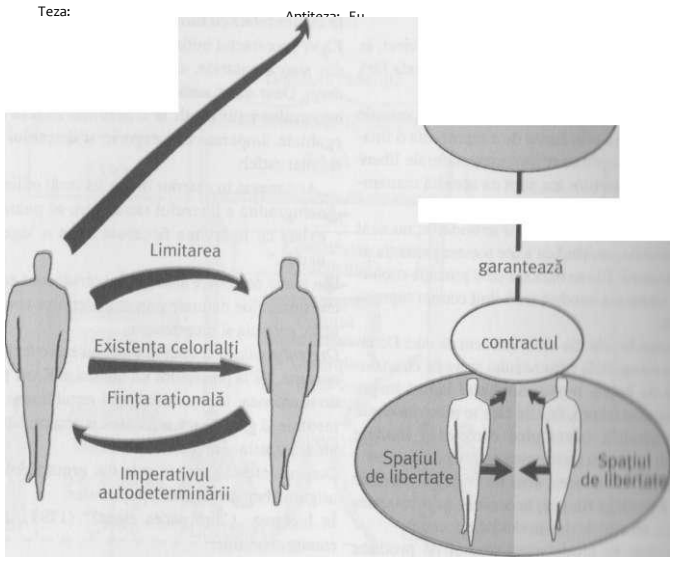


B Fundamentul dreptului natural

*Ş* I"imnn (iottlieb Fichte (1762-1814) filo- Mi ı• ıмıнıı ştiinţei, adică ea nu tratează precum ■ ..... (»numite obiecte, ci este ştiinţa despre Hp^Hşit-H Iii modul general. HMtăilo a ci este astfel aceea de a elabora princi- | | [1] p« Im/a cărora să poată fi fundamentată iter agit cunoaştere, care la rândul lor nu ar putea H juMifU Ale.

P I..... ..n.-nnil Întregii teorii a ştiinţei" (1794)
**Pi**.....nunta cele **trei principii** supreme, care t.it.i .. liemei de *teză, antiteză şi sinteză.*
ppHH*/ iHlnciplu este:
f I ni fi. aipunc In mod originar şi simplu propria M «••lttWHA,"
H^i«la M- presupune că va exprima acel act, care felt * nu apaie dupa determinările empirice ale pţhMinifi noastre, şi care nici nu ar putea apărea, Hhmi .1. (M.iha fundamentează întreaga conştiinţă, ifci*« « i lingura o face posibila." Bjitf HHioa^lere are ca premisă poziţia eului W" a..i I ul despre care se vorbeşte în primul ^■piplti mi trebuie înţeles empiric, ci *transcen-* f|pH aillt ti a. csta asigură condiţia pentru cunoaş- tm* Mi i»ao j'iine. Acest eu absolut este activitatea fe HuiN
**HAH/I I** principiu este subordonat teoremei con- * tllloil
| fhil hu . «tic non eul. Sau: „Eului îi este contrapus mi IMN»
pţ • ttl a non eul ca fiind date eului s-ar anula jfetyH»» urlam- ca sinteza, care unifică cele două Hfclpii N.i constea din faptul că în cadrul ■MHam t.. if.i se neagă doar parţial, adică limi- HMu n» o i iproc.
h • **ml** *nvilc.i* principiu este în consecinţă: i In . t.ltiil eului ii opun eului divizibil un non-eu H i#ltlll "
pt«t fii . aic astfel devine finit, şi cu non-eul §| piui linii sc delimitează şi se determină astfel HM|N'" V est principiu conţine la rândul său două HMMtll!
♦ »ti pune t a determinat prin non-eu."
Aceasta f»HMi>.oa ha/a ştiinţei *teoretice* cu privire la
>•• muiteie
ft I ni •.«• pune ca determinant al non-eului", I 11-■ Mi' . tur fundamentează teoria cunoaşterii

P i «ti. . /, o/r/nyJ trebuie elucidat felul în care eul ghi>§^ |a *u*piv/entările* de sine. 1*4« a .ttl [f] sie considerat ca fiind determinat de Hto ıı.ai . ıı. ic/ulta ca eul este receptiv la modul I io mı «'iii fiind conceput activ. ~~pat»~~ ei. a. p< i/ip.i a ceea ce este definit ca *realism.* **B^MHÎU**/ . *iiiu* tu schimb afirma faptul că eul se pune pentru sine ca finit prin non-eu, fiind astfel partea activă în cadrul autolimitării. Activitatea prin care sunt create reprezentările eului pe baza limitării prin intermediul non-eului este denumită de către **Fıchtk forţa imaginativă.** Partea *practică* porneşte de la contradicţia care există între acţiunea infinita a eului absolut şi eul finit, limitat prin non-eu.
De ce se limitează eul? Răspunsul rezida în determinarea eului absolut ca **efort** infinit. Acesta conţine exigenţa ca realitatea să fie pur şi simplu pusa prin cu. întrucât nu există nici un efort fără un obiect, eul necesită opoziţia non-eului, pentru ca prin surmontarea acestuia să poată dobândi o dimensiune practica. Totodată eul finit trebuie sa mediteze cu privire la faptul dacă într-adevăr cuprinde întreaga realitate în sine. Şocul obiectelor este condiţia ca efortul sa fie reflectat şi ca eul sa fie conştient de sine, fiind ast fel capabil să se determine. Rezistenţa non-eului îi este dată eului prin *senii ment* ca „o acţiune a eului, prin intermediul căreia acesta raportează la sine ceva relevat ca străin..." Teoria ştiinţei statuează existenţa unei forţe (non eul), independente de conştiinţa, eul linit. Dar aceasta nu poate fi decât simţită, nu cunoscuta. Toate determinările posibile ale acestui non eu sunt deduse din capacitatea determinanta a eului. Astfel **Fichte** defineşte el însuşi teoria ştiinţei ca fiind un *idealism realist.*

„Sistemul eticii" (1798) se edifică pe rezultatele teoriei ştiinţei. O acţiune este morală daca, in con fermitate cu autonomia absolută a eului, are ca Iun dament surmontarea întregii dependenţe a eului faţa de natură.
Principiul moralităţii constă astfel din ideea ca eul „are datoria să îşi determine libertatea m con l or mitate cu conceptul de autonomie, şi anume pur şi simplu fără nici o excepţie." Baza acţiunii este *impulsul moral.* Acesta este com pus din impulsul natural, de la care deţine materia, spre care se orientează, şi instinctul pur, care dupa forma sa îl determina de a nu-şi propune nimic altceva ca scop decât autonomia eului. Acţiunea este determinata în conformitate cu con ceptul de **datorie,** astfel încât rezultă ca imperativ categoric:
„Acţionează mereu în conformitate cu cea mai bună dintre convingerile tale cu privire la datorie."
Determinarea de conţinut a acesteia este trasată de către **Fichte** într-o teorie proprie a datoriei.

Contextul lingvistic

Ulfţli IM

(nnl^it i^flii

*Ji*

Individualitatea autorului

Contextu l istoric

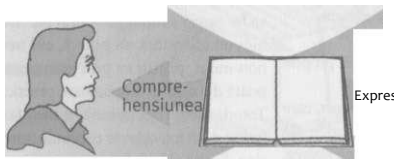


Expresia

%

0*niHnlim|lf iHlîMM Í

A Schleiermacher: Metodele hermeneutice

Intenția

Doctrina despre virtute

jg » •
*V*

Știința ,, Mat-I

Biserica Soclablli.il» liberă (

% 11 Modalitatea de gândire

universa/

Doctrina despre bunuri

B Schleiermacher: Etica

J
Q
E

**P**

Doctrina despre datorie

Acțiunea

**H i** .iiicntul **dreptului natural"** (1796) a lui ■ MM «-sie conceput pe baza principiilor teoriei |j|« ii in in raţionala nu se poate pune fără a-şi atribui Hi »lu n i iţa liberă.

■P^ilMMlea conştiinţei de sine pretinde ca eul să îşi Hna in ¡ilara sa o limită a acţiunii, adică o lume. HjpţtlMil înspre autodeterminare nu poate însă fi JtyMt» »Ircât ca un *apel,* care îi parvine eului de la Ifehli* l iinţe dotate cu raţiune. Astfel eul nu se Hp im«-lege ca acţionând autonom,

|||fM dacă acceptă alte fiinţe raţionale libere în tfiţ* i i, care îşi limitează propriul spaţiu de joc mt **MM** »area posibilităţilor sale de acţiune, astfel HpPtmcându-l ca fiinţă raţională. ^**HMI** caz, eul nu se poate pune fără a se afla Htyti i aport cu alte fiinţe raţionale, iar acesta este flpHHiil tle drept.

h*H< i|ihil general al **dreptului** este: Hpmi nevoit să recunosc ca atare fiinţa libera ()|tţ alura mea în orice situaţie, adică să îmi li- f = - propria-mi libertate prin conceptul li- ! Htiili acesteia." HfitM posibilităţii acţiunii în lumea senzoriala ‖ jftJ/H//. în consecinţa, este considerat ca *drept* Ş&famli.il al persoanei

H|«iul la libertate şi integritate corporală ‖ h |>r»|'fiuarea activităţii libere a lumii. în comu- Hp| t» castă libertate este nevoită să se limiteze ■RR liU-ilatea celuilalt.

Mpftt/. *oercitiv* serveşte impunerii raporturilor ■ Acesta se fundamentează pe un contract mn simţit, având nevoie de o *formaţiune* ■jlj*. oinunitară în vederea exerciţiului puterii

**HMTIFLII târzie** (după **1800)** a lui **FICHTE** de- |flHi ii/ a în diverse domenii o *transformare* a Kttt **ii** nule. Opiniile sale timpurii cu privire la *fllo-* H| #» *liyiei* („Despre motivul credinţei noastre |ftg gn\ t-rnare universală divină", **1798)** au deter- Hg. » ulversarii să îi aducă reproşul ateismului, H||i it « I îl identifică pe Dumnezeu cu ordinea Hp|it mii versală.

Acum îl înţelege pe Dumnezeu ■Ş|m. n(a unică, absolută, spre care este orientat ||nil Ni« unoaşterea şi aspiraţiile sale. | felin ii Ir ulterioare ale teoriei ştiinţei el face Hffct al de a ajunge la principiul unităţii în **HHHHII** imuabil (de factură divină). Cu- pHişi » i nu este întemeiată şi lipsită de orice Mpi .1. • ât atunci când există o fiinţă necesară, ‖ ijMiige la existenţă în cunoaşterea ome- ■Ht =1 In cea mai profundă cunoaştere, dobândita I nU hlozofică, se dovedeşte fiinţa interioară a PHiliiiiiliii în sine.

**Friedrich D.** E. **Schleiermacher** (1768-1834) se bucură în prezent de consideraţie îndeosebi datorita scrierilor sale de **hermeneutică,** care l-au inspirat printre alţii pe **DILTHEY.** în concepţia sa, hermeneutica este teoria artei sau tehnica *comprehensiunii,* care reflectă condiţiile în care este posibilă înţelegerea manifestărilor vieţii, întrucât fiecare text este totodată performanţa individuala a autorului şi aparţine de un sistem lingvistic general, rezultă în primul rând două modalităţi de interpretare. Metoda *obiectivă* (gramaticală) înţelege un text pe baza ansamblului lingvistic, cea *subiectivă* pe baza individualităţii autorului, pe care acesta o insufla pe parcursul procesului de creaţie. Urmează o a doua deosebire între o procedură *comparativă,* în cadrul căreia înţelegerea sensului rezultă pe baza comparaţiei dintre enunţuri în contextul lor lingvistic şi istoric, şi una *divinatorie,* care înţelege sensul intuitiv, prin transpunerea în respectiva situaţie.

Aceste forme trebuie să interacţioneze, com- pletându-se în cadrul procesului de comprehensiune în mod progresiv.

**SCHLEIERMACHER** înţelege sensul **eticii** sale ca fiind acela de a aduce în consonanţă principiile generale ale diversităţii vieţii concrete cu pretenţiile universale. **SCHLEIERMACHER** subîmparte Etica în trei domenii: - *teoria virtuţii* tratează moralitatea ca pe o forţă, care animă individul uman; acţiunea este înţeleasă ca etos.

-*teoria datoriilor* îşi propune ca obiect însâşi acţiunea; principiul general al acesteia este acela că fiecare trebuie sa presteze maximul posibil în rezolvarea sarcinii morale generale din societate.

-*teoria bunurilor* indică bunurile care, pe de o parte, rezulta din sarcina de a media scopuri *indi- viduale* şi *universale* (comunitare), pe de altă parte, de pe urma modalităţii de acţiune a *raţiunii* cu privire la natura:

raţiunea formează natura *(a organiza)* şi transformă natura formata în semn al său *(a simboliza),* prin care devine recognoscibilă. Bunul suprem este atins atunci când natura este integral organ şi simbol al raţiunii, iar individualul şi universalul ar ajunge la un echilibru. Combinaţia domeniilor de acţiune conduce la cele patru instituţii morale: statul, sociabilitatea libera, ştiinţa şi biserica, (fig. B)

Dupa **SCHLEIERMACHER, religia** nu se fundamentează pe raţionalitate sau pe morală, ci are propriul său fundament în *sentimentul* dependenţei absolute.

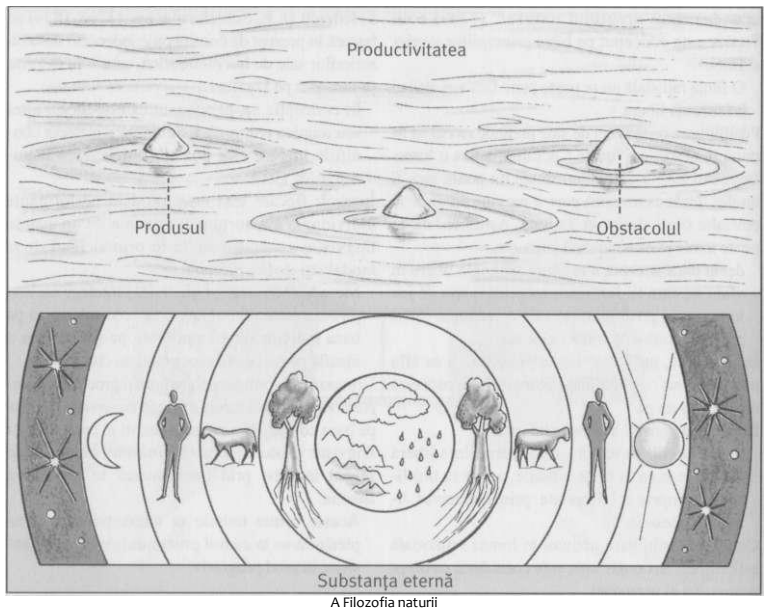


A Filozofia naturii

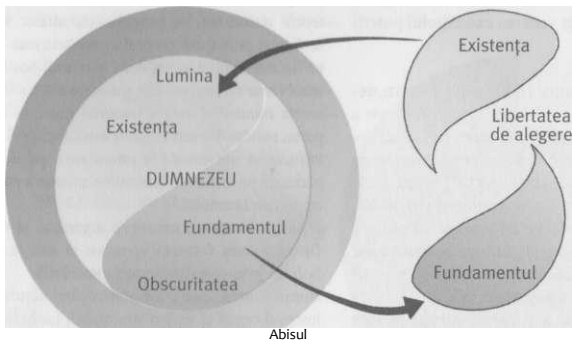


Abisul

B „Cercetări filozofice cu privire la esența libertății omenești"

Gândirea **lui Friedrich Wilhelm Joseph Schelling** (1775-1854) este traversată de mari transformări. Pentru început este influenţat de către **FICHTE**, de care însă se delimitează prin filozofia naturii, în timp ce filozofia sa ulterioară permite recunoaşterea influenţei mistico-teozofice a ideilor lui **JAKOB BÓHME** (1575-1624).

O problemă fundamentală pentru **SCHELLING** este *unitatea* contrariilor dintre obiect şi subiect, dintre spirit şi natură, dintre ideal şi real. „Natura se cade să fie spiritul vizibil, spiritul natura invizibilă. Aici deci, în absoluta identitate a spiritului din noi cu natura din afara noastră, trebuie să se rezolve problema felului cum este posibila o natură din afara noastră." în „Sistemul idealismului transcendental" **conştiinţa de sine** este considerata ca principiul suprem al cunoaşterii. Aceasta se produce atât pe sine, dar constituie, de asemenea, printr-o producţie *inconştientă,* lumea obiectelor. Eul ca subiect este identic cu eul ca obiect, prin faptul că prin gândire se transformă în obiect.

în **filozofia** sa a **naturii,** natura ca subiect este *productivitate* absoluta, natura ca obiect doar *produs.* Dacă nu ar exista decât productivitate pură, nu s-ar crea nimic determinat. în consecinţă, trebuie să existe o reacţie de *inhibiţie,* de pe urma căreia să rezulte formele. Cauza inhibiţiei se află în natură în sine, prin faptul că îşi devine sieşi obiect. Aceste forţe reactive determina faptul că natura se află în mod continuu în *devenire.* Existenţa aparenta a produsului este în realitate o constanta reproducere, o permanentă distrugere şi re-creare. **SCHELLING** ilustrează această idee prin imaginea unui curs de apă, care prin rezistenţa opusă de corpuri formează în sine forme determinate de turbionare. Reacţia faţă de formele turbionare însa se creează de pe urma forţei curentului. Acestea de asemenea se perpetuează în permanenta reînnoire a forţelor antagoniste. Natura în ansamblul său este animată de productivitatea *vieţii.* Aşa-numitul anorganic în egală măsură este doar viaţă netrezită, încă în stare de adormire. „Chiar şi aşa-numita materie moarta nu este decât o lume animalieră şi vegetală adormita, parcă turmentată de faptul că este finită..." în natură are loc o evoluţie, în cadrul căreia formele inferioare sunt integrate în cele superioare, în timp ce totul este integrat în substanţa eternă (sau absolutul). Problema lui **SCHELLING CU** privire la unitatea contrariilor conduce spre întrebarea cu privire la principiul care fundamentează unitatea. De la 1801 concepe în acest sens **filozofia** sa a **identităţii,** care este considerată a fi baza acesteia: „Tot ceea ce există, există ca unitate în sine."

Identitatea absolută este de asemenea concepută ca *punct de indiferenţă,* în care toate contrariile se comportă indiferent. întrucât în consecinţă totul este în mod esenţial unul, dinamica proceselor de dezvoltare din univers trebuie explicata prin excedentul cantitativ al câte unei laturi a contrariilor, care se detaşează din unul absolut.

Scrierea lui **SCHELLING** „Cercetări filozofice cu privire la esenţa libertăţii omeneşti" (1809) consacră trecerea sistemului sâu al identităţii spre perioada marcata religios-teozofic.

**Libertatea** omului este facultatea binelui şi a râului. Răspunsul cu privire la posibilitatea râului se poate constitui la **SCHELLING** doar prin teza sciziunii lui **Dumnezeu** însuşi în *esenţă* şi *existenţă.* „întrucât nimic nu există înaintea sau în afara lui Dumnezeu, trebuie câ el conţine în sine esenţa existenţei sale.... Această esenţă a existenţei sale, pe care Dumnezeu o poartă în sine, nu este Dumnezeu privit la modul absolut, adică în măsura în care el există; căci el nu este decât esenţa existenţei sale. El este natura în Dumnezeu; o fiinţă deosebită de el însuşi, dar inseparabilă." întrucât tot ceea ce a fost creat provine de la Dumnezeu, fiind însă totodată diferit de Dumnezeu, trebuie că originea sa se află în ceea ce Dumnezeu nu este el însuşi, adică în esenţă. Esenţa este concepută ca o esenţă sumbră, inconştientă (obscuritatea), ca voinţă individuală neordo- natâ, care se cere convertită în lumina existenţei (ordinea, raţiunea, voinţa universală), în timp ce în Dumnezeu cele două trăsături caracteristice ale existenţei sunt inseparabile, la om acestea sunt divergente, ceea ce determină posibilitatea binelui şi a râului, întrucât omul, ca izvorând din esenţă, poartă în sine un principiu relativ independent referitor la Dumnezeu, el deţine libertatea de a alege binele sau râul. Râul nu se creează doar din esenţa în sine, ci survine atunci când voinţa omului se detaşează de lumină. Dar pentru a nu te opri la dualismul dintre esenţă şi existenţa, trebuie să existe o stare prealabilă, pe care **SCHELLING O** defineşte ca fiind *„#bisul" (Ungrund).* Aceasta se raportează la toate contradicţiile indiferente şi astfel în ea nu există nimic ce ar putea împiedica apariţia contradicţiilor, în **filozofia** sa **de senectute, SCHELLING** se ocupa intens de *creştinism.* Demersul său de a-l înţelege pe Dumnezeu ca absolut efectiv, nu doar gândit, îl determină ca în prelegerile sale despre „Filozofia revelaţiei" să distingă între o filozofie negativă şi o *filozofie pozitivă.* Cea negativă (opinează îndeosebi **HEGEL**) tratează ceea ce este dat doar ideatic, în timp ce aceea pozitivă se raportează la realitate. în acest fel este delimitată însăşi raţiunea, întrucât ea are ca premisă realitatea dată în experienţă.

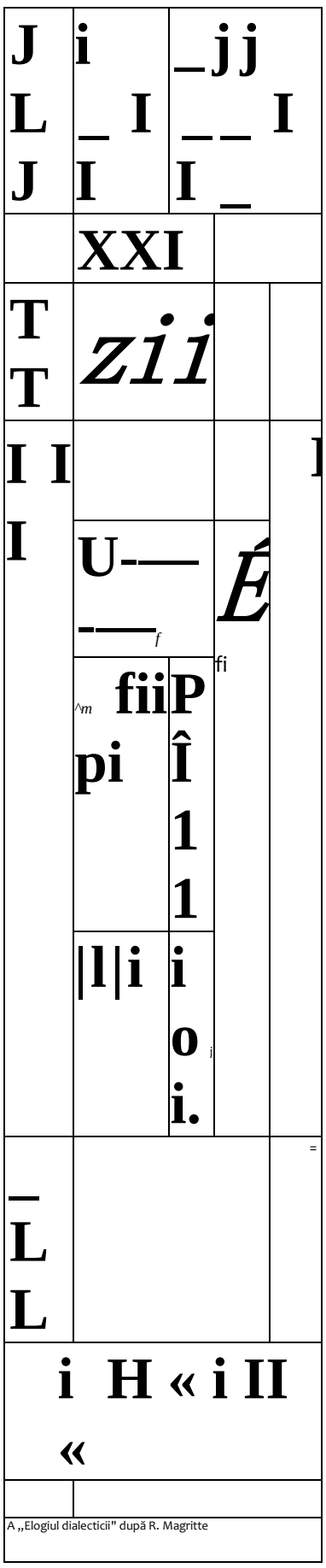

B Dialectica hegeliană

A „Elogiul dialecticii" după R. Magritte

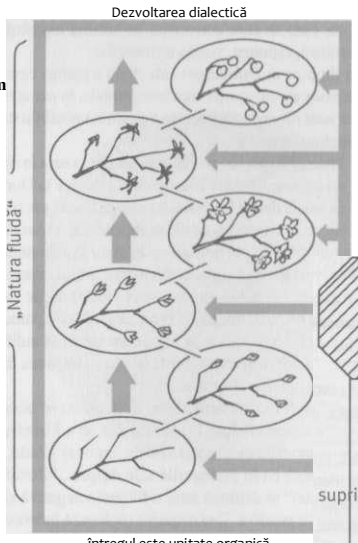


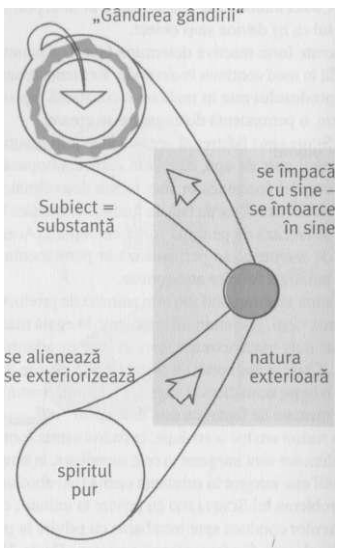


C întregul ca adevăr

O sursă a filiaţiei intelectuale a lui **Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831)** este pietismul suab, un curent de un gnosticism marcat din cadrul protestantismului. Sub acest aspect se cer înţelese „idealismul speculativ", interpretarea istoriei, triada „metodei dialectice" şi determinarea „adevărului ca al întregului".

O altă influenţă provine de la **ROUSSEAU**, căruia Hegel îi datorează un interes practic, evident în sistemul său ulterior.

Alături de **ARISTOTEL** şi de **TOMA D'AQUINO, HEGEL** este considerat unul dintre cei mai mari gânditori sistematici. **ARISTOTEL** pune bazele metafizicii ca teologie, adică teoria cauzelor divine prime; **TOMA D'AQUINO** este filozof ca teolog; **HEGEL** nu concepe doar „Scrierile teologice de tinereţe", ci filozofia sa sistematică poate fi în esenţă interpretată ca un fel de „teologie", mai precis o **teologie a istoriei.** O încercare în acest sens este reperabilă la **JOACHIM DE FIORE (C. 1135-1202). JOACHIM DE FIORE** interpretează istoria ca o succesiune de trei perioade, care corespund trinităţii creştine: imperiul Tatălui, care este reprezentat în vechiul Testament prin lege; cel al Fiului, care există prin biserică; şi Imperiul Spiritului, care de abia urmează.

**HEGEL** concepe **dialectica** ca acea legitate, care fundamentează esenţa gândirii şi a realităţii: Fiecare teză cuprinde în sine şi antiteza sa, ambele fiind suprimate în sinteză. Termenul german de „aufheben" are dublul sens: de „a conserva" şi de „a pune capăt, a suprima" (de ex., abrogarea unei legi). Ceea ce este astfel suprimat este ceva mediat, care poartă încă în sine determinarea originii sale. Dialectica prezintă contradicţiile (de ex., finitul - infinitul) ca momente ale trecerii sau ale devenirii într-un întreg, a cărui respectivă ultimă treaptă a lăsat în urma sa cele două trepte anterioare, fără a sacrifica semnificaţia proprie acestora. „Numim dialectică acea mişcare raţionala superioară, prin intermediul unor termeni ce în aparenţa sunt separaţi, care trec unii în ceilalţi în mod spontan, şi anume prin intermediul a ceea ce sunt." „Căci medierea nu reprezintă nimic altceva decât echivalenţa de sine *în mişcare,* sau este reflecţia în sine..." Nici situaţiile şi fenomenele istorice nu sunt pentru **HEGEL** nişte apariţii fortuite, ci faze necesare ale desfăşurării unui organism mai bogat. Istoria corect înţeleasa, ceea ce înseamnă că a fost corect interpretata, constituie interiorizarea (Er-innerung) rememorativă.

**Spiritul** însuşi s-a alienat sau s-a exteriorizat şi s-a reconciliat din nou cu sine sau s-a reîntors în sine. Gândirea lui **HEGEL** descrie procesul în cadrul căruia spiritul imerge în forma naturii, care lui însuşi îi este străină şi care de-a lungul istoriei revine la sine prin om. La sfârşitul acestei „interiorizări" (In-Sichge- hen) se află spiritul care se cunoaşte pe sine, *absolutul* ca „identitate a identităţii şi a non- identităţii".

în filozofie spiritul se recunoaşte pe sine ca *subiect* şi ca *substanţă:* Subiectul, care se gândeşte pe sine şi gândeşte lumea, coincide cu substanţa lumii. Aici el găseşte identitatea dintre fiinţa şi gândire, căci substanţa este spiritul autorevelator ca *întreg* conştient de sine: „El este în sine mişcarea, care este cunoaştere, - metamorfoza acelui *în sine* (Ansich) în *pentru sine* (Fiirsich),... cea a obiectului conştiinţei în [cel] al conştiinţei de sine, adică... în concept."

**Sistemul** este în mai mică măsură o formă impusă din exterior, cât o orientare interioară a întregului. **HEGEL** înţelege prin acesta unica formă posibilă de reprezentare a adevărului în ştiinţă: „Faptul că adevărul nu este real decât ca sistem ... este exprimat în acea reprezentare care defineşte absolutul ca spirit.... Doar spiritualul este efectiv real (das Wirkliche), ... fiind în sine şi pentru sine." Prin reprezentarea organică a întregului pe care o întreprinde, **HEGEL** urmăreşte să depăşească şi dualismele lui **KANT** (de ex., „obiectul în sine" şi „fenomenul"; „credinţa" şi „cunoaşterea"), în mişcarea spiritului nici un stadiu al dezvoltării şi al contrariilor ce se ivesc nu este dispensabil, întrucât în cele din urmă toate etapele vor fi suprimate în întreg, ele nefiind în măsura să exprime adevărul decât împreună: „Adevărul este întregul. întregul însă nu este decât esenţa care s-a perfecţionat prin evoluţie."

Ca introducere la „Sistemul ştiinţei", **HEGEL** publică în 1807 „Fenomenologia spiritului". Aceasta este conceputa ca prima parte a sistemului său, constituind totodată şi apogeul lucrării. Fenomenologia reprezintă o „ştiinţă a experienţei conştiinţei". Ulterior **HEGEL** avea să scrie: „în această lucrare am urmărit evoluţia conştiinţei, în mişcarea sa progresivă, de la prima contradicţie imediată dintre sine şi obiect până la cunoaşterea absoluta."

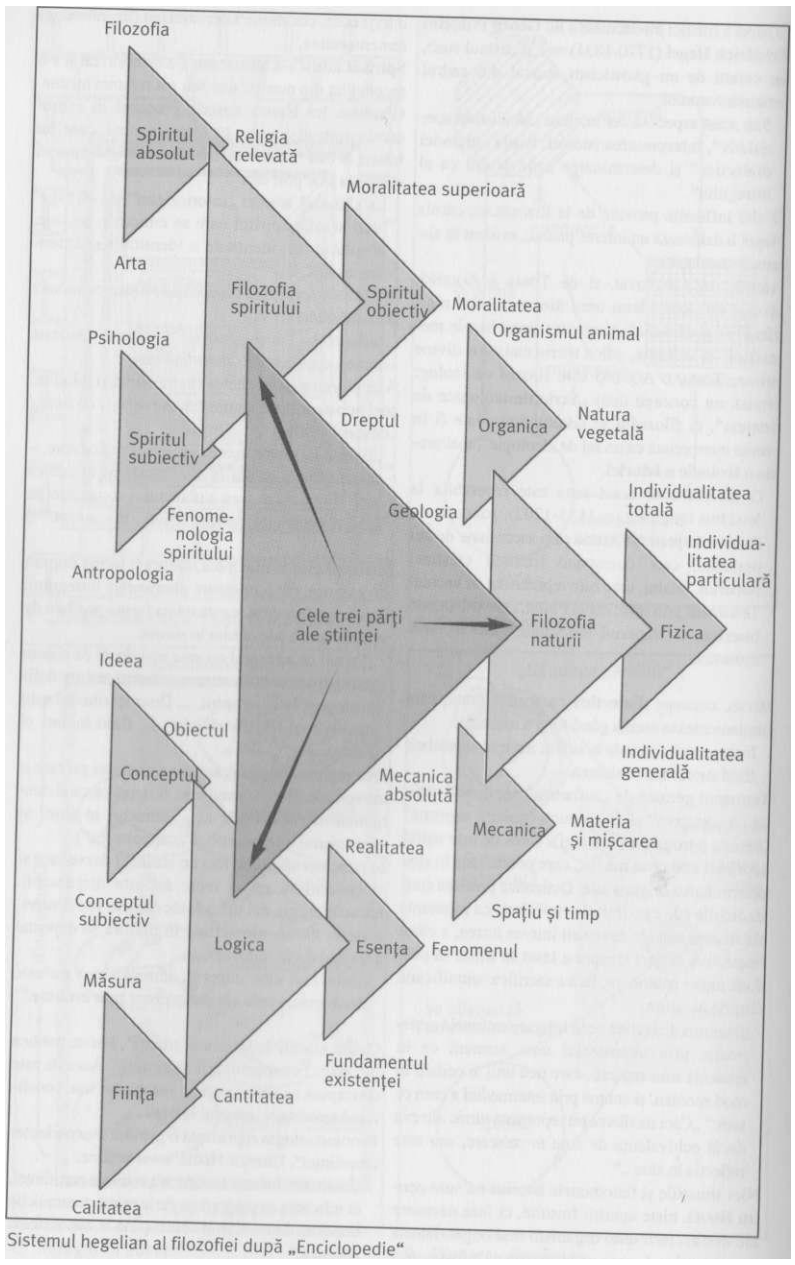

Sistemul hegelian al filozofiei după „Enciclopedie“

„Fenomenologia spiritului" cercetează succesiunea formelor de cunoaştere aparentă, până la acel punct la care conştiinţa nu se mai poate depăşi, întrucât „conceptul corespunde obiectului, obiectul corespunde conceptului". Evaluarea de sine a conştiinţei, care în acest scop îşi poate urma propriul său etalon, îşi are originea în întrebarea cu privire la corespondenţa dintre în-sinele obiectului şi modalitatea cum acest în-sine există pentru conştiinţă.
Calea dinspre conştiinţă spre *conceptul de ştiinţă* duce de la conştiinţa de sine la raţiune, spirit şi religie (v. p. 156, fig. A). Impulsul îl conferă dialectica, al cărei nucleu îl constituie *negaţia determinată* a fiecărui obiect în parte şi starea corespunzătoare a conştiinţei. „Sistematica edificată în acest mod este completă atunci când contradicţia dintre subiect şi obiect, care caracterizează conştiinţa naturală..., a fost depăşită, astfel încât ambele, subiectul şi obiectul, sunt cunoscute ca inseparabile şi se atinge un stadiu în care conţinutul conştiinţei corespunde etalonului său de adevăr." (H.F. **FULDA)** în acest ultim stadiu, „Fenomenologia" ca expresie a transformării formelor dinspre conştiinţa de sine spre cunoaşterea absolută generează o formă de cunoaştere care deţine absolutul cu privire la sine.

Această cunoaştere este numita de către **HEGEL „Logică"** (sub titlul „Ştiinţa logicii", 1812-1816). Logica nu este aici teoria formală a legilor gândirii prin intermediul conceptelor, judecăţilor şi concluziilor, ci
„ştiinţa ideii pure, adică a ideii în elementul abstract al gândirii". „Ideea este adevărul în sine şi pentru sine, unitatea absolută a conceptului şi a obiectivităţii." „Logica" se cere concepută ca sistemul raţiunii pure, care reprezintă adevărul. Ceea ce înseamnă că
„conţinutul său este reprezentarea lui Dumnezeu, după cum acesta există în fiinţa sa eternă de dinainte de crearea naturii şi cea a unui spirit finit." Pentru a fi mai precişi, primele două cărţi tratează logica *obiectivă* (fiinţa şi esenţa, Sein şi Wesen), cea de-a treia logica *subiectivă* (teoria conceptului). Teoria fiinţei începe cu teza că *fiinţa pură* este identică cu *neantul (Nichts) pur,* întrucât ambele se află într-o indeterminare perfectă. Adevărul acestora constă din trecerea fiinţei înspre neant şi a neantului înspre fiinţă.
„Adevărul lor este în consecinţă acea mişcare a dispariţiei nemijlocite a unuia în celălalt: *devenirea."*
La 1817 **HEGEL** a publicat „Enciclopedia ştiinţelor filozofice", **schiţa de sistem** a filozofiei în ansamblu. Alcătuirea acestuia este concepută în linii mari dupa triade (v. fig.). Cele trei părţi ale acestora sunt:
-*logica,* ştiinţa ideii în sine şi pentru sine;
- *filozofia naturii,* ca ştiinţa a ideii în alteritatea sa,
-*filozofia spiritului,* precum cea a ideii care pe baza alterităţii sale se reîntoarce la sine. Cea din urma tratează trei stadii ale raportului spiritului faţă de sine:
ca *spirit subiectiv,* care la rândul sau se află disociat în trei momente:
- ca spirit ce este creat de către natura, fiind determinat nemijlocit (antropologia),
-ca şi conştiinţă în contradicţie cu o natură preexistentă (fenomenologia), -ca spirit aflat în raport cu propriile sale determinări (psihologie). Ca *spirit obiectiv* abandonează sfera sa subiectiva pentru a modela lumea exterioara dupa voinţa sa şi pentru ca în cadrul acesteia sa producă propriile sale conţinuturi. Se manifesta în drept, morală şi etică.
Ca *spirit absolut* se constituie în identitatea cunoaşterii de sine în arta, religie şi filozofie, dobândind totodată autonomie faţa de formele sale finite de înfăţişare.

La Berlin **HEGEL** exercita o influenţa politică de amploare. Rezultatul acesteia se materializează în **filozofia dreptului** de la 1821 („Principii de filozofie a dreptului"). în plus faţa de delimitarea din titlu, cartea cuprinde „întregul sistem în elementul determinat al raţiunii practice". O notorietate încărcată de consecinţe dobândeşte prefaţa acestei opere prin aserţiunea: „Ceea ce este raţional, este cu adevărat; iar ceea ce este cu adevărat, este raţional." Devine formula Restauraţiei, a conservatorismului politic, a justificării filozofice, a dreptului divin şi a sacralizării ordinii existente. **HEGEL** avansează la poziţia de „filozof oficial de stat al Prusiei". **HEGEL** încearcă ulterior o nuanţare: prin realitate (Wirklichkeit) nu înţelege exclusiv empiricul şi hazardul existenţei, prost amalgamate, ci existenţa identică cu conceptul de raţiune. Nici statul prusac, nici un alt fenomen istoric nu a fost desemnat ca fiind raţional, ci mai degrabă prezentul etem, care există mereu şi care conţine înspre păstrare (aufheben) întregul trecut.

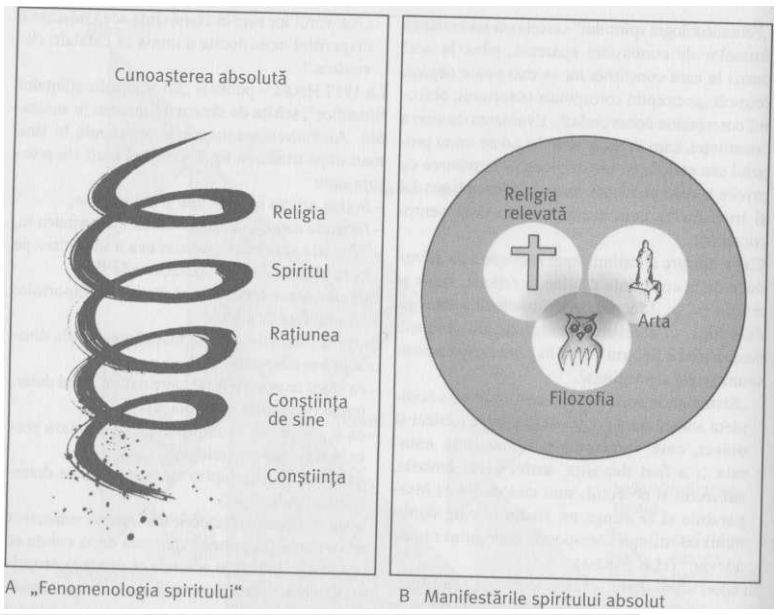
Cunoașterea absolută
Religia
Spiritul
Rațiunea
Conștiința de sine
Conștiința
Religia relevată
Arta
Filozofia
A „Fenomenologia spiritului“
B Manifestările spiritului absolut

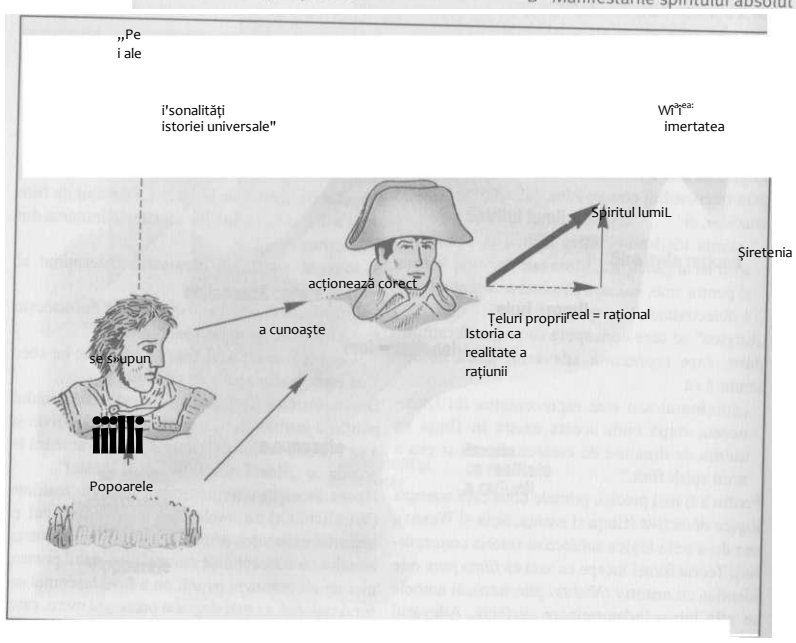
„Pe
i ale
i'sonalități
istoriei universale"
imertatea
Spiritul lumiL
Șiretenia rațiunii
acționează corect
a cunoaște
se s»upun
Țeluri proprii
real = rațional
Istoria ca
realitate a
rațiunii
Popoarele

Filozofia dreptului ține de sfera spiritului obiectiv. Cele trei părți pe care le tratează sunt:

- *dreptul abstract,* ca forma externă, obiectivă de existență, pe care și-o conferă liberul arbitru,
- *morala,* ca acea convingere subiectivă internă,
- *etica,* reprezentând unitatea dintre sfera obiectivă și cea subiectivă, care este materializată în trei instituții: familia, societatea civilă și statul.

*Statul* este pentru **HEGEL** „realitatea libertății concrete". Acesta este garantul pentru unitatea dintre individual cu ceea ce este general. „Principiul statelor moderne deține această imensă forță și profunzime, de a lăsa să se perfecționeze principiul subiectivității până la autonomia extremă a particularității individuale și totodată de a o reduce la unitatea substanțială, astfel conservând-o în sine."

**HEGEL** înțelege *sarcina filozofiei* ca rezidând în obligația „de a cuprinde ideatic vremurile sale", conferind expresie prezentului. Cuvântul înainte la „Filozofia dreptului" se încheie cu celebra afirmație:
„Atunci când filozofia trasează portrete anoste, înseamnă că o figură a vieții a îmbătrânit, iar prin anostie nici nu mai poate fi revigorată, ci doar să cunoască; cucuveaua Minervei nu își începe zborul decât o dată cu lăsarea serii." Filozofia este „comentatoarea" prin cunoaștere a evenimentelor ce s-au petrecut în istorie, pentru a câror interpretare furnizează categoriile.

în ultimul deceniu al vieții sale, **HEGEL** continuă să țină marile sale prelegeri cu privire la filozofia istoriei, a religiei și de estetică, care încununează sistemul său.
**Filozofia istoriei** este fundamentată pe principiul conform căruia „rațiunea domnește peste lume, ceea ce înseamnă că și în istoria lumii trebuie că lucrurile s-au petrecut rațional." „Scopul istoriei universale este în consecință acela ca spiritul să ajungă să cunoască ceea ce el este cu adevărat și să obiectualizeze această cunoaștere, transformându-1 într-o lume existentă, să se articuleze obiectiv." De acțiunile indivizilor, ale acelor „personalități ale istoriei universale", *spiritul universal* se servește întru realizarea scopurilor sale. Aceste personalități „sunt în lume cele care impresionează în cea mai mare măsura și știu cel mai bine ce trebuie făcut; iar ceea ce întreprind este just. Ceilalți se cade să li se supună, pentru că percep acest fapt. Cuvintele lor, acțiunile lor, reprezintă superlativul a ceea ce ar fi putut fi spus, respectiv întreprins." Dar acestea nu fac altceva decât să își imagineze că își urmăresc scopurile, în realitate se servesc de *șiretenia rațiunii* pentru scopurile universale. Ei nu sunt altceva decât administratorii spiritului universal. Nu este în discuție fericirea individului; la trecerea spiritului universal prin istorie, poate fi strivită câte o floare nevinovată. „Istoria universală nu este terenul roditor de fericire. Perioadele de fericire sunt niște foi nescrise în istorie."

**Estetica** lui **HEGEL** vede în artă manifestarea absolutului în formă de intuiție. *Frumusețea artei* se situează „între senzorialul ca atare și ideea pură." Ține de natura artei de a se transpune într-o existență obiectivă. Esența intrinsecă a religiei se poate obscuriza prin cult și prin dogmă, în timp ce esența artei nu poate decât sa se dezvăluie ca fiind pură și perfecta prin *obiectivitate.*

**Filozofia religiei** atinge la **HEGEL** un punct culminant prin fraza: „Conținutul religiilor creștine, ca fiind cea mai înalta treapta de dezvoltare a religiei în general, coincide în întregime cu conținutul adevăratei filozofii."
Filozofia este dovada adevărului că Dumnezeu reprezintă iubirea, spiritul, substanța și procesul ce se reduce de-a pururi la sine. Omul îl cunoaște pe Dumnezeu doar în măsura în care Dumnezeul din om este conștient de sine însuși.
Aceasta este cunoașterea cunoașterii, conștiința de sine a lui Dumnezeu în conștiința infinită. Teozofia gnostică a lui **HEGEL** identifică cunoașterea umană cu desăvârșirea realității lui Dumnezeu. Aceasta este cea mai mare revendicare emisă vreodată de către filozofie.

Opera lui **HEGEL** a exercitat o **influența** remarcabilă îndeosebi asupra secolului al XlX-lea. Complexitatea acesteia a determinat faptul ca amplitudinea interpretării acoperă domenii de la teist-idealiste până la ateist-materialiste. în consecința, s-a format tabăra *hegelienilor de dreapta* precum și cea a *hegelienilor de stânga.* în *marxism* dialectica devine metoda preponderenta în explicarea proceselor sociale, economice și istorice. Critica la adresa sistemului lui **HEGEL** constituie pentru numeroși dintre filozofii ce îi urmează, ca de ex. **KIERKEGAARD**, un moment propulsor în evidențierea propriei lor gândiri.

17801790 1800 1810 1820 1830 1840 1850 i860 1870 1880 1890 1900 1910 1920 1930
J ___I ___I____I___ I___ I ___I____I____i___ i ___i ___I____i___ i ___ I __'

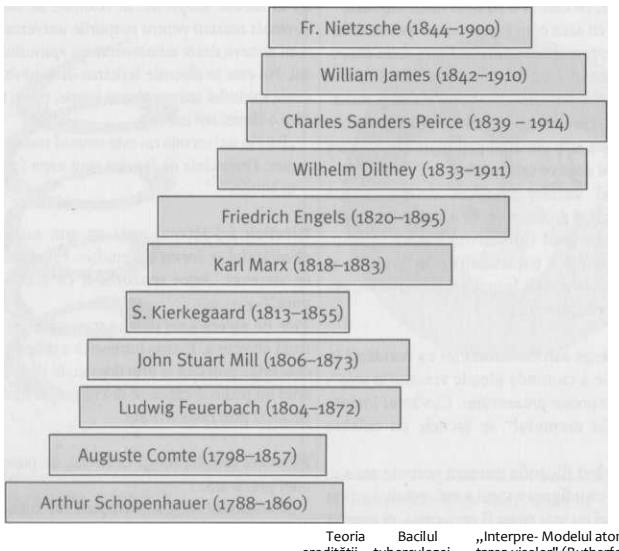


Anestezia prin narcoză (Morton) 1846
I
Teoria eredității (Mendel) 1865
I
Bacilul tuberculozei (Koch) 1882
I
„Interpre- tarea viselor" (Freud) 1900
Modelul atomic (Rutherford/ Bohr) 1911/1913
I I

Originea speciilor (Darwin) 1859
Sistemul periodic (Meyer/Mendeleev) 1869
Razele X (Rontgen) 1895
Teoria relativității (Einstein) 1905/1915

I____ I_____I _____I_____

Știința

Tipografia (Koenig/Bauer) 1812

Telegraful (Morse) 1837
I
Electromotorul (jacobi) 1834
Fotografia (Daguerre) 1839
_____1 I

Dinamul (Siemens) 1867

Automobilul (Daimler/Benz) 1885

Telefonul (Bell/Gray) 1876

Tehnica

Revoluțiile europene 1848
Bismarck Cancelar al Imperiului 1871

Revoluția franceză 1789

Congresul de la Viena 1814

Napoleon 1. Consul

Politica y99

Sfârșitul războiului civil în SUA, abolirea sclaviei 1865

Legislația asigurărilor sociale 1883

L'o-1 ¡If2 ?? ¡1 ¡1 IIIT
1780 1790 1800 1810 1820 1830 1840 1850 i860 1870 1880 1890 1900 1910 1920 1930

2 1

**Secolul al XlX-lea** este în general considerat ca o perioada de trecere de la epoca moderna la lumea contemporană. Astfel şi din punct de vedere al istoriei filozofiei firele conceptuale abordate în secolul al XlX-lea conduc nemijlocit spre contemporaneitate.

**Climatul politic** este marcat de repercusiunile *Revoluţiei Franceze.* Deosebit de activă este aspiraţia la suveranitate a *statelor naţionale,* dominate de ideea dreptului la autodeterminare a naţiunii (poporului).
*Liberalismul* vizează dominaţia raţiunii şi realizarea libertăţii individuale (drepturile omului), precum şi a unei economii libere.
împotriva ordinii sociale a capitalismului se opune *socialismul.* Acesta aspiră la o ordine socială şi de proprietate care să asigure bunăstarea şi egalitatea în drepturi şi pentru clasele defavorizate social.

Determinant pentru climatul intelectual al timpului este progresul notabil al **ştiinţelor naturii** şi al **tehnicii.** Pe acesta se întemeiază credinţa optimista în capacitatea cvasi nelimitata a omului de a configura lumea. Simbolic în acest sens este profilul profesional al inginerului, care transpune cunoaşterea teoretică în aplicaţie practică. Noile posibilităţi ale tehnicii determină iniţial în Anglia aşa-numita *revoluţie industrială.* O dată cu aceasta apare clasa antreprenorilor şi cea a proletariatului. Ridicarea nivelului de viaţa la nivel naţional o data cu fenomenul care survine în paralel, şi anume pauperizarea tot mai evidenta a muncitorilor din industrie, datorită timpului de lucru peste măsură de lung şi salariilor mici, conduce la puternice tensiuni sociale.

O transformare decisivă a imaginii despre om a fost influenţată de opera lui **CHARLES DARWIN** („Originea speciilor", **1859),** care demonstrează evoluţia lumii vii, şi **SIGMUND FREUD** („Interpretarea viselor", **1900),** care dezvăluie pulsiunile *inconştiente* ale vieţii sufletului.

în filozofie, după enormul edificiu conceptual al idealismului german, urmează după moartea lui **HEGEL (1831) O** contramişcare, care debutând cu o **critica a idealismului** se înscrie pe cai noi. *Hegelianismul de stânga* (printre alţii **L. FEUERBACH**) se distanţează de filozofia religiei şi cea politică a lui **HEGEL**, abordând astfel o poziţie de critică a religiei şi de liberalism în politica, dovedind o tendinţa înspre *materialism.* **KARL MARX** sintetizează critica la adresa filozofiei de până la el în celebra afirmaţie: „Filozofii nu au făcut altceva decât să interpreteze lumea diferit; problema este de a o schimba." în Danemarca, **S0REN KIERKEGAARD** îşi îndreaptă atacurile împotriva vidului existenţial al gândirii abstracte, vizându-1 în critica sa îndeosebi pe **HEGEL:** „Ce este gândirea abstracta? Este acea gândire, unde nu există un gânditor. ... Ce este gândirea concreta? Este acea gândire, unde există un gânditor... în cadrul căreia existenţa îi conferă gânditorului existent ideea, timpul şi spaţiul." Apărarea întreprinsa de **KIERKEGAARD** în favoarea subiectului concret ca bază pentru întreaga gândire spre deosebire de disoluţie în generalizare şi abstractizare a conferit *filozofiei existenţiale* a sec. al XX-lea impulsuri decisive.

**ARTHUR SCHOPENHAUER** nu înţelege lumea ca fiind fundamentata de un principiu raţional, ci de *voinţă,* ca pulsiune iraţionala şi oarbă, de pe urma aspiraţiilor căreia rezultă fenomenele ca obiectivări.

Ascensiunea **ştiinţelor naturale** în secolul al XlX-lea a determinat numeroşi filozofi să încerce reaşezarea filozofiei pe o nouă fundamentare, prin analogie cu metoda ştiinţelor naturale. **FRANZ BRENTANO** declară programatic: „Adevărata metodă a filozofiei nu este alta decât cea a ştiinţelor naturale." *Pozitivismul* **(COMTE)** înţelege progresul omului prin aducerea gândirii la un stadiu pozitiv, adică ştiinţific.

Specificitatea **ştiinţelor umaniste** în schimb este subliniată în *istorism,* şi îndeosebi la **DILTHEY:** Acesta întreprinde demersul ca o data cu dezvoltarea unei metode umaniste specifice să îi asigure un fundament autonom în raport cu ştiinţele naturale. în acest sens accentuarea *istorismului* tuturor creaţiilor omeneşti, spre deosebire de cele din natura, joaca un rol deosebit.

Prin opera lui **KARL MARX** şi **FRIEDRICH ENGELS socialismul ştiinţific** dobândeşte o fundamentare teoretica. Abordând critic filozofia hegeliană, economia naţionala clasica şi socialismul timpuriu, **MARX** dezvolta o privire sintetică de factură dialectica şi materialistă a societăţii şi a cursului istoriei pe baza condiţiilor *economice.*

**FRIEDRICH NIETZSCHE** supune valorile morale tradiţionale unei critici aspre, demascând motivaţiile ascunse ale acestora. Opera sa târzie inaugurează viziunea unei lumi noi, fundamentata pe o regândire a tuturor valorilor şi pe apariţia „supraomului".

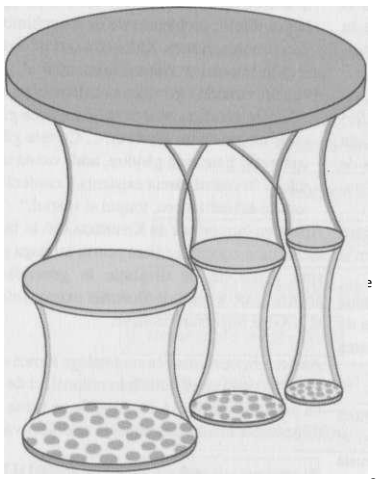

Voința: lucrul in sine

Obiectivarea

e

Principiul individuării (spațiu; I timp; cauzalitate)

Reprezentările (supuse principiului de rațonalitate)

Obiectivări ale voinței

A Lumea ca voință și reprezentare

Identificarea cu voința și suferința celorlalți

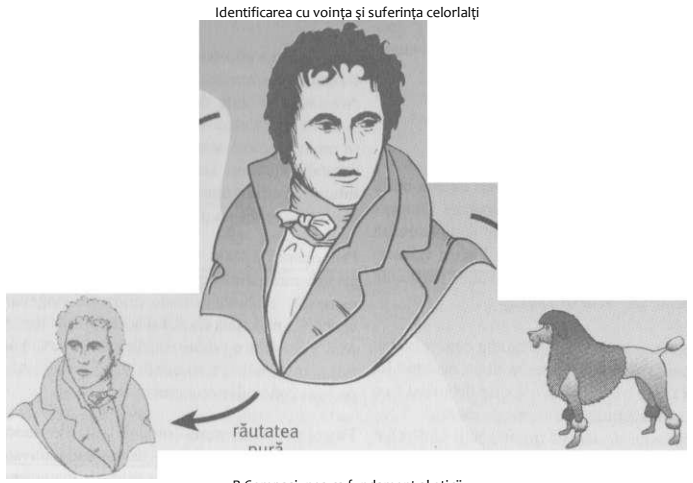


B Compasiunea ca fundament al eticii

în opera sa principală „Lumea ca voinţă şi reprezentare", **Arthur Schopenhauer** (1788-1860) elaborează o cuprinzătoare metafizică a voinţei. Impulsul conceptual provine pe linia lui **PLATON, KANT** şi Upanişadelor indiene. Inspirându-se după **KANT, SCHOPENHAUER** porneşte de la principiul apriorismului, conform căruia lumea care îl înconjoară pe subiectul cunoscător nu îi este dată acestuia decât ca **reprezentare,** adică nu aşa cum este ea în sine, ci cum este proiectată de individ prin facultatea sa de reprezentare.

„Lumea este reprezentarea mea." Disocierea în subiect şi obiect este forma care fundamentează întreaga cunoaştere: Obiectele nu sunt date decât în măsura în care sunt condiţionate de către subiect. Reprezentările apar în *spaţiu* şi *timp* şi sunt supuse **„principiului cauzalităţii",** care afirmă că toate reprezentările noastre sunt conforme şi după formă legate de o manieră determinabilă a priori. în acest fel sunt posibile cunoaşterea şi ştiinţa.

Reprezentările formează totodată doar latura externă a lumii, esenţa internă a acestora nerevelându-se decât în cunoaşterea de sine a subiectului. Percepem trupul în două moduri:

ca obiect (reprezentare) şi ca **voinţa.** Afirmaţiile corporale nu sunt nimic altceva decât nişte acte obiective de voinţă. Nu putem decât presupune faptul că această relaţie fundamentală ar fi identică şi la toate celelalte reprezentări, a căror esenţă interioară fiind astfel voinţa. Fenomenele în ansamblul lor nu sunt altceva decât **obiectivări** ale voinţei unice, care fundamentează lumea ca acel „lucru în sine" necognoscibil.

Această voinţă este o pulsiune *iraţională* şi *oarbă*. Ea nu se află nicicând în repaus, ci aspiră în mod constant la dobândirea unei forme. întrucât însă ceea ce întâlneşte pe parcursul aspiraţiei sale este şinele, voinţa se află permanent în luptă cu sine, conflict intern de pe urma căruia rezultă o succesiune de trepte ale obiectivărilor voinţei sale. Pe treapta inferioară a naturii voinţa se manifestă sub forma unor forţe fizice şi chimice, pe treapta vieţii organice ca impuls vital, instinct de autoconservare şi reproductiv. La om în cele din urmă apare raţiunea, produsă de voinţă, care în sine este amorfă, şi căreia îi serveşte ca instrument. Reprezentările, care ca ocurente în spaţiu şi timp sunt subordonate principiului cauzal, nu formează decât obiectivările mijlocite ale voinţei. Această obiectivare nemijlocită se petrece în **idei,** care fundamentează obiectele individuale ca ideal. Ideile posedă forma obiectualităţii pentru un subiect, dar nu sunt subordonate principiului cauzalităţii. El sunt formele eterne şi imuabile ale tuturor fenomenelor, care în diversitatea lor rezulta de pe urma acestora pe baza principiului individuârii spaţiului şi timpului.

Contemplarea ideilor nu este posibilă decât printr-un abandon pur, dezinteresat, în care subiectul se debarasează de individualitatea sa şi se dizolvă în obiect. Acest tip de cunoaştere fundamentează **arta.** Geniul este capabil să se dedice ideilor, creându-şi astfel operele. O poziţie deosebită este cea a *muzicii.* Aceasta nu este reproducerea ideii, ci a voinţei. Fundamentul **eticii** lui **SCHOPENHAUER** rezidă în deosebirea dintre *caracterul empiric* şi cel *inteligibil.* Caracterul inteligibil al unui om este o obiectivare libera a voinţei unice şi determină natura imuabila a individului. Pe baza acestui caracter dat influenţele exterioare conduc la motive variabile, de unde în mod necesar rezulta acţiunile. în cadrul acestora se manifestă caracterul empiric, care nu este liber, întrucât el este fenomenul voinţei ce îl fundamentează în sine, care nu se supune decât legilor naturii. Omul nu acţionează în sensul că el cunoaşte şi apoi vrea, ci că el cunoaşte ceea ce vrea. în măsura în care acţiunile unui om rezultă cu necesitate din caracterul său, pentru **SCHOPENHAUER** nu are nici un sens faptul de a institui legi morale. El se rezumă astfel la o descriere a ceea ce trebuie recunoscut sub aspect moral.

Fundamentul moralei îl constituie **compasiunea.** Acest fapt este fundamentat pe ideea că toate fiinţele rezultă de pe urma voinţei unice, fiind astfel în interioritatea lor identice, în celălalt mă văd pe mine însumi, în suferinţa celuilalt o percep pe a mea proprie. Prin această identificare, bunăstarea celuilalt devine esenţială pentru propria mea bunăstare. Acest principiu nu se extinde doar asupra oamenilor, ci şi asupra tuturor vieţuitoarelor. Cu cât omul este mai profund conştient de viaţa sa, cu atât mai pregnant recunoaşte faptul că întreaga viaţă este **suferinţa.** Voinţa aspiră la satisfacere şi desăvârşire. Ambele sunt himerice în viaţă: Nici un fel de satisfacţie nu este durabila, iar aspiraţia nu se împlineşte prin nici o finalitate. Măsura suferinţei este inepuizabilă şi creşte o dată cu conştiinţa. Doar în contemplarea ideilor prin artă voinţa cunoaşte o linişte efemeră. De pe urma acestei cunoaşteri rezulta două atitudini faţa de viaţa. Prin *afirmarea* voinţei, omul accepta cu conştiinţa împacata viaţa aşa cum este ea şi se raportează afirmativ la cursul vieţii sale cu tot ceea ce s-a petrecut deja sau va urma. Prin *negarea* voinţei se creează aspiraţia de transcendere a suferinţei şi estompare a impulsului vital. Aceasta este calea pe care **SCHOPENHAUER O** considera ca fiind trasată de asceţii indieni şi creştini.

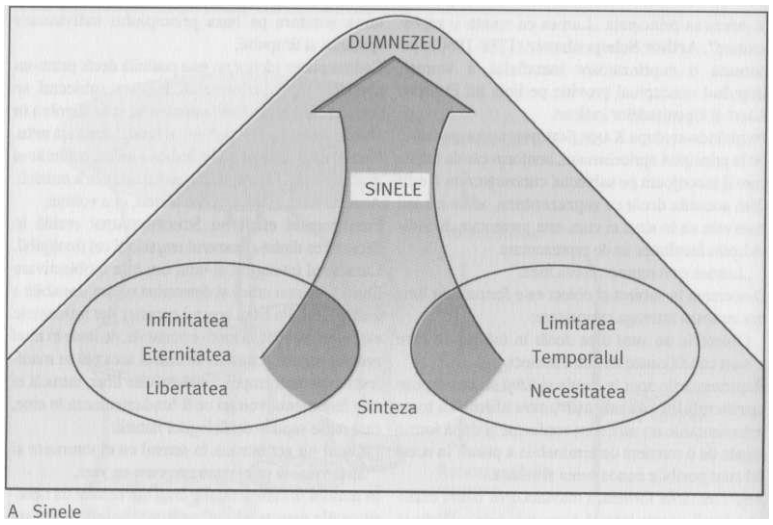


A Sinele

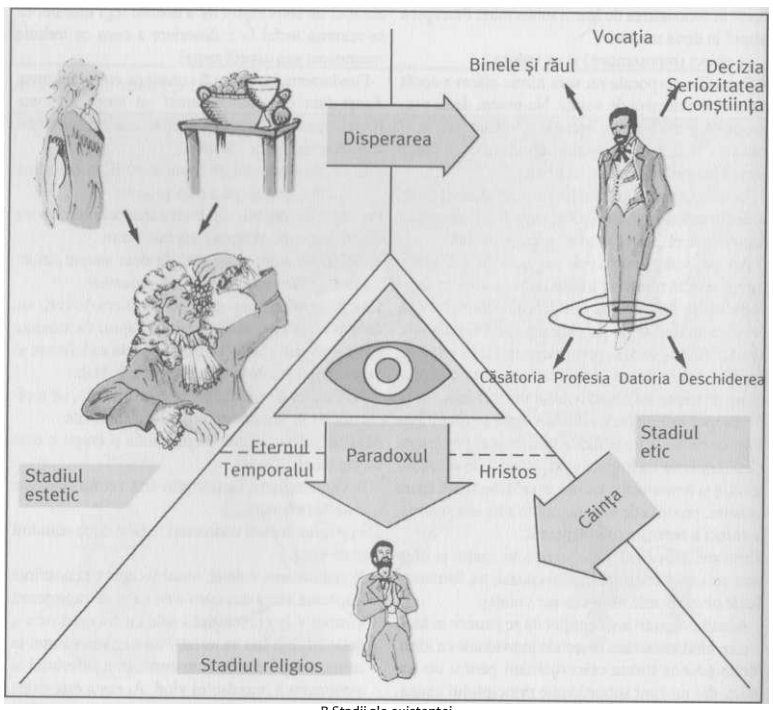


B Stadii ale existenței

**Soren Kierkegaard** (1813-1855) se numără printre marii gânditori atipici ai secolului al XlX-lea. Scrierile sale de o manieră foarte personală (în parte publicate sub pseudonim) conţin elemente literare, analize filozofice şi psihologice extrem de clarvăzătoare şi dispute teologice. în acest sens punctul de vedere (creştin) religios, care se cere înţeles pe fundalul autobiografic al propriilor sale lupte determinate de credinţă, se menţine mereu determinant. Analizele sale cu privire la modalităţile de existenţă a omului au influenţat în mod decisiv *filozofia existenţială* a secolului al XX-lea. întrebarea iniţială este pentru **KIERKEGAARD:** cum ajung ca subiect existenţial într-un raport cu Dumnezeu?

în acest sens este nevoie pentru început de înţelegerea condiţiilor existenţiale concrete ale individului, adică „să mă înţeleg pe mine însumi în **existenţa."** Tocmai acesta este aspectul pe care filozofia idealismului german (îndeosebi **HEGEL**) 1-a abandonat, dupa **KIERKI- GAARD**, în gândire, creând astfel tipul de *„gândire abstractă",* pe care **KIERKEGAARD** îl critica aspru: „Tocmai pentru că gândirea abstracta se petrece *sub specie aeterni* [sub aspectul eternităţii], face abstracţie de ceea ce este concret, de temporalitate, de devenirea existenţei, de mizeria existentului..." întrucât însă gânditorul abstract este mereu el însuşi o existenţă concretă, devine o „figură comică" atunci când nu doreşte să recunoască această bază a existenţei şi a gândirii sale: el însuşi şi gândirea sa se transformă în fantome, împotriva acestei stări de fapt este necesar să devină *subiectiv,* ceea ce înseamnă „... cunoaşterea să se raporteze la subiectul cunoscător, care în esenţă este un existent", căci „unica realitate, cu privire la care un existent are cunoştinţă, este propria sa realitate, faptul că există; iar această realitate reprezintă interesul său absolut." Dacă existenţa omenească ajunge în acest fel în centrul explicitării pe cale filozofică, se naşte întrebarea, ce este omul? „Omul este *sinteza* dintre infinit şi finit, dintre temporal şi etern, dintre libertate şi necesitate, pe scurt, o sinteză. O sinteză este raportul între doi termeni."

în acest fel însă, încă nu este **şinele,** căci: „Şinele este un raport, care se raportează la sine însuşi, sau în cadrul raportului este acea proprietate prin care raportul se raportează la sine însuşi."

Omul îşi dobândeşte şinele de abia o dată cu raportarea sa conştientă la sinteza existenţei sale.

Existenţa de sine deci nu îi este dată omului pur şi simplu, ci devine acea sarcină a cărei transpunere în realitate îi este dată libertăţii sale.

în acest act este cuprinsă posibilitatea ca omul să se afle în *discordanţă* cu sinteza sa şi să rateze şinele său în mod conştient sau inconştient. **KIERKEGAARD** desemnează această stare ca *disperare* şi descrie în „Boala spre moarte" diversele forme de refuz de a fi tu însuţi.

întrucât omul nu s-a creat pe sine ca sinteză, ci provine de la *Dumnezeu,* dezacordul există dinainte de Dumnezeu; iar aceasta este definiţia *păcatului:* ca în faţa lui Dumnezeu să nu dorești să fii tu însuţi. Calea individului spre **credinţa,** în care omul „se întemeiază în mod evident pe puterea care l-a creat" este descrisa de către **KIERKEGAARD CU** ajutorul diverselor **stadii ale existenţei** („ori-ori"). în **stadiul estetic** omul trăieşte în nemijlocire, adică încă nu s-a ales pe sine însuşi. Trăieşte în şi din exterioritate şi senzorialitate, dupa deviza: „Viaţa trebuie savurată". Un exemplu în acest sens este Don Juan. întrucât însă în transpunerea în realitate a acestei forme de existenta omul este dependent de exterior, adică de ceea ce nu îi stă în putere, ambianţa fundamentala nemarturisită a existenţei estetice se dovedeşte ca disperare cu privire la faptul că ar putea fi privat de condiţia acestei existenţe. Saltul în **stadiul etic** se petrece, atunci când în disperarea sa individul se alege pe sine: „... căci doar pe mine însumi mă pot alege la modul absolut, iar această alegere absolută a sinelui meu constituie libertatea mea, şi doar dacă m-am ales pe mine la modul absolut am statutat o diferenţă absolută, şi anume aceea dintre bine şi râu." Existenţa eticâ s-a ales pe sine ca existenţa de sine şi astfel a dobândit independenţa faţă de exterioritate; devenind subiectul deciziei, viaţa dobândeşte seriozitate şi continuitate.

Cu toate acestea, nici acest stadiu nu reuşeşte sa conducă la desăvârşire. Căci în posibilitatea vinovăţiei omul etic recunoaşte faptul că nu este în posesia condiţiilor de a trăi ideal din punct de vedere etic, deoarece se alia sub povara păcatului. Este ceea ce conduce la **stadiu religios.** Omul, care se recunoaşte ca păcătos, înţelege că în accepţia creştina nu se poate elibera singur de păcat, întrucât doar Dumnezeu poate furniza accesul la adevăr: Conţinutul *credinţei* este *paradoxul* cu privire la faptul că eternul a venit în timp, adică Dumnezeu a devenit om. Cum însă Dumnezeu a trebuit sa vina la oameni pentru a le da adevărul, acum omul nu este capabil de la sine să ajungă la adevăr, ci trebuie sa obţină de la Dumnezeu condiţia acestei transformări. Prin credinţă omul se întemeiază fără rezerve pe Dumnezeu.

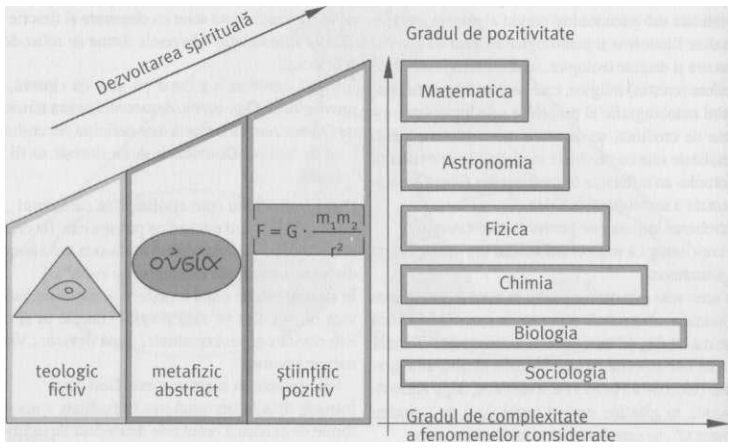


Legea celor trei stadii

Legea enciclopedică

A Comte

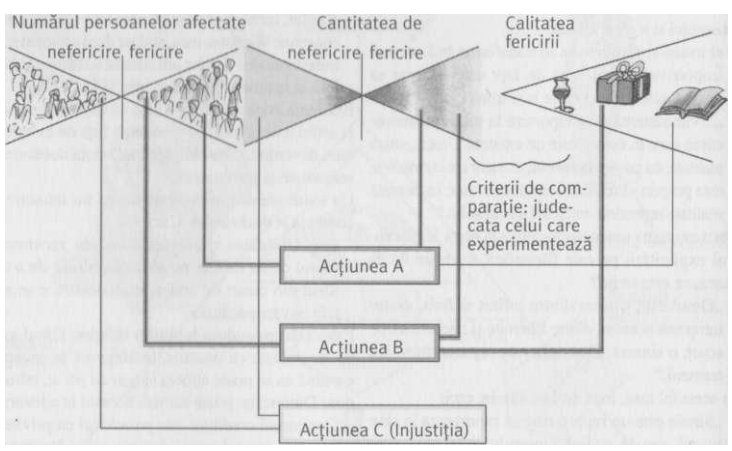


Aprecierea și alegerea acțiunilor pe baza efectelor previzibile

B Mill: Utilitarismul

**Auguste Comte** (1798-1857) întemeiază prin opera sa principală „Tratat despre filozofia pozitivă" sistemul **pozitivismului,** în care scopul cercetărilor ştiinţifice şi teoretice constă din întrebarea cu privire la dezvoltarea, structura şi funcţia cunoaşterii în societate. Fundamentul teoriilor sale îl constituie aşa-numita **lege a celor trei stadii.** Aceasta se referă la dezvoltarea spirituală a omenirii, la cea a cunoaşterii particulare precum şi la dezvoltarea individului.

- în starea *teologică* sau *fictivă* omul îşi explica fenomenele lumii prin acţiunea unor fiinţe supra-naturale.
- Stadiul *metafizic* sau *abstract* este în esenţa o teologie mascată, doar că aici fiinţele supranaturale sunt înlocuite cu entităţi abstracte (vide). Este neproductiv, dar edificator, şi face trecerea spre stadiul următor.
- în stadiul *ştiinţific* sau *pozitiv,* cercetarea cauzelor ultime este abandonata, iar interesul cunoaşterii se îndreaptă înspre *faptele* existente. Baza o constituie observaţia, pornind de la care pot fi cunoscute *legităţile* generale.

O data cu ultimul stadiu, spiritul omenesc atinge nivelul său maxim, putând însă ca în alte domenii încă să persiste într-unui dintre stadiile precedente. Semnificaţiile atributului *pozitiv* sunt: *efectivul* şi *utilul,* prin care este definită şi trans- cenderea separaţiei dintre teorie şi aplicaţiile practice; ceea ce este *cert,* spre deosebire de inde- terminarea problemelor metafizice; ceea ce este *precis;* ceea ce este *edificator,* precum şi ceea ce este *relativ,* înlocuind pretenţiile de absolut. Fiecăruia dintre aceste stadii îi corespunde o anumita *formă socială:* celui teologic o societate clericala şi feudală, celui metafizic una revoluţionara, iar celui pozitiv una ştiinţifică şi industriala, în cadrul ştiinţei poate fi alcătuită o ierarhie ce are matematica în vârf, urmată apoi de astronomie, fizică, chimie, biologie, până la sociologie. Aceasta ierarhie reflectă gradul de pozitivitate deja atins, precum şi ordinea în care ştiinţele se fundamenteaza una pe cealaltă, în această schemă complexitatea fenomenelor cu care acestea au de-a face creşte înspre bază.

**Sociologia,** care ca ştiinţa a totalităţii raporturilor interumane deţine cea mai mare însemnătate, nu a evoluat încă la stadiul unei ştiinţe pozitive. Rezulta că ea trebuie să fie edificată în acest sens, astfel încât pe baza unei previziuni fiabile a dezvoltărilor sociale să poată fi ameliorate condiţiile vieţii sociale. *Religia pozitivă* pe care a proclamat-o ulterior se fundamentează pe iubirea faţă de omenire, ca esenţă supremă, pentru care **COMTE** inventează termenul de *altruism.*

**John Stuart Mili** (1806-1873) este influenţat de gândirea lui **COMTE**, de cea a tatălui său **JAMES MILL** şi de etica utilitarista a lui **JEREMY BENTHAM** (1748-1832), ale cărui teorii le dezvoltă în mod critic.

în „Sistemul logicii deductive şi inductive" pe care îl elaborează, **MILL** urmăreşte să întemeieze o metodologie generala şi unitară pentru *toate* ştiinţele. **Logica inductiva** pe care o elaborează cu aceasta ocazie conclude de pe urma analizei succesiunilor de evenimente recurente, regulate, date de experienţa, şi ajunge la legităţile generale. Logica inductiva reprezintă pentru el totodată şi baza aşa-numitor ştiinţe deductive (matematica, logica formală).

în sensul unităţii metodei trebuie să fie aplicate şi în cadrul ştiinţelor umaniste doar descrieri cauzale şi regulate.

Dintre distincţiile pe care le operează din punct de vedere al *analiticii lingvistice,* ulterior avea să dobândească o deosebită importanţa cea dintre *denotaţia* (obiectele desemnate prin expresie) şi *conotaţia* (sensul) expresiilor (de ex., armăsar şi iapă faţă de cal), în scrierea „Utilitarismul", **MILL** apârâ aceasta formă a eticii faţa de criticii săi.

Finalitatea **utilitarismului** este „fericirea cea mai mare posibila pentru cel mai mare număr posibil de oameni". Aşa cum fiecare individ aspiră de la natură la fericirea individuala, tot astfel binele tuturor este un bun pentru totalitatea oamenilor. Corectitudinea morală a unei acţiuni trebuie comensurată pe baza urmărilor ce pot fi presupuse de pe urma acesteia, condiţii în care etalonul pentru promovarea *fericirii* (plăcere) şi diminuarea nefericirii (suferinţa) consta din cei care sunt atinşi de consecinţe. Spre deosebire de **BENTHAM, MILL** subliniază însă faptul că în acest caz nu trebuie avută în vedere doar *cantitatea* fericirii (plăcerii), ci îndeosebi *calitatea,* caci fiecare dintre aceste stări este diferită din punct de vedere valoric, în acest caz etalonul cu ajutorul căruia este comparata calitatea cu cantitatea este reprezentat de judecata celor care, pe baza experienţei proprii, deţin competenţa cea mai mare.

în lucrarea „Despre libertate", **MILL** apârâ rezolut poziţia **libertăţii** individuale şi pluralismul social în contradicţie cu tirania maselor şi opinia publică. în acest sens el deosebeşte acţiunile care se raportează în mod primar la sine şi cele care sunt orientate înspre ceilalţi. în cele din urmă îşi află limitele în libertatea celorlalţi şi doar în acest scop sunt permise intervenţiile statului. Libertatea de opinie şi de expresie nu poate fi supusa nici unui fel de restricţie.

| | | | | | | | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| **188 Se** | 1874 | 1 1882 i<br>„Trom-peta" | ¡ 1880 ¡<br>„Ultimii noştri 10 ani"<br>1845 | 1872 !<br>„Princi-piile" | ! 1856 : | ! 1875 ! | ! 1883 !<br>„Capitalul" 1867<br>„Mani-festul" | 1895<br>„Dialec-tica naturii"<br>„Mani-festul" | |
| | „Viaţa lui Iisus" | 1841 | | . _ 18.43-.<br>„Creşti-nismul" | „Unicul" 1844 | „Tetrar-hia Europa" 1841 | | | Revoluţia 1848 |
| | D.F 1<br>; 1808 ;<br>Strauß | ; 1809 ;<br>B. Bauer<br>Viaţa | 1802 A. Ruge 1 1 | ! 1804 !<br>Feuerbach 1<br>Carie | 1 1806 1 1 1<br>M. Stirne ră universil | ! 1812 !<br>r M. Hess<br>- 1 ' tara pH | 1 1818 1<br>K. Marx 1<br>Stud | ; 1820<br>F. Engel; ii la Berlir | Moartea lui Hegel (1831)<br>S 1 |

A Viaţa şi opera unor hegelieni de stânga

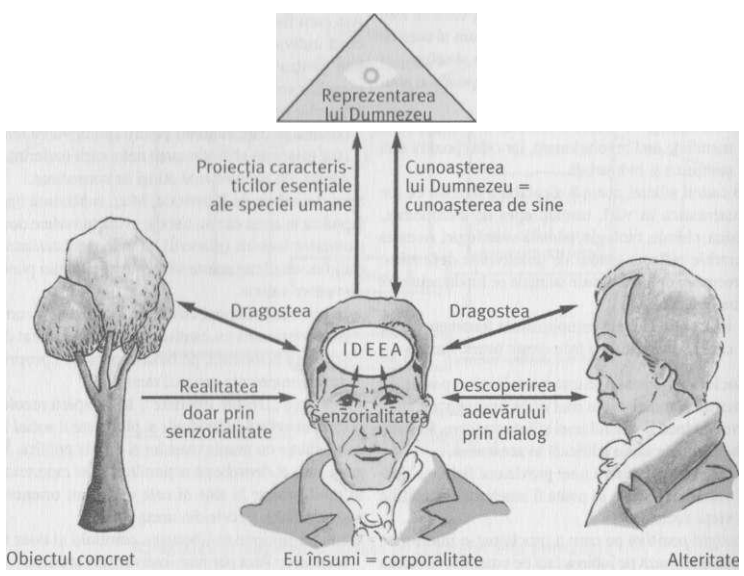


B Filozofia lui L. Feuerbach

Divergenţele dintre discipolii lui **HEGEL** se manifestă deosebit de evident prin reacţiile stârnite de publicarea cărţii lui D.F. **STRAUSS** „Viaţa lui Iisus" (1835). întrebarea elementară pentru religia creştină cu privire la adevărul istoric al evangheliilor găseşte la **STRAUSS** un răspuns negativ, elaborat pe baza metodei istorice hegeliene, determinând apariţia unor contradicţii. Astfel, elementele centrale ale Noului Testament sunt lipsite de credibilitate ca fapte istorice. **STRAUSS** le interpretează ca o culegere de reprezentări *mistice* ale poporului iudeu. Această metodă de investigare a fost transpusă şi asupra *dogmei.*

în privinţa reacţiei faţă de tezele lui **STRAUSS,** elevii lui **HEGEL** se scindează: *Hegelienii vechi* sau *de dreapta* continua în esenţa tradiţia sistemului lui **HEGEL** ca sinteza dintre religie şi filozofie.

*Hegelienii noi* sau *de stânga* caută căi noi în vederea reinterpretării sau răsturnării sistemului, legat de voinţa unui spirit revoluţionar îndreptat înspre răsturnarea ordinii consacrate.

Ca *adversari politici ai monarhiei,* hegelienii de stânga se situează în afara universităţilor şi trăiesc în parte în exil. *Scrierile* lor sunt în majoritatea lor polemice, raportându-se la istoria contemporană, şi sunt fundamentate pe *critica hegelianismului* în diverse forme. **MARX** şi **ENGELS (v. p. 168** şi urm.), care se numârâ în anii petrecuţi la Berlin printre reprezentanţii acestei mişcări, se concentrează asupra realităţii lumii proletare.

**MAX STIRNER** respinge în opera sa principala „Unicul şi proprietatea sa" (1844) tot ceea ce este supraindividual şi sistematic şi prevesteşte un individualism cvasianarhic.

**Premisele** acestei dezvoltări au fost

- *conştiinţa de sine* a filozofiei lui **HEGEL** ca acord final al istoriei spiritualităţii occidentale, care reclamă un nou început radical.
- climatul politic clocotitor din Germania în perioada lui *Premartie:*

**MOSES HESS**, influenţat de teoriile socialismului timpuriu, a fost convins de necesitatea istorică a unei transformări radicale comuniste.

- armonia creată de **HEGEL** între filozofie şi religie, dintre raţiune şi realitate:

în opera sa principală, „Trâmbiţele Judecăţii de Apoi cu privire la **HEGEL**, ateistul şi antihristul", **B. BAUER** susţine că ateismul este deja prezent în opera lui **HEGEL**. întrucât creştinismul reprezintă o formă a *alienării* omului, acesta va ceda locul libertăţii în perioada de după **HEGEL.**

Cel mai important dintre hegelienii de stânga autentici este **Ludwig Feuerbach** (1804-1872): în „Esenţa creştinismului" (1841) întreprinde demersul de a reduce religia la fundamentul său antropologic. **FEUERBACH** înţelege nucleul religiei în ipostazierea *conştiinţei de sine* a omului ca fiinţă generică. El proiectează proprietăţile fiinţei dinspre sine ca ideaturi infinite, creându-şi astfel divinităţile: „Conştiinţa de Dumnezeu este conştiinţa de sine a omului, cunoaşterea lui Dumnezeu cunoaşterea de sine a omului." Aceasta fiinţa proiectata devine cu atât mai divină (mai ideala) cu cât mai mult omul îşi deplasează asupra sa caracteristicile pozitive: „Ca Dumnezeu să devină mai complex, omul trebuie să saraceascâ." La rândul său, religia revelează „comorile ascunse ale omului", ceea ce caracterizează atitudinea ambivalenţă a lui **FEUERBACH** faţă de aceasta. El intenţionează „reînnoirea principiului religios primar (antropologic)" şi nu „totala negare" a religiei.

Alte scrieri ale lui **FEUERBACH** urmăresc o răsturnare materialistă a filozofiei lui **HEGEL;** aceasta orientare a exercitat o influenţa majoră asupra lui **MARX.** Fundamentul noii filozofii avea sa constea dintr-o îndreptare înspre *individualul concret.* La acesta omul nu poate ajunge decât cu condiţia să renunţe la gândirea pură, trăsătură pe care **FEUERBACH** o consideră a fi caracteristica esenţiala a filozofiei modeme. Omul este revendicat astfel ca întreg, ca deţinător al unui „cap" şi al unei „inimi". Pentru a înţelege realitatea, sunt necesare iubirea şi sensibilitatea, care ridică individualul la rangul de „valoare absolută". Atenţia deosebita a lui **FEUERBACH** se îndreapta înspre *senzualitate',* prin intermediul simţurilor este mijlocita realitatea: „Adevărul, realitatea şi senzualitatea sunt identice." în percepţia senzoriala poate fi recunoscut obiectul, **FEUERBACH** accentuând însă ca esenţa unui lucru sau a unui om se constituie dinspre obiectul său, aşa cum lumina este constitutiva pentru ochi.

**FEUERBACH** se detaşează de senzualismul pur datorita faptului că transformă omul în cel mai important obiect al percepţiei senzoriale a acestuia, în acest fel, se creează de asemenea posibilitatea cercetării adevărului prin **dialog:** întrucât omului îi este dat prin *tu* un obiect al percepţiei sale senzoriale, pe baza căruia prin dialog îşi poate verifica percepţia, acesta poate fi sigur de realitatea senzorialităţii sale.

HEGEL

SMITH

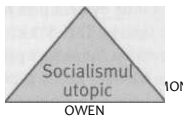


ION

OWEN

Economia fiațională
clasicas

RICARDO

Dialectica Materialismul

FEUERBACH

FOURIER

X

Socialismul

Teoria valorii muncii *i* ------

M A R X

Materialismul dialectic şi istoric

Teoria economică

Socialismu l istoric

A Sursele şi elementele marxismului (după Lenin, 1913)

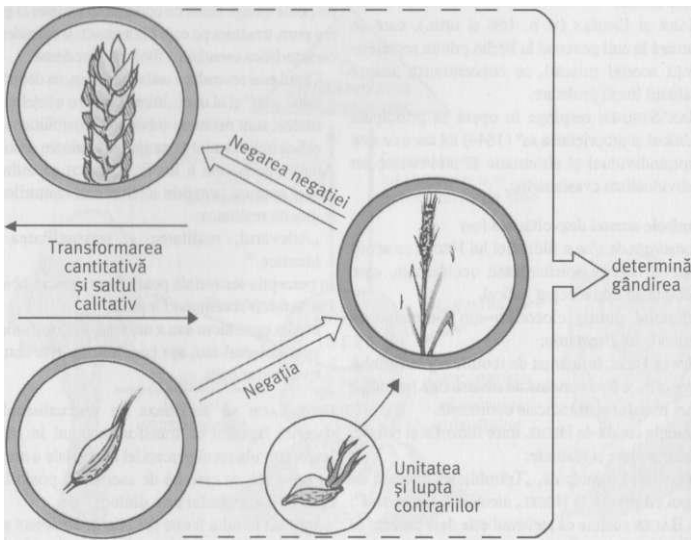


B Materialismul dialectic

Prin interpretarea mai multor surse, **Karl Marx** (1818-1883) a dezvoltat o filozofie a cărei transpunere practică deţine o pondere însemnată în compunerea structurii spirituale şi politice a lumii.
„Marx a fost... continuatorul principalelor curente ale secolului al XIX-lea: filozofia germană clasică, economia politică engleză clasică şi socialismul francez." (V.**I. LENIN**) Baza conceptuala a teoriei marxiste este *hegelianismul*. De la **HEGEL MARX** a preluat principiile *dialecticii* şi ale gândirii dinamice şi evoluţioniste. „Ridicând mânuşa hegelianismului", elementele acestei gândiri vor fi însâ interpretate de **MARX** într-un sens specific. Astfel, el parcurge
ultimul pas de la *idealism* la **materialism,** aşa cum acesta fusese deja trasat de către **L. FEUER- BACH. MARX** inversează raportul subiect-obiect dinspre determinarea obiectului prin subiect într-o determinare a subiectului prin obiect, „înţelegerea însâ nu constă, după cum opinează **HEGEL**, din faptul de a recunoaşte pretutindeni determinările conceptului logic, ci din înţelegerea logicii particulare a obiectului particular." *Materia* determină conştiinţa; aceasta influenţează simţurile, reflectându-se în conştiinţă. Cunoaşterea este procesuala, petrecându-se în etape, în acest sens adevărul reprezintă coincidenţa gândirii cu obiectul.

O variantă a materialismului este **materialismul dialectic** („DIAMAT"), reprezentat în primul rând de către prietenul lui **MARX, Friedrich Engels** (1820-1895); acest curent constă îndeosebi din descrierea *dezvoltării materiei,* care se petrece obiectiv şi independent de cunoaşterea umana. Materia nu este nicicând statică, ci întotdeauna cuprinsă în devenire, ceea ce se petrece în conformitate cu trei legi:
- legea transformării cantităţii în calitate,
- legea întrepătrunderii contrariilor,
- legea negârii negaţiei.

Materia se dezvoltă *dialectic* prin ciocnirea unor tendinţe şi forţe contrarii, care pe un nivel superior se anulează la rândul lor. Desfăşurarea de sine a materiei se petrece în „salturi", discontinuu în „întreruperea progresivităţii". **ENGELS** îşi ilustrează teoria prin transformarea unui grăunte de orz: Grăuntele cade în sol, unde este distrus („negat"). Din acesta răsare planta şi din negarea acesteia, pieirea sa, rezultă la rândul său un bob, care în orice caz se situează pe o treaptă superioară, întrucât a fost multiplicat de mai multe ori.
Celelalte două legi pot fi ilustrate pe baza aceluiaşi exemplu:

La cereale contradicţiile dintre grăunte şi plantă se întrepătrund şi se anulează reciproc. Procesul are loc prin transformarea cantităţii (în acest caz, de celule); aceasta reprezintă premisa pentru transformarea într-o nouă calitate: de la sământă la plantă, (fig. B) întreaga materie se dezvolta printr-o asemenea transformare a contrariilor; în acest fel poate fi explicată şi istoria: **materialismul istoric** („HISTOMAT") ca un caz particular al materialismului dialectic. Materialismul istoric reprezintă o transpunere a filozofiei istoriei elaborate de **HEGEL**, dar care prin fundamentarea sa economică deţine un alt caracter. O însemnătate revine în acest sens aspectului **practic. MARX** participă la evenimentele politice, iar acest fapt implică preocuparea cu privire la realităţile materiale: Voinţa de a acţiona politic antrenează abandonul „misticismului" hegelian în favoarea realităţii obiective.
„Critica radicală la adresa a tot ceea ce exista" va deveni punctul iniţial pentru o transformare judicioasa. Din această perspectivă, **MARX** i se opune lui **FEUERBACH:** Cea de-a unsprezecea dintre „Tezele cu privire la **FEUERBACH**" afirmă: „Filozofii nu au făcut altceva decât să *interpreteze* lumea diferit; problema este de a o *schimba."* în conformitate cu acest deziderat, practica se dovedeşte a fi o adevărată piatra de încercare pentru adevăr.
în opinia materialismului, trebuie ca transformarea socială sâ rezulte de pe urma dialecticii istoriei. Atunci când materia determina conştiinţa, acest fapt se petrece preponderent sub forma raporturilor sociale. **MARX** caută fundamentul dezvoltării omeneşti în *procesele economice*: acestea definesc istoria; toate celelalte elemente ale societăţii sunt „suprastructuri ideologice", de ex., filozofia, religia, cultura.
„Nu conştiinţa omului este cea care determină existenţa sa, ci dimpotrivă, existenţa sa socială îi determină conştiinţa." în cadrul analizei făcute relaţiilor economice, **MARX** apelează la rezultatele economiei politice clasice, aşa cum au fost fundamentate de englezii **Adam Smith** (1723-1790) şi **David Ricardo** (1772-1823): **SMITH** cercetează sistematic factorii economici şi considera câ diviziunea muncii este cauza determinanta a expansiunii unei economii. **RICARDO** accentuează *teoria valorii,* care creează legătura dintre valoarea unui bun marfă şi munca necesară pentru producerea sa.

B Teoria capitalismului



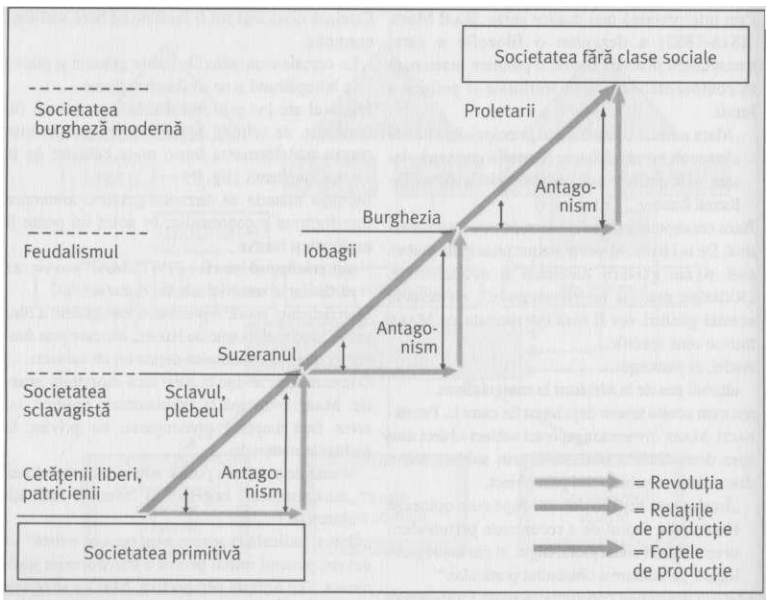


A Materialismul istoric

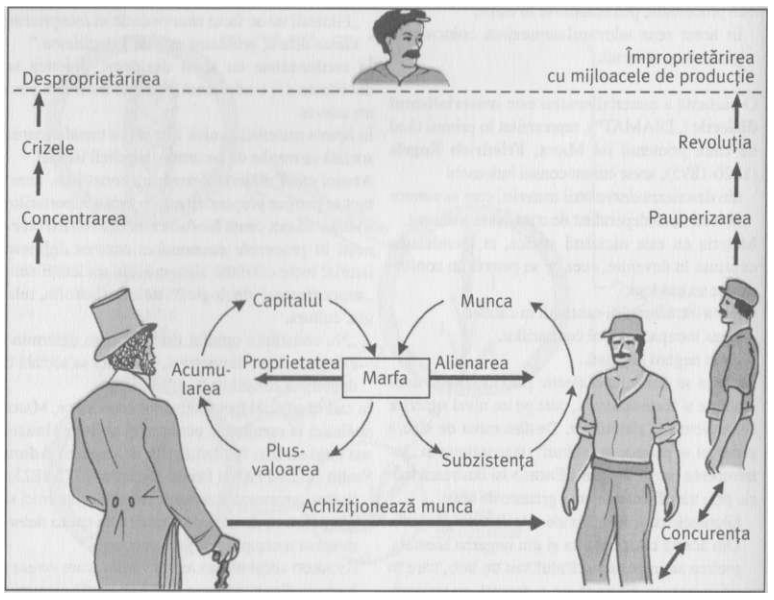

în **materialismul istoric** MARX interpretează istoria omenirii în conformitate cu punctele de vedere ale dialecticii, servindu-se de mijloacele teoriilor economice.
în *„Manifestul Partidului Comunist"* se spune: , Jstoria tuturor societăţilor de până acum este istoria luptelor de clasă. Opresorii şi oprimaţii s-au aflat într-un permanent conflict unii cu ceilalţi, purtând o... luptă care de fiecare dată s-a sfârşit printr-o transformare revoluţionară a întregii societăţi." *Luptele de clasă* reprezintă contradicţiile între grupările sociale, care sfârşesc inevitabil prin revoluţii şi care produc de fiecare dată noi formaţiuni sociale. Pe parcursul istoriei MARX reperează formaţiuni sociale care se înlocuiesc în mod dialectic: *societatea primitivă, societatea sclavagistă antică, feudalismul şi capitalismul burghez modern.* în conformitate cu teza infrastructurii şi suprastructurii societăţii, stratificarea şi în consecinţă dezvoltarea istorică sunt în mod fundamental determinate economic.
Conceptul de **relaţii de producţie** (totalitatea relaţiilor interumane de natură materială, de ex. proprietatea) este definit de către MARX prin structurile economice („baza reală"), care se află într-o anumită măsură în acord, în altă măsură în dezacord cu **forţele de producţie** (abilităţile şi experienţa, mijloacele de producţie). La începutul unei epoci, raporturile de proprietate asupra uneltelor, maşinilor etc. încă nu se află în contradicţie cu modalitatea de producţie a bunurilor. în procesul istoric însă rezultă *antagonisme*. Contradicţiile conduc la luptele de clasă, în cadrul cărora clasa oprimată, dezavantajată de relaţiile de producţie, se ridică împotriva clasei dominante: „Pe o anumită treaptă a dezvoltării lor, forţele materiale de producţie ale societăţii ajung în contradicţie cu relaţiile de producţie existente... Din nişte forme de dezvoltare a forţelor de producţie ele se transformă în nişte forme de imobilizare a acestora. în acest caz se instaurează o epocă de revoluţii sociale." în conformitate cu acest principiu dialectic, fiecare formă socială generează contradicţii interne, care se soluţionează prin revoluţie, în acest sens, MARX cercetează în mod particular formarea şi esenţa **capitalismului,** adică relaţiile de producţie din vremea sa. în principala sa operă economică, „*Capitalul*", MARX porneşte de la tezele fundamentale ale economiştilor englezi: în acest sens, valoarea mărfurilor este stabilită în primul rând ca fiind „timp de lucru solidificat". Economia monetară nu doar disimulează caracterul social al muncii, ci face posibilă şi o *acumulare* de valoare, spre deosebire de economia primitivă bazată pe troc. Acumularea reprezintă scopul economiei capitaliste. De la relaţia marfă-bani-marfă ea trece înspre formula bani-marfă-bani, condiţii în care marfa nu reprezintă decât calea spre acumularea unei cantităţi monetare mai mari în mâna capitalistului.
Capitalistul nu produce pentru necesarul său personal, ci în vederea unei noi producţii. Ca sursa a acestei creşteri, MARX numeşte *plusvaloarea:* în producţia de marfă, capitalistul nu cheltuieşte totul pe producători, muncitori, ci îşi păstrează o parte pentru sine. Capitalistul „cumpără" munca pe piaţa liberă. Muncitorul nu lucrează doar atât timp cât este necesar pentru asigurarea subzistenţei sale, ci creează în „surplusul de timp" o plusvaloare neremunerată. Acest raport este cea mai importantă sursă a **alienării,** în procesul bazat pe diviziunea muncii, muncitorul pierde orice contact cu produsul muncii sale. El se găseşte într-un raport de *exploatare* de către capitalist şi de *concurenţă* cu semenii săi. *Puterea anonimă* a banilor îl alienează de fiinţa sa proprie. Aceste relaţii nu au mai menţinut nici o legătură între om şi om în afară de interes, în afară de depersonalizata „plată în numerai".
Semnificativă pentru această alienare este şi **religia.** Urmând teza proiecţiei elaborată de FEUERBACH (v. p. **167),** MARX O declară ca fiind reflectarea unor stări nedemne. Religia este „spiritul unor vremuri private de spiritualitate,... opium pentru popor". MARX este continuatorul *utopicilor* sau *socialiştilor timpurii* precum C. **H. D. SAINT-SIMON (1769-1825)** sau C. FOURIER **(1772-1837).** Ca şi aceştia, el postulează *desfiinţarea proprietăţii private.* Spre deosebire de socialiştii timpurii, MARX afirmă că în conformitate cu materialismul dialectic este *necesară* dezvoltarea în direcţia comunismului. Comunismul poate fi dedus în mod ştiinţific pe baza mecanismului intern al capitalismului, ceea ce îl determină pe MARX să vorbească despre **„socialismul ştiinţific".** Concentrarea tot mai mare de capital va conduce la o acumulare în mâinile unui număr tot mai mic de capitalişti, proletariatul va sărăci tot mai mult *(Jeoria pauperizării").* Crizele ciclice indică acel caracter contradictoriu al sistemului, care în cele din urmă va fi dezintegrat prin revoluţia proletariatului. Precum odinioară *burghezia* a năruit domnia stăpânilor feudali, tot astfel în această ultima lupta de clasa se va impune clasa proletariatului. Prin revoluţie va avea loc o socializare a mijloacelor de producţie, iar munca se va colectiviza. în cele din urmă, după ce revoluţia va avea loc, se vor anula clasele din cadrul societăţii şi în felul acesta va dispărea chiar şi statul.

DEDUCȚIA

Regula: ] Toate boabele de fasole din acest sac sunt albe

Cazul: Boabele provin din acest sac V Rezultatul:;

Aceste boabe sunt albe INDUCȚIA

Cazul: Boabele provin din acest sac

Rezultatul:! Aceste boabe sunt albe

^ Regula: j Toate boabele de fasole din acest sac sunt albe

ABDUCȚIA

**Rezultatul:'** Aceste boabe sunt albe

Regula: j Toate boabele de fasole din acest sac sunt albe ^ Cazul: Boabele provin din acest sac

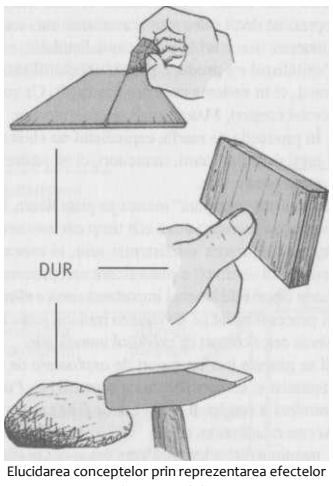


Elucidarea conceptelor prin reprezentarea efectelor lor imaginabile

A Peirce: Maxima pragmatică

B Peirce: Abducția (ipoteză)

Situația problematică

Proiectul: prelucrarea lânii

Grupul de lucru

Tehnici de prelucrare a lânii

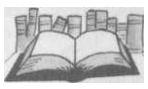

Grupul de lucru

Grupul de lucru ^M^ateriate

Grupul de lucru

Dobândirea unor cunoștințe și abilități practice

Soluția

C Dewey: Educația orientată înspre problemă și proiect

**K.-O. APEL** defineşte **pragmatismul** ca fiind cel de-al treilea curent filozofic pe lângă marxism şi filozofia existenţialista, în care raportul dintre teorie şi practică urmează să se realizeze faptic. Pragmatismul urmăreşte ca pe baza unei gândiri şi a unui limbaj, ambele fundamentate experimental şi organizate ştiinţific, să furnizeze răspunsuri concrete pentru conduita concretă de viaţa.

întemeietorul acestui curent, **Charles Sanders Peirce** (1839-1914), a formulat astfel **principiul pragmatismului:**

„întreabă-te care ar putea fi acele efecte, despre care să ne putem imagina că deţin o relevanţă practică, pe care în reprezentările noastre le-am putea atribui obiectului conceptului nostru. Conceptul nostru cu privire la aceste efecte este deci totalitatea conceptului nostru cu privire la obiect." Aceasta maxima a servit ca fundament metodologic al *analizei conceptuale,* în conformitate cu care pentru un concept conţinutul de semnificaţie constă din *consecinţele de acţiune* imaginabile. Analiza şi eventuala corectare a conceptelor se petrec prin confruntarea *experimentală* cu realitatea, în egală măsură trebuie clarificat sensul convingerilor pe baza obişnuinţelor comportamentale care le exprimă. Maxima pragmatică însă nu este permis să fie astfel înţeleasa ca şi cum elucidarea sensurilor ar proveni pe baza descrierii consecinţelor ce se instaurează faptic. Mai degrabă faptele se petrec prin reprezentarea consecinţelor practice înţelese conceptual în cadrul *experimentului ideatic.* Rezultatele astfel dobândite trebuie să se confirme printr-un *proces comunicativ* al subiectelor ce acţionează şi cercetează împreună. *Adevărul* se constituie ca o concordanţă între toţi membrii unei „comunităţi infinite de cercetare". „Acea convingere care are menirea de a fi ultima care să întrunească acordul tuturor cercetătorilor reprezintă ceea ce înţelegem prin adevăr, iar obiectul care a fost reprezentat în această convingere este cel real." Pentru *logica* ştiinţei deţine o importanţa decisivă descoperirea lui **PEIRCE CU** privire la **abducţie** (ipoteza explicativă), ca un al treilea mod de concluzie pe lângă deducţie şi inducţie. Abducţia concluzionează pornind dinspre rezultat şi regulă înspre cazul respectiv. Acest procedeu este aplicat în mod faptic la orice *formare de ipoteză* ştiinţifica. Spre deosebire de deducţie, concluzia nu este decât posibilă (ca şi la inducţie), dar dezvoltă cunoaşterea întrucât produce o noua idee în gândire, făcând astfel posibile noi concepţii ştiinţifice.

Pentru dezvoltarea *semioticii* este decisivă concepţia lui **PEIRCE CU** privire la relaţia *triadică* (cu trei cifre) a **semnului.**

Un semn (reprezentamen) se află în relaţie cu o idee, care îl interpretează (interpretant), şi este un semn pentru un obiect prin calitatea care îl pune în relaţie cu obiectul sau. Această relaţie triadică nu este reductibila la o relaţie binara. Un semn este deci codeterminat şi prin interpretare, astfel orice cunoaştere a ceea ce există fiind o convergenţa dintre ceea ce este dat (obiectul) şi explicaţia acestuia de către o conştiinţa care interpretează.

La **William James** (1842-1910) pragmatismul dobândeşte, spre deosebire de **PEIRCE,** o amprenta subiectivă.

**Convingerile** ce fundamentează orice cunoaştere şi orice acţiune nu sunt supuse nici unui criteriu de adevăr general valabil, fiind în schimb expresia intereselor practice ale subiectului. Autenticitatea acestora se comensurează de pe urma faptului dacă faţă de individ sunt vii, adică determinante pentru viaţa acestuia, inevitabile şi semnificative. Criteriul cu privire la *adevăr* consta din *confirmarea în practică* prin utilitatea înregistrata, adică în ce măsura pentru individ se creează o maniera satisfăcătoare de tratare a realităţii. Astfel, de ex., „ipoteza cu privire la Dumnezeu" este adevărată în mâsura în care este satisfăcătoare pentru împlinirea vieţii individuale, în mâsura în care interesele şi circumstanţele de viaţă ale oamenilor sunt diferite, coexista mai multe „adevăruri" în paralel. întrucât condiţiile de viaţa se modifică, este necesar ca adevărul să fie tratat ca fiind dinamic.

**John Dewey** (1859-1952) întreprinde cea mai decisivă încercare de a îndrepta pragmatismul înspre eficienţă în *pedagogie* şi *politică.*

**Instrumentalismul** epistemologic pe care îl reprezintă accentuează faptul că cunoaşterea nu este exclusiv pasivă, reprezentând ea însăşi deja o acţiune. Cunoaşterea este un instrument al acţiunii încununate de succes. Ea serveşte stăpânirii unor situaţii şi soluţionării unor probleme practice. Gândirea şi cunoaşterea pot fi explicate după felul cum funcţionează în anumite interdependenţe circumstanţiale de acţiune.

**DEWEY** dezvoltă propuneri ample de reformare a *pedagogiei,* pe care el însuşi le aplica în „şcoala sa experimentală". Elevul trebuie să se transforme din obiect al predării în subiect al învăţării. Materia de învăţământ nu îi este pusă la dispoziţie, ci problemele trebuie să fie experimentate ca atare, găsindu-li-se o soluţionare prin proiecte ce sunt întreprinse în grup. Educaţia la fel ca şi formele statale democratice sunt menite să devină procese ale realizării de sine.

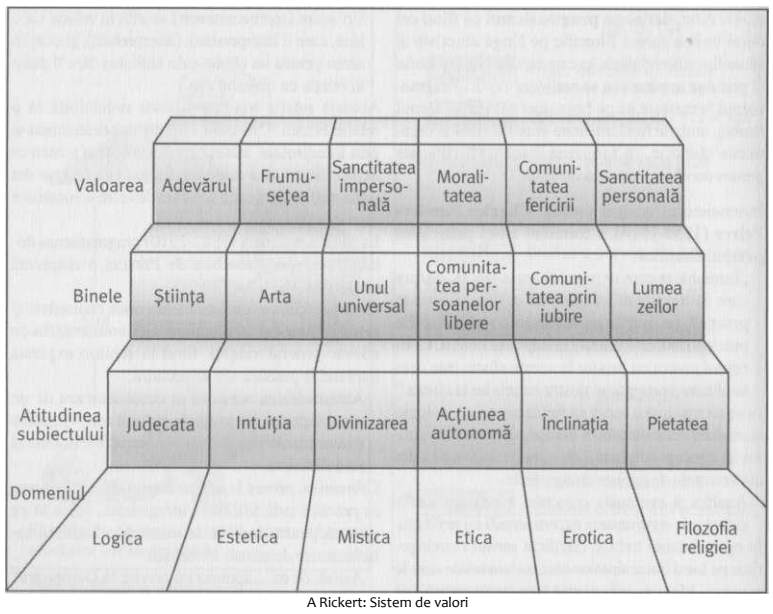


A Rickert: Sistem de valori

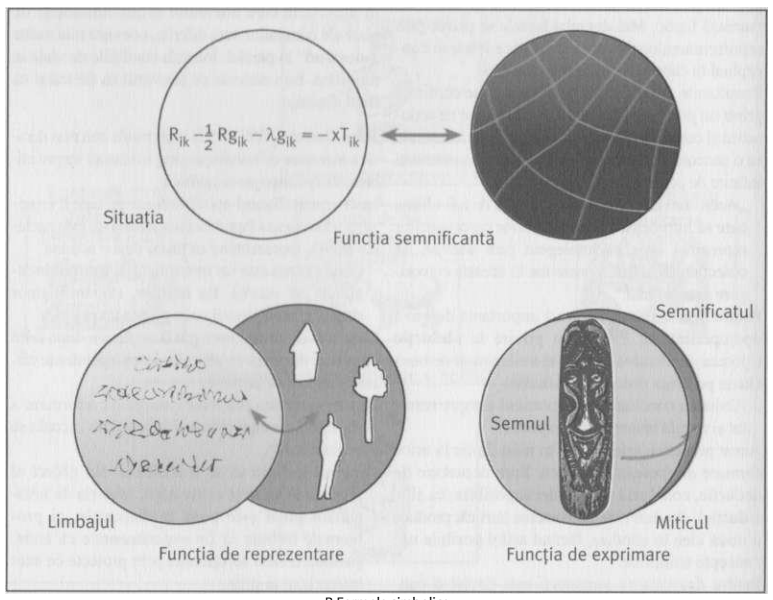


B Formele simbolice

De la mijlocul secolului al XlX-lea, teoria lui **KANT** (v. p. **136-143)** cunoaşte o revigorare şi o dezvoltare în continuare. Diversele curente care se revendică a porni de la acesta sunt sintetizate sub termenul de **neokantianism;** între aprox. **1880-1930** acesta este curentul predominant în filozofia germană. Reprezentanţii timpurii sunt F.A. **LANGE**, a cărui „Istorie a materialismului" îl raportează pe **KANT** la ştiinţele naturale, şi **O. LIEBMANN**, a cărui scriere „Kant şi epigonii" este prevăzută la sfârşitul fiecărui capitol cu fraza:„Deci, este necesar să ne reîntoarcem la **KANT."**

**Şcoala de la Marburg,** de orientare logică, ai cărei întemeietori au fost **COHEN** şi **NATORP**, precum şi **CASSIRER**, îşi desfăşoară activitatea îndeosebi pe tărâm teoretic.

**HERMANN COHEN (1842-1918)** anulează în „Logica cunoaşterii pure" dihotomia lui **KANT** dintre raţiune şi senzorialitate în favoarea celei dintâi: Cunoaşterea nu este posibilă decât prin gândirea *pură*.

El îl interpretează pe **KANT** pornind de la afirmaţia acestuia

„că nu cunoaştem decât aprioricul lucrurilor, ceea ce învestim noi înşine în ele". Cunoaşterea de la „origine" nu este posibila decât dacă obiectul cunoaşterii este produs de gândire. Acest fenomen se petrece prin infinit de mulţi paşi. *Judecăţile* sunt constitutive, **COHEN** subîmpârţin- du-le în patru clase: cele ale legilor gândirii (de ex., contradicţia), ale matematicii (de ex., pluralitatea), ale ştiinţei naturale matematice (de ex., legea) şi ale metodologiei (de ex., posibilitatea şi necesitatea). **Ernst Cassirer (1874-1945)** vede în *simbol* expresia universală a acţiunii culturale, creatoare a spiritului şi caută în a sa „Filozofie a formelor simbolice" să constituie „un tip de gramatică a funcţiei simbolice ca funcţii prin ale căror expresii aparte..., aşa du pa cum le vedem în faţa noastră în limbaj şi în arta, în mit şi în religie, sunt înglobate şi codeterminate la modul general." Simbolul desemnează senzorialitatea, care prin modul existenţei sale reprezintă întruparea unui simţ. Cele trei funcţii de bază ale reprezentării simbolice sunt: *funcţia de exprimare*, în care semnul şi semnificatul sunt identificate nemijlocit împreuna (lumea ca gândire *mitică)', funcţia de reprezentare,* în care caracterul simbolic este conştient, care însă se raportează încă la obiectualitate/realitatea concretă (*vorbirea* cotidiană); *funcţia semnificantă,* în care semnele matematice sau logice nu se raportează decât la relaţii abstracte *(ştiinţă).*



**Şcoala de la Baden** sau **Şcoala Sud-vest-germana (WINDELBAND, RICKERT, LASK)** este puternic orientată spre *teoria valorii:*

**WILHELM WINDELBAND (1848-1915)** vede filozofia ca

„disciplină critică a valorilor universale". **HEINRICH RICKERT** (1863-1936) elaborează un sistem de valori (fig. A), care se bazează pe subîmpărţirea în lume a obiectelor şi lume a valorilor. Ambele sunt reunite ca lume a realizării de sens, care se creează „în măsura în care suntem nişte subiecte care judecam valoric, adică luăm o poziţie liberă faţa de valori".

Un aport semnificativ este cel ce constă din distincţia dintre *ştiinţele naturale şi umaniste,* care se face prin metoda: ştiinţa naturii este dupa **WINDELBAND** *nomotetică,* cercetând legile generale, ştiinţa umanistă este *idiografică,* cercetând faptele particulare, îndeosebi pe cele istorice. Teoria lui **RICKERT** este în mod corespunzător ge- neralizantâ, respectiv individualizantâ. Valoarea joaca şi în acest caz un rol deosebit: „După **RICKERT**... conceptul de istorico-individual nu se poate forma decât în aşa fel încât să porneşti de la un punct de vedere valoric, în a cărui lumină de abia să iasă la iveală individualul în semnificaţia sa unică." **(H.-L. OLLIG)**

în secolul al XlX-lea, ascensiunea ştiinţelor naturii conduce la tentativa de a edifica metafizica **inductiv,** pe o bază empirică. Doi autori importanţi sunt: - **Gustav Theodor Fechner** (1801-1887): *Psiho-fizica* sa, care reprezintă stadiul preliminar al psihologiei experimentale, cercetează interacţiunea dintre psihic şi fizic. La bază se află presupunerea unui paralelism. **FECHNER** postulează *animarea* proceselor fizice, nu doar la om, ci la tot ceea ce are o existenţa corporala. în acest sens concepe *metafizica* ca fiind complementara faţâ de ştiinţele individuale. Ca ştiinţa a întregului aceasta este menita sa generalizeze rezultatele particulare la care s-a ajuns. Scopul său este interpretarea de ansamblu a realităţii.

**Rudolf Hermann Lotze (1817-1881)** încearcă de asemenea sâ opereze în filozofie o sinteză între cunoaşterea modemâ şi enunţurile ideale sau religioase. în „Microcosmosul", **LOTZE** cercetează poziţia omului în lume, interpretând-o prin analogie cu omul. în acest sens face uz de deosebirea dintre cauzalitate, sens şi finalitate, obţinând astfel o „lume a mecanismului" (realitatea), una a realităţii şi o lume a *valorilor.* în acest demers nu vede în legile mecanismului altceva decât condiţiile pentru realizarea binelui. Din punct de vedere metodic, el asociază însă rezultatele sale metafizice cu cercetările *anali- tic-descriptive.*

**Nietzsche II**
**199**

Prăbuşirea

Ultima răfuială cu cultura şi religia;
glorificarea de sine

Ecce homo) (1888)
Genealogia moraleij (1887) Voinţa de putere)
(1886, ed. 1906) Dincolo de bine şi de rău) (1886)
—— Agravarea maladiei

"1889

Supraomul: voinţa de putere; nihilismul valorilor

Anticristul) (1888)

■1884

Eterna reîntoarcere; moartea lui Dumnezeu

„Filozofia matinală"

Aşa grăit-a ZarathustrăjI (1883-1885) Ştiinţa voioasaj (1882) AuroraJ (1881)

Viaţă rătăcitoare, instabilă –1879

Critica radicală a decadenţei în morală, artă, religie, filozofie

Omenesc - Preaomenesc) (1878)

Renunţarea' la catedră

Schopenhauer, Wagner

Ruptura, de Wagner"

■1874

Socrate, antinomy apolinic-dionisiaci

Consideraţii inactualei (1873-1876)

(1872)

A Viaţa şi opera lui Nietzsche

Profesor la BaseH-1869

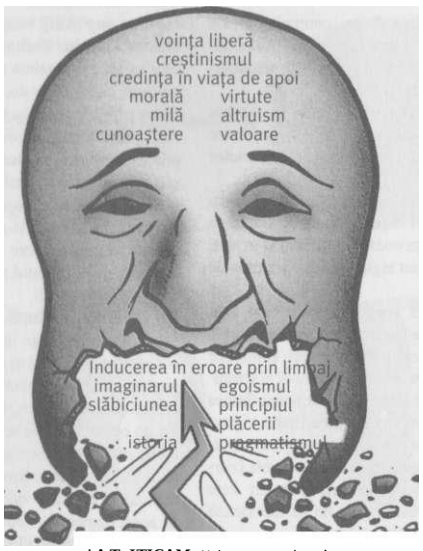


' A TRITICAM Nietzsche^

B Critica lui Nietzsche la adresa culturii decadenţei

**Friedrich Nietzsche (1844-1900)** a intrat în istoria spirituala ca geniu cu o personalitate aparte; angajamentul pasional, voinţa de înnoire radicală, sagacitatea penetrantă şi magia lingvistica caracterizează opera sa, care poate fi subîmparţită în trei perioade de creaţie, ce se întrepătrund.

**Prima perioada (1869 - 1876)**

**NIETZSCHE**, fiu al unui pastor luteran saxon, urmează studii de filologie clasica şi devine profesor de filologie clasica la Basel. în 1871 concepe lucrarea „Naşterea tragediei din spiritul muzicii". Forţele originare ale culturii greceşti, apolinicul şi dionisiacul, au fuzionat în tragedia antica, cunoscând o sinteză armonică: *apolinicul* semnifică raţionalitatea cu măsură, *dionisiacul* semnifică delirul şi exaltarea. Dispariţia tragediei reprezintă apariţia filozofiei raţionale greceşti, reprezentată îndeosebi de către **SOCRATE**. în cazul lui **EURIPIDE**, acest proces se consumase deja: „Zeitatea care grăia prin intermediul său nu era Dionisos, şi nici Apollo, ci un demon de abia născut, numit Socrate."
**NIETZSCHE** spera ca reînnoirea culturii tragice să se petreacă prin **RICHARD WAGNER (1813-1883),** de a cărui muzică şi personalitate la acea dată **NIETZSCHE** era cu totul fascinat.
în perioada **1871-1876, NIETZSCHE** intră în dispută cu cultura vremurilor sale: în cele patru „Consideraţii inactuale" cu privire la D.F. **STRAUSS (v. p. 167)** ca exemplu de filistinism cultural; despre „maladia istorică" a primatului gândirii istorice (**HEGEL, E.V. HARTMANN**), despre **SCHOPENHAUER** ca prototip al filozofului impasibil; şi despre **WAGNER.**

**Cea de-a doua perioada (1876 - 1882)**

**NIETZSCHE** însuşi caracterizează aceasta parte a filozofiei sale ca **„filozofie matinala[44].** Sunt create cele patru opere „Omenesc-Preaomenesc" (partea I şi II), „Aurora" şi „Ştiinţa voioasa". Din punct de vedere stilistic, **NIETZSCHE** găseşte în *aforism* forma optimă de exprimare. Din punct de vedere al conţinutului, unitatea celor patru texte este îndeosebi asigurata prin lupta împotriva **decadenţei, morala** şi **religia** acesteia, creştinismul. **NIETZSCHE** se situează pe poziţia raţionalităţii sceptice şi afişează o voinţă pasionată de *veracitate.* împotriva moralei şi problematicii filozofiei tradiţionale, **NIETZSCHE** aduce în discuţie prin mereu noi observaţii de detaliu: - semnificaţia *limbajului:*
Limbajul este voalat, astfel încât omul nu poate decât în aparenţa să înţeleagă prin discurs esenţa lucrurilor, în realitate nefăcând altceva decât să inventeze o a doua lume pe lângă cea dintâi. Astfel **NIETZSCHE** scrie: „Ce este deci realitatea? O oaste de metafore în mişcare... care după ce au fost îndelung utilizate îi sunt date unui popor ca stabile, canonice şi obligatorii: adevărurile sunt iluzii, despre care am uitat că sunt iluzii."
- legătura inadmisibila dintre existenţă şi *valoare:* încrederea în pertinenţa judecaţilor raţionale este la rândul său un fenomen moral.
-*relativitatea* moralei:
Judecăţile morale nu sunt absolute şi atemporale, ci dovedibile din punct de vedere istoric, relative din punct de vedere social.
**NIETZSCHE** reproşează filozofiei morale faptul că nu ia la cunoştinţă diversitatea faptica.
- contradicţiile practice ale moralei.
- istoricitatea moralei:
**NIETZSCHE** dezvoltă teza conform căreia virtuţile au rezultat de pe urma unui lung exerciţiu de prejudecăţi convenţionale.
- *argumentaţia genealogică:*
Reperarea istorica şi psihologica a *motivelor* conduce la refutarea etaloanelor tradiţionale. Fără rezerve, **NIETZSCHE** revelează măştile omului virtuos şi/sau religios şi recuză pretenţia de fundamentare obiectiva a valorilor. Astfel o „falsă psihologie în interpretarea motivelor şi a experienţelor" conduce la creştinism, la fel cum în cazul unor acţiuni motivate etic pot fi demonstrate nişte motive - în majoritatea cazurilor neloiale. „Moralele nu sunt nimic altceva decât un cod al afectelor."
Ca reale **NIETZSCHE** nu vede acţionând decât reflecţiile pragmatice ce vizează plăcerea, chiar dacă pe căi ocolite. Compasiunea este demascată ca autoapărare, iubirea aproapelui ca iubire de sine etc.

**Creştinismului NIETZSCHE** îi reproşează faptul:
- de a fi contribuit în mod esenţial la efeminarea omului;
- de a consta dogmatic din relicte incredibile ale unei lumi antice şi paradoxale de reprezentări;
- de a alimenta speranţele cu privire la Iisus, care nu există şi în care contemporanii au încetat să mai creadă;
- ipocrizia, pe baza căreia creştinii nu trăiesc în conformitate cu ceea ce pretind că ar fi credinţa lor.
Rechizitoriul culminează în „Ştiinţă voioasa" prin reprezentarea omului frenetic, în căutarea lui Dumnezeu. Aici **NIETZSCHE** trasează viziunea unei lumi, care neavând un orizont, neavând puncte de reper pentru ceea ce se afla sus sau jos, începe să se clatine, câci „Dumnezeu a murit! Iar noi suntem cei ce l-am ucis!"

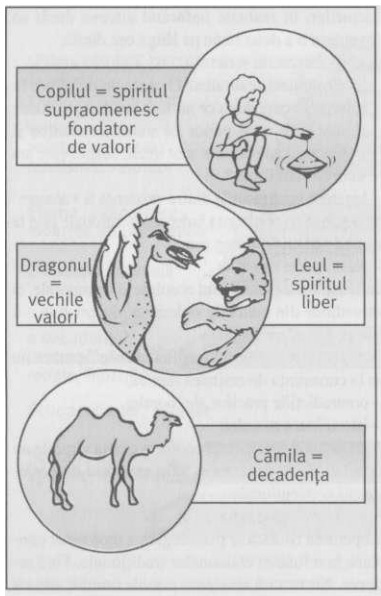


A Cele trei metamorfoze ale spiritului

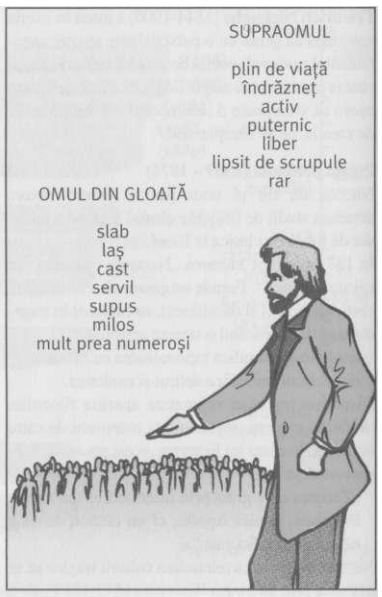


B Voința de putere și supraomul

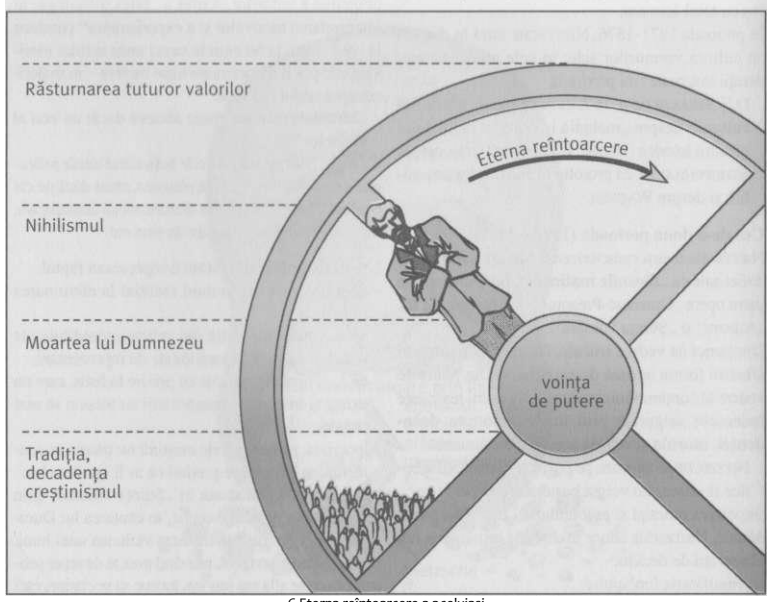


C Eterna reîntoarcere a aceluiași

**Perioada a treia (1883-1888)**

Prin opere precum „Aşa grăit-a Zarathustra" (1883/1885), „Dincolo de bine şi de rău" şi „Voinţa de putere" (publicată în 1901 într-o primă ediţie care reuneşte texte din deceniul al nouălea), filozofia lui **NIETZSCHE** atinge apogeul în **proclamarea** unei noi epoci: Momentul critic este menţinut, dar după diagnostic urmează terapia prin lumea ideatica pe care o creează **NIETZSCHE. NIETZSCHE** însuşi exprimă aceasta reînnoire recurgând la imaginea celor trei metamorfozări ale spiritului: întâi spiritul devine o cămila, care poarta rabda- toare greutatea vechii morale, apoi devine leu (acel „voiesc"), care luptă împotriva balaurului valorilor (acel „se cade să"). „Pentru a-ţi crea libertatea şi un sacru Nu, chiar şi faţă de datorie... este nevoie de leu." în cele din urma acesta devine un copil, care practică jocul creaţiei, (fig. A) Conceptul de **nihilism** rezuma diagnosticul enunţat de **NIETZSCHE** pentru cultura occidentală: „Respingerea radicală a valorii, sensului şi dezirabilităţii." Valorile supreme sunt devalorizate, edificiul de minciuni al gândirii creştine lipsite de vigoare şi al filozofiei de după **SOCRATE** se năruie. Tradiţia gre- co-creştină poartă dintotdeauna acest germene de nihilism în sine, ale cărui roade **NIETZSCHE** nu face altceva decât să le constate. El însuşi se considera a-şi fi depăşit contemporanii prin aceasta viziune: Cei *slabi* vor ajunge la disperare datorita acestui fapt, cei *tari* (supraoamenii) vor vedea tot aici fanalul prevestitor al unei noi ordini, spre o *revalorizare a valorilor*. Terapia lui **NIETZSCHE** se fundamentează pe feno- menul **proclamării,** care se grupează în jurul voinţei de putere: „Filozofia lui **NIETZSCHE** atinge punctul culminant prin dubla viziune despre supraom şi despre eterna revenire; conceptul-cheie al acestora îl reprezintă voinţa de putere." (W. **KAUFMANN)** îndeosebi în Zarathustra, **NIETZSCHE** glorifica **supraomul** (fig. B): Acesta se defineşte printr-o libertate deplină faţă de valorile tradiţionale. Acţiunea sa se orientează după criteriile valorice terestre: aspiră la forţă, vitalitate şi putere. Lui i se opun oamenii gloatelor, care continua să se supună dictatului unui Dumnezeu (imaginar) şi care se subordonează unei morale a slăbiciunii şi compasiunii. *Puţinii* supraoameni sunt suficient de puternici pentru a suporta consecinţele chinuitoare ale libertăţii precum şi cele ale orientării înspre cruditatea vitala. Ultima lor piatră de încercare este capacitatea de a suporta ideea eternei reîntoarceri.

**Eterna reîntoarcere a aceluiaşi** este prezentată de către **NIETZSCHE** în „Ştiinţa voioasă" ca fiind „cea mai mare dintre greutăţile mari": , Aceasta viaţă... va trebui să o suporţi încă o data şi de nenumărate ori... Ceasornicul de nisip al existenţei va fi mereu din nou răsturnat - iar tu o data cu el, particulă infimă de praf din ţărână." Eterna reîntoarcere, o certitudine intuitivă a lui **NIETZSCHE,** care 1-a bântuit ca un „demon"; este ceea ce **NIETZSCHE** a încercat ulterior să edifice pe o bază ideatica, prin argumente logice şi ştiinţifice. Sensul acesteia consta din *justificarea* ultima a supraomului. Formula cea mai acidă a filozofiei sale este dată de către **NIETZSCHE** în **„Voinţa de putere".** Influenţat de filozofia lui **SCHOPENHAUER** şi **SPINOZA** şi de biologia contemporana, **NIETZSCHE** recunoaşte în linia directoare a întregii vieţi că voinţa de auto-conservare reprezintă o constanta a comportamen-tului oamenilor.

*Motivul* tuturor ideilor şi acţiunilor îl reprezintă voinţa care, spre deosebire de **SCHOPENHAUER,** nu este oarba, ci înregistrează multiple finalităţi: *autoconservarea, augmentarea sentimentului vital* şi a *abilitaţilor vitale,* dobândirea de *forţă* şi de *putere.*

întrucât acest principiu domneşte pretutindeni, **NIETZSCHE** sintetizează: „Această lume, un monstru de forţă, fără început, fără sfârşit, o mărime solidă a unei forţe implacabile... Aceasta lume reprezintă voinţa de putere - şi nimic altceva! Iar voi înşivă sunteţi această voinţă de putere - şi nimic altceva!" De pe acest fundal, **NIETZSCHE** întreprinde **reva-lorizarea tuturor valorilor:** Vechile valori s-au estompat, iar cele noi se constituie după principiul voinţei de putere. Binele şi râul vor putea fi pe viitor determinate după *utilitatea* unei acţiuni pentru *vitalitatea* şi *surplusul de putere* care pot fi deduse de aici: „Ce este bine? - Tot ceea ce potenţează sentimentul de putere, voinţa de putere, puterea însăşi din om.

Ce este râu? - Tot ceea ce îşi are originea în slăbiciune.

Ce este fericirea? - Sentimentul faptului că puterea creşte...

Nu satisfacţie, ci mai multă putere; nu pacea la modul general, ci războiul; nu virtutea, ci ardoarea." în 1888 **NIETZSCHE** concepe încă o serie de scrieri patetice, printre altele „Anticristul" şi „Ecce ho-mo". în prima dintre acestea, fulmineazâ din nou la adresa creştinismului. în cea de-a doua devine evidentă o **supraapreciere de sine.** Retrospectiv prezintă „De ce sunt atât de înţelept", „De ce scriu cărţi atât de bune" etc. Această stare atinge nivelul paranoid, până când în urma unei căderi suferite în 1889 se instaurează alienarea mentala.

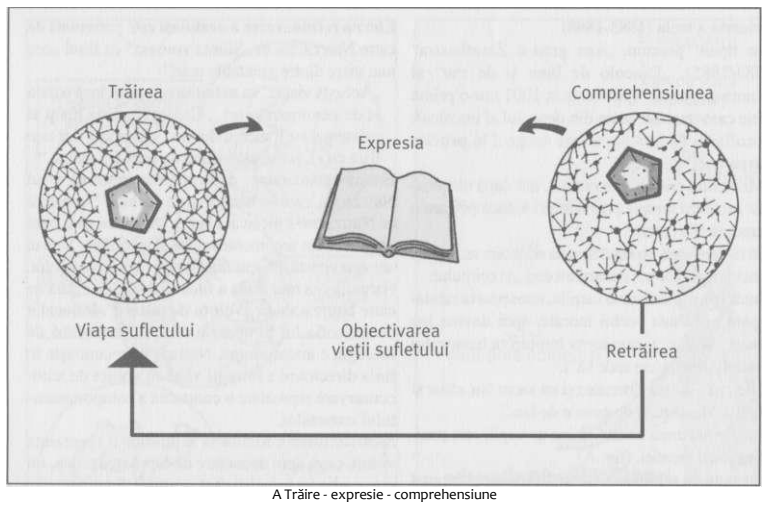


A Trăire - expresie - comprehensiune

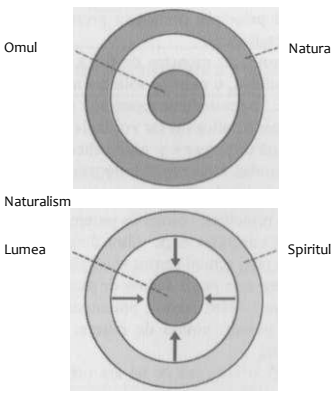


B Tipuri de Weltanschauung

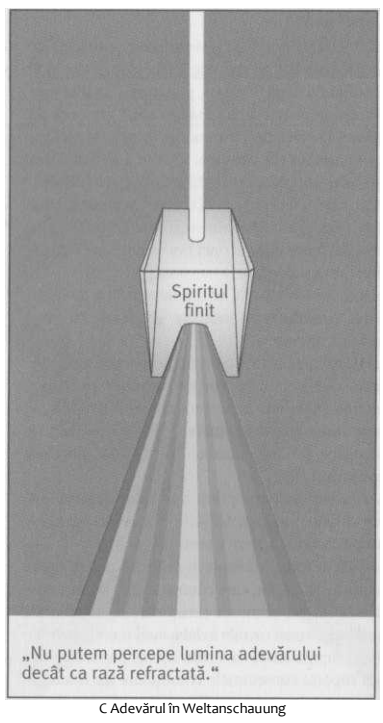


C Adevărul în Weltanschauung

S

**Wilhelm Dilthey** (1833-1911) este preocupat sâ confere o fundamentare sistematica şi metodică autonomă ştiinţelor umaniste faţă de ştiinţele naturii. O data cu accentuarea istoricităţii tuturor formelor de manifestare intelectuala se apropie de *istorismul* contemporan cu el.

Pe parcursul gândirii sale, conceptul de viaţâ ocupă un rol progresiv mai important, **DILTHEY** fiind acela care conferă *filozofiei vieţii* impulsuri decisive. Proiectul său de **fundamentare a ştiinţelor umaniste,** denumit şi „critica a raţiunii istorice", este legat la **DILTHEY** de o critica a metafizicii, în măsura în care aceasta se pretinde a furniza rezultate ştiinţifice finale. Fundamentul cercetării din ştiinţele umaniste trebuie mai degrabă sâ fie înţelegerea **istoricităţii** omului şi a produselor acestuia.

Omul descoperă din istoria sa ceea ce este el însuşi. Conştiinţa istorică a constituirii istorice a omului asigura accesul eliberat de „pânzele de pâianjen ale gândirii dogmatice" câtre creaţiile spirituale în particularitatea acestora.

Ştiinţele umaniste se deosebesc de ştiinţele naturii în măsura în care se raportează la o realitate care a fost creata de om, adicâ

aici spiritul se ocupâ de creaţiile spiritului însuşi. Din această cauzâ procesul cognitiv este diferit: Natura o *explicăm,* spiritul îl *înţelegem.*

Performanţele sociale şi creatoare ale omului sunt expresii ale unor procese interne, ale *vieţii spiritului.* Acestea nu pot fi înţelese decât prin transpunerea în totalitatea vieţii spirituale.

Fundamentul teoriei cunoaşterii, ale celei specifice pentru ştiinţele umaniste, nu este astfel un subiect abstract al cunoaşterii, ci omul în ansamblul sâu, adicâ „fiinţa voliţionalâ, sensibilă şi care se reprezintă". Decisivă este *experienţa* percepţiei interne şi externe a faptelor date ale conştiinţei. Din aceasta perspectivă, *psihologiei* îi revine un rol important. De abia pe baza experienţei pot fi obţi nute regularităţile, structurile, tipurile etc. Procedeul pe baza căruia omul devine obiectul ştiinţelor umaniste se fundamentează în interdependenţa dintre **experienţa trăita, expresie şi comprehensiune.** Nu doar manifestările individuale ale vieţii sunt astfel înţelese, ci şi sistemele culturale supraindividuale (arta, ştiinţa, religia) şi formele organizatorice (statul, biserica etc.). „Pe baza procesului comprehensiunii este elucidata viaţa cu privire la sine în întreaga sa profunzime, iar pe de altâ parte ne înţelegem pe noi înşine şi pe alţii doar transportând viaţa experimentata de noi înşine în fiecare formâ de expresie cu privire la viaţa proprie sau cea a altora.

... Ştiinţele umaniste sunt astfel fundamentate în aceasta interdependenţă dintre experienţa trăită, expresie şi comprehensiune." *Experienţele trăite* sunt unităţile structurale de pe urma câror se edifica viaţa spirituala. Există o interdependenţa interna a conştiinţei cu conţinuturile sale.

*Expresia* este precipitatul trăirii în forme exterioare (de ex., gesturi, vorbire, arta etc.). Toate aceste forme de exprimare sunt astfel nişte obiectivări ale vieţii spirituale.

*Comprehensiunea* este înţelegerea a ceea ce este interior pe baza precipitatului sau exterior. înţelegerea obiectivărilor unor vieţi spirituale străine constând dintr-o retrăire pe baza experienţei vieţii spirituale proprii.

Din acest motiv, *reflectării asupra sinelui* îi revine o funcţie decisivă, în scrierile ulterioare conceptul de viaţa dobândeşte pentru **DILTHEY O** semnificaţie tot mai mare. „Viaţa nu este decât faptul fundamental, care trebuie sâ reprezinte punctul de pornire al filozofiei. Este ceea ce se cunoaşte din interior; este acel ceva, dincolo de care nu se mai poate trece." Viaţa istoriei spiritualităţii este obiectivarea vieţii. Pentru a o înţelege, formaţiunile obiective trebuie sâ fie transpuse înapoi în vivacitatea spirituală de pe urma câror au apărut.

Interpretarea sensurilor vieţii se petrece în totalitate în **sistemele de Weltanschauung:**

filozofie, religie şi arta. în acest proces, **DILTHEY** face distincţia între trei *tipuri fundamentale:* în *naturalism* omul este conceput ca fiinţă biologică, îndreptată înspre satisfacerea pulsiunilor sale, subordonat fiind condiţiilor materiale ale existenţei sale.

*Idealismul libertăţii* accentuează desfăşurarea de sine a omului, liber creatoare, care îşi are originile în independenţa spiritului faţa de condiţiile externe, în *idealismul obiectiv* aspiraţia se îndreaptă înspre echilibrul dintre individ şi lumea în totalitatea sa. Soluţionarea contradicţiilor vieţii este căutata într-o armonie universală a tot ceea ce exista. Nici o *Weltanschauung* nu se află în posesia adevărului ultim, ci prezintă din acesta doar un aspect. „Concepţiile despre viaţâ se fundamentează pe natura universului şi cea a raportului dintre aceasta din urma şi spiritul finit care asigură comprehensiunea. Astfel fiecare dintre ele exprima în limitele gândirii noastre un aspect al universului. Fiecare este adevărată în aceste limite. Dar fiecare este unilaterala. Ne este interzis sâ privim împreună aceste laturi. Lumina pura a adevărului nu este perceptibilă vizual pentru noi decât prin razele refractate diferit."

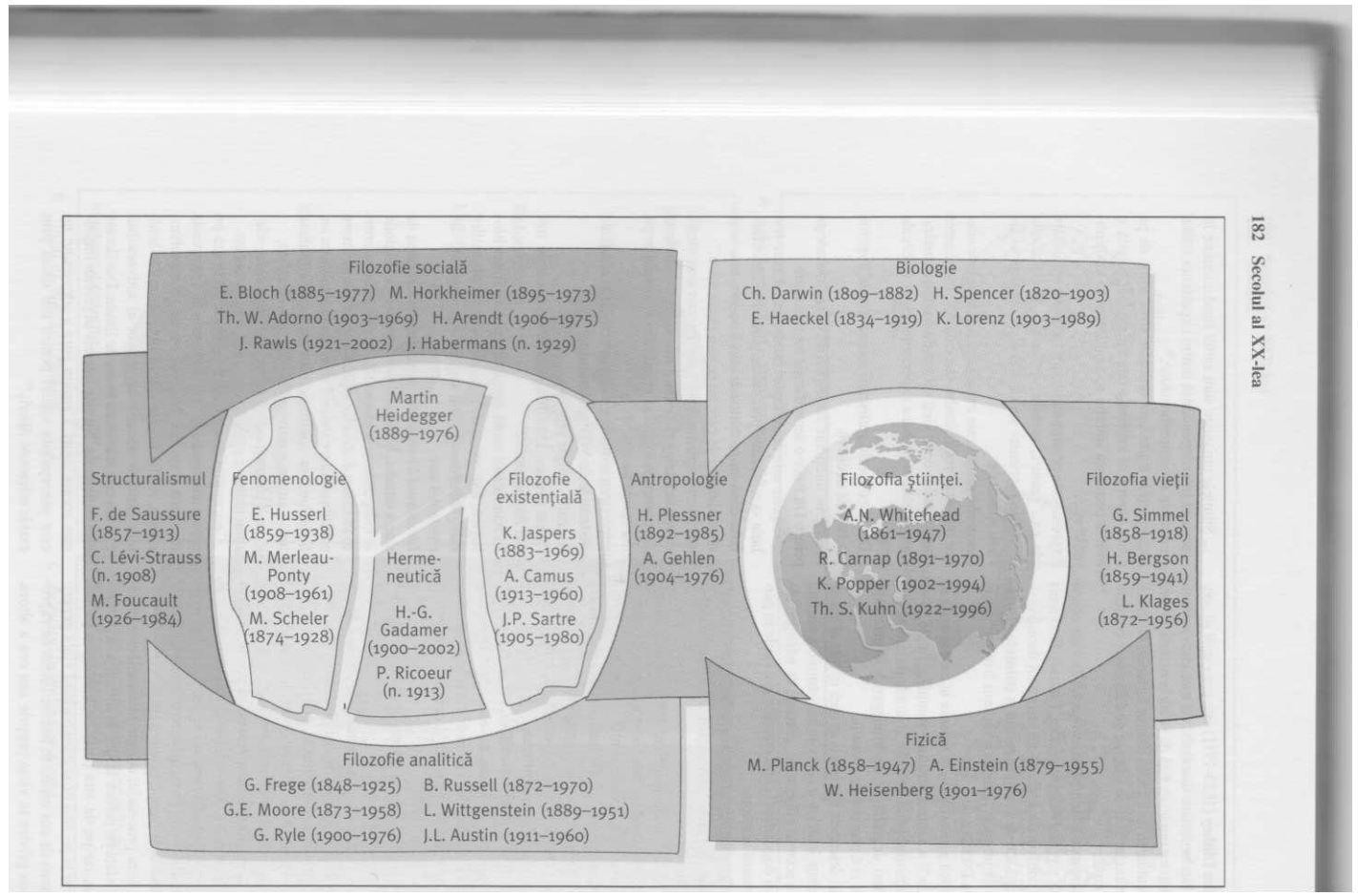
Filozofie socială
E. Bloch (1885–1977) M. Horkheimer (1895–1973)
Th. W. Adorno (1903–1969) H. Arendt (1906–1975)
J. Rawls (1921–2002) J. Habermans (n. 1929)
Biologie
Ch. Darwin (1809–1882) H. Spencer (1820–1903)
E. Haeckel (1834–1919) K. Lorenz (1903–1989)
Martin Heidegger (1889–1976)
Structuralismul
F. de Saussure (1857–1913)
C. Lévi-Strauss (n. 1908)
M. Foucault (1926–1984)
Fenomenologie
E. Husserl (1859–1938)
M. Merleau-Ponty (1908–1961)
M. Scheler (1874–1928)
Herme-neutică
H.-G. Gadamer (1900–2002)
P. Ricoeur (n. 1913)
Filozofie existențială
K. Jaspers (1883–1969)
A. Camus (1913–1960)
J.P. Sartre (1905–1980)
Antropologie
H. Plessner (1892–1985)
A. Gehlen (1904–1976)
Filozofia științei.
A.N. Whitehead (1861–1947)
R. Carnap (1891–1970)
K. Popper (1902–1994)
Th. S. Kuhn (1922–1996)
Filozofia vieții
G. Simmel (1858–1918)
H. Bergson (1859–1941)
L. Klages (1872–1956)
Filozofie analitică
G. Frege (1848–1925) B. Russell (1872–1970)
G.E. Moore (1873–1958) L. Wittgenstein (1889–1951)
G. Ryle (1900–1976) J.L. Austin (1911–1960)
Fizică
M. Planck (1858–1947) A. Einstein (1879–1955)
W. Heisenberg (1901–1976)

O trăsătură caracteristică a **secolului al** XX**-lea** este explozia de cunoştinţe în **tehnică** şi **ştiinţele naturii,** în acest secol, *fizica* modernă lărgeşte imaginea despre lume, depăşind cu mult fizica clasică: teoria relativităţii şi fizica cuantică oferă o nouă viziune asupra lumii în domeniul obiectelor fizice deosebit de mari şi extrem de mici. *Biologia* trasează o nouă imagine a omului prin teoria evoluţionistă, iar psihologia, îndeosebi *psihanaliza* lui **FREUD**, aduce în discuţie noi dimensiuni ale întrebării cu privire la om.

Filozofia este atinsă de această stare de fapt sub diferite aspecte: Pe de o parte, metodele şi cunoştinţele de **logica** modernă formează baza progresului în ştiinţă şi tehnică (de ex., computerul). Filozofi precum **FREGE** şi **RUSSELL** au contribuit în în mod decisiv la dezvoltarea matematicii, logicii şi filozofiei secolului al XX-lea. Ştiinţele devin pe de alta parte etalonul şi obiectul filozofiei. Pentru *neopozitivism* idealul constă din exactitatea şi verificabilitatea enunţurilor din ştiinţe. *Teoria ştiinţei,* deci elaborarea filozofică a metodei, alcătuirii şi rezultatelor ştiinţelor individuale, este caracteristică pentru logica contemporană; metoda logică şi exactitatea devin scopuri ce înlocuiesc problematica filozofică tradiţională. Vechile probleme ale metafizicii sunt considerate ca un labirint conceptual impenetrabil: „Oamenii se obişnuiesc cu «demistificarea» lumii, ... s-a petrecut adaptarea vieţii afective la cunoaştere, în acest fel, problemele de Weltanschuung se rezolvă de la sine, nu găsindu-şi un răspuns, ci dovedindu-se lipsite de obiect." **(E. TOPITSCH)**

Strâns legată de această stare de fapt este acea „linguistic turn" în filozofia secolului al XX-lea: îndreptarea înspre **limbaj,** ca fiind obiectul său. Iniţial reorientarea se petrece prin introducerea **analizei,** aşa cum aceasta a fost dezvoltata de **MOORE** şi de **RUSSELL**. Problemele sunt astfel abordate încât să fie transferate în nişte forme lingvistice coerente şi judicioase. în acest fel pot fi detectate şi eliminate ambiguităţile din enunţurile noastre. Proiectul ce îşi propune ca scop elaborarea unui *limbaj ideal,* adică pe deplin clar, se constituie ca temă majora a filozofiei, îndeosebi pentru *Cercul vienez.*
Ulterior se dezvoltă filozofia limbajului *normal* **(„ordinary language philosophy"):**
obiectul acesteia este limba în forma efectiv utilizată.
Pentru *ambele* curente, **WITTGENSTEIN** este unul dintre reprezentanţii de seamă.
Preocuparea pentru **om** şi sfera existenţei sale este caracteristica şi altor curente: Consumarea concretă a vieţii se afla în centrul **filozofiei existenţiale.**

Pornind de la **KIERKEGAARD,** orientarea existenţială este reprezentată în secolul al **XX**-lea printre alţii de **JASPERS, SARTRE** şi **CAMUS.** Metoda **fenomenologiei,** ale cărei baze au fost puse de **HUSSERL**, este menita ca prin reducţia la procesele interne ale conştiinţei sâ asigure o nouă certitudine cu privire la esenţa lucrurilor şi a omului. Fenomenologia a acţionat asupra diverselor domenii:
**MERLEAIJ-PONTY** elaborează cu ajutorul ei o noua concepţie cu privire la raportul dintre conştiinţa, comportamentul oamenilor şi structurarea lumii. **SCHELER O** valorifica pentru etica şi antropologie. La N. **HARTMANN** fenomenologia îşi aduce contribuţia la întemeierea unei noi ontologii. Existenţialismul lui **SARTRE**, antropologia lui **PLESSNER** sau hermeneutica lui **RICOEUR** sunt de asemenea influenţate de fenomenologie. Aceasta furnizează în egală măsură instrumentul cu care **HEIDEGGER** întreprinde vastul său proiect de regândire a fiinţei. **Ontologia** sa **fundamentala** intenţionează sâ reprezinte un nou început, care sâ nu cadă în tradiţia uitării.

**Societatea** şi **cultura** sunt adeseori supuse unei critici aspre întreprinse prin reflecţia filozofică: pe de o parte de pe latura *filozofiei vieţii,* în prima jumătate a secolului **BERGSON, SIMMEL** şi **KLAGES** întreprind demersul de a-1 reduce pe om la acţiunile sale elementare de viaţă, întrezărind în cultura contemporană pericolul ca şi ceea ce este omenesc mai degrabă sâ fie disimulat decât promovat.
Pe de alta parte, *marxismul* a devenit vectorul criticii şi al schimbării sociale. **LENIN** şi **MAO** întemeiază pe baza acestuia noi sisteme politice şi economice, care bulversează harta politică a lumii.
*„Teoria critică"* de asemenea se serveşte de gândirea marxistă pentru a întreprinde analize sociale.

De condiţiile *înţelegerii* se preocupa **hermeneutica (GADAMER, RICOEUR).** în versiunile moderne ale acestora ele nu se orientează doar spre mărturiile scrise şi spre artă, ci spre toate formele de manifestare ale acţiunii individuale şi sociale.

Pornind de la teoria lingvistica elaborată de **SAUSSURE, structuralismul (LEVI-STRAUSS, FOUCAULT)** urmăreşte sâ descifreze structurile inconştientului, care fundamentează gândirea umana, acţiunea şi ordinea socială.

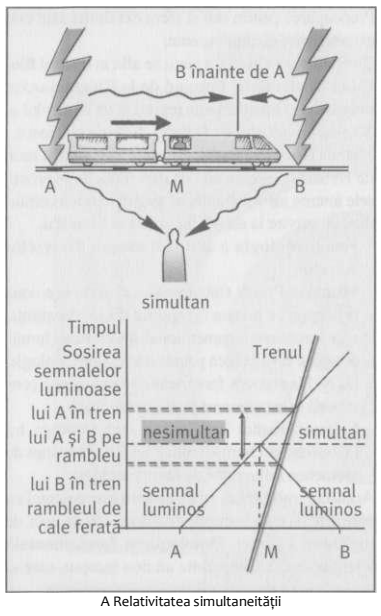


A Relativitatea simultaneităţii

| | |
|---|---|
| Imaginea despre lume a unui observator mo cu v = constantă [i] | Imaginea il despre lume a [1] unui observator ———^ţatic |
| q [1] | v'' ) Viitorul V |
| \ » \ » \ » v = c \ Semnalul \ * luminos \ | \ * Altundeva ^ | '3 / = / CL / E / ro / V i A l t u n d e v a |
| Punct/ în spaţiu/ | Aici şi acum t \ ₮ \ \ \ Conul % \de lumină % \ |
| f Trecutul | % * \ • > |
| | Spaţiu-timp |
| B Continuumul spaţio-temporal | |

Curbura bidimensională a spaţiului

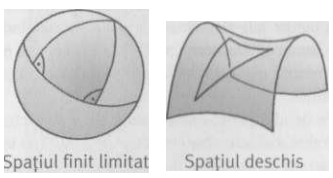


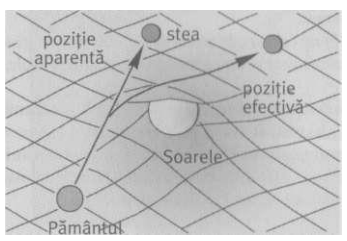


Curbura spaţiului în jurul Soarelui

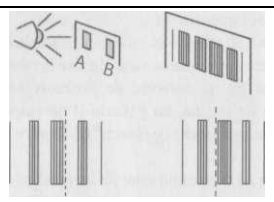


Figură de interfe- Cu fanta B renţă cu fanta A deschisă deschisă

Suma figurilor de interferenţă Aşi B

uniogi

Figură de interferenţă efectivă când A şi B sunt deschise

C Scheme ale teoriei relativității generalizate

D Fizică cuantică: experiența fantelor Young

**Albert Einstein (1879-1955)** iniţiază în primul sfert al secolului o transformare fundamentală a reprezentării fizice a lumii.

**Teoria relativităţii restrânse,** formulată în anul **1905,** se bazează pe două postulate:

- *principiul relativităţii'.*

„Este imposibil ca pe baza oricăror fenomene fizice să fie determinat un sistem de referinţă absolut." în fiecare sistem de referinţă, care se află în mişcare *uniformă (sistemul inerţial de referinţă),* legile naturii sunt valabile în mod analogic şi toate sistemele trebuie astfel să fie privite ca echivalente.

- cel al *constanţei vitezei luminii:*

Viteza luminii este independentă de cea a sursei de lumina, fiind aceeaşi în toate sistemele inerţiale. De aici rezulta o relativitate a *simultaneităţii,* ilustrata prin următorul exemplu: Pe o cale ferată cad doua fulgere A şi B. Situân- du-se pe rambleul căii ferate, la aceeaşi distanţa faţă de ele, un observator înregistrează pe terasa- mentul de cale ferată semnalele luminoase în mod simultan. în schimb, cele două fulgere vor apărea decalate unui observator aflat într-un tren în mişcare, cu toate că semnalele se propagă cu aceeaşi viteză a luminii, iar observatorul consideră că cel spre care se îndreaptă a căzut primul, (fig. A) în cadrul unui sistem de referinţă inerţial, simultaneitatea este încă simplu de constatat. Pentru două puncte din spaţiu, care se află în nişte sisteme de referinţă inerţiale care se deplasează cu viteza diferita unul înspre celălalt, trebuie să fie calculat timpul specific al fiecăruia. Relaţia dintre spaţiu şi timp pentru două sisteme se calculează prin aşa-numita *transformare Lorentz.* Cu această ocazie se dovedeşte faptul că pornind de la un sistem inerţial dat, unităţile de măsură sunt reduse *(contracţia lungimii)* în direcţia de mişcare, iar ceasurile aflate în mişcare merg mai lent în comparaţie cu un sistem aflat în repaus *(dilatarea timpului).* Dilatarea timpului poate fi demonstrata prin comparaţia dintre două ceasuri identice. Dacă unul dintre acestea este deplasat cu o vitezâ foarte mare, va arăta în continuare o desincronizare în comparaţie cu ceasul care a fost menţinut în stare de repaus, în consecinţă, **spaţiul** şi **timpul** nu se află în independenţă reciprocă, formând un *continuum de spaţiu şi timp:* Pentru determinarea unui eveniment este necesar ca pe lângă cele trei dimensiuni spaţiale sa fie precizata şi dimensiunea temporala, în acest sens, tot ceea ce putem cunoaşte (în principiu) aici şi acum aparţine de trecut. Viitorul este compus din toate evenimentele asupra cărora putem încă exercita o influenţă, întrucât semnalele nu pot fi transmise decât cu viteza *finită* a luminii *c,* fasciculul luminos reprezintă limita evenimentelor asociate „de maniera temporală" (fig. B).

în afara acestora se afla prezentul, în care evenimentele sunt asociate „de manieră spaţială". Despre acestea nici nu putem şti nimic, nici avea vreo influenţă asupra lor. Viitorul şi trecutul sunt separate prin perioada de timp scurs, care depinde de distanţa observatorului. Datorita vitezei luminii, de ex., toate evenimentele ce se petrec în soare sunt relevante pentru noi de abia după opt minute. Dintr-un punct aici/ acum am putea avea cunoştinţă de tot ceea ce s-a petrecut cu mai mult de opt minute în urmă; tot ceea ce are loc ulterior, ar mai putea fi influenţat; tot ceea ce se află în acest interval, nu putem nici cunoaşte şi nici influenţa. La o viteză ridicată, până la *c,* rezistenţa unui corp creşte cu acceleraţia suplimentară. Energia sa cinetică creşte inerţia şi ca masă se adaugă la starea de masă în repaus. Rezulta de aici *echivalenţa dintre energie şi masă* ($E = mc^2$). Consecinţa este că nici un corp ce deţine o masă nu poate fi accelerat pentru a atinge viteza luminii.

Echivalenţa dintre inerţie şi gravitaţie reprezintă fundamentul **Teoriei relativităţii generalizate (1916),** aplicabila sistemelor *accelerate.* **EINSTEIN** interpretează *gravitaţia* ca fiind curbura spaţiului prin masă, aşa cum se poate reprezenta în geometria lui **RIEMANN.** Astfel, de ex., razele luminoase sunt deviate în apropierea unor mase mari, adică ele urmează curbura spaţiului ca reprezentând calea cea mai scurtă. Teoria relativităţii generalizate modifică reprezentarea cu privire la *cosmos.* Suma tuturor maselor determină o *curbare a spaţiului,* care duce la o formă deschisă sau închisă a universului (fig. C). După teoria cea mai uzuala pâna în acest moment, şi anume *„Teoria big-bang'-u\u'i,* universul a fost iniţial concentrat într-un punct infim şi incandescent la extrem. O data cu big-bang-ul, prin care de abia se formează spaţiul şi timpul, universul fie se dilata infinit, fie se contractă din nou la starea sa iniţiala (dependent de masa totala).

**Fizica cuantică** descrie procesele din domeniul *atomar.* Ea este fundamentata pe principiul conform căruia energiile nu sunt transmise decât ca multiplu nefracţionar al cuantei de energie descoperite de **MAX PLANCK (1858-1947).** Stările fizice nu se modifica în mod constant, continuu, ci *discret.* N. **BOHR** face uz de teoria cuantelor pentru a explicita structura atomică şi a spectrelor luminoase specifice ale elementelor chimice. întrucât lumina se comporta parţial ca unde, parţial ca „pachete de energie", **DE BROGLIE** deduce faptul câ şi particulele ce deţin o masă prezintă de asemenea fenomene ondulatorii. *Dualitatea* dintre undă şi particula trebuie înţeleasă după **BOHR** ca fiind *complementară:* ca descrieri ce trebuie să se excludă *şi* să se completeze reciproc.

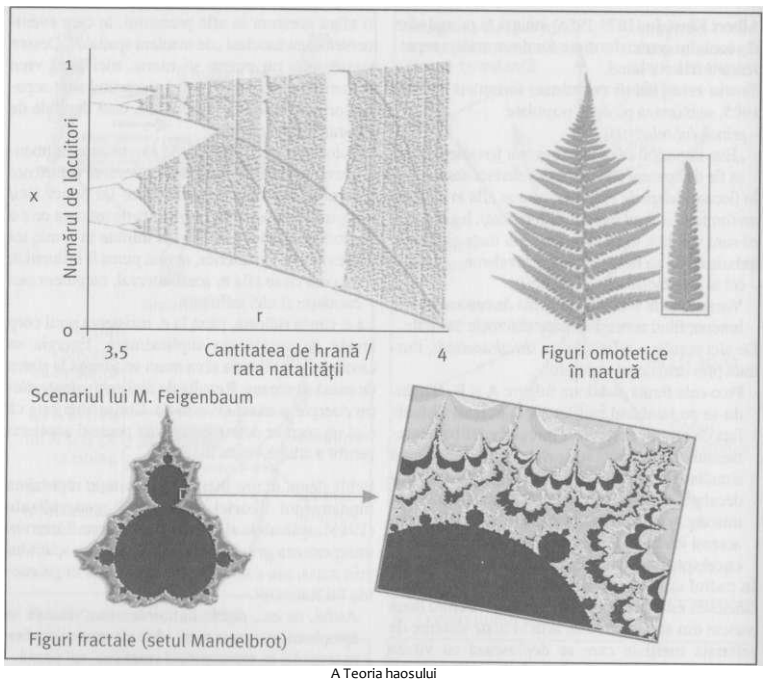


A Teoria haosului

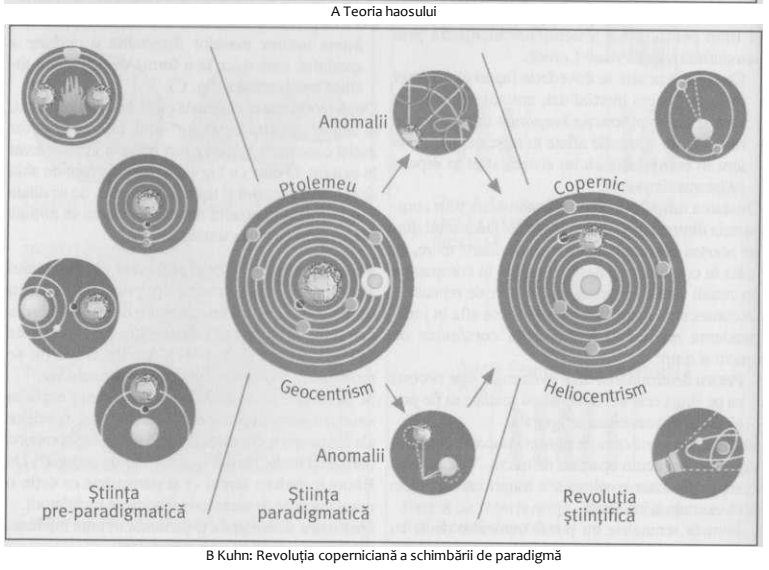


B Kuhn: Revoluția copernicianã a schimbării de paradigmă

Fundamentale pentru microfizicâ sunt **relaţiile de incertitudine** elaborate de W. **HEISENBERG**. Pentru descrierea unor mărimi determinate de obiecte cuantice se aplică principiul că nu pot fi măsurate cu o precizie data în mod simultan. Cu cât mai precis este măsurat impulsul unui electron, cu atât mai imprecis este spaţiul acestuia şi reciproc.

Aceeaşi afirmaţie este valabila pentru mărimile moment temporal şi energie. O observaţie mai precisa nu are cum diminua incertitudinea. Prin *„Interpretarea de la Copenhaga"* a teoriei cuantelor, **M. BORN** presupune câ „funcţia ondulatorie", care descrie starea unui obiect cuantic, nu redă decât *probabilitatea* diverselor rezultate de măsurare la care se tinde. De abia prin măsurare este stabilita una din tre stările considerate anterior ca posibile („reducţia pachetelor ondulatorii"). Ceea ce se petrece între măsurări nu poate fi determinat „în sine". Teoria cuantică conţine un *indeterminism,* întrucât obiectele nu poseda în sine nişte proprietăţi precis determinabile. Astfel apare, de ex., în cadrul *experimentului de dublă sciziune* (fig. D, p. 184) o figură de suprapunere, care nu corespunde adiţiei particulelor prin sciziunile individuale. Starea totala a sistemului este diferită de suma sistemelor parţiale. *Procesul de măsurare* din fizica cuantică ridică nişte probleme epistemologice. Interacţiunea dintre obiectul cuantic observat şi aparatul de măsură produce un nou sistem total, care la momentul respectiv ar trebui din nou să fie descris cu ajutorul unui alt aparat de măsură etc. La sfârşitul acestui proces se află omul, care ia cunoştinţa de un rezultat şi pe care astfel îl stabileşte cu ajutorul unei metode de descriere necuantice, mecanice.

**Teoria haosului** se dedica unor fenomene *neprevizionale* din cadrul sistemelor, care sunt subordonate legilor deterministe. în anumite condiţii, sistemele dinamice pot trece într-o stare „haotică", în care conduita lor încetează a fi previzibilă, nu pe baza necunoaşterii, ci în mod principal. Exemple în acest sens sunt clima, creşterea populaţiilor animaliere sau comportamentul de curgere a lichidelor. Cea mai mica *modificare a stării iniţiale* conduce în cadrul sistemelor haotice la o dezvoltare complet diferita.

Aceasta are, de ex., o influenţa asupra previziunii meteorologice, întrucât până şi bătăile din aripi ale unui fluture în padurea tropicala braziliana ar putea fi declanşatorul unui uragan în America de Nord. Un model matematic al *trecerii* de la ordine la haos este *„scenariul Feigenbaum"* (fig. A):

O dată cu creşterea valorii r, valoarea *x* oscilează iniţial între doua puncte, apoi între patru, până când formează un model neregulat de puncte. în domeniul haotic se regăsesc totuşi „oaze de ordine". Un exemplu pentru această dinamică este dimensiunea unei populaţii animaliere în dependenţă faţa de nutriţie. Dacă creşte în mod constant cantitatea de hrana depăşind o anumită măsură, populaţia variază iniţial numeric în mod periodic între anumite valori individuale, pentru ca o nouă creştere în cele din urma sa devină imprevizibilă. Comportamentul sistemelor haotice poate fi reprezentat geometric prin figuri *fractale* (fig. A). Marginile filigrane ale acestor formaţiuni reprezintă limita de trecere spre haos. în acest domeniu sistemul oscilează între nişte valori existente. Acesta se compune din nişte figuri *omotetice* (asemănătoare cu sine), care crescând se vor reduplica necontenit. Principiul omoteticii se regăseşte şi în structura organismelor.

Fizicianul **Thomas S. Kuhn** (1922-1996) elaborează în cartea sa „Structura revoluţiilor ştiinţifice" o nouă înţelegere a **dezvoltării ştiinţifice.** El critica teoria ştiinţifica anterioara (v. p. 183 şi 219), conform căreia istoria ştiinţelor naturii este tratată ca o acumulare continuă de cunoştinţe, care se petrece pe baza unor date precise şi a unor teorii cuprinzătoare. Faţa de această opinie, **KUHN** reprezintă concepţia câ dezvoltarea ştiinţifica parcurge nişte *faze:* în perioada *pre-paradigmatică* printre cercetători nu există nici un consens cu privire la fundamentele disciplinei, cercetarea fiind astfel în micâ măsurâ subordonata unui scop. în faza *matură* („normală") una dintre şcoli reuşeşte să câştige în mod decisiv în acceptanţâ. **O paradigma** devine exemplară, celelalte ală-turându-i-se. Paradigmele sunt nişte sisteme conceptual metodologice ale unui colectiv de cercetători, care conferă cadrul unor metode acceptate şi care decid cu privire la recunoaşterea şi la soluţionarea problemelor, în această fază apar apoi *anomaliile,* care nu pot fi soluţionate prin paradigma acceptata şi care, prin acumulare, duc la instaurarea unei crize. Se ajunge atunci la o *revoluţie ştiinţifică,* o noua paradigmă luând locul celei vechi. Caracteristic pentru reprezentarea lui **KUHN** este faptul câ paradigma veche şi cea noua sunt *incomensurabile* (nu sunt comparabile); noua paradigma nu se dezvoltă continuu pe baza celei vechi, între cele două existând o fractura. Se modifică înţelegerea cu privire la ceea ce este de fapt perceput ca problema, se creează noi concepte, iar oamenii de ştiinţa trăiesc într-o „altă lume", întrucât perspectiva lor s-a modificat.

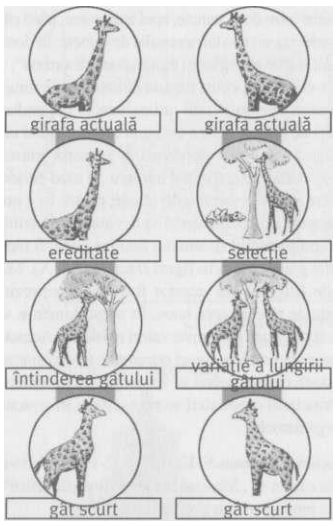


LAMARCK DARWIN

A Evoluția după Darwin și Lamarck

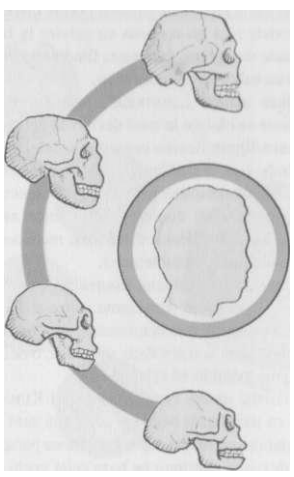

C Ființele ideale nu există de facto în evoluție

Limbajul i

Memoria

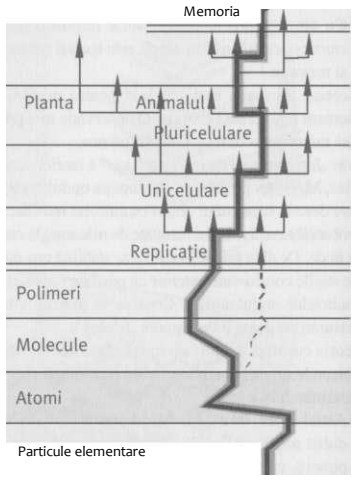


B Evoluția la toate nivelurile

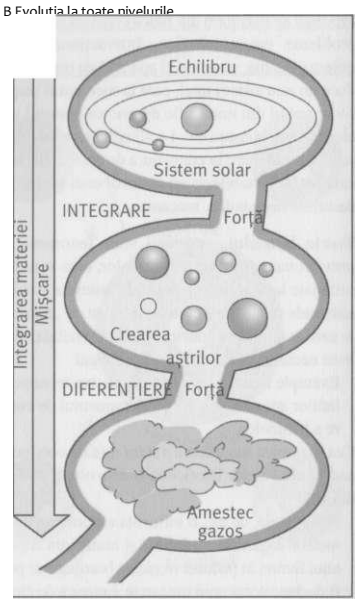


D Evoluția după H. Spencer
(Ex.: crearea unui sistem heliocentric)

Teoriile, îndeosebi cele create în secolul al XIX-lea şi care evidenţiază o **dezvoltare** în domeniul naturii, deţin o însemnătate nu doar pentru biologie, ci şi pentru filozofia naturii, pentru antropologie şi pentru epistemologie.

**Teoriile incipiente** recunosc deja evoluţia speciilor şi deschid astfel accesul la enunţuri cuprinzătoare cu privire la **evoluţie:**

**G. CUVIER (1744-1832)** consideră că dovezile furnizate de paleontologie demonstrează teza conform căreia în urma unei serii de *catastrofe* fiinţele ar fi fost create într-o forma ameliorata. **E.G. DE ST. HILAIRE (1772-1844)** considera că *omologia* de structură reprezintă semnul unei ascendenţe comune.

**J.W.** v. **GOETHE (1749-1832)** postulează existenţa unei forme originare a plantelor şi animalelor, ***aptă să evolueze.***

Importanta este încercarea întreprinsă de **J.B. LAMARCK (1744-1829):** acesta presupune că organismele deţin un *impuls de perfecţionare,* care aspiră la nişte structuri din ce în ce mai complexe. Aceasta *evoluţie* este impulsionata datorită adaptării la necesităţi, fiind transmisă ereditar mai departe. De ex., gâtul girafei: girafele au avut iniţial gâtul scurt, dar au fost obligate să-l întindă mereu pentru a ajunge la frunzele unor copaci înalţi. Acest fapt conduce la o lungire a gâtului, care este transmisa ereditar, (fig. A) în conformitate cu aceasta stare de fapt, comportamentul determina alcătuirea trupului, iar felul cum este utilizat, organul.

Modelul elaborat de **Ch. Darwin (1809-1882)** devine determinant. în opera sa „Originea speciilor prin selecţia naturala" **(1859),** abandonează în mod definitiv ideea imuabilităţii speciilor: Toate fiinţele procreează un număr mai mare de urmaşi decât ar fi necesar pentru conservarea speciei. Printre aceştia există forme deviante, dotate cu caracteristici modificate (*variaţie*, azi: mutaţie), care se impun în lupta pentru existenţa (engl. strug- gle for life) şi se reproduc prioritar. Selecţia ce se petrece de fiecare data în favoarea celor mai bine adaptaţi conduce înspre evoluţia speciei. De pe urma variaţiei/mutaţiei şi a selecţiei rezultă toate speciile de animale şi de plante, (fig. **B)** Ideea de bază a lui **DARWIN** a fost susţinuta şi dezvoltata în secolul al XX-lea printr-o multitudine de descoperiri (îndeosebi în *genetică* şi *biologia moleculară).*

Relevante din punct de vedere **filozofic** sunt, printre altele, următoarele rezultate ale biologiei moderne: - nici o specie nu se menţine la nesfârşit neschimbată. Ştiinţele naturii au tendinţa sâ respingă „esenţialis- mul" (**POPPER**), care admite **esenţele constante.** în biologie este abandonată reprezentarea unei specii *ideale* de animale sau de plante, care este înlocuită cu o definiţie dinamică a speciilor, de ex.: „ca grupări ale unor populaţii naturale, care se reproduc între ele" (E. **MAYR); -**în biologie poziţia preeminentă a **omului** ca „încoronare a creaţiei" a ajuns sâ fie disputata. De la opera lui **DARWIN** „Originea omului" (1871), evoluţia omului a fost inclusa în seria evolutivă naturala a tuturor vieţuitoarelor. Omul, de asemenea, nu este decât o verigă în cursul vieţii.

- Cercetarea fundamentelor chimice şi fizice ale evoluţiei în genetica şi biologia moleculară conduce în cele din urmă la poziţia evoluţiei biotice ca un caz particular al unei evoluţii *cosmice.*

în acest fel, este relativizată sciziunea tradiţionala dintre materia animată şi inanimată; fenomenele replicării de sine şi ale selecţiei pot fi dovedite încâ de pe planul molecular **(evoluţia prebiotica** sau **abioticâ).**

- cercetările cu privire la legităţile generale ale proceselor evolutive conduc la **teoria sistemelor** şi **la teoria jocului.**

Acestea clarifica interdependenţa dintre *hazard* (de ex., mutaţia) şi *necesitate* (de ex., presiunea selecţiei). Rezultatul general îl constituie autoorganizarea materiei, *armonia poststabili(za)tă* **(R. RIEDL):** procesele evoluţioniste nu urmează legile prestabilite, ci legile lor se dezvoltă o datâ cu ele însele, în acest fel, biologia modernă respinge ideea unei *determinări* generale. în evoluţie nimic nu este pre- planificat în mod riguros, nici printr-un *nex cauzal* universal, nici printr-o *finalitate* completa. **Extinderea** care are loc sub imperiul ideii de dezvoltare, îndeosebi în secolul al XX-lea, asupra problemelor antropologiei, culturii şi cosmosului are precursori în secolul al XIX-lea:

- înainte de **DARWIN**, H. **Spencer (1820-1903)** ridicase evoluţia la nivel de principiu.

în eseuri cu privire la populaţie şi la psihologie **(1855),** acesta susţine ideea de evoluţie, pe care o extinde în „Sistemul filozofiei sintetice" **(1862- 1896)** asupra tuturor domeniilor cunoaşterii. Titlul indica asupra interpretării date de **SPENCER** „fenomenelor vieţii, ale spiritului şi societăţii în categoriile de materie, mişcare şi forţa". El absolutizează principiul dezvoltării prin *integrare* şi *diferenţiere.*

în consecinţa, dezvoltarea este în general „integrarea materiei şi disiparea concomitenta a mişcării; în timp ce disoluţia înseamnă augmentarea mişcării şi dezintegrarea materiei." (fig. D)

- După **DARWIN**, printre cei care au răspândit teoriile sale şi le-au extins la un *monism* natural se numără îndeosebi E. **HAECKEL (1834-1919).**

De la **HAECKEL** provine *legea fundamentală a biogeneticii:*

„Ontogeneza [dezvoltarea individului] este recapitularea sumară şi rapida a filogenezei [evoluţia speciei]."

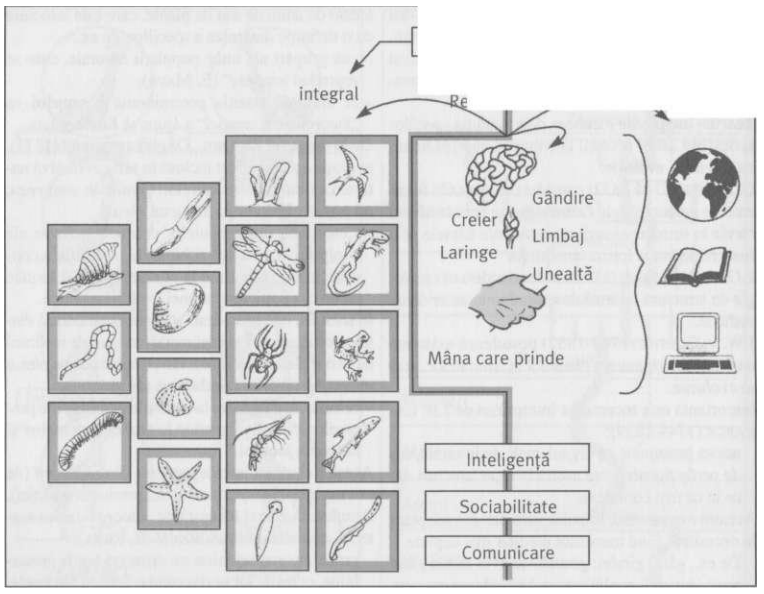


A Poziția particulară a omului în regnul animal

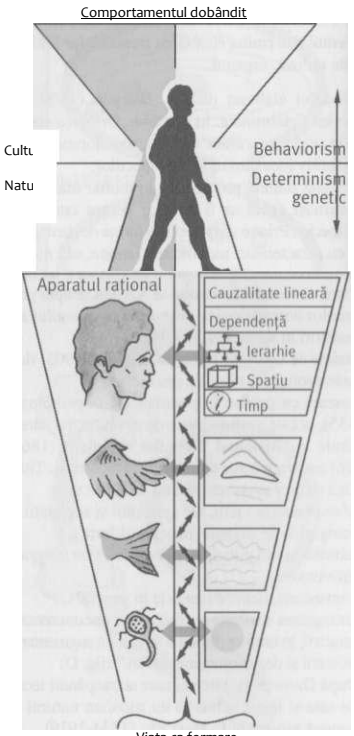


C Studiul comportamentului

B Teoria evoluționistă a cunoașterii

Viața ca formare

Teoriile de descendenţă din biologie nu au putut rămâne fără efect asupra **antropologiei** în acceptul larg al termenului.

Din comparaţia cu animalul rezultă nişte **particularităţi biologice** ale omului:

- o *dezvoltare embrionară* redusă.

Omul se naşte în cel mai înalt grad neterminat şi se menţine astfel o lungă perioadă de timp, nefiind expus unei formări naturale, ci culturale.

- o plenitudine de *deficienţe.*

Privat fiind de armele biologice (dinţi, gheare, mişcare rapidă) etc., omul este dependent de mijloace culturale de susţinere.

- *reducţia instinctuală.*

Spre deosebire de animal, omul nu este determinat prin instincte. Prin intermediul acestora, animalul este adaptat la mediul său, omul se află în afara acestui raport de integrare. în mod pozitiv aici se află justificarea faptului că omul este „cosmopolit" **(SCHELER)** sau „excentric" **(PLESSNER).**

Aceste deosebiri sunt de asemenea puse în biologie pe nişte baze genetice şi evoluţioniste: „Doar cerebelul, laringele şi mâinile se afla într-o dezvoltare progresivă" **(R. RIEDL).** Omul este, printre altele, caracterizat prin inteligenţa sa relativ mare, îndemânarea sa practica deosebita şi limbajul sâu articulat („mărul lui Adam").

Pe lângă dotarea sa organica, ce prin definiţie ţine de domeniul biologiei, şi de tentativele întreprinse îndeosebi de către teoria sistemică, de a demonstra *strategia genezei*" **(R. RIEDL)** în toate domeniile lumii reale ca fiind eficientă, cercetarea fundamentelor biologice ale existenţei umane este realizată îndeosebi prin **epistemologia evoluţionista** şi **biologia etologicâ.**

Deschizătoare de drumuri în **epistemologia evoluţionistă** este scrierea lui K. **LORENZ:** „Teoria lui Kant cu privire la aprioric în lumina biologiei contemporane" **(1941).** Ideea fundamentală este aceea că faptele date ale gândirii noastre („aprioricul" lui **KANT**) izvorăsc din evoluţie. Cercetările lui **LORENZ CU** privire la „aparatul concep-tului despre lume" al omului se bazează pe principiul fundamental: ***Viaţa înseamnă să înveţi.*** Evoluţia este un proces de dobândire epistemologică: „Formele noastre... perceptive şi categoriile se armonizează din absolut aceleaşi motive cu lumea exterioara, din care copita calului se potriveşte... pe solul stepei, iar solzul de peşte... în apă." întrucât aparatul nostru de reprezentare a lumii nu şi-a putut permite în cursul selecţiei de milioane de ani nici un fel de erori, datele sale se află în esenţă în concordanţa cu lumea reprodusa. Pe de alta parte „reproducerile lumii" de care suntem capabili eşuează în nişte interdependenţe mai complexe (de ex., mecanica ondulatorie şi fizica atomică). Formele noastre intuitive ereditare cu privire la spaţiu, timp, cauzalitate revendică astfel cea mai mare *probabilitate,* dar nu certitudinea finală. **LORENZ** afirmă: „Ipoteza noastră de lucru este deci: Totul este o ipoteză de lucru." După **BRUNSCHVICG** (n. **1934)** această formă moştenită de evaluare a lumii externe este numita **„aparatul raţiomorf". RIEDL** vede în acesta acţionând următoarele ipoteze

*-ipoteza comparativă:* presupunem că obiectele identice au proprietăţi identice. *-ipoteza de dependenţă:* presupunem că lumea deţine nişte modele de ordine. Recurenţa structurilor (ipoteza normativă) - Constanţa în combinarea diverselor repere (interdependenţă) - fiecare lucru la locul său (ierarhie) - constanţa temporală: tradiţia. *-ipoteza finalistă:* în mod analogic cu finalităţile omeneşti, presupunem că există nişte finalităţi obiective generale. *-ipoteza de cauzalitate:* presupunem pentru totul o cauză, şi anume una liniara. Aceasta, de ex., nu ţine seama de nici o retro- acţiune şi nici de reţelele cauzale. în mod contrar, de la o cauza cunoscuta aşteptam o consecinţa determinata (ipoteza executivă).

îndeosebi într-un cadru de tensiune relevant din punct de vedere etic, între conduita nativa şi cea dobândita, între behaviorism şi determinism genetic, biologia moderna înregistrează rezultate notabile. Operând o comparaţie între om şi animal, **etologia** cercetează modalităţile de conduita aparent înnăscută. Astfel, de ex., *schema copilului mic:* la anumite caracteristici (frunte înaltă, ochi mari, cap mare) reacţionăm printr-o simpatie spontană, în numeroase studii, îndeosebi I. **EIBL-EIBESFELDT** şi K. **LORENZ** au cercetat *„conduita moral-analo- gică"* la animal, respectiv trăsăturile caracteristice moştenite de către om. Fenomenele morale precum egoismul şi altruismul apar în regnul animal în egală măsură ca şi fenomenul de agresiune şi mecanismul de control al acesteia.

Pe baza *ambivalenţei* constituţiei naturale (de ex., coexistenţa dintre agresiune şi comportamentul social) trebuie admisă ca stare determinarea concretă prin modalităţi native de conduită, dar această determinare nu poate servi ca linie directoare pentru *datorie.* Tocmai aceasta este esenţa *darwinismului social,* care transpune formula lui **DARWIN** „survival of the fittest" asupra societăţii omeneşti. **DARWIN** însuşi protestase faţă de „căutarea sensului celor mai preţioase giuvaiere din natura noastră în principiul inferior al egoismului".

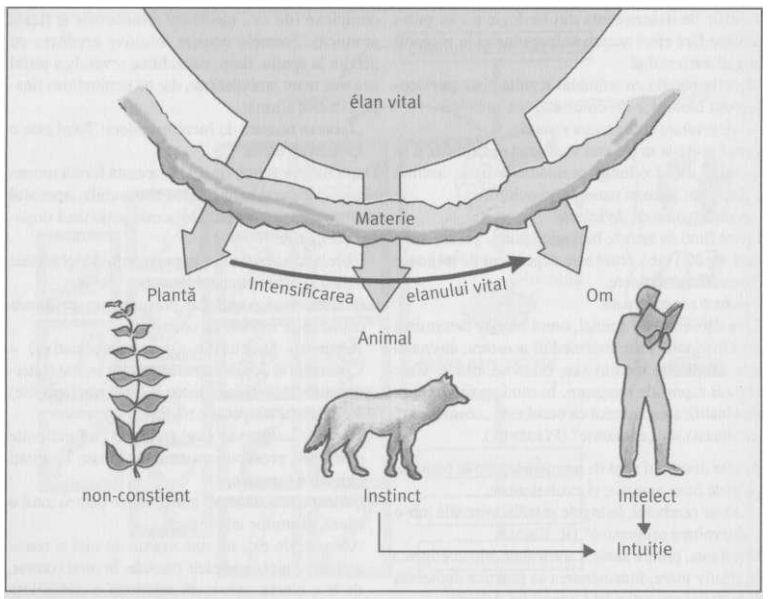


A Bergson: „élan vital“

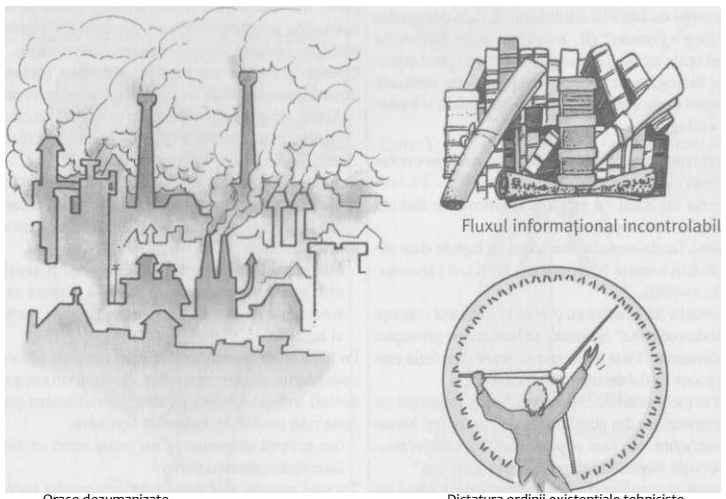


B Simmel: Tragedia culturii

**Henri Bergson** (1859-1941) intenţionează să pună bazele unei noi metafizici. Porneşte în acest demers de la rezultatele cercetărilor din ştiinţele individuale, le depăşeşte însă, şi practica o abordare intuiţionistâ. în opera sa principală „Evoluţia creatoare" **BERGSON** elaborează, prin dezbaterea cu teoria evoluţionistă, o vastă filozofie a **vieţii.** Viaţa este un proces creator permanent, purtat de acel **„élan vital"** (elan vital), care se desfăşoară şi se diferenţiază continuu în noi forme. Judecata care fundamentează cercetarea în ştiinţele naturii nu este capabilă să înţeleagă ceea ce fiinţează, întrucât modalitatea sa de observare statică, abstracta şi izolata nu poate satisface latura dinamica şi ineditul vieţii. Aceasta inaptitudine provine în egala măsură de pe urma conceptului temporal spaţializat şi cantitativ al ştiinţelor naturii. El se afla în contradicţie cu **durata** (durée) care fundamentează fluxul vital, ca fiind acea curgere creatoare indivizibila, care conserva în sine ceea ce a trecut şi poartă în sine ceea ce va urma. Durata este aprehensibilă prin experienţa interioara, care corespunde calităţii pure şi intensităţii stărilor de conştiinţă.

Acel „élan vital" se diferenţiază în trei forme de viaţă: planta, animalul şi omul, care sunt create în sfera materiei. *Instinctul* propriu animalelor şi *intelectul* omului sunt modalităţi ale acţiunii instrumentale, cu care ocazie instinctul se află mai aproape de viaţa şi conferă expresie unei legături originare, dar care nu se poate percepe pe sine în mod reflexiv. Intelectul se orientează înspre static şi material, şi de fapt nu se realizează complet decât în domeniul soluţiilor tehnice. Participarea la elanul vital creator nu este posibilă decât printr-o adâncire a conştiinţei în **intuiţie,** care face legătura între instinct şi intelect, în scrierea sa „Cele două surse ale moralei şi religiei", **BERGSON** face distincţia între o forma deschisă şi una închisă ale moralei şi ale societăţii. Societatea *închisă* îi impune individului un pachet de atitudini, în cadrul cărora morala funcţionează ca un sistem de norme impersonale, dictate de necesităţile comunităţii.

Morala *deschisă* în schimb se bazează pe libertate, iubire şi pe un model de traire vitala, în mod asemănător, rigidizarea uzanţelor şi credinţelor, predominantă în cadrul religiei *statice,* favorizează menţinerea societăţii consacrate. Ea funcţionează ca protecţie faţă de teamă şi de insecuritate, în timp ce esenţa religiei *dinamice* constă din *mistică,* a cărei finalitate este unificarea cu creatorul.

Filozofia lui **(Jeorg Simmel** (1858-1918), unul dintre întemeietorii sociologiei, poate fi considerată în faza sa finală ca filozofie a vieţii. **Viaţa** tinde la dezvoltare, reproducere, ameliorare, în cele din urma la transcenderea propriei mortalităţi. în acest proces se afla într-o dispută activă cu mediul său, care îi conferă spaţiul şi limitele, în acest sens, viaţa produce **forme** sociale şi culturale, care îşi au originea în acest proces creator, dar de care se detaşează („conversia spre idee"), şi care îşi desfăşoară propria lor legitate şi dinamica, care nu mai sunt reductibile la trăsăturile caracteristice ale originii lor. Doar prin participarea la aceasta „cultură obiectivă" (de ex., ştiinţă, drept, religie), individul îşi poate constitui „cultura subiectiva" care îi este specifică. Totodată însă se iveşte un conflict destructiv de durată, întrucât formele obiective obstrucţionează dezvoltarea creatoare a vieţii, impunându-i o legitate proprie, străină, şi solidificându-se. *„Tragedia culturii"* constă pentru **SIMMEL** din faptul că

„forţele destructive care sunt îndreptate înspre o fiinţa izvorăsc din cele mai profunde straturi tocmai ale acestei fiinţe." Este menirea libertăţii umane ca în disputa cu formele stereotipe să deschidă noi orizonturi ale vieţii.

Pentru **etica** este de însemnătate conceptul lui **SIMMEL** cu privire la *Jegea individuală".* Aceasta nu este dependenta de o norma generala, ci se fundamentează pe necesitatea individuală, căreia îi este subordonat cursul vieţii personale. Ea comporta caracterul de obligaţie necondiţionată, fiind însa în măsură să integreze unicitatea şi istoricitatea individului în necesitate, ceea ce unei legi generale nu îi stă în putinţă.

Pentru **Ludwig Klages** (1872-1956; opera majora „Spiritul ca adversar al sufletului") viaţa se prezintă ca polarizata între **spirit** şi **trup,** în care spiritul este sensul trupului, iar acesta expresia spiritului. Trăirea iniţială este îndreptată înspre realitatea *imaginilor.* Imaginile primordiale ale vieţii, care modelează totul, sunt pentru spirit realitatea şi efectivitatea. în această lume vitală cosmică pe pragul spre civilizaţiile timpurii pătrunde **spiritul,** ca o forţă străină, autonoma. Datorită faptului că transforma tot ceea ce are viaţă în obiecte pure, el conceptualizeaza şi descompune, disecă armonia originară a vieţii şi ameninţă ca în combinaţie cu o voinţă autoritara să distrugă lumea vieţii noastre.

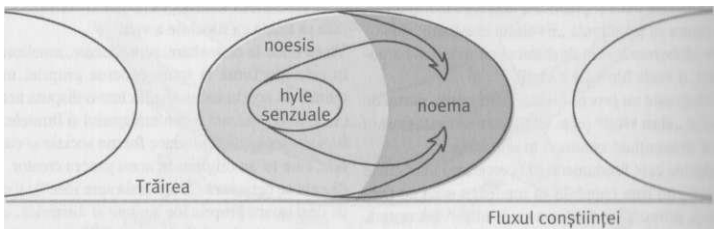


A Trăirea intenţională

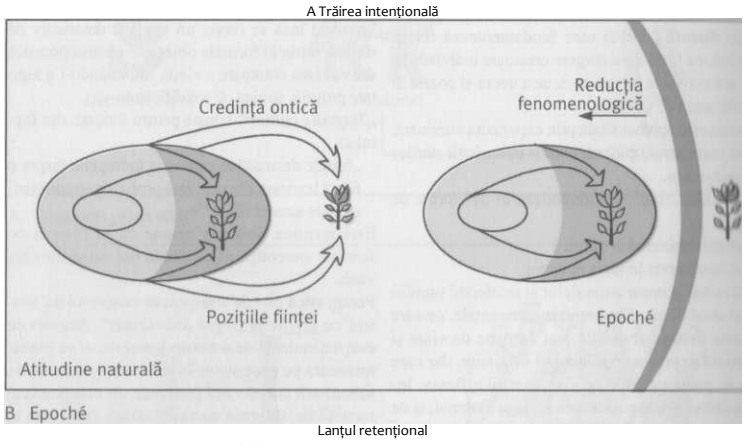


Lanțul retențional

Timpul obiectiv

C Conștiința temporală internă

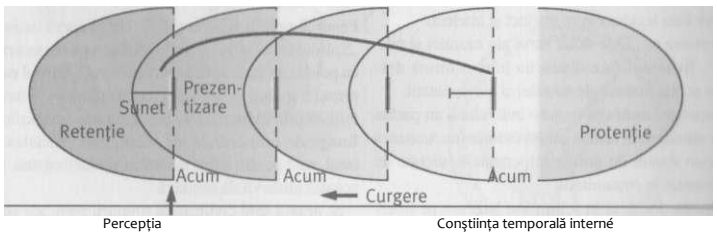


Percepția

Conștiința temporală internă

**I «Imund Husserl** (1859-1938) este întemeietorul
• urnitului filozofic al **fenomenologiei,** considerat l'i «uluc cele mai influente ale secolului. Termenul de Imomenologie exprimă exigenţa de a se abţine în filozofie de la orice interpretare a lumii făcută pre- iimtur sau de a se orienta fără prejudecăţi după ana- li/.i .1 ceea ce îi apare conştiinţei.

St opul lui **HUSSERL** a fost acela ca prin intermediul metodei fenomenologice sâ fundamenteze filozofia
• -i o „ştiinţa riguroasă".

In „Cercetările logice" **(1900/1901)** pe care le-a întreprins, **HUSSERL** se detaşează de psihologismul dominant în acea epocâ, care pretindea faptul că 1« glie logicii nu sunt nimic altceva decât expresia Imitaţilor psihice, care le fundamentează, şi la care ne cere să fie raportate, în mod contrar, **HUSSERL** demonstrează *idealitatea* logicii pure, ale cărei legi sunt valabile independent de ocurenţa faptică a proceselor gândirii, încă din a cincea şi a şasea „Cercetare logică" sunt **puse** bazele analizei fenomenologice a conştiinţei, » .**II**r apoi vor fi desfăşurate în „Ideile pentru o fenomenologie pură şi o filozofie fenomenologică" (I 13). Toate constatările acesteia este necesar sa fie fundamentate pe circumstanţele de sine, evident **intuitive,** ale fenomenelor conştiinţei. I undamentul în acest sens îl constituie conceptul de **Intenţionalitate,** pe care **HUSSERL** îl foloseşte dupa modelul lui **FRANZ BRENTANO (1838-1917).** I tiu **NI ANO** desemnează prin acest concept particularitatea fenomenelor psihice, spre deosebire de cele fizice, de a fi orientate asupra a ceva, adică de a reprezenta de fiecare dată conştiinţa *a ceva.* I **LI .SI RL** da amploare acestui concept. Intenţionalii.nea conştiinţei indică asupra »'< *>ivla(iei* generale dintre performanţele conştiinţei (de ex., perceperea, rememorarea, iubirea), care se raportează la un obiect (acte ale conştiinţei prin i are se obţine cunoaşterea: **noesis)** şi obiect, aşa după cum apare în aceste acte (conţinutul conştiinţei dupa obţinerea cunoaşterii: **noema).** t )luectul vizat este în acest caz rezultatul unei sinteze, In cadrul căreia multiple noese sunt aduse la miii.iiea unei conştiinţe obiectuale. Noema nu este
•**«I** »iedul in sine în existenţa sa reala, ci acela cuprins in mod intenţional în funcţia care asigură sensul m (ului de conştiinţă. Ca fundament pentru noese ••«ivesc datele percepţiei (hyle senzuale).

**I'** -vuita că pentru **HUSSERL** analiza *percepţiei* joaca un rol însemnat. Hyle senzuale şi noesele formează conţinuturile M ile **III** trăire, ceea ce este presupus (noema) fiind conţinutul ireal (obiectul intenţional).

O trăsătură fundamentala a intenţionalităţii este aspiraţia după **evidenţa.** Evidenţa înseamnă fapticitatea de sine *indubitabila* a unei prezumâri intenţionale pentru o conştiinţa care deţine o comprehensiune originara. Pentru a avea nişte fenomene de acest gen sub observaţie, este necesara o modificare esenţiala a atitudinii noastre naturale faţă de lume, ceea ce este denumit de către **HUSSERL** ca **reducţie fenomenologică.** De pe baza atitudinilor noastre naturale, emitem mereu judecăţi cu privire la existenţa lucrurilor în sine (credinţa existenţiala). în schimb atitudinea fenomenologica se abţine de la orice judecată cu privire la existenţa sau la inexistenţa lucrurilor şi facilitează astfel observarea lipsita de prejudecăţi a conştiinţei, adică a ceea ce este dat ca fenomene în corelaţia dintre noesis şi noema. **HUSSERL** denumeşte acest procedeu cu un termen preluat din scepticismul antic, ca fiind **epoche** (Enthaltung, oprirea aprobării). O altă trăsătură caracteristică fundamentală a fenomenologiei este **reducţia eidetică** (eidos: esenţă). Nu cazurile izolate ale trăirii intenţionale la anumiţi oameni constituie obiectul acesteia, ci legile fundamentale, conforme cu esenţa, ale trăirilor. Fenomenologia în acest sens este *intuiţia esenţei* (Wesensschau).

Cu ajutorul reducţiei este acum posibil de a elucida actele pe baza cărora se constituie conştiinţa în sine şi felul cum obiectualitatea, şi astfel lumea, se **constituie** în conştiinţa. Ca fundal al constituirii se prezintă identitatea *sinelui* pur, pe a cărui conştiinţa de sine se bazează unitatea trăirilor. Pe parcursul aplicării metodei fenomenologice **HUSSERL** dezvolta o multitudine de analize subtile. Trebuie evidenţiata fenomenologia **conştiinţei temporale interioare.** Aici **HUSSERI,** demonstrează felul cum poate fi localizată conştiinţa unui timp obiectiv, în cadrul căreia obiectele şi evenimentele pot fi localizate într-un punct imuabil, fundamentat pe conştiinţa temporalităţii trăirilor. Primară în acest sens este *conştiinţa prezentului,* ca moment actual al senzaţiei, întrucât reprezintă locul tuturor actualizărilor unor trăiri trecute şi viitoare.

Prezentul nu este punctual, ci prezintă o distensie, pe baza câreia ceea ce tocmai s-a petrecut este înca reţinut în prezent *(retenţie),* iar ceea ce urmează să se petreacă imediat este deja aşteptat *(pmtenţie).* Prezentul actual este legat prinlr-o serie de retenţii de trecutul al cărui prezent actual a fost la un moment dat.

Acest lanţ de retenţii, care se menţine ca prezent „revolut", face posibil ca în rememorare sâ fie regăsit şi actualizat trecutul.

r
Idealizară Acțiunea
² = Ca³
subiectivității
O
Științele moderne
Origine
uitată
Lumea abstractă
considerată ca reală
Fenomenologie
Lumea vieții
L
*
Raportarea la simțuri

A Husserl: Lumea vieții ca fundament senzorial al științei

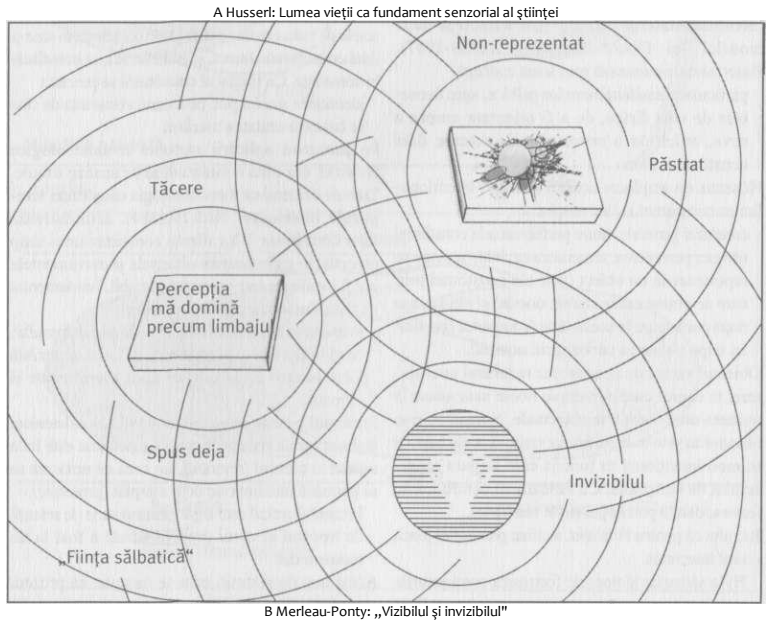


B Merleau-Ponty: „Vizibilul și invizibilul"

Un alt dat constitutiv important al conştiinţei, pe lângă spaţiu şi cauzalitate, este **intersubiectivitatea.** Problema felului cum şinele raportat la trăirile sale ajunge la acceptarea unui sine străin, este de însemnătate datorită faptului că astfel este necesar să fie lămurită întrebarea cum se constituie obiectivitatea în sensul punerii în valoare pentru o pluralitate de subiecte. Conştiinţa existenţei unui sine străin rezultă pe baza propriei experienţe *corporale.* Pe baza acesteia eu percep faptul că modalitatea de apariţie a anumitor corpuri fizice nu poate fi în alt fel explicată decât că în acestea se manifestă trupul unui alt sine. Trăiesc astfel într-o lume, care este percepută în acelaşi timp şi de alţi subiecţi şi care este comuna cu aceştia. Lumea este astfel determinată inter- subiectiv pentru fiecare, în opera sa târzie („Criza ştiinţelor europene şi fenomenologia transcendentală", **1936) HUSSERL** întreprinde o nouă tentativă de reaşezare a gândirii sale, care gravitează în jurul conceptului de **lume a vieţii** (Lebenswelt). Lumea vieţii este reprezentată de totalitatea orizontului posibil de experienţă, în cadrul căruia un sine perceptiv-experimentator este orientat înspre obiectualitate. Istoria culturii se dovedeşte după **HUSSERL** ca o succesiune de*, fundamentări originare",* în care conştiinţa unei comunităţi culturale se deplasează înspre o nouă obiectualitate. Fundamentarea originară, cu consecinţe majore pentru noi, este reprezentata de ştiinţele naturii din vremurile modeme, de factura matematizantă, de la **GALILEI** încoace, şi din aceasta izvorăşte atitudinea obiectivismului. Prin acesta, lumea obiectelor matematice abstracte este considerată ca fiind unica lume adevărată. Dar întrucât această lume nu mai are o raportare faţa de lumea vieţii subiectiv reprezentată, ştiinţele îşi pierd semnificaţia şi conduc la criza de sens a vremurilor modeme, în acest timp, trece în uitare faptul că ştiinţele obiective sunt ele însele nişte produse subiective ce rezultă dintr-o practica a lumii vieţii, fiind deci emanaţii ale unor acţiuni constitutive ale subiectului. Astfel, de ex., a luat fiinţă geometria din idealizarea lumii perceptive date intuitiv. Iată de ce ştiinţa obiectiva îşi are originea şi raportul de sens în lumea vieţii căreia îi aparţine. Soluţia crizei de sens nu poate fi astfel oferita decât de către fenomenologie, care demonstrează felul cum lumea vieţii se edifică de pe urma prestaţiilor subiectivităţii transcendentale.

Fenomenologia întâlneşte îndeosebi în Franţa un teren fecund. **Maurice Merleau-Ponty (1908-** 1961) se dedică unei noi determinări a raportului dintre **natură** şi **conştiinţă** la om. El se îndreaptă atât împotriva unei perspective naturaliste, care explica fenomenele umane exterioare în mod cauzal, cât şi împotriva unei abordări criticiste, care doreşte sa înţeleagă totul din interior prin intermediul conştiinţei pure. împotriva acestor abordări el prezintă

o *„i treia dimensiune".* care dezvăluie raportul viu dintre natura şi conştiinţli. în „Structura conduitei" el demonstrează faptul că astfel comportamentul nu poale li înţeles nici exclusiv ca un complex de mecanisme fizice, nici ca activitate pur spirituala. Domeniul mediu este mai degrabă descris prin concepte precum *structura* şi *formă,* care organizează realitatea în mod global. „Structura [este] joncţiunea indisolubila dintre o idee şi o existenţă, aranjamentul contingentai, prin care materialele aflate în faţa ochilor noştri dobândesc un sens..." „Fenomenologia percepţiei" descrie felul cum raportul nostru cu lumea este raportat la orizontul infinit de deschis al **percepţiei,** fiind anterior oricăror obiectivări ştiinţifice. Astfel conştiinţa nu adoptă un punct de observaţie indiferent, ci este de fiecare data conştiinţa *angajată,* întrucât se menţine ca dependenta de contactul cu lumea. Aici de asemenea este accentuata interrelaţionarea indisolubilă dintre conştiinţă şi corp. Experienţa propriului nostru corp conţine astfel o **ambiguitate** (ambiguïté) insurmontabilă, întrucât nu este nici obiect pur, şi nici conştiinţă pură. în opera sa târzie („Vizibilul şi invizibilul"), **MERLEAU-PONTY** se orientează în direcţia unei **noi ontologii.** Domeniul intermediar între subiect şi obiect va fi căutat acum în existenţa în sine. Astfel el vorbeşte, de ex., de un „trup al lumii". Omul nu se confruntă cu lumea, ci este o parte a trupului acesteia, în care se fundamentează structurile, sensul, evidenţierea tuturor lucrurilor. Existenţa însă nu i se arata omului în totalitatea sa, sustrăgându-se unei transparenţe totale. Aceasta limită a experienţei este evidenţiata prin legătura dintre vizibil şi invizibil.

Invizibilul nu este o existenţa ce încă nu s a petrecut, ci o disimulare principiala, care este fundamentată în însăşi percepţia vizuala. Un obiect este dat pe fundalul a ceea ce nu poate fi văzut din el însuşi (un obiect ce ar putea Ii vizualizat din toate perspectivele ar fi o absurdi tate); de un tablou aparţine şi ceea ce pictorul a ales să nu fie figurat; o fraza nu devine comprehensibila decât pe fundalul a ceea ce a fost rostit anterior, la fel ca şi a ceea ce este trecut sub tăcere. Această existenţa inlinita din anterioritatea noastră este numita de către **MHRLLAU-PONTY** *existenţa brută* sau *sălbatică,* care se sustrage oricărei intervenţii ordonatoare.

Valoarea

plăcut - neplăcut

nobil- vulgar

frumos - -urât

echitabil - inechita

adevărat - fals

sacru - profan

Sfinții

artistul

legislatorul

filozoful

Eroul

Actul percepției

Percepția senzorială

Percepția vitală

Percepția spirituală!

îi! i

1

lubirea personal 1

i l

Comuni tate de credință 1 l

1 i

1 1

1

Națiune

Comunitate socială 1

I Artizan al vieții

Masă

Modelul

Comunitatea

A lerarhia valorilor

Spiritul

Spiritul '

Cunoașterea esenței (Sosein)

Intelectul practic

Factori ideali

Memoria asociativă

Dialectica

Dezvoltarea culturii și a societății

Instinctul

Factorii reali

Trăirea reală (Dasein)

Fluxul de senzații

Flux

Max **Scheler** (1874-1928) dezvolta câmpul fenomenologiei prin aplicarea acesteia în domeniile eticii, filozofiei culturii şi filozofiei religiei. Felul cum înţelege el fenomenologia este exemplificat de următorul citat: „Fenomenologie este în primul rând... denumirea pentru o atitudine a contemplării intelectuale, prin care îţi este dat să contempli (er-schauen) sau să trăieşti (er-leben) ceva, care în afara acesteia ar rămâne în obscuritate: şi anume un domeniu de „fapte" de un tip particular.... Ceea ce este trăit şi contemplat este „dat" doar în actul de trăire şi de contemplare de sine, în petrecerea acestuia: apare doar în cadrul acestuia, şi exclusiv în el." în opera sa „Formalismul în etică şi etica materiala a valorilor*' el critica etica formala a lui **Kant** şi dezvoltă în replică bazele **axiologiei** sale. El nutreşte convingerea „că acest colos implacabil [legea morala a lui **Kant]** obstrucţionează calea filozofică şi împiedică constituirea unei teorii... comprehensive cu privire la valorile morale, la ordinea lor ierarhica şi la normele ce se fundamentează pe această ordine ierarhică; la fel şi fiecare aplicare a valorilor morale în viaţa oamenilor, care se bazează pe un discernământ veritabil al acestor valori." Valorile îi sunt date aprioric şi ideal omului în acte ale ***simţirii.*** Ele nu există într-un singur „firmament al valorilor" în sine, ci sunt legate de persoane ca centru al actului, dar cu toate acestea
ca un *aprioric emoţional"* necesar în mod esenţial. **Scheler** se distanţează de formalismul lui **Kant,** întrucât pentru el valorile sunt determinante ale conţinuturilor, fiind legate de persoană, totodată reuşeşte să evite relativismul, afirmând o ordine apriorică a valorilor.
Valorile se află într-o *ordine ierarhică* supraistorică. Fiecărei trepte valorice îi corespunde un anumit act de simţire, un tip de persoană şi o formă comunitară, valorilor mai înalte trebuind sa li se acorde întâietate (fig. A). Valorile se refera la lucruri respectiv la bunuri, dar sunt în calitatea lor valorica independente de acestea. în această privinţă sunt comparabile cu culorile, care de asemenea apar la anumite obiecte, fiind însă independente de acestea în ceea ce priveşte calitatea culorii.
**Scheler** nu înţelege esenţa omului în mod primar în gândirea sau în voinţa sa, ci în **iubire.**
Omul este un *ens amans*, o fiinţă care iubeşte, întreaga gândire, întreaga acceptare a unei valori se fundamentează pe capacitatea de participare la existenţă, care se bazează pe iubire. Ordinea ierarhica a valorilor şi acţiunile care acceptă valori formează acel *ordo amoris* al unui om. „Cine cunoaşte acel ordo amoris al unui om, îl cunoaşte **De** om. Ca subiect moral, el **reDrezintâ** pentru om ceea ce formula cristalină reprezintă pentru cristal." Esenţial pentru gândirea lui **Scheler** este conceptul de **persoana,** pe care el o defineşte ca unitate existenţială a diferitelor ***acte (simţire, gândire, voinţă, iubire).*** „Persoana este unitatea existenţială concretă, ea însăşi esenţială, a unor acte esenţiale ale unor existenţe diferite..." ***Sinele,*** care este determinat prin funcţiile sale psiho- fiziologice (de ex., funcţiile simţurilor) este distinct faţă de persoană.
Persoana este unică şi se sustrage oricărei obiectualizări. Ea se experimentează doar in executarea actelor sale şi ale altor persoane prin coparticipare, anteriorizare şi repetare a actelor acestora. **Scheler** vorbeşte şi despre *persoanele colective* (naţiunea şi biserica), cărora le atribuie o conştiinţa de sine proprie, care se bazează pe unitatea unor acte comune. O poziţie aparte deţine persoana ***divină,*** la care aspiră persoana omului. Ideea de Dumnezeu este valoarea supremă, iar iubirea de Dumnezeu este forma suprema de iubire. Ideea sa despre Dumnezeu de factură creştină este ulterior modificată de **Scheler** în direcţia unei divinităţi în devenire.

în perioada sa târzie, **Scheler** se consacră îndeosebi proiectului unei **antropologii** filozofice. în scrierea „Poziţia omului în cosmos", el dezvolta teza unei ierarhii graduale a psihicului. Prima treaptă este ***fluxul senzaţiilor,*** care este comun tuturor vieţuitoarelor, de la planta şi până la om. Apoi urmează ***instinctul, memoria asociativă, inteligenţa practică*** (facultatea de selecţie, facultatea de anticipare) şi în cele din urmă,
doar la om, ***spiritul.*** Prin intermediul acestuia omul este eliberat de limitarea la organic. Totodată spiritul intra In contradicţie cu fluxul, ca principiu a tot ceea ce deţine viaţa. în acest flux îşi are originea Întreaga cunoaştere a realităţii, pe baza rezistenţei opuse fluxului de către ceea ce este real.
Existenţa experimentata In cadrul acestei rezistenţe este denumita de către **Scheler** *Dasein* (fiinţă). Spiritul In schimb face posibila experienţa a ceea ce este *modalitatea de fiinţă particulară* (Sosein). Dualitatea dintre spirit şi flux este decisiva pentru dezvoltarea culturii şi a societăţii în forma interacţiunii dintre ***factorii ideali*** şi ***factorii reali.*** Spiritul In sine nu are forţa de a-şi transpune cunoaşterea esenţiala în realitate. De abia acolo unde ideile sale se unifica cu factorii reali (instincte, de ex., instinctul de autoconservare, interesele. tendintele sociale) acestea dobândesc eficacitate.

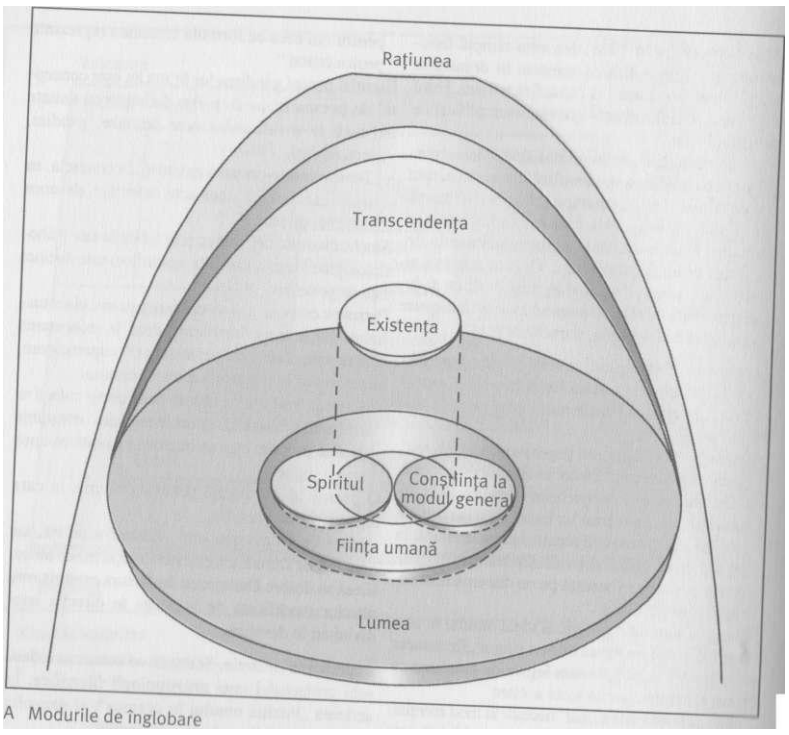

A Modurile de înglobare

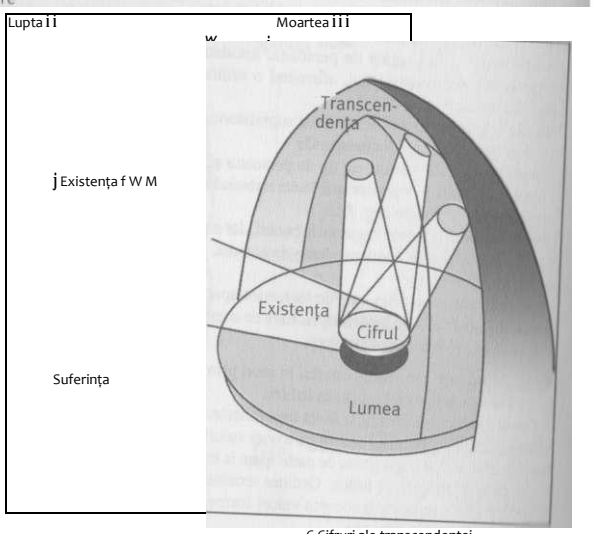

B Situații-limită

C Cifruri ale transcendenței

I »11 ii ic filozofii existenţialişti ai secolului al XX-lea, K II I **Jaspers** (1883-1969) a fost în cea mai mare HiiiMira inlluenţat de către **KIERKEGAARD (V**. p. 163). I I IM concepe filozofia ca râspuns la provocarea lunsaia tle **KIERKEGAARD** şi **NIETZSCHE.** Ulterior I **V.ITNS** s a evidenţiat şi ca scriitor politic angajat.

**in** prima sa opera importanta, „Filozofia" (1932) i **V .I I NS** trasează pentru început limitele judecăţii ţliinţifice, obiective: In .liiiiţe, întreaga existenţă este redusă la obiectu- ulilate, adică la ceea ce poate fi cercetat din exterior. In **IU** rsi fel însâ, existenţa, ceea ce sunt eu însumi, nu poate li înţeleasă, pentru că despre mine însumi nn pot avea cunoştinţă decât din interior, prin »onştientizarea propriilor mele capacităţi. în consecinţa sarcina *elucidării existenţei* constă din .i I orienta pe fiecare om în parte înspre originile existcnţei de sine, de care acesta trebuie să devină conştient şi pe care doar el **însuşi** o poate transpune In realitate. ('rea ce omul poate fi în mod autentic, încă nu îi • ir dat prin simpla sa **existenţa** (Da-sein) empirica, . i csie obligaţia pe care acesta trebuie să o presteze in libertatea sa. **I xistenţa** (germ. Existenz, *existenţa de sine*) la **IASPERS** este astfel tot ceea ce constituie în mod esenţial şinele propriu (Selbst-sein), spre deosebire de tot ceea ce ţine de mine doar extern, fiind interschimbabil şi dependent de con-dIţii, pe care nu eu însumi le-am stabilit. ..I xistenţa care - ca fenomen al Da-sein-ului - nu este, ci poate fi şi ar trebui să fie, decizând astfel sub aspect temporal dacă este eternă. Această existenţă sunt eu însumi ca fiinţare." (imul se regăseşte ca Dasein în condiţiile preexis- lente de tip natural, cultural şi istoric, pe care nu el însuşi le-a definit. Dar în toate acestea el decide cu pi ivire la sine însuşi, ceea ce este în esenţa. întrucât insa omul trăieşte în primul rând în incontestabilul M-ntiment de securitate al condiţiilor sale exterioare, este necesar un impuls de o natură particulara care ,i ll confrunte cu propria sa existenţă. Ai rslea sunt **situaţiile-limită:** *moartea, lupta, suferinţa, culpa.* lu nai rea situaţiilor-limită este revelat faptul ca usuncrea de suprafaţă poate sâ se năruie în eon**ii** unlarea cu condiţiile externe de viaţâ, eu însumi f iind in mod radical aruncat din nou asupra mea. Situaţia extremă este conştiinţa morţii, care ameninţa existenţa (Dasein) în mod absolut şi care devine o piatra de încercare: ( eca ce se menţine ca esenţial în confruntarea cu spectrul morţii este înfăptuit din punct de vedere existenţial; ceea ce devine caduc este fiinţare vida.

Dar omul nu se poate realiza existenţial în afara condiţiilor de Dasein. Expresia pentru aceasta este **istoricitatea** ca unitatea dintre Dasein şi existenţa, necesitate şi libertate, timp şi eternitate. Existenţa nici nu ajunge ea însăşi la realizarea de sine, ci are nevoie de o alteritate. în acest fel, **comunicarea** dobândeşte o importanţa majoră. Doar prin celalalt omul ajunge sa dobândească clarificarea de sine. Comunicarea existenţiala este promovarea (Her- vortreiben) sinelui prin intermediul semenului. Dacă existenţa nu se poate fonda pe Dasein-ul vid, înseamnă că necesită o altă sursâ. Aceasta pentru **JASPERS** îşi are originea în **trans-cendenţa.**
în ea existenţa îşi găseşte orientarea, ea este sursa şi posibilitatea libertăţii sale.

în cea de-a doua operă majoră de filozofie, „Despre adevăr" **(1947), JASPERS** creează un sistem cuprinzător al ideilor sale prin teoria cu privire la **înglobare** (Umgreifen). înglobarea este cuprinderea a tot ceea ce există individual, fără a fi cuprins de altceva; este exis-tenţa în sine. Cele **şapte modalităţi de înglobare** sunt: *Dasein* este viaţa mea în lumea care o înconjoară. Este spaţiul de experienţa, în care trebuie sâ fie cuprins totul pentru a exista pentru mine. *Conştiinţa la modul general* este mediul gândirii general valabile, obiective. *Spiritul* în schimb trăieşte prin participarea la ideile care produc totalitatea şi sensul. Acestor modalităţi, care sunt eu însumi, li se opune ca obiect *lumea,* care este spaţiul, în care tot ceea ce este de fapt, trebuie sâ iasă în evidenţa. Aceste modalităţi imanente iile înglobării sunt depăşite şi împlinite prin *existenta* şi prin *transcendenţa.* Transcendenţa este descrisa de către **JASPERS** ca ceea ce cuprinde înglobarea, o cauză primordiala a întregii liinţe. Ea este cognoscibila doar de către existenţă prin cifruri (simboluri), care reprezintă limbajul transcendenţei în imanenţa. în citirea cifrurilor (orice putând deveni cifru, de ex., natura, istoria, eşecul), imanenţa devine transparenta în privinţa transcendenţei, în cele din urma, *raţiunea* este forţa unificatoare şi ge-neratoare de adevăr, care acţionează In orice alt mod.

Pentru **JASPERS** este esenţial faptul ca toate modurile înglobării deţin aceeaşi origine, ceea ce le face sa se armonizeze şi sa se întrepătrundă. Fiecare deţine la rân-dul său un sens al adevărului prin raportarea la celelalte. Non-adevărul se creează în condiţiile în care una dintre modalităţi este izolată, iar valabilitatea sa este considerata ca absoluta.

B Privirea

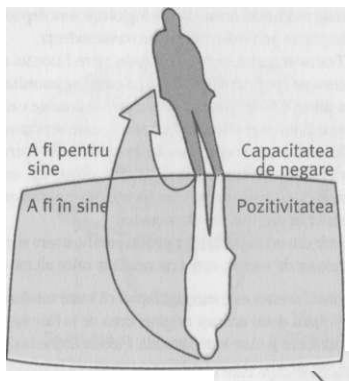


C Determinări ale ființei

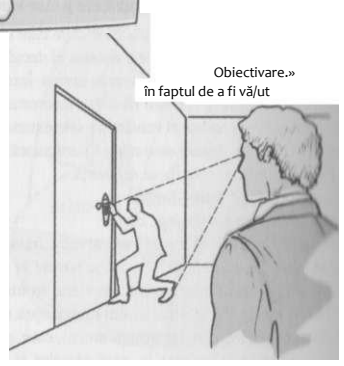


A fi pentru altul

**leun-Paul Sartre** (1905-1980) practică un exis- «▪■'iiţialism influenţat de fenomenologia lui **HUSSERL, -1« HEIDEOGER**, de **HEGEL** şi ulterior de marxism, i 'ircum **CAMUS**, el scrie de asemenea piese de teatru **ti romane,** prin care **existenţialismul** devine îndeosebi în Franţa în «numite perioade de timp un „curent la moda". **11** lina opera majoră a lui **SARTRE** „Fiinţa şi neantul" etic încercarea de a concepe o *ontologie fenome- n, ilogici),* şi de a ridica astfel problema cu privire la Ilinia, FI face distincţia între **existenţa în sine,** ca existenţă a lucrurilor, independentă de conştiinţă, şi **existenţa pentru sine,** ca existenţă a omului, determinata de conştiinţă, l i latenţa în sine nu se referă nici la sine, nici la uliul; este o pozitivitate „opacă", ce nu este între**rupta** de nefiinţă; este ceea ce este. De abia o dată

< **II** conştiinţa omului este dat *neantul.* Pentru şinele

line facultatea de neantizare. „liinţa prin care neantul ajunge în lume este o fiinţa căreia în existenţa sa îi este dat să se pre- ocupe de neantul existenţei; fiinţa prin intermediul căreia neantul ajunge în lume trebuie să l ie propriul său neant." At casta este finalitatea *existenţei* umane, care poartă **IN MUC** propria sa negaţie, adică este contradictorie: fiinţa „este ceea ce nu este, iar cea care nu este, este ceea ce este". A» casta formulare exprimă faptul că omul este o huită care se proiectează dincolo de prezent şi înspre viitor; el este determinat în mod esenţial prin ■ipucitaţile sale. Prin această **proiecţie** el oricum se situează mereu dincolo de propriile sale limite,

el este ceea ce *încă* nu este. ()mul nici nu poate să se reducă la datul faptic, el nu este *doar* ceea ce este, ci rl este ceea ce devine. ( onstituţia existenţială a omului constă astfel din libertatea sa, căci el nu are de ales decât să trebuiască să se realizeze, adică să se transforme în i rea ce este; este condamnat la libertate. I ilx;rtatea este neantizarea în-sinelui prin proiecţie.

I ilxMiatea nu este suprimată de către datul faptic (de rx., rezistenţa opusă de către lucruri, de către semeni, de către corporalitate), căci de abia libertatea

II dezvăluie ca limită; este o limitare exclusiv în « adrul unui proiect de viaţă concret.

întrucât pentru **SARTRE** nu există un Dumnezeu, rare sa îi confere omului esenţa umană, omul se determina existenţial el însuşi: „Ce înseamnă aici faptul că existenţa precede esenţa? înseamnă că omul începe prin a exista, se întâlneşte pe sine, apare în lume şi se defineşte *apoi"*

< )mul este proiectat în deplina responsabilitate pen- Iru sine. Dar el deţine în egală măsură posibilitatea unei *non-veracităţi* faţa de sine însuşi. Interacţiunea dintre facticitate şi proiectare liberă este aici reinter- pretată şi manipulata în aşa fel, încât omul să poată evita responsabilitatea pentru propria sa existenţă. O valoare importantă îi revine cercetării raporturilor faţă de alteritate. Structura *existenţei pentru altul* este dezvoltată de către **SARTRE** pe baza unei analize făcută *privirii* (care nu este restrânsă la ochi ca organ al percepţiei vizuale). A fi zărit înseamnă că existenţa individului a fost dintotdeauna constituita prin prezenţa celorlalţi. Doar pentru sine individul se abandonează faptelor sale nemijlocite, el nu se raportează în conştiinţa sa ca un individ care este în sine prin acţiunile sale. în starea de a fi zărit de către un altul, acesta înmărmureşte, se reifică; el este expus judecăţii de către un altul.

**SARTRE** exemplifică acest fapt pe baza exemplului „iscoadei".

Lăsându-se în voia curiozităţii sale, acesta uită de sine, fără a conştientiza ceea ce face. Acum însă un altul îl surprinde (îl percepe): în acest moment el este fixat sub aspectul a ceea ce este el însuşi: o iscoadă invidioasă. Pentru a se cunoaşte pe sine însuşi, este nevoie de celalalt. Faptul de a se expune la discreţia celuilalt, care este conţinut aici, poate fi depăşit atunci când individul se proiectează în mod conştient de posibilităţile proprii. El descoperă existenţa de sine în modalitatea de a nu fi celălalt, în scrierea sa „Critica raţiunii dialectice", **SARTRE** îşi dezvolta observaţiile asupra domeniului *societăţii,* aspirând să realizeze o conexiune între exis- tenţialism şi *marxism.* Interpretarea marxista a istoriei, sub aspectul contradicţiei dintre condiţiile economice şi alienarea individului, tratează realitatea istorică şi sociala în cadrul căreia se petrece proiectul existenţei. De aici **SARTRE** vizează o mediere dialectică între libertatea individuală şi condiţionarea materială, economica a societăţii. Sarcina este aceea de a „produce o înţelegere comprehensiva, care să regăsească omul în lumea sociala şi care îl va urmări pe om până în practica sa, respectiv proiectul său, care îl confrunta pe om pe baza unei anumite situaţii cu ceea ce este posibil din punct de vedere social." La marxism, **SARTRE** critica subordonarea individului faţă de ţelul totalitar al unei construcţii istorice apriorice. Rezulta astfel faptul ca existenţialismul este necesar să fie integrat în marxism, pentru a sparge dogmatismul acestuia.

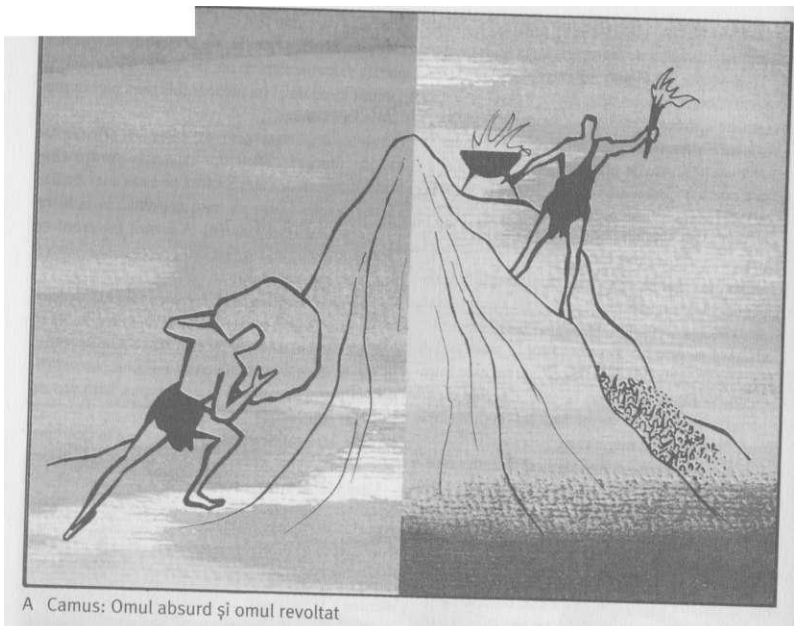

A Camus: Omul absurd și omul revoltat

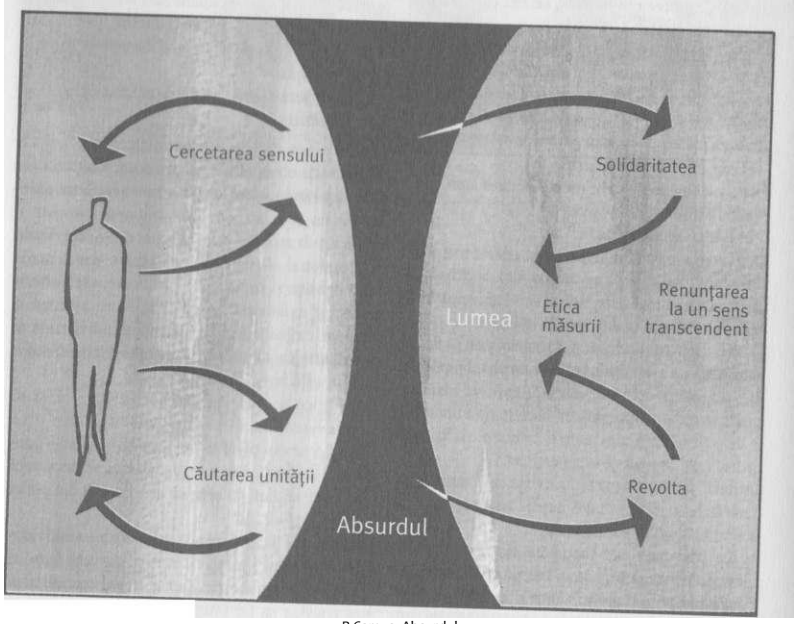


B Camus: Absurdul

Caracterul specific al operei lui **Albert Camus** (1913-1960) poate fi descris prin expresia „a gândi în imagini".

La el nu exista tratate filozofice sistematice, ci eseuri filozofice, literare şi politice, povestiri, drame şi jurnale, în care îşi dezvoltă ideile. Tema lui **CAMUS** „Mitul lui Sisif este experienţa **absurdului,** care se manifestă prin sciziunea însurmontabilă dintre sine şi lume. Conştiinţa absurdului poate să îl cuprindă pe om brusc, atunci când culisele vieţii cotidiene se năruie şi nu se mai confruntă decât cu ceea ce îi este străin şi cu ostilitatea lumii în mod nemijlocit. „Ne cuprinde alienarea: percepţia faptului că lumea este «impenetrabilă», bănuiala cât de străina ne este o piatră, impenetrabila pentru noi, şi cu ce intensitate ne neagă natura sau un peisaj. ... Lumea ne scapă printre degete: ea redevine ea însăşi."

Omul însă găseşte în sine nostalgia tenace după unitatea pierdută şi după o împlinire de sens. Din această sciziune dintre aspiraţiile omeneşti de unitate, claritate şi sens, şi lumea, care le neaga pe toate, consta absurdul. „Absurdul se creează din această confruntare a omului, care se întreabă, şi lumea, care tace dere- zonabil."

Absurdul trebuie menţionat ca prima dintre certitudini şi dintre premise. Consecinţa acestuia este renunţarea la orice atribuire metafizică a unui sens dat existenţei şi pretenţia ridicată faţă de om, de a se instaura într-o lume a măsurii umane, nesperând nimic de la lumea de apoi, ci exploatând la maxim ceea ce îi este dat. Destinul omului este acela de a lua asupra sa suferinţa într-o lume fără nici un sens şi fără Dumnezeu.

Eroul absurdului este astfel ***Sisif.*** Pentru faptul de a-i fi nesocotit şi pentru voinţa sa de a trăi, zeii i-au dat ca pedeapsă o muncă absurdă, ce nu avea să ia sfârşit. Dar la ora conştiinţei, când Sisif se reîntoarce la piatra sa, pentru a-şi relua supliciul, el este superior propriului său destin. „Nu există nici un destin, care să nu poată fi depăşit prin dispreţ.... Sisif transforma destinul într-o afacere umană, care se cere a fi soluţionată între oameni." întrucât în afara oamenilor şi a lumii nu poate exista nimic absurd, există în continuare o valoare, pe care absurdul nu o poate nega fără să se nege pe sine însuşi, iar aceasta este viaţa însăşi. Atitudinea fundamentală a omului este astfel *revolta* împotriva absurdului, în numele propriei sale identităţi, omul este nevoit sa menţină pretenţia sa necondiţionata cu privire la unitate şi sens, chiar dacă este conştient de faptul ca aceasta nu poate fi îndeplinita. Revolta omului faţa de condiţiile existenţei sale este tema eseului „Omul **revoltat".** Individul recunoaşte faptul că el nu este singur cu destinul sau, identificându-se cu ceilalţi semeni, care la rândul lor suferă. Rezulta de aici ca baza oricărei revolte este ***solidaritatea.*** Atunci când omul se sacrifica in cadrul revoltei sale, faptul se petrece In favoarea unui anumit bine (libertate, echitate), care depa şeşte destinul propriu. Figura simbolica este aici *Prometeu,* cel care fura de la zei cunoaşterea, pentru ca apoi să le-o aducă oamenilor aflaţi în suferinţă. Formele pervertite de revoltă au apărut în istorie acolo unde oamenii au negat originea lor ca aflau du-se în absurd, la fel negând şi solidaritatea, şi unde sacrificiul uman se face pentru un pretins ţel ultim, acolo unde revolta se transformă în nihilism şi în dispreţ faţă de oameni. Dacă nu poate fi recunoscut un sens absolut dat aprioric, care sâ conducă viaţa, acest fapt înseamnă, că omul este nevoit sâ descopere *măsura* justă în cadrul posibilităţilor de care dispune. Calea în acest sens o afla în *„gândirea mediteraneană",* pe care **CAMUS O** găseşte întrupată în peisajul Mării Mediterane şi în gândirea greaca, ce a rodit în acel spaţiu. în acest peisaj se manifesta echilibrul dintre contrariile de lumina şi umbra, de soare şi mare. Aici de asemenea **CAMUS** revine la mitologia greacă: *„Nemesis* veghează, zeiţa cumpătării, nu cea a răzbunării. Toţi cei care depăşesc limitele sunt aspru pedepsiţi de aceasta."

**Gabriel Marcel** (1889-1973) este reprezentau tul unui punct de vedere creştin în cadrul filo zofiei existenţialiste. în lucrarea „A fi si ;i avea". **MARCEL** tratează contrastiv aceste doua atitudini fundamentale. în modalitatea lui *avea"* se ma nifestă atitudinea obiectivanta şi orientata înspre apropierea de lume, de semeni si de sine, caivia Ii corespunde gândirea abstracta şi obiectivanta. Insa în acest fel omul nu satisface determinarea sa ontologică.

Căci omul nu exista in mod originar prin deli mitare, ci prin *participarea* la alteritaic si la exis tenţa divină.

De aceasta devine conştient printr o „reculegere" interioară, care se abandonează existenţei. Participarea la existenţa se realizează prin *iubire,* care i se deschide fara reticenţă celuilalt, şi care, depaşind-o, indică înspre *Dutnne/eu* ca acel *tu* absolut.

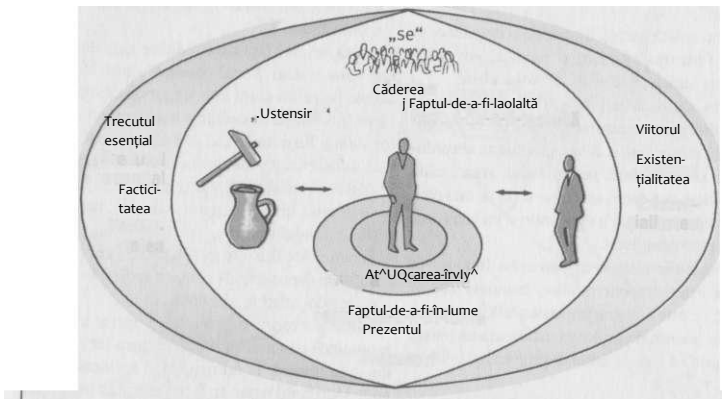


A Dasein

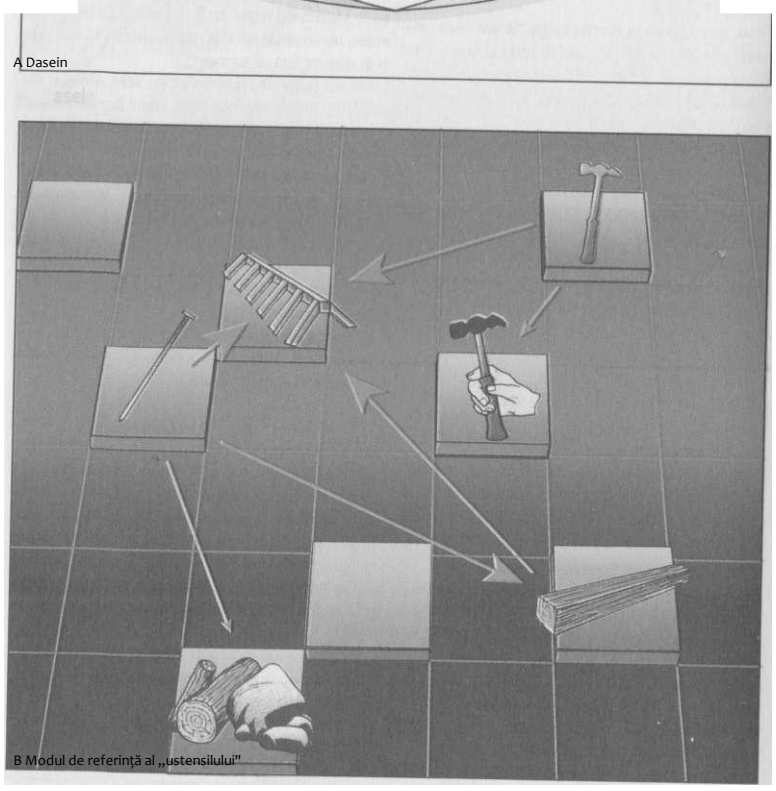

B Modul de referință al „ustensilului"

**Martin Heidegger** (1889-1976) se numără printre cei mai influenţi gânditori ai secolului al XX-lea. Influenţa sa acoperă teologia, psihologia şi teoria literaturii. Surprinzătoare este utilizarea limbii, particulară pentru el, care apelează la noi interpretări ale cuvintelor.

Opera sa principală „Fiinţă şi timp" (Sein und Zeit, 1927) urmăreşte să redefinească „sensul fiinţei" (Sinn von Sein) şi astfel statutul de *ontologie fundamentală.* Punctul de pornire îl constituie în acest demers **omul,** conceptual înţeles ca **Dasein,** întrucât raportându-se la faptul de a fi acesta este caracterizat de înţelegerea fiinţei (Seinsverstandnis). „Dasein este putinţa-de-a-fi (Seinkonnen) comprehensivă, care se dedică în acest fapt de a fi (Sein) sieşi ca fiind cel propriu.... Acel fapt de a fi el însuşi, faţă de care se comporta într-un anume fel sau în altul, ca fiind propriul său Dasein, dar care în orice ocazie se comportă într-un anume fel, îl definim ca existenţă." *Existenţa* (fiinţa Dasein-ului) este decisă de către Dasein-ul însuşi, în alegerea posibilităţilor care îi sunt proprii. în acest demers se poate câştiga sau pierde, adică să se afle în modalitatea de a fi a *autenticităţii* (Eigentlichkeit), atunci când se realizează pe sine, sau în cea a *neautenticităţii* (Uneigentlichkeit), atunci când tolerează să îi fie prescrisă opţiunea, întrucât Dasein se determina de fiecare data după posibilitatea care este el însuşi, înţelegerea Dasein-ului trebuie să înceapă cu existenţa acestuia. Nu poate fi dedus dintr-o esenţă generală preexistentă. Caracterele de fiinţă ale Dasein-ului nu trebuie înţelese doar prin intermediul categoriilor (precum în cazul fiinţei care nu este Dasein), ci prin **existenţiali** (Existenzialien). Constituţia fundamentala a Dasein-ului este *„faptul- de-a-fi-în-lume"* (In-der-Welt-sein), în accepţia termenului de „a fi familiar cu, a fi obişnuit cu, a frecventa", ceea ce se înţelege prin existenţialul *„preocupare"* (Besorgen). Modalitatea familiarităţii cu lumea este caracterizată îndeosebi de manipularea fiinţării (Seiendes), denumită de către **HEIDEGGER** „ustensil" (Zeug). Ustensilul este determinat de către *calitatea-de-a- fi-la-îndemână* (Zuhandenheit), în sensul că este la dispoziţie pentru o utilizare (de ex., unealta). Ustensilul se află într-un complex de trimiteri ce contribuie la constituirea lumii, fiind comprehensibil în folosirea acestuia şi care deschide acel „cum" (Wie) al lumii. (fig. B)

Dasein este de asemenea *, faptul-de-a-fi-laolaltă"* (Mitsein), ca o condiţie a posibilităţii de a întâlni un alt Dasein (Mitdasein). Relaţia cu ceilalţi este înţeleasă ca *„grijă-pentru-celălalt"* (Flirsorge, *solicitudine,* nu însă în accepţia socială şi etică), în majoritatea cazurilor, Dasein nu se află în modul de autenticitate a faptului-de-a-fi-în-sine (Eigentlichkeit des Selbstseins), ci în cel de *„zadere în impersonalul se"* (Verfallenheit an das Man). în acest caz, Dasein este privat de fiinţa sa de către alţii, definindu-se pe sine prin ceea ce „se" face, adicâ trăind în mediocritate şi cotidian. Modul prin care lumea, coexistenţa şi existenţa se deschid în mod primar pentru Dasein este *„situarea afectivă"* (Befindlichkeit). Aceasta se manifestă prin dispoziţia, care anunţa felul în care se simte cineva (bucurie, tristeţe, plictis, frică).

în această fază Dasein devine conştient de starea sa de*„aruncare în lume"* (Geworfenheit), ca facticitate a sa care îi indică faptul că este obligat să îşi preia Dasein-ul fără a cunoaşte cauza profunda a originii sale ontologice (Woher).

Un al doilea mod fundamental existenţial al Dasein-ului este ***înţelegerea.*** Aceasta se raportează la posibilităţi, întrucât în sine are caracterul de proiect. Prin înţelegere se dezvăluie pentru Dasein propria sa putinţă-de-a-fi (Seinkonnen) precum şi interdependenţa menirilor funcţionale ale lumii. *Discursul* este „articularea semnificativă a inteligi- bilităţii relativ la faptul-de-a-fi-în-lume" (In-der- Welt-Sein).

Structura fundamentală a Dasein-ului este grija „Sorge", ca unitatea dintre: existenţialitate (Seinkonnen, putinţa-de-a-fi), facticitate (Geworfensein, faptul-de-a-fi-aruncat), cădere (starea de abandon în impersonalul „se"). Dasein există în sensul că se proiectează pe sine sub aspectul posibilităţilor sale efective. în această situaţie, se găseşte de fiecare dată ca deja aruncat în lumea sa, care limitează în mod factic cadrul posibilităţilor sale. Predominant este aici modul de cădere în medi ocritatea impersonalului „se", din care Dasein este necesar să se sustragă pentru a-şi dobândi autenticitatea (Eigentlichkeit). în *angoasă* **HEIDEGGER** găseşte o stare sufleteasca fundamentală, în care este aruncat Dasein faţă de sine şi faţă de posibilităţile sale cele mai autentice. Acel „faţă-de-ce" (wovor) al angoasei nu este ceva determinat intramundan (ca în cazul fricii), ci este faptul-de-a-fi-în-lume (In-der-Welt-sein) ca atare, în cadrul acesteia, Dasein este reflectat asupra sa însuşi, eliberat de dominaţia lui „se" (M;in), fiind ast fel liber pentru propria sa putinţă-de-a-li (Seinkonnen). în angoasă se revelează pentru Dasein linitudinea şi futilitatea sa, prin faptul că se experimentează pe sine ca, *fiinţă întru moarte"* (Sein zum Tode). „Pre-mer- gerea" (Vorlaufen) în aceasta posibilitate extrema îi dezvăluie Dasein-ului starea sa de pierdere faţă de Man (deoarece în moarte încetează de a mai exista susţinerea prin ceilalţi) şi ajunge să fie el însuşi şi să se înţeleagă în totalitatea sa (de care aparţine fiinţa întru moarte). Despre posibilitatea autenticităţii sale Dasein află prin apelul *conştiinţei.* Conştiinţa nu îi prescrie nimic definit, ci în cadrul acesteia Dasein se îndreaptă el însuşi înspre putinţa sa de a fi.

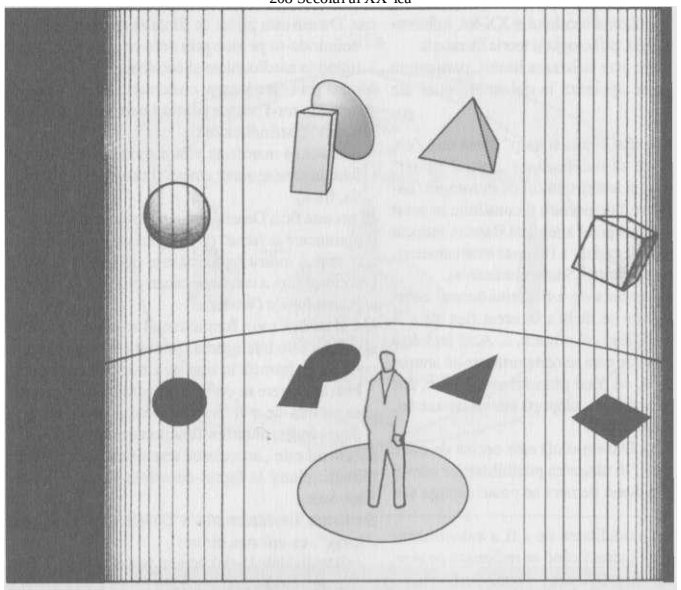

A Deschiderea-luminatoare a fiinţei

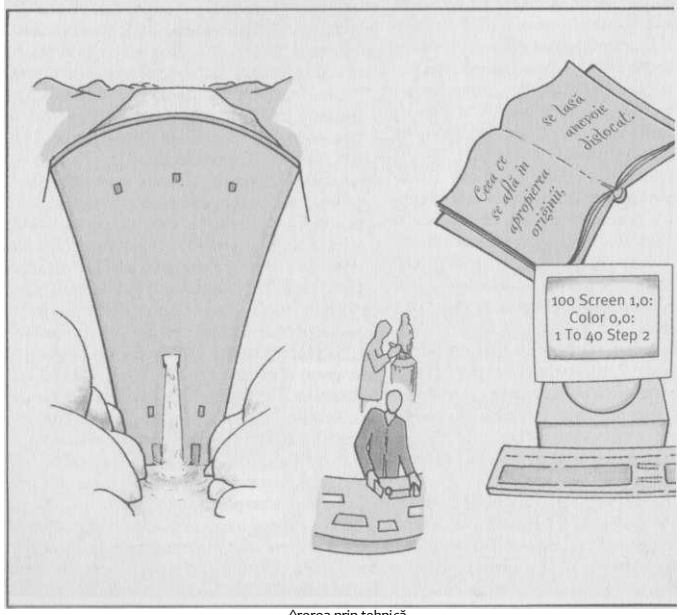


—^roroa nrin tehnică

înţelegerea structurii de Dasein în totalitatea sa depinde de răspunsul la întrebarea cu privire la ceea ce devine posibil prin unitatea Dasein-ului în grijă (Sorge). Aceasta este pentru **HEIDEGGER tempora- litatea.** Rezoluţia anticipatorie cu care se proiectează Dasein în privinţa propriilor sale posibilităţi este posibilă doar prin fenomenul *viitorului,* prin care Dasein poate să se reflecte asupra sa însuşi (auf sich zukommen). Doar datorită faptului că Dasein se reia „aşa cum a fost dintotdeauna", deci în *faptul de a fi fost* (Gewesensein), poate să se proiecteze în viitor asupra sa în aşa fel încât să se reflecte asupra sa însuşi. Doar în *faptul de a fi prezent* (Gegenwärtigsein) poate să întâlnească lumea din ambient şi să fie înţeles prin acţiune. Temporalitatea ca „viitor care prezentizează trecutul" face posibil faptul-de-a-fi- întreg (Ganzseinkonnen) şi este sensul grijii. Temporalizarea Dasein-ului în modul autenticităţii este *anticiparea* (Vorlaufen, premergerea, viitorul), *momentul* (prezentul), *repetiţia* (Gewesenheit, trecutul esenţial).

Cam de pe la 1930 are loc o transformare în gândirea lui **HEIDEGGER**, pe care el însuşi o defineşte ca acea *Kehre,* **convertirea** sa. Dacă în „Fiinţa şi timp" a întreprins demersul de a clarifica sensul fiinţei pornind de la comprehensiunea fiinţei specifice pentru Dasein, acum fiinţa însăşi face posibila comprehensiunea fiinţei în modalitatea în care acesta se dezvăluie. „Omul este mai degrabă aruncat (geworfen) de către fiinţa însăşi în realitatea faptului de a fi", existând de o asemenea maniera încât să protejeze adevărul; în lumina fiinţei fiinţarea (Seiende) apare ca acea fiinţare care este. Nu omul decide dacă şi felul în care apare, dacă şi felul în care Divinitatea şi divinităţile, istoria şi natura intră în deschiderea-luminatoare a fiinţei, fiind prezente şi absente. Apariţia fiinţării se bazează pe destinul (Geschick) fiinţei. Dar pentru om se menţine întrebarea dacă găseşte calea spre esenţa fiinţei sale, care să corespunda acestui destin." *Existenţa* omului înseamnă deci poziţionarea sa în **deschiderea-luminatoare** (Lichtung) a fiinţei. Deschidere-luminatoare semnifica aici iluminare, „făcând ceva să fie lejer şi deschis". Raportul dintre fiinţă şi om este instituit de către fiinţa însăşi, de o asemenea maniera încât să regrupeze Dasein-ul transformându-l în „locul şi lăcaşul" acelei iluminări. *Fiinţa* însăşi este acea luminare, în timp ce ceea ce îi apare (luminat) Dasein-ului în aceasta este *fiinţarea.* Maniera în care apare fiinţarea se transforma pe parcursul istoriei fiinţării.

Adevărul fiinţării este conceput de către **HEIDEGGER** acum ca **ne-ascundere** (Unverborgenheit). „Doar această deschidere-luminatoare ne dăruieşte şi ne garantează noua, oamenilor, accesul la fiinţare...

Graţie acestei deschideri-luminatoare fiinţarea este dezvăluită într-o anumită măsura schimbătoare." De ne-ascundere ţine însă şi actul de ascundere (Verbergen), în care fiinţarea se retrage în totalitatea sa. Fiinţarea se refuza prin faptul de a nu apărea în deschiderea-luminatoare (limitele cunoaşterii noastre), se disimulează prin faptul că fiinţarea acoperă o fiinţare (eroare şi iluzie). Omul deţine înclinaţia de a se menţine în apropierea a ceea ce este aparent mai aproape, fiinţarea, uitând ceea ce îi este mai aproape, fiinţa, care se ascunde. Omul ca existenţă are menirea de a se lăsa revendicat de către fiinţă, fiind deschis pentru ne-ascunderea deschiderii-luminatoare. Adevărul fiinţei este evenimentul luminării, care poartă tot ceea ce fiinţează şi a fost luminat.

Accesul la fiinţă se produce prin intermediul **limbii,** câci prin luminarea sa fiinţa se află „pe calea spre limba". Limba iese aici în evidenţa ca fiind ceva nearticulat de omul însuşi în mod discreţionar, ci ceea ce exista deja în el şi din interiorul căruia grăieşte. „Limba este lăcaşul fiinţei, în care omul sălăşluieşte *ec-sistând,* el aparţinând adevărului fiinţei, pe care îşi asumă sa îl protejeze." Astfel omul trebuie să asculte limba pentru a afla ce îi spune. Acesta este sensul rostirii („sagan"), în accepţia de a „arâta, făcând să apară". Prezenţa fiinţei în limba se revelează îndeosebi în rostirea primordiala a *poeziei.*

„Destinul fiinţei" (Seinsgeschick) în epoca noastră este cercetat de către **HEIDEGGER** prin problematica cu privire la esenţa **tehnicii.** Tehnica este un mod determinat istoric, în care se dezvăluie fiinţa, însă omul nu dispune de tehnica, el neputându-i-se sustrage. în tehnica moderna fiinţarea apare în modul de *„eşafodaj"* (Gestell) în sensul de a provoca (herausfordern) şi de a disimula (verstellen) alte moduri de a accede la fiinţare, raportându-se atât la natură cât şi la om („a fabrica", Herstellen, „angajat", Angestellter). Fiinţarea astfel structurată (gestellt) se releva ca *„obiect* (Bestand), adică se află disponibila pentru utilizare, pentru acţiunea imprevizibila şi pentru proiectarea în tehnica.

Pericolul constă din faptul că omul încetează sa mai înţeleagă întreaga fiinţare (inclusiv pe sine însuşi) altfel decât ca material pentru producţia şi rentabilizarea orientată în vederea reuşitei. Acesta nu mai aparţine *decât* fiinţării luminate ca obiect trucat şi uita cu aceasta ocazie alte moduri de dezvăluire şi de proximitate a fiinţei. Sfârşitul acestei epoci a fiinţei va veni atunci când omul va întrezări pericolul şi se va trezi din uitarea fiinţei (Seinsvergessenheit).

| Simbol: | Conector pentru: | Exemplu: | a se citi: |
|---|---|---|---|
| & | | P & Q | |
| A | Conjuncție | P A Q<br>P . Q | P și Q |
| V | Disjuncție | P v Q | P sau Q |
| —» | Condițional | PDQ<br>P -> Q | P implică Q,<br>dacă P atunci Q |
| <-> | Bicondițional | P <-» Q | P numai atunci când Q |
| = | | P = Q | P dacă și numai dacă Q |
| | Negație | -, P -P ~ P | non P |

\ Logica propozițiilor (logica conectorilor)

| Simbol: | desemnează: | simbolizează: |
|---|---|---|
| F, G, H | Constante de proprietate | Expresii de proprietate ( .....este mare") |
| a, b, c | Constante individuale | Nume proprii |
| X, y, z | Variabile individuale | înlocuitor pentru nume proprii |
| V | Cuantificatorul universal | „pentru toți..." / , .pentru orice" |
| A | | „(Vx)Fx" = pentru toți x există adevărat F de x |
| 3 | Cuantificatorul existențial | „pentru anumiți" sau „există un..." |
| V | | „(3x)Gx" = pentru anumiți x este adevărat G de x |
| X | Operatori de clase | Clasa, paradigma |
| e | Conjuncția | este un element, are proprietatea |

$A_2$ Logica predicatelor (logica cuantificatorilor)

A Simboluri și concepte de bază ale logicii moderne

modus ponens:

| P | Q |
|---|---|
| P Q | |
| P | |
| Q | |

silogism ipotetic:

| P | Q |
|---|---|
| P —> Q | |
| Q -» R | |
| P —> R | |

modus tollens:

| P | Q |
|---|---|
| P —» Q | |
| ~ Q | |
| ~ P | |

silogism disjunctiv:

| P | Q |
|---|---|
| P v Q | |
| ~ P | |
| Q | |

Bi Silogisme importante

| P | Q | f(P -» Q) & | | H | —» | Q |
|---|---|---|---|---|---|---|
| A | A | A | A | A | A | A |
| F | A | A | F | F | A | A |
| A | F | F | F | A | A | F |
| F | F | A | F | F | A | F |
| | | (i) | (2) | (i) | (3) | (2) |

$B_2$ Tabelă de adevăr pentru modus ponens

| P | Q | R | f(P-> Q) | & | (Q -> R)ı | -» | (P->R) |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| A | A | A | A | A | A | A | A |
| A | A | F | A | F | F | A | F |
| A | F | A | F | F | A | A | A |
| F | A | A | A | A | A | A | A |
| F | F | A | A | A | A | A | A |
| F | A | F | A | F | F | A | A |
| A | F | F | F | F | A | A | F |
| F | F | F | A | A | A | A | A |
| | | | (i) | (2) | (i) | (3) | (2) |

$B_3$ Tabelă de adevăr pentru silogismul ipotetic

B Silogisme şi tabele de adevăr



Logica moderna a secolului al XX-lea a fost iniţial denumita *logistică,* îndeosebi însă logică *matematică* sau *simbolică,* întrucât operează în mare măsură cu **simboluri.** Unul dintre întemeietorii logicii moderne este **G. FREGE** (p. **219),** ale cărui lucrări „Teoria conceptului" şi „Fundamentele aritmeticii" au schimbat în mod fundamental logica. El reuşeşte o simbolizare adecvată prin introducerea cuantificării şi a calculu predicativ. Alţi *reprezentanţi* de seamă sunt: **GIUSEPPE PEANO (1852-1932),** care demonstrează faptul că enunţurile matematice nu sunt supuse intuiţiei, ci deduse de pe urma premiselor. (Pentru **B. RUSSELL** v. p. **221)**

**JAN BROUWER (1881-1966)** propune un concept matematic *intuiţionist.*

L. **WITTGENSTEIN** dezvoltă tabelele de adevăr. Lui îi urmează de ex., F. **P. RAMSEY, R. CARNAP, K. GODEL, L. LOWENHEIM, TH. SKOLEM, J. HERBRAND** şi **W. VAN O. QUINE.**

Logica moderna este îndeosebi *formalizată:* Aceasta furnizează simboluri, reguli pentru combinarea simbolurilor şi reguli de alcătuire a unor concluzii valabile. Ea urmăreşte să alcătuiască o teorie consistentă a concluziilor şi a interpretărilor formale. Aplicaţiile rezultatelor sale se întâlnesc în matematică şi în tehnică, îndeosebi în electronica şi informatica. Logica modala operează cu **2** moduri de calcul:

1. calculul enunţurilor **(logica conectorilor),** un sistem de variabile şi de conexiuni de enunţuri sau de propoziţii şi

2. calculul predicatelor **(logica cuantificatorilor),** care constă dintr-un sistem de variabile individuale şi/sau constante, pe lângă cuantificatori, care funcţionează ca operatori pe lângă unele dintre variabile şi constante. Elementele componente ale **calculului** sunt:

- *funcţiile,* asemănătoare cu cele matematice: +, -, =. O asemenea expresie se numeşte *funcţie* de una sau mai multe variabile, atunci când valoarea expresiei nu este determinata decât în cazul în care variabila acceptă o anumită valoare.
- în cadrul calculului apar *constante*: „p", „q", „F\ **„G",„**H"....

O constanta este un simbol care reprezintă un nume pentru ceva determinat, precum un obiect individual, o calitate, o relaţie sau un enunţ.

- *variabilele* („x", „y", „z") nu sunt denumiri ale unui obiect determinat, ci denumirea nedetermi- natâ a unui element dintr-o clasă de obiecte.
- *conectorii* sunt utilizaţi în legătura cu una sau mai multe constante pentru a forma o nouă constantă sau formă, de ex. „-»" (dacâ-atunci), „<-»" (dacă şi doar dacă), „v" (sau), „~" (nu).

**Sintaxa** reglementează relaţiile semnelor de limbaj între ele. în cadrul unui sistem logic trebuie decis după criteriul dacă o anumita expresie a fost alcătuită corect. Dacâ, de ex., x şi y satisfac această condiţie, atunci şi x.y etc. O expresie este considerată ca interpretata în condiţiile în care simbolurilor acesteia le este atribuită o semnificaţie.

**Logica propoziţiilor** se dedică doar propoziţiilor sau enunţurilor, şi nu claselor precum logica tradiţionala. Propoziţiile complexe (de ex., (p.q): „Soarele străluceşte şi plouă") sunt compuse din propoziţii simple ca părţi (p: „Soarele străluceşte"), în cadrul **semanticii,** propoziţiilor şi legăturii din tre acestea le este atribuită o valoare de adevăr:
„A" pentru „adevărat" şi „F" pentru „fals". *O funcţie de adevăr* este acea funcţie care atribuie unei propoziţii complexe valorile A sau F. Pentru combinarea funcţiilor de adevăr, **WITTGENSTEIN** elaborează tabelele de adevăr (fig. **B** şi p. 214). Un concept-cheie pentru logica propoziţiilor este **tautologia.** Aceasta este constituită dintr-o propoziţie complexă, care este întotdeauna adevărata. De ex., „a sau ~a" este o tautologie, căci dacâ „a" este adevărată, întreaga propoziţie este adevârată, iar dacâ „a" este falsâ, atunci „~a" este adevărată, şi propoziţia în ansamblul sâu rămâne adevârată. Câteva tautologii importante, adicâ *enunţuri adevărate logic,* sunt:

- regulile de deducţie (clasic: modus ponens):
  (p & (p—>q)) —>q
- modus tollendo tollens: (~q & (p—>q)) —> ~p
- silogismul ipotetic: ((p-»q) & (q—>r) —> (p—>r)
- reductio ad absurdum: (p—>(q & ~q)) —> ~p
- legea dublei negaţii: p<-> —p

în limbajul natural, pe lângă subiect, care, de ex., desemnează un individ, apar predicate, care îi atribuie acestuia o proprietate, de ex.,
„Aristotel este înţelept." **Logica predicatelor** analizează cu precizie asemenea propoziţii prin utilizarea simbolurilor. Calculul predicatelor serveşte evitării impreciziilor logice. El face uz de calculul propoziţiilor şi, ca instrumente importante, de functori, denumiţi „cuantificatori".

Structura **calculului predicatelor** presupune:

- *constantele de indivizi:* „a", „b", „c" etc.
- *constantele de proprietate:* de ex., „F\ „G", „H"
- *variabilele indivizi:* „x", „y" etc.

Acestea nu desemnează obiecte anume, ci acţionează ca locţiitori. Dacâ de ex., „F" semnifică „a fi înţelept", atunci scriem „Fx" = „x este înţelept". , Aristotel este înţelept" ar fi „Fa". -*propoziţiile* „p", „q", „r" precum în calculul propoziţiilor.

contrar: fie unul adevărat . ... fie ambele false A

. (Vx)Mx ---------- ► (V)0 ~ Mx

contradictoriu

Subaltern: enunțul superior Î implică pe cel inferior

Subaltern: enunțul superior îl implică pe cel inferior

unul adevărat şi unul fals

(3)0 Mx-

(3x) ~ Mx

subcontrar: ambele adevărate sau unul adevărat şi unul fals

A „Pătratul Logic"

| | |
|---|---|
| ! «-ML | A J |
| W / ^^ Si §f/"V"Y | f [2 X 2 = zj i.. ..... 1 |
| □ | |

--Clasa non-oamenilor Se conține pe sine ca element

--Clasa oamenilor -- Nu se conține pe sine ca element

--Oamenii

Nu se conține ca element Se conține ca element ♦

Contradicției Clasa tuturor claselor, ^ Contradicție ' care nu se conțin pe sine '

B Paradoxul claselor

Argument Predicat

N/

a fi o culoare

sensul:

| Tipul n | este | Tipul n + i |
|---|---|---|
| Albastrul | este | culoare |
| Sfera | este | albastră |

Tipul 2

Tipul 0 Tipul 1

C Exemplu pentru teoria tipurilor

La acestea se adaugă **cuantificatorii.** Cuantifica- torul universal (V) exprima: „Pentru orice x..." sau „Pentru fiecare x..." (Vx) (Mx->Sx) este: pentru fiecare x, dacâ acesta este un om, atunci x este muritor." *Cuantificatorul existenţial* (3) se referă la individual, afirmând astfel „Exista (cel puţin) un x...". De ex., „Aristotel este înţelept" ar fi (3x) (x = a.Fx): „Există un x, care este Aristotel, iar acesta este înţelept."

Relaţiile dintre cuantificatorul existenţial şi cuan- tificatorul universal pot fi exprimate prin Pătratul Logic (fig. A), în acest caz se presupune ca existent cel puţin *un* individ.

Un avantaj al logicii predicative modeme consta din capacitatea acesteia de a trata **relaţiile** în mod adecvat. O relaţie diadicâ între „a" şi „b" este notata „aRb". în acest caz, „a" este denumit precursor, „b" urmaş, mulţimile lui „a" şi „b" fiind domenii antemer- gâtoare şi postdomenii. împreuna acestea formează *câmpul* lui „R". R poate fi *reflexiv* („aRa"), atunci când în cadrul acestuia un obiect se poate referi la sine însuşi. Ca *simetrice* sunt definite acele relaţii, pentru care este valabil „aRb" şi „bRa". Asimetrică este de ex., relaţia „soţia lui" (întrucât reversul acesteia nu este valabil), *simetrică* fiind, de ex., relaţia de „soţ". Relaţiile *tranzitive* rezulta dacă este valabil „aRb", „bRc" şi „aRc", atunci a, b, c aparţin aceluiaşi câmp. Exemplul „este mai mare decât": în cazul lui a > b şi b > c este valabil de asemenea a> c. *Conversa* expresiei „tatăl lui", de ex., este „copilul lui".

**Identitatea** exprimă o relaţie particulară: „alb" sau „a = b". **FREGE** interpretează identitatea ca relaţie între numele sau semnele atribuite obiectelor. Această identitate cognitiva consta, de ex., din enunţul „Luceafărul de dimineaţa şi luceafărul de seară reprezintă unul şi acelaşi lucru" (a = b), ceea ce depăşeşte identitatea triviala a lui a cu sine însuşi (a = a).

O problema dificilă o reprezintă „identitatea inde- scernabilului". Această expresie a lui **LEIBNIZ** afirmă faptul că două obiecte sunt identice atunci când toate proprietăţile lor sunt concordante:

(VF) (Fa <-» Fb) -> a = b. **QUINE** opteazâ pentru „indiscernabilitatea identicului" şi astfel pentru principiul: „Dacâ două obiecte sunt identice, ele aparţin aceleiaşi clase."

Logica *de ordinul doi* tratează predicatele de ordinul doi şi *tipurile* acestora, de asemenea *clasele* şi *clasele tuturor claselor*.

**„Teoria tipurilor"** a lui **RUSSEL** şi **WHITEHEAD** încearcă sâ rezolve problemele care apar de pe urma planurilor diferite de predicate şi de clase, precum paradoxul claselor, (fig. B) în acest proces, fiecărei variabile îi este atribuit un număr, care semnifica tipul acesteia. Expresiile de forma „a este un element al lui b" sunt formate corect doar dacâ numărul de tip al lui „a" este mai mic decât cel al lui „b". De ex., cel mai de jos tip este format din nişte indivizi, următorul în ordine din proprietăţi ale indivizilor şi fiecare următorul din proprietăţi ale proprietăţilor, în acea „teorie ramificată a tipurilor" (ramified theory of types) i se atribuie de asemenea fiecărei variabile un anumit nivel şi sunt introduse reguli speciale pentru nivelurile variabilelor.

O alta ramura a logicii moderne o constituie **logica combinatorie:** aceasta analizează anumite procese, care sunt legate de variabile, precum substituţia. Scopul acesteia este simplificarea ultimelor fundamente ale logicii matematice şi eliminarea paradoxurilor. Aritmetica acesteia conţine funcţiile numerice, care parţial sunt recursive şi substituibile. Aplicaţia este posibila în cercetarea calculelor logice de ordin mare, în informatica şi in lingvistica.

**Logica modala** cercetează legaturile în cazul propoziţiilor, având în vedere modalitatea acestora, adică, raporturile logice dintre necesitate (N), posibilitate (P) şi non-posibilitate (~P). Logica modală este practicată în mare măsură la modul extensional. Din punct de vedere intensional, aceasta se fundamentează pe implicaţii stricte: Np = ~P~p.

La modul general, logica cercetează intensional ca- racteristicile (cuprinsul) unui concept, iar extensional obiectele (mărimile) care cad sub incidenţa acestuia.

**„Logica polivalenta"** ia în calcul mai mult de doua valori - adevărat şi fals - pentru o propoziţie, ca de exemplu „nedeterminat", care a fost introdus de **LUKA- SIEWICZ.** Sunt de asemenea utilizate şi „calcule de propoziţii n-valente" cu un număr oarecare de valori.

**Logica deontică** (numită şi **deontica)** analizează enunţurile normative din punct de vedere logic şi operează analog cu logica modala cu „obligaţie", „interdicţie", „permisibil". Aici sunt formalizate principii precum:

Nimic nu poate fi totodată interzis şi obligatoriu. Această logică se deosebeşte de etica prin faptul câ nu prevede nici un fel de **conţinuturi** ca fiind obligatorii.

Rilul i / Nota i

Rilul 2 /

Sensul propoziție i

A se duelează cu B

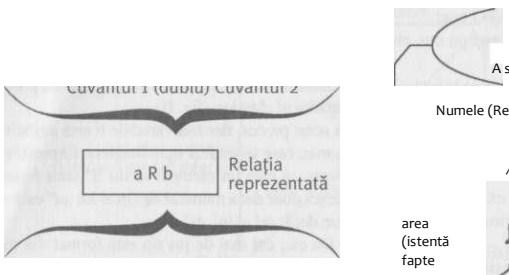


Numele (Relația) Numele

Reprezentarea

^ N

area (istentă fapte

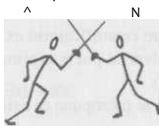

starea non-existentă de fapte

Relația internă reprezentată / ----------\

Nota 2

Reprezentarea ficație A

Semi

Sunetul i

Sunetul 2

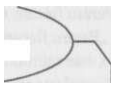

Rilul î (= 2x) Rilul 2

Notai Sunetul î (= 2x) Nota 2 Sunetul 2

(= **2X)**

Ai Teoria reprezentării: relația reprezentată A2 Teoria reprezentării: exemplul hieroglific

o propoziție: (p) rte

a devărată

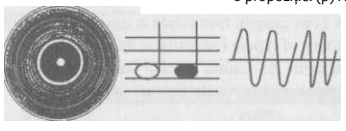

p sau

^ITJalsă

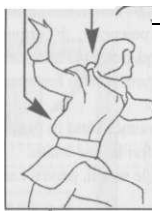

două propoziții: p și q (posibilități de combinare)

f (ambele false)

Tabel de valori de adevăr

| p | a | f | a | f ˃ | combinații posibile: |
|---|---|---|---|---|---|
| q | a | a | f | f, | |
| | f | a | a | a | a) nici p și q |
| | a | a | a | f | b) p sau q |
| | f | a | a | f | c) p sau q, dar nu ambele |
| | a | a | a | a | d tautologie |
| | f | f | f | f | e) contradicție |

a (ambele adevărate)

a (p falsă, q adevărată)

f (p adevărată, q falsă)

**Ludwig Wittgenstein (1889-1951)** ocupă în filozofia contemporană o poziţie aparte datorită faptului că „a dezvoltat două filozofii diferite, dintre care cea de-a doua nu poate fi considerată ca o continuare a celei dintâi" **(W. STEGMULLER).** Prima este expusă în unica lucrare de amploare pe care a publicat-o **WITTGENSTEIN** însuşi, „Tractatus logico-philosophicus" **(1919),** cea de-a doua în „Cercetările filozofice" **(1953),** apărute postum, într-adevăr există o „fractură" (circa **1919-1926)** în viaţa filozofului, care permite distingerea a două etape diferite ale vieţii sale. Două curente filozofice influente se revendică de la el: filozofia ***analitică*** de sorginte anglo-saxonă şi filozofia limbajului ***(ordinary language philosophy).*** Limba lui **WITTGENSTEIN** este simpla şi lipsită de terminologia tehnicistă, dar face uz de concepte precum imagine, lume, substanţă, etică şi altele de o manieră foarte personala.

în **„Tractatus"** tânărul **WITTGENSTEIN** abordează filozofia din afară, ca un constructor (şi nu ca un matematician). El o disociază în ***logică*** şi ***mistică*** şi recompune apoi părţile pentru a forma propoziţiile ***numerice.*** Enunţurile principale reprezintă structura logică a operei sale. Enunţurile exprimate ca decimale interpretează de cele mai multe ori cele şapte enunţuri principale, fiind însă adeseori mai importante decât acestea. De ex., enunţul 1 afirmă: „Lumea este tot ce se petrece." La care sunt adăugate următoarele enunţuri (explicative):
**„1.1** Lumea este totalitatea faptelor, nu cea a lucrurilor." şi
**„1.11** Lumea este determinată prin fapte, respectiv prin ***toate*** faptele." ş. a. m. d. „Tractatus" se bazează în parte pe analiza lingvistică efectuată de **RUSSELL (V. p. 221).**
**WITTGENSTEIN** o dezvoltă, elaborând **teoria** sa a **reprezentării:** Lumea este constituită din ***obiecte*** şi din „configuraţiile" acestora, din ***circumstanţe.*** Obiectele constituie „substanţa" lumii, fiind ca atare simple, imuabile şi independente de circumstanţe, în cadrul circumstanţelor obiectele sunt inter- relaţionate. Aceste ***relaţii*** formează scheletul ***logic*** al lumii şi definesc astfel punctul de intersecţie între limbaj şi lume. „Placa de gramofon, ideea muzicală, portativul cu note, undele sonore, se afla în acea relaţie internă reprezentativa unele faţa de altele, care exista între limbă şi lume. Toate acestea au în comun structura logică."
Forma generala a unei circumstanţe este „aRb", adică „a se află în relaţie faţa de b". Acest fapt este valabil şi pentru forma ***propoziţiilor elementare,*** în care este ***prezentată*** o circumstanţă
simplă. O propoziţie elementara este constituită din denumiri, ale căror semnificaţii sunt obiectele şi interrelaţionarea acestora. „Pentru a înţelege esenţa propoziţiei, ne gândim la scrierea hieroglifică, care reprezintă în imagini faptele pe care le descrie." (fig. $A_2$)

Un enunţ are sens dacă reprezintă existenţa sau inexistenţa unor circumstanţe.
în condiţiile în care se combină enunţuri elementare, **valoarea de adevăr** a noului enunţ rezulta din valorile de adevăr ale enunţurilor elementare clin care este aceasta compusă (teoria valorii de adevăr). O propoziţie este adevărată dacă circumstanţa „plasată în propoziţie în mod de încercare" exista. **WITTGENSTEIN** reprezintă posibilele combinaţii în tabele (fig. B). Cu aceasta ocazie apar ca extreme ***tautologia,*** care devine adevârată în orice situaţie, şi ***contradicţia,*** care nu este adevârată în nici o situaţie. „De exemplu, nu ştiu nimic despre starea meteorologică dacă ceea ce ştiu este faptul că fie plouă, fie nu plouă." Acesta este exemplul pe care **WITTGENSTEIN** îl dă pentru tautologie. Contradicţia corespunzătoare ar fi
„Plouă ***şi*** nu plouă.", falsa în ambele cazuri. Domeniul exprimării judicioase se situează între cele doua: enunţurile din ştiinţele naturii cu privire la circumstanţele empirice. (Logica în schimb este constituita din tautologii.) în acest fel „ceea ce este de neconceput este limitat din interior prin ceea ce este posibil de conceput".

Dincolo de această limita se afla misticul:
şinele, Dumnezeu, sensul lumii ş.a. Se ***dovedeşte*** astfel, de ex., „Soluţia unei probleme din viaţa este remarcata prin dispariţia acestei probleme." Pentru domeniile (de fapt, mai importante) precum etica, religia, arta sunt valabile concluziile finale din „Tractatus":
„Atunci când a fost găsit un răspuns la toate întrebările ***posibile*** din ştiinţă, încă nu [au fost] nici măcar atinse problemele noastre vitale... Despre ceea ce nu se poate vorbi, trebuie trecut sub tăcere."

în contradicţie cu opinia „Cercului vienez" şi a logicienilor empirişti care s-au reunit acolo, la **WITTGENSTEIN** nu este vorba de o critica a metafizicii, ci de etica. într-o scrisoare, **WITTGENSTEIN** consemnează în **1919:** „... sensul cărţii este unul etic... Şi anume, am dorit să scriu că lucrarea mea este compusă din doua părţi: cea de faţă şi tot ceea ce nu am scris. Tocmai această a doua parte este cea mai importantă. Ca să spunem aşa, este vorba de faptul că eticul este limitat dinspre interior."

cui acum cu ciocanul în grindă

$9\ V\ V_f$

o analiz abil în o

cinci roşu mere

o analiz abil în o

$O$
$m$

R R N V V V R A A

A Critica teoriei tradiționale a semnificației B Critica analizei

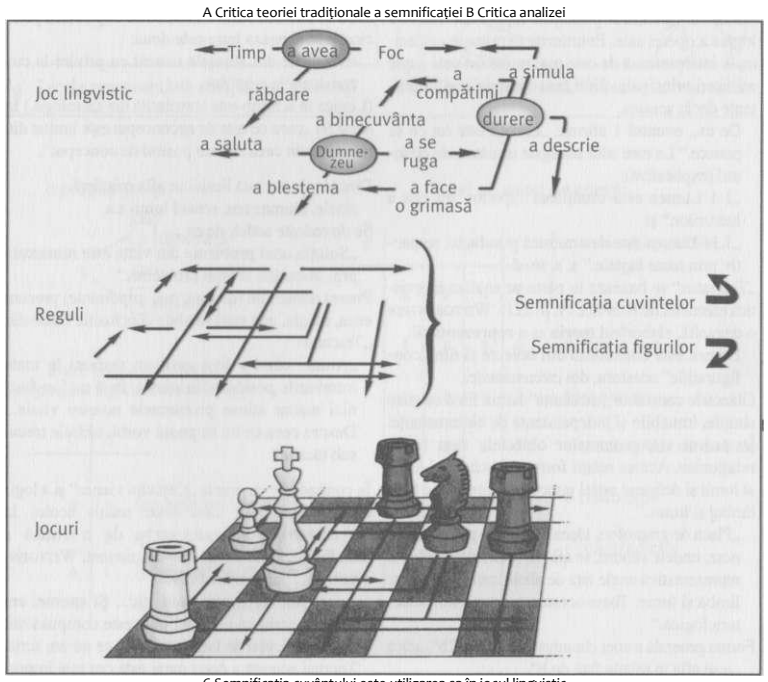


C Semnificația cuvântului este utilizarea sa în jocul lingvistic

Reconsiderând în **1945** „Tractatus", **WITTGENSTEIN** apreciază că a descoperit „erori grave", fapt care îl determină să îşi respingă tezele timpurii „cu o lipsă vătămătoare de consideraţie". „Cercetările filozofice" sunt lizibile cu mai puţină dificultate decât „Tractatus", cu toate acestea ele deconcertează prin modalitatea chestionării aparent ingenue, de ex.: „Dar este un concept confuz de fapt un *concept*? Este o fotografie mişcată de fapt imaginea unui om?"
„Cercetările filozofice" propun o teorie lingvistică ***flexibilă,*** care culminează cu aserţiunea: „Un întreg nor de filozofie condensează, formând o picătură de gramatică."

**Critica** lui **WITTGENSTEIN** cuprinde, printre altele, ***teoria imaginii din lingvistică.*** Un cuvânt nu este întotdeauna comprehensibil ca reprezentant al unui obiect. Să ne imaginăm un joc de limbaj, la care unul îi dă celuilalt comanda să îi înmâneze o placă sau o bârnă. Legătura dintre „placă" şi placa însăşi mai poate fi realizată şi doar prin indicarea asupra acesteia. în cazul altor cuvinte („acum", „cinci") indicarea nu mai este suficientă, în schimb, **WITTGENSTEIN** denumeşte **utilizarea** unui cuvânt în limbă ca fiind semnificaţia (Bedeu- tung) sa.
Nici atomismul logic nu poate fi menţinut. *Analiza* nu avansează la nişte propoziţii elementare finale: Analiza finală a unei mături ar consta din coadă şi perie, cea a unei cozi, de ex., din atomii şi moleculele acesteia etc. Nici nu este clar din ce punct de vedere se efectuează analiza: O tablă de şah, de ex., poate fi descompusă în câte 32 câmpuri albe şi negre *sau* în negru şi alb şi un caroiaj.
Se relativează *idealul de exactitate* şi necesitatea unui limbaj corespunzător: „Dacă spun cuiva: «Rămâi cam în acest loc!» - de ce nu ar funcţiona această explicaţie? Şi nu ar putea eşua oricare alta?"

**WITTGENSTEIN** interpretează acum limba cu ajutorul **jocului lingvistic:** Termenul de *„joc lingvistic"* este menit aici să scoată în evidenţă faptul că vorbirea este o parte a unei activităţi sau a unei forme de viaţă. „Adu-ţi... în faţa ochilor multitudinea de jocuri lingvistice: descrierea unui obiect după aspect, sau după dimensiuni - producerea unui obiect după o descriere (desen) - descrierea unui procedeu - ... traducerea dintr-o limba în alta - a mulţumi, a blestema, a saluta, a ruga insistent." Precum la şah figurile, în limbă cuvintele sunt fixate prin ***reguli.***
întrebarea „Ce este de fapt un cuvânt?" este din acest motiv similară cu întrebarea cu privire la o figură de şah. Ambele presupun, pentm a li se putea da un răspuns, un sistem de reguli convenţionale. Aceste reguli ale *gramaticii* nu pot fi nici **private:** Este imposibilă utilizarea unei reguli o singură dată. Expresiile pentru procesele individuale interne (de ex., durerea) în plus nu sunt denumiri ale unor „obiecte" interne. Ele au o semnificaţie doar in contextul unor manifestări non-verbale, al conduitei vorbitorului şi al mediului. **WITTGENSTEIN** explică acest fenomen pe baza inia ginii unor cutii închise.
întrucât conţinutul nu este accesibil, el este iielevant. Iar întrucât senzaţia privată nu poate fi parte a unui joc lingvistic, semnificaţia acesteia este nesemnificativă.
La fel este, de ex., un paradox sâ-i fie atribuit unui actor un rol în care cineva şi-ar reprima în întregime sentimentele, sau ceva asemănător.

Limba operează în mare măsură cu analogii, cu similitudini sau cu **„afinităţi".** De ex., diferitele înrudiri dintr-o multitudine posibilă, pe care le sintetizăm exprimându-le prin acelaşi termen de, joc". Jocurile de cuvinte de asemenea nu dovedesc între ele decât asemănări. întrebarea cu privire la esenţa limbii este rezolvată prin descrierea înrudirii dintre jocurile de cuvinte.

în alte scrieri dintre postume, „Caietul brun" şi „Caietul albastru", precum şi cele „Despre certitudine", apar variaţiuni ale lui **WITTGENSTEIN** pe tema afirmaţiei conform căreia filozoful tratează „o întrebare precum o stare maladivă". **Filozofia** este „o luptă împotriva siderârii inteligenţei noastre prin mijloacele limbii pe care o deţinem", scopul acesteia fiind acela de a arăta „unei muşte care este calea de ieşire de sub clopotul de sticlă". Rezultatul îl descrie ca „descoperire a unui nonsens absolut", ocazie cu care „raţiunea îşi provoacă nişte contuzii luând cu asalt limitele vorbirii". Lumea este comensurată prin limbă, limitele acesteia fiind enunţabile logic: ceea ce nu poate fi enunţat, „taina", nu poate fi decât indicat. Aici de asemenea filozofia nu se aseamănă cu ştiinţa, ci cu o *activitate-.*
actul indicării se petrece în conformitate cu viaţa. O particularitate a filozofiei lui **WITTGENSTEIN** este *instrumentalizarea* sa completa. Aceasta nu are alt rol decât acela de a elucida propriul punct de vedere, nicicând neavând să devină scop în sine. O imagine ilustrează funcţia acesteia: o scară este utilizată pentru ascensiune; cel ce a ajuns sus nu mai are nevoie de ea.

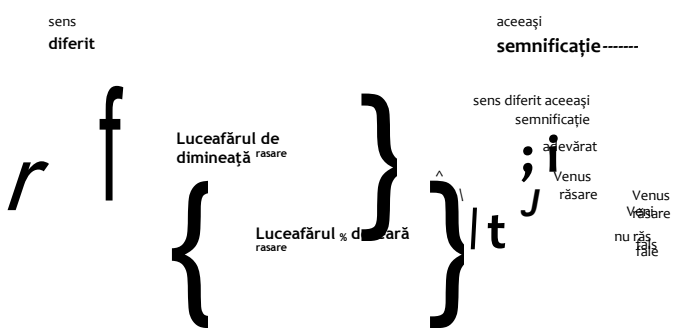


A Frege: „Sens şi semnificaţie"

- Cinci nu este un obiect, ci un număr. - Babilonul a fost tema prelegerii de ieri. - Leul este o abstracţie.

Pseudo-propoziţii raportate la obiecte

Cinci este un

Babilonul a fost un oraş mare.

Propoziţii jfflUiiA. cvasisintactice

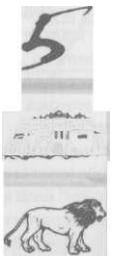

număr prim.

Leii sunt

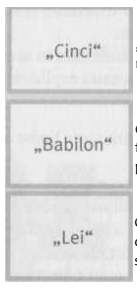


„Cinci" este un numeral.

Cuvântul „Babilon" a fost rostit în prelegerea de ieri.

Cuvântul „lei" desemnează o specie.

mamifere.

Propoziții raportate la obiecte

Propoziții sintactice

B Carnap: tipurile de propoziții

**Filozofia analitica** se distinge prin faptul ca răspunde la anumite întrebări (sau le respinge) prin clarificarea *limbii* în care acestea sunt formulate. în acest scop expresiile complexe sunt descompuse (analizate) în expresii mai simple şi fundamentale, fiind cercetată semnificaţia *conceptelor* şi a *enunţurilor* precum şi contextul utilizării lor. Analiza urmăreşte să descopere fundamentul unui argument şi să determine decizia cu privire la valabilitatea acestuia. Domeniul său este filozofia limbajului; relevanţa pentru alte discipline (eticâ, filozofie a religiei, ontologie) constă din estimarea expresiilor şi categoriilor utilizate şi din eliminarea ambiguităţilor fundamentate lingvistic. Aplicarea sa în eticâ de ex. (aşa-numita *metaetică)* nu conduce la formarea unor noi forme de conţinut, ci la punerea în discuţie a funcţiei şi a razei de acţiune a prescrierilor etice. Analiza nu este interesata în mod primar de formarea sistemului sau de apariţia unei teorii în ansamblul său, ci este un instrument prin intermediul căruia o teorie filozofica trebuie eliberata de neclarităţile sale lingvistice. Pentru a-1 cita pe **GILBERT RYLE:** „Considerentele filozofice... nu au menirea să sporească... cunoştinţele noastre, ci să corecteze geografia logică a acestei cunoaşteri."

**Gottlob Frege** (1848-1925) este considerat unul dintre întemeietorii logicii moderne şi ai analizei lingvistice. El dezvoltă o teorie care atribuie unei expresii, unei formule sau unei propoziţii două elemente: **sens** şi **semnificaţie.** „Scott" şi „autorul lui «Waverly»" au aceeaşi semnificaţie: persoana „Walter Scott". Dar ele au un sens diferit. „Actualul rege al Franţei" deţine ca expresie un sens, dar nu are o semnificaţie. Sensul şi semnificaţia propoziţiilor rezultă de pe urma celor ale elementelor lor constitutive. De la **LEIBNIZ** a preluat principiul „substituţiei": , Acele obiecte sunt identice, care pot fi înlocuite reciproc (substituite) fârâ ca în acest demers adevărul să fie modificat (salva veritate)." Astfel, dacâ o componentă esenţiala a unei expresii este înlocuita cu un alt element, care deţine aceeaşi semnificaţie, se modifică cu această ocazie sensul, dar nu şi semnificaţia. Semnificaţia unei propoziţii este *valoarea* sa *de adevăr* (deci adevărată sau falsă). Sensul unei propoziţii este ideea pe care aceasta o exprimă. Ideile sunt diferite atunci când cineva poate considera una dintre ele ca fiind adevărata, iar cealaltă ca fiind falsă, în exemplul lui **FREGE**: Luceafărul de dimineaţă şi Luceafărul de seară au un sens diferit, dar aceeaşi semnificaţie (planeta Venus). Propoziţiile „Luceafărul dimineţii răsare" şi „Luceafărul de seară răsare" exprimă nişte idei diferite (pentru cineva, care, de ex., nu ştie că se face leleme lu Veuus), semnificaţia lor este aceeaşi: duca una diniii propoziţii este adevărata, atunci este mlev aialti i cealaltă; dacâ una este falsa, la lei şi i calalla

**Neopozitivismul,** denumit şi „empirism lnp.it este propagat de aşa-numitul „Cerc viene/" Hepie/« **M** tanţii acestuia sunt **M. SCHLICK, R. CARNAI** . < i **IU I" • MANN, H. FEIGL, K. GODEL, H. HAHN.O. NI HM MII,**

F. **WAISMANN Ş**. a. **AJ. AYER** (1910-1989) are în comun cu ( mul vienez concepţia filozofica cu priviri- la .«nalt/a lingvistica şi respingerea metafizicii. Filozofia nu este concurenta cu *ştiinţa*. cl depinde de aceasta. Numeroşi membri ai cercului suni in primul rând matematicieni şi fizicieni. () prctxupaiv majorâ o constituie *fundamentarea* metodei şi lini bajului din ştiinţele naturii. Domeniile In caic di-, putele pot fi judicioase sunt logica, matematica •> ştiinţele naturii. Dacâ un enunţ nu este verificabil sau nu reprezinţi o tautologie, din punct de vedere cognitiv este lip sit de sens.

O temâ importanta este noul principiu al **„verifl** carii". Enunţurile au sens doar atunci când conţinu tul lor poate fi verificat *empiric,* respectiv când st poate indica asupra felului, cum ar putea fi acesli verificat. Astfel **CARNAP** notează: „Semnificaţia unui enunţ este... identica dup; felul în care constatăm calitatea de a I! adevăraţi sau falsâ; iar un enunţ nu are o semnificaţie dfcfl atunci când o astfel de determinare este posibila ' Exigenţa ştiinţificităţii şi conceperea limbajului c, şi calcul conduc la *respingerea metafizicii.*

**Rudolf Carnap** (1891-1970) face demersul de înlocui filozofia cu *logica ştiinţei* iniţial prin intri mediul *sintaxei* limbii. Aceasta este menita sa sa vească formării unor limbaje **ideale,** adică formali şi exacte. Pentru a recunoaşte pseudopropo/iţii **CARNAP** face distincţia între modalitatea discursiv de conţinut şi cea formală, care sunt ambele legi time. Enunţurile „filozofice" sunt atribuite unu domeniu intermediar. Aceste propoziţii „cvasisin tactice" simulează o relaţie obiectuala, pe care nu < deţin: în mod aparent ele se raportează la obiecte în realitate însâ se raportează la cuvinte (li)' li). De ex., „Cinci nu este un obiect" pare a aluni ceva despre un obiect, în realitate Insâ se ru|>oilea/ la cuvântul „cinci". Utilizarea a numeroase expresii filozofice este la lei <l lipsită de sens precum utilizarea termenului I nil Adică, dacâ atât cuvântul „a" cât şi pmpo/iţiieleniei tară „S (a)" trebuie sâ aibâ o semnificaţie, esir **II< «** ca pentru „a" sâ fie cunoscute „indii iile .•////»/». <• i, pentru propoziţia „S (a)" (o propoziţie in i atc apai „a") trebuie sâ fi fost stabilite „condiţiile de mlevai"

Tatăl lui Carol al II-lea a fost executat

Unicitate *

x l-a procreat pe Carol al II-lea

Dacă y este diferit de x, atunci y nu l-a procreat pe Carol al II-lea

sau

Dacă y l-a procreat pe Carol al II-lea, atunci y este identic cu x

Nu este întotdeauna fals despre x că x l-a procreat pe Carol al II-lea și că x a fost executat, și că „dacă y l-a procreat pe Carol al II-lea, y este identic cu x" este întotdeauna adevărat despre y.

A Analiza unei propoziții

Forma analizată

„Muntele de aur nu există"

„x este un munte și are proprietatea de a fi de aur" este falsă pentru orice x

a) Obiecte non-existente

Scott = autorul lui Waverley Scott = Scott

b) Tautologie prin substituție

„Actualul rege al Franței are chelie"

„Scott este autorul lui Waverley; și este întotdeauna adevărat despre y că y este identic cu Scott, dacă y este autorul lui Waverley"

nici un rege al Franței ; nici un rege al Franței nu are cheliei-

contradicție are chelie

c) Contradicție

„Este fals că există o entitate care în prezent este rege al Franței și are chelie"

B Probleme soluționate prin analiză

**Bertrand Russell (1872-1970),** ale cărui lucrări se dedică aproape tuturor ramurilor din fdozofie, şi-a adus o contribuţie importantă la logica şi la analiză, pe care o denumeşte „analiză formală": cercetarea lumii exclusiv din punct de vedere logic. El reflectează la o cosmologie abstractă care să se dedice *structurilor* ultime ale limbii şi ale lumii. Lucrarea,»Principia mathematica", pe care a scris-o între anii **1910** şi **1913** împreună cu **A. N. WHITE-HEAD** (v. p. **227),** încearcă o fundamentare a *matematicii* pe baza conceptelor şi propoziţiilor logice. „Filozofia **atomismului logic**" creată de către **RUSSELL** afirma:

O propoziţie *este corespondentul* unei lumi. *O funcţie propoziţională* indica formarea părţilor de propoziţie. Această funcţie propoziţională (notată, de ex. „C(x)") are o semnificaţie dacă sunt utilizate variabile ca şi constituente ale propoziţiei (de ex., „x este autorul lui «Waverly»"): „O funcţie propoziţională este pur şi simplu o expresie oarecare, care... conţine mai multe constituente nedeterminate şi care devine o propoziţie de îndată ce constituentele nedeterminate devin determinate." **RUSSELL** susţine **corespondenţa** dintre universul propoziţiilor şi universul faptelor. Semnificaţia unui *nume propriu* este data de obiectul pe care acesta îl denumeşte. O propoziţie atomară *(atomic proposition)* este *izo- morfă* (de formă identică) cu un fapt atomar *(atomic fact).* Asemenea propoziţii, cele mai simple, indica faptul dacă un obiect anume deţine o proprietate determinata sau se află într-o relaţie determinată, de ex.„Acest obiect este alb" sau„Acest obiect se află sub celălalt".

O propoziţie se referă la un fapt fie ca fiind „adevărat", fie ca „fals".

O propoziţie *moleculară* se evidenţiază prin faptul că are în conţinutul său alte propoziţii ca şi componente. Gradul de adevăr sau de fals al acesteia rezulta de pe urma adevărului sau falsului propoziţiilor parţiale, din care se compune. Scopul analizei este de a transforma propoziţiile de o asemenea maniera încât să le facă transparente din punct de vedere logic şi să nu conţină ca elemente altceva decât ceea ce ne este **cunoscut** în mod nemijlocit (de ex., impresii senzoriale sau conexiuni logice). Nimeni nu poate *denumi* ceva ce nu îi este deja cunoscut.

Teoria **descriptiva** a lui **RUSSELL** (îndeosebi în „On denoting") întreprinde demersul de a pune pe o bază logică şi lingvistică certă utilizarea părţilor de propoziţie care nu sunt nume proprii. „Expresiile descriptive" nu au nici o semnificaţie în sine, fiind *simboluri incomplete"* şi apărând astfel doar ca *parte* a unor propoziţii.

Importante sunt asemenea descrieri datorita faptului că noi nu cunoaştem multe lucruri în mod nemijlocit, ci doar *descriptiv,* ca de exemplu „centrul de greutate al soarelui". Totodată utilizarea acestora este adeseori derutanta şi duce la *paradoxuri,* ca de ex., în propoziţia,Actualul rege al Franţei are chelie": „Dacă am examina acele obiecte care au o chelie, iar apoi cele care nu au chelie, nu l-am descoperi printre acestea pe regele Franţei." Ceea ce înseamnă că el are chelie şi nu are, ceea ce contravine legii contradicţiei. **RUSSELL** deosebeşte aici trei **cazuri descriptive:**

**1.** O expresie este descriptiva fârâ a denota ceva, de ex., „actualul rege al Franţei".

**2.** O expresie denotă un obiect determinat: „actuala regina a Angliei".

**3.** O propoziţie denotă nedeterminat: „un bărbat" denota nedeterminat un bărbat.

în primul caz se analizează în aşa fel încât conexiunea dintre doua propoziţii este afirmată: „Cel puţin *o* entitate are caracteristica cutare" şi „Cel mult *o* entitate are caracteristica cutare". Altfel spus, una şi numai *una* dintre entităţi deţine acea caracteristică. Astfel „actualul rege al Franţei există" este analizată ca fiind „una şi numai una dintre entităţi este rege al Franţei", ceea ce reprezintă un enunţ fals, şi astfel şi conexiunea cu „iar acesta are chelie", întrucât prima propoziţie parţiala este falsă.

**A. MEINONG (1853-1920)** a denumit pătratele circulare şi munţii de aur ca **„obiecte** inexistente". Pentru a nega „subzistenţa" acestora, nu este permis ca ele să fie privite ca obiecte. Dupa analiză, ele nu mai sunt necesare ca subiecte ale propoziţiei.

„Muntele de aur nu există." presupune muntele ca subiect al propoziţiei, în forma analizată acesta dispare: „Nu există nici o entitate care să fie simultan munte şi aur."

Prin **principiul substituţiei** lansat de **FREGE** (p. 219) se creează o *tautologie* atunci când expresiile identice ca semnificaţie sunt înlocuite reciproc. Forma analizată exprimă identitatea fără să rezulte o tautologie. De ex., de pe urma analizei lui „Scott este autorul lui Waverley" rezultă faptul că „Scott a scris Waverley; şi este mereu adevărat despre y că y este identic cu Scott atât timp cât y a scris Waverley." **La modul general,** pentru forma propoziţiei C (x), care conţine o descriere, pentru poziţia x este valabil: C (totul) înseamnă „C (x) este mereu adevărat". C (nimic) înseamnă „«C (x) este fals» este de fiecare dată adevărat".

C (ceva) înseamnă: „Este fals faptul că «C (x) este fals» este de fiecare data adevărat".

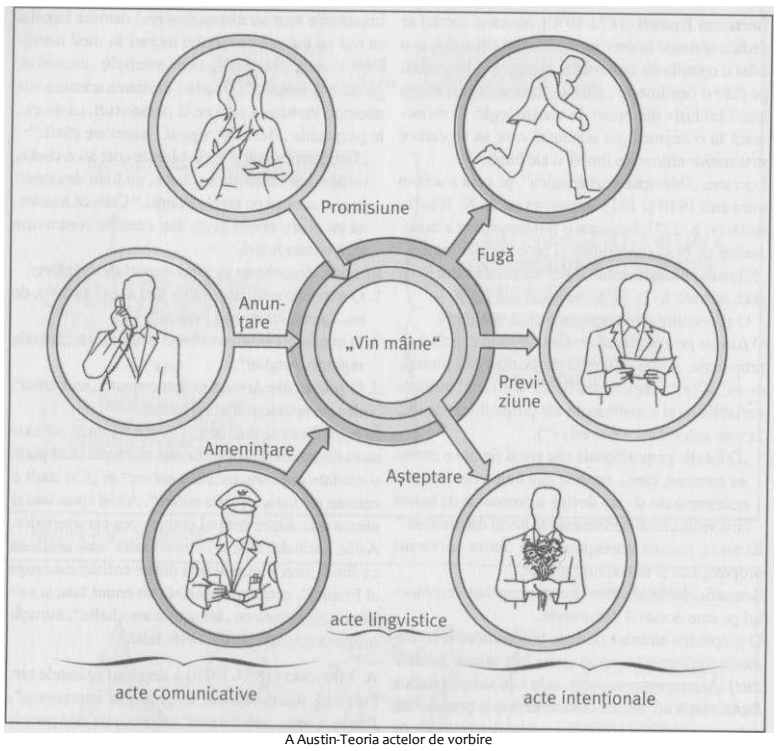

A Austin-Teoria actelor de vorbire

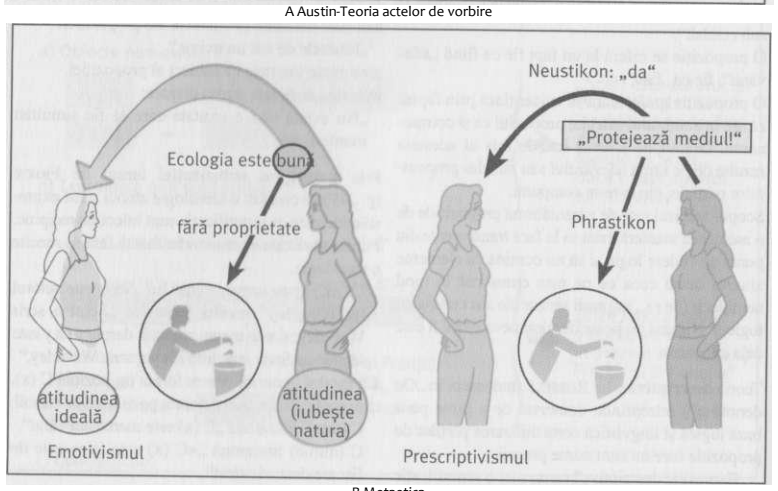

B Metaetica

Filozofia **limbajului natural** (engl.: ordinary lan- guage = cotidiana) este o teorie în continuarea filozofiei târzii a lui **WITTGENSTEIN** (p. 217): „Nu pune problema semnificaţiei, caută care este utilizarea."
Căutarea unei semnificaţii definite, criterii ultime şi precizia sintactică sunt puse în discuţie în favoarea observării *contextului*, similitudinile în cadrul familiilor de cuvinte şi de enunţuri şi *utilizării* efective şi practice a limbii. Filozofia a încetat să mai fie o culegere de propoziţii, fiind cercetarea întreprinsă asupra variatelor expresii lingvistice. **SUSAN STEBBING, PETER STRAWSON, JOHN L. AUSTIN** ş.a. se distanţează de pozitivism. Demersul lor major se orientează spre utilizarea efectivă a limbii vorbite şi spre relaţia acesteia cu lumea. Interesul se deplasează dinspre reducţie spre explicitare şi spre utilizarea legitimă a vorbirii. în felul acesta, filozofia abandonează punctul de vedere conform căruia limbajul ar fi reflecţia sau structura izomorfă a lumii. Unităţile lingvistice fundamentale au încetat să mai reprezinte obiecte, iar utilizarea vorbirii nu mai constă exclusiv din constatarea unor fapte. Limba este mai degrabă o oglindă care reflecta lumea. Filozofia *limbajului natural* tratează limbajul ca fiind flexibil în interacţiunea cu un context şi inventiv în utilizare. Semnificaţia, un punct central al analizei, a încetat să mai fie doar relaţia dintre cuvinte şi lume, ci este interpretată ca un ansamblu de *reguli*, *convenţii*, *utilizări*, pe scurt, ca *aplicaţie* a cuvintelor. în acest fel crearea unor limbaje ideale nu mai constituie scopul filozofiei.

în teoria **actelor de vorbire, J.L. Austin** (1911- 1960) cercetează diversele funcţii lingvistice. Limba nu poate avea doar funcţii descriptive sau constata- tive, ci poate fi de asemenea „performativă": Cu anumite cuvinte se realizează o acţiune, de ex., prin cuvântul „da" la încheierea unei căsătorii. **AUSTIN** face distincţia între actul *lingvistic* (locu- tionary act), care constă dintr-o pură articulare, actul *comunicativ* (illocutionary act), care constă din activitatea legată de aceasta, de ex., la proferarea unei ameninţări sau la exprimarea de mulţumiri etc. La acestea se adaugă actul *intenţional* (perlocutio- nary act), succesul înregistrat de actul vorbirii. Pentru ca actele vorbirii să fie încununate de succes, este necesară îndeplinirea unei serii de condiţii. Exprimarea trebuie să fie comprehensibilă în cadrul anumitor *convenţii*. Ordinele date de un subordonat, de ex., sunt ineficiente. în plus este necesară o realizare *corectă* şi *integrală*: Un pariu este valabil doar cu condiţia să existe un contra-parior şi doar cu condiţia ca respectivul cal să nu fi trecut deja linia de sosire.
Analiza limbii se extinde astfel asupra unor câmpuri în care sunt exprimate evaluări, prescripţii, atitudini. Asemenea expresii normative se găsesc în **etica** şi în **religie.**

**George Edward Moore** (1873-1958) dezvolta analiza prin disputa cu filozofia idealista, reprezentata în Anglia îndeosebi de către **BRADLEY.** Acesta îi opune opiniile incontestabile („truisms") ale bunului-simţ („common sense"). La fundamentarea acestuia serveşte analiza clarificării condiţiilor acoperite şi non-sensurilor logice ale teoriilor filozofice.
în lucrarea „Principia Ethica", **MOORE** întreprinde încercarea de a clarifica utilizarea conceptului de **„bine".** La vremea sa, D. **HUME** calificase drept paralogism trecerea de la enunţurile fiinţei la enunţurile necesităţii. Din punct de vedere analitic, **MOORE** conclude că „binele" nu este la rândul său analizabil, reprezentând o calitate simplă, ireductibilă la rândul său. Aceasta este înţeleasă pe baza unor acte proprii de conştiinţă în mod intuitiv. Orice încercare de a defini „binele" prin alte calităţi conduce la o *concluzie eronată naturalistă.*

**A.J. Ayer** (1910-1989) conclude de pe urma acestei stări de fapte că enunţurile etice şi altele asemănătoare nu pot fi verificate empiric, concluzia fiind că nu sunt analizabile conceptele etice fundamentale deoarece „acestea nu sunt decât pseudoconcepte. Existenţa lor nu adaugă nimic la conţinutul lor efectiv." Acelaşi lucru este valabil pentru propoziţiile din religie respectiv din teologie.

Teoria **emotivismului** (reprezentată îndeosebi de către **C**.L. **STEVENSON**) nu consideră că nişte cuvinte de tipul „bine" ar desemna vreo calitate. Enunţurile morale şi religioase nu sunt interpretate decât ca expresii ale unor sentimente şi ale unor atitudini. Asemenea „propoziţii exprimă o atitudine a vorbitorului şi au tendinţa de a determina atitudini asemănătoare la ascultător". **(M.J. CHARLESWORTH)** Un enunţ precum acela că Dumnezeu a creat lumea se descifrează astfel ca o „atitudine pozitivă faţă de univers", în contrast cu acesta, **R.M. HARE** încearcă să realizeze ceva de genul unei logici a imperativelor. în acest scop el analizează imperativele ca formând un *phrastikon* („ceva ce indică la ceva"), deci circumstanţele ce se află la bază, şi un *neustikon* („datul afirmativ din cap"). Acest fapt face posibila caracterizarea enunţurilor morale ca *prescriptive* („imperative"), determinate de nişte cauze ce ar trebui numite în toate cazurile când sunt identice (principiul *universalizării).*

ap

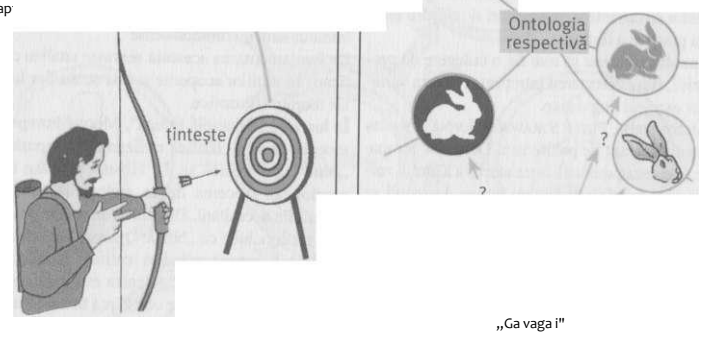


„Ga vaga i"

Corectivul miturilor fundamentate lingvistic

îndemânatic a trage

i

eveniment spiritual eveniment fizic

cauzalitate? „judecă"

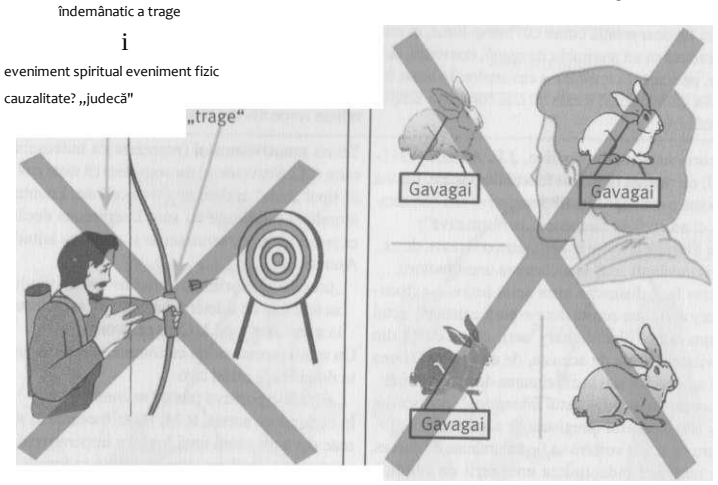


Dogma despre stafia din mașinărie

Mitul muzeului

a

ne

**Gilbert Ryle** (1900-1976) (Encyclopedia of 20th century sistematic"; 1931-1932) observă confuzia constantă dintre propoziţiile gramaticale şi formele logice.
Un exemplu: în propoziţia „Vaci carnivore nu există", expresia „vaci carnivore" nu reprezintă un obiect, iar „nu există" nu este predicat. Deci, expresia ar trebui formulată: „Nimic nu este în mod simultan vacă şi carnivora." Asemenea propoziţii sunt toate derutante atunci când forma lor nu este adaptată la faptul real, pe care îl descriu.
Interesul lui **RYLE** se orientează spre aceste **erori categoriale.** în acest caz unui tip logic îi sunt atribuite concepte de care acesta nu aparţine (de ex., „Venidin dragoste de laHamburg"). Este valabil faptul că „propoziţiile cu ajutorul cărora se poate formula un răspuns la o întrebare identică, aparţin de aceeaşi categorie." Doar asemenea expresii este permis sa fie considerate echivalente în cadrul expresiilor. **RYLE** aplica acest tip de analiză şi asupra teoriilor tradiţionale cu privire la spirit şi la trup. „Conceptul de spirit" (1949) pe care îl lansează este un model pentru **„philosophy of mind"** („filozofia intelectului"). Consideraţiile sale „nu sunt menite să sporească cunoştinţele noastre despre spirit sau despre suflet, ci să corecteze geografia logică a acestor cunoştinţe." **RYLE** lupta împotriva dualismului dintre spirit şi trup, pe care îl numeşte „mitul lui Descartes" sau „dogma despre stafia din maşinărie".
Utilizarea nereflectată a limbii este seducătoare în sensul de a lăsa să fie considerată ca existentă dincolo de acţiunea exterioară empirică o entitate privată, ascunsa, precum spiritul. „Mitul" spune că acesta urmează o cauzalitate proprie care are efecte asupra lumii exterioare într-un mod (neclarificat).
Aparent o acţiune sistematica face legătura între un eveniment spiritual şi unul fizic, în schimb, **RYLE** contestă faptul că cineva care „conduce maşina raţional", întâi raţionează şi apoi conduce.
în opinia sa, „atributele" spirituale desemnează *dispoziţii,* care nu pot fi exprimate decât prin enunţuri dacă-atunci. Criteriile noastre pentru utilizarea unor cuvinte precum „a şti", „a putea", „a vrea" etc. le extragem din acţiunile vizibile, care apar cu o anumită constanţă.
Doar dacă un arcaş îşi atinge ţinta de nenumărate ori, excludem întâmplarea şi discutam despre „ceea ce poate".

**Peter Frederick Strawson** (n. **1919)** tratează problema pe parcursul unei „metafizici descriptive", aşa cum o expune în „Individualii" **(1959).** Aceasta, spre deosebire de cea „revizionară", se mulţumeşte sâ descrie structura efectiva a gândirii noastre despre lume." Obiectele individuale pe care le identificam în vorbire aparţin **indivizilor.** Acestora le atribuim atât predicate materiale (de ex., 1,80 m) cât şi unele care nu se referă decât la indivizi (de ex., a surâde, a suferi o durere). Greşeala teoriei dualiste consta din faptul că accepta doua tipuri de utilizări ale „eului". **STRAWSON** în schimb înţelege „individul" ca fiind categoria prioritară, ca „un tip de o asemenea entitate încât unui individ de acest... tip i se pot atribui atât stări de conştiinţa cât şi proprietăţi



corporale." Argumentul său: Nu putem folosi predicatele respective decât dacâ le aplicăm atât asupra noastră cât şi asupra altora, denumind deci în egală măsură *observaţia şi percepţiile senzoriale.*

**Willard van Orman Quine** (1908-2000) atacă teoria tradiţională a „semnificaţiei", care „împărtăşeşte mitul muzeului". Acestea reprezintă semnificaţiile precum nişte etichete ataşate de obiectele dintr-o galerie - indiferent dacâ se referă conştient la nişte „exponate" precum ideile platoniciene, obiectele în sine sau ideile (imaginile). Programul naturalist al lui **QUINE** le contrapune însuşirea reală a limbii: „Procesul de învăţare este o inducţie implicită a subiectului în relaţie cu utilizarea limbii de către societate."
Limba ne-o însuşim prin interrelaţionarea expresiilor cu anumiţi stimuli empirici *(semnificaţia stimulilof),* care sunt confirmaţi (şi astfel amplificaţi) sau nu sunt confirmaţi (fiind suprimaţi). „Semnificaţia stimulilor unei propoziţii pentru o anumita persoană sintetizează dispoziţia acesteia de a fi de acord cu respectiva propoziţie ca reacţie la un stimul prezent sau de a o respinge." Dacâ cineva exclama într-o limbâ necunoscuta noua la vederea unui iepure „gavagai", nu am putea înţelege dacâ se referă la iepure sau la părţi ale iepurelui sau la „totul minus iepurele". O altă limba ar putea opera cu un cu totul alt sistem de clasificare (principiul lui **QUINE** de *indeterminare a traducerii).* La modul mai general: Nu are sens sa vorbim despre obiecte şi proprietăţi decât în cadrul unei „ontologii proprii, însuşită anterior şi în cele din urmâ imposibil de cercetat" (principiul lui **QUINE** al *relativităţii ontologice).*

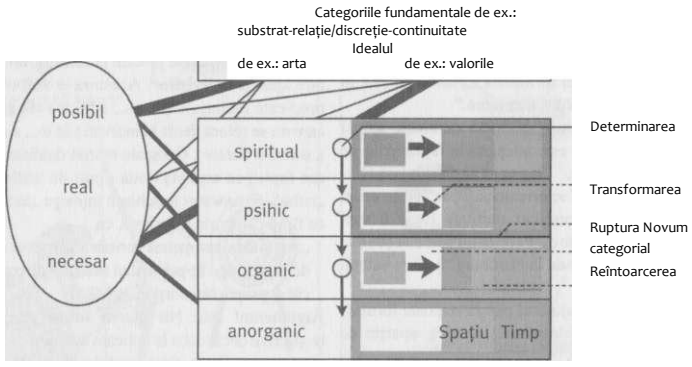


Categoriile modale Realul Legea nivelurilor

A Categoriile după Hartmann

Dumnezeu^ Matura consecutiv^ Natura

♦

Obiectele eterne

t

..determină un nou conținut

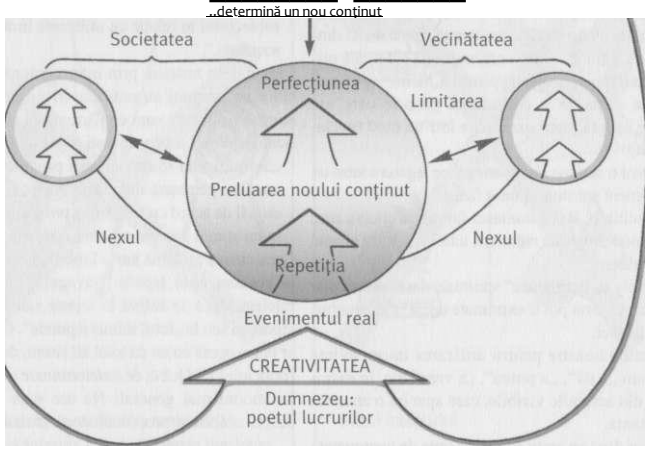


A Whitehead - filozofia organistică

**Nicolai Hartmann** (1882-1950) intenţionează să pună bazele unei „noi **ontologii".** Fundamentală este abandonarea tradiţiei subiectiviste, care consideră cunoaşterea ca o *producere* a obiectului. în mult mai mare măsură actele cognitive sunt *transcendente,* adică indică dincolo de sine asupra unui *obiect.* Etica şi teoria cunoaşterii sunt integrate ontologiei, pe care **HARTMANN O** practica ca *analiză categorială.* Astfel, cunoaşterea este concepută ca o identitate dintre categoriile de cunoaştere şi cele de existenţa, care însă nu este dată decât parţial. în cunoaştere se menţine mereu un „excedent" constând din ceea ce nu poate fi cunoscut.

**Categoriile** lui **HARTMANN** sunt formate de grupuri diferite:

- *categoriile modale:* modurile de realitate, posibilitate şi necesitate permit repartiţia în diferite *sfere* existenţiale, de ex., în existenţă reală (temporală) şi ideală (supratemporală) (de ex., esenţele şi valorile).

**HARTMANN** afirma pentru sfera realului coincidenţa posibilului, realului şi necesarului.

- *categoriile fundamentale:* acestea de asemenea sunt valabile pentru fiinţă. **HARTMANN** enumera, printre altele:

„1. Principiul şi concretul, 2. structura şi modul, 3. forma şi materia..."

- *categorii particulare:* de ex., cea a fizicii, a biologiei, a matematicii.

Existenţa trebuie ca după categoriile valabile în fiecare dintre sfere să fie subîmpârţită în continuare în *trepte* sau **straturi.** Existenţa reală, de ex., se organizează în anorganic, oiganic, sufletesc şi spiritual. Fiecare dintre straturile superioare se suprapune peste cel inferior sieşi. **HARTMANN** descoperă în acest demers nişte ***legi ale straturilor,*** de ex., faptul că acele categorii specifice stratului inferior se reîntâlnesc din nou în stratul superior, dar nu şi viceversa. întrucât categoriile din stratul superior sunt supraformate, iar categoriile lor proprii le determina caracterul, *determinarea* din jos în sus este exclusă. Mai degrabă, stratul superior îl determina pe cel inferior.

**Alfred North Whitehead** (1861-1947) elaborează în lucrarea sa principala „Proces şi realitate" (1929) o explicaţie speculativa a lumii. în această „încercare de cosmologie" el corectează câteva erori ale gândirii occidentale: „Ramificarea bifurcată" a spiritului de materie este criticata în egală măsură ca şi divizarea clasică în substanţă şi accident sau reprezentările tradiţionale despre timp. **WHITEHEAD** încearcă sâ evite iluzoriul care rezultă de pe urma confundării dintre *abstract* şi *concret* (fallacy of misplaced concreteness). Filozofia sa se doreşte a se evidenţia prin **adecvare:** este menită să „formuleze un sistem coerent, logic şi necesar al ideilor generale, cu ajutorul căruia poate fi interpretat orice element al experienţei noastre." **WHITEHEAD** creează în acest sens un complicat sistem categorial, care încearcă sâ surprindă *tot* ceea ce este real.

în această privinţă, real nu este în sensul „principiului ontologic" decât *concretul individual.* Tot ceea ce este real este un *eveniment* în **proces,** în care dobândeşte „imortalitate obiectivă". Acesta este caracterizat de *aprehensiune* (prehension). Aici se întâlnesc determinările ce provin din trecut ale respectivului obiect şi posibilitatea care indica înspre viitor. Lucrurile reale, care reprezintă evenimentele,

aleg *liber* de fiecare data una dintre posibilităţi şi ating starea de *plenitudine* atunci când aceasta este concretizată. Aceste procese sunt bipolare, adică deţin pe lângă polul fizic un pol spiritual în percepţia subiectiva, în cadrul procesului obiectul se determină prin preluarea unor conţinuturi noi, dar şi prin delimitarea faţă de altele. Acestea sunt astfel cuprinse ca *date* în orice este real.

Raportul dintre evenimente este denumit de către **WHITEHEAD** *„iexusf* (de ex., simultaneitatea). Evenimentele pot fi concepute în funcţie de gradul de complexitate şi de interacţiune şi ca societăţi, singurele care garantează *durata.* De ex., o moleculă într-o celula este parte a unei societăţi „structurate", întrucât acolo posedă nişte calităţi, pe care în exteriorul acesteia nu le-ar avea. Posibilităţile existente în cadrul procesului sunt codeterminate de către *„obiectele atemporale".* Aceste „idei" au o relevanţă diferită la crearea unui obiect individual, nefiind totuşi reale decât atunci când sunt realizate în cadrul unui eveniment, al cărui *scop* îl reprezintă.

Relaţiile dintre ele depind de activitatea ordonatoare a lui **Dumnezeu,** „în acest sens, Dumnezeu este principiul con- cretitudinii..., de la care orice concretizare temporală dobândeşte ţelul iniţial... Ţelul determină gradaţiile iniţiale ale relevanţei obiectelor atemporale." Acest aspect este numit de câtre **WHITEHEAD** ca *„natura primordială"* a lui Dumnezeu şi alătura acesteia *„statura consecutivă",* în care Dumnezeu este legat de orice creaţie, ceea ce se exprima în imagini: „[Dumnezeu] nu creează lumea, el o salveaza: sau, mai exact: El este poetul lumii, pe care o ghidează prin introspecţia sa spre ceea ce este adevărat, frumos şi bun." Lumea şi fiecare dintre elementele sale sunt înţelese la **WHITEHEAD** ca **organism,** in care fiecare element component deţine o semnificaţie proprie pentru sine şi pentru întreg. El este determinat de o *creativitate* cuprinzătoare.

Simultaneitate aparentă Repere temporale diferite

A Reprezentarea „flexibilă" a timpului după Bloch

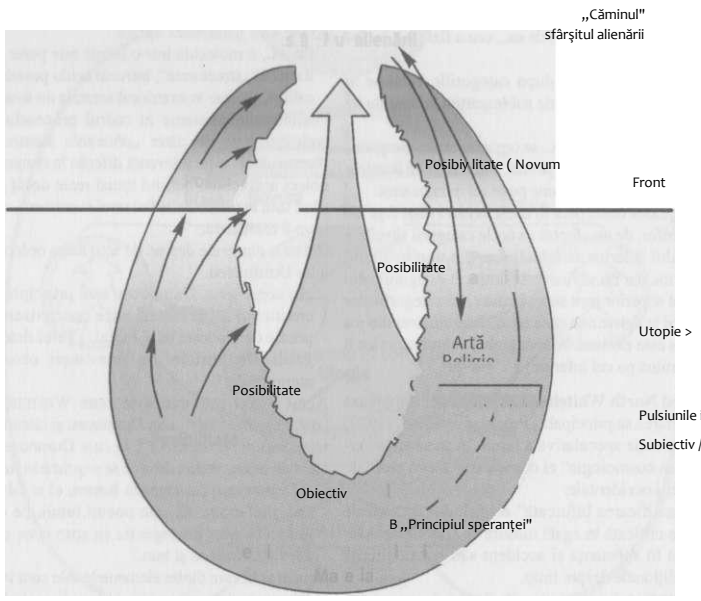

Extinderea şi transpunerea învăţaturilor lui **MARX** şi **ENGELS** în realitate politică s-au petrecut îndeosebi prin intermediul lui **V.I. ULIANOV (1870-1924),** numit **Lenin.** Acesta condamna „revizionismul", adică tendinţa de a ajunge la socialism prin nişte reforme succesive. După **LENIN** *capitalismul monopolist* conduce la starea de fapt că statul devine un instrument de opresiune. în plus, prin nişte rate mari de profit pot fi corupte anumite segmente ale clasei muncitoare. Faţa de acestea, **LENIN** opune teoria **revoluţiei,** pe care o concepe şi pe care o transpune în fapte în **1917** în Rusia. Nucleul *bolşevismului* său este „dictatura (provizorie) a proletariatului", care trebuie să fie condus de un *partid.* Această elită trebuie să fie dirijată la modul strict centralist şi este purtătoarea unei „ideologii", adică a teoriei corecte: „Conştiinţa politică de clasă nu-i poate fi insuflată muncitorului decât din exterior." în analiza politicii externe pe **LENIN** îl preocupă îndeosebi *imperialismul.* împărţirea lumii de către nişte monopoluri, în care este concentrat capitalul, este urmarea perpetuei crize a pieţelor de desfacere. Băncile şi alte asemenea instituţii conduc politica externă cu scopul de a-şi stabili în colonii noi pieţe, în *materialismul* lui **LENIN** cunoaşterea este înţeleasă ca o apropiere de adevăr prin intermediul practicii. Cu toate că se presupune un adevăr obiectiv, datorită condiţiilor istorice aplică nişte limite cunoaşterii acestora.

Pentru China, **Mao Zedong (MAO TZEDUN 1893-1976)** a elaborat o ideologie revoluţionară, a cărei caracteristică este reprezentată de revoluţia *permanentă* şi *etapizată.*

Dând dovadă de o remarcabila prolificitate de conţinut şi de forţa de expresie, **Ernst Bloch** (1885-**1977)** interpretează filozofia lui **MARX CU** privire la nucleul operei sale de-o viaţă: conceperea **utopiei.** Opera sa principala „Principiul speranţei" **(1954- 1959)** reprezintă o enciclopedie a speranţei umane. **BLOCH** califică *anticipaţia* ca fiind o remarcabilă caracteristică a conştiinţei. Privaţiunea şi posibila suprimare a acesteia se exprima în toate etapele existenţei umane:

ca impuls, apoi ca aspiraţie şi ca dorinţa arzătoare, care, legată de un ţel nedeterminat, devine o căutare, iar dacă este legată de unul determinat, devine o pulsiune. Dacă aceasta se menţine nesa- tisfăcută, ţelul fiind însă conştient, se creează dorinţa şi în cele din urmă voinţa. Omul este orientat înspre un *viitor,* care însă nu are deocamdată nici o consistenţă: „Suntem nişte subiecţi anonimi, naturi de tipul Kaspar Hauser, care se deplasează în baza unui ordin necunoscut... Cu întreaga lume a acestuia aflată încă în deplasare, ordinul este... cu toate acestea posibil de luminat în călătoria de descoperire a sinelui, mai mult, de fapt de abia astfel este formabil." în *artă,* de ex., şi în *religie* a fost depăşită limita spre ceea ce este încă-inconştient; acestea sunt o pre- apariţie a unui succes."

O altă pepinieră de conţinuturi înca neatinse reprezintă pentru **BLOCH dreptul natural.** Ca „ruda severă a utopiei", acesta trasează cadrul relaţiilor sociale, în care este posibilă libertatea omeneasca. în orice caz, dreptul natural apără în anumite condiţii şi inconvenientele existente faţa de progresul autentic.

Reveriile şi imaginile subiective ale speranţei îşi găsesc corespondentul în realitatea obiectivă: „Aşteptarea, speranţa, intenţia dirijată înspre o posibilitate încă neactualizată: aceasta nu constituie doar trăsătura fundamentala a conştiinţei umane, ci, corectată şi înţeleasă la modul concret, o determinare fundamentală în cadrul realităţii obiective în ansamblul său." La fel cum realitatea subiectivă este străbătută de **inca-nu,** tot astfel este şi cea obiectivă. Formulată logic, ideea de bază nu este „A = A sau A nu este non-A", ci „A încă nu este A."

Lumea se afla într-un *proces dialectic,* pentru care **BLOCH** menţionează trei categorii:

1. „Front", adică acel segment cel mai avansat de timp, unde se decide viitorul,
2. „Novum", conţinutul mereu reînnoit al viitorului pe baza posibilităţii reale,
3. „Materia".

**BLOCH** nu concepe **materia** ca fiind static-cantitativa, ci (provenind de la rădăcina „mater = mama") ca dinamică şi creatoare. Ea nu reprezintă acel „masiv mecanic", ci mai degrabă unicul substrat pentru **posibilitatea reala** şi astfel un garant al înnoirii: „Posibilitatea reala este acel înainte-de-sine (Vor- Sich) categorial al mişcării materiale precum cel al unui proces." Această posibilitate „obiectiv-reală" este distincta de cea formală, adică a ceea ce este doar *posibil ideatic,* sau de cea „material-obiectivă", care se fundamentează pe cunoaşterea lacunară a condiţiilor. Posibilitatea veritabilă nu înseamnă doar o depliere a ceva consacrat deja.

*Timpul* se cade să fie privit ca mărime flexibilă. Ceea ce în aparenţa (după măsurarea orei) este simultan aparţine de spaţii diferite ale unor epoci diferite, iar în societate se află simultan actualul cu atavicul. Preluându-1 pe **MARX, BLOCH** determină în încheierea „»Principiului speranţei" faptul că dezvoltarea bogăţiei naturii umane este scopul sau: , Atunci când [omul] s-a înţeles şi şi-a fundamentat ceea ce îi este specific fără înstrăinare şi fârâ alienare într-o reala democraţie, se creează în lume ceva, care luminează copilăria tuturor şi unde încă nimeni nu s-a aflat niciodată: patria."

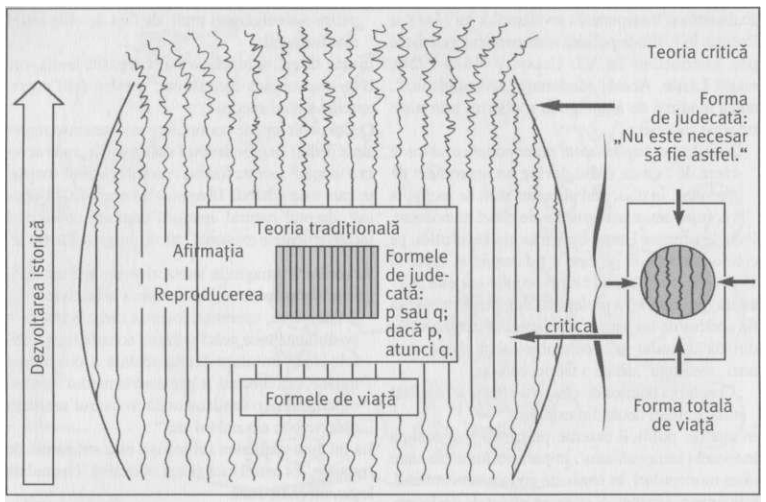


A Teoria tradițională și teoria critică

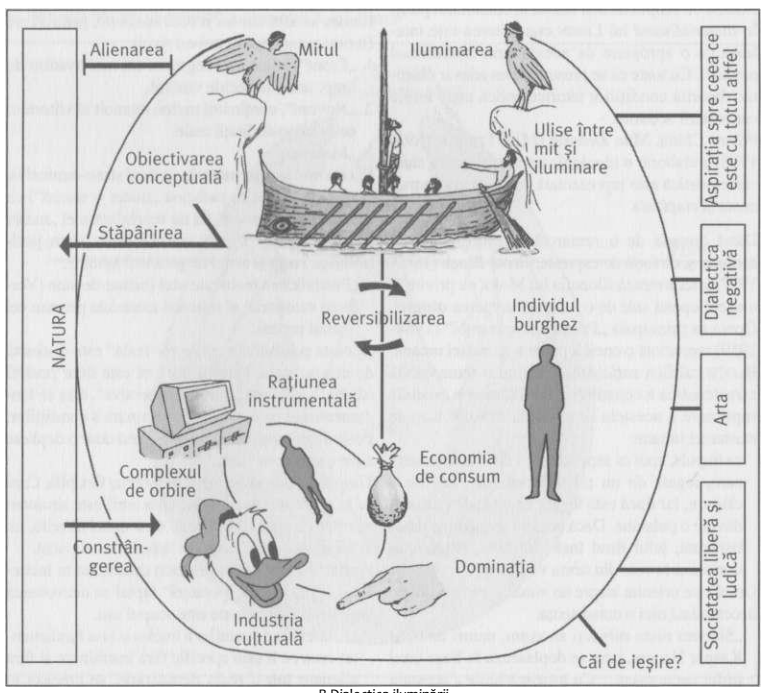


B Dialectica iluminării

Cei mai importanţi reprezentanţi ai **Teoriei critice,** care datorită sediului „Institutului de cercetări sociale" de la Frankfurt pe Main este numită de asemenea **Şcoala de la Frankfurt,** sunt **MAX HORKHEIMER (1895-1973), THEODOR W. ADORNO (1903-1969)** şi **HERBERT MARCUSE (1898-1979).** Urmăriţi fiind de naţional-socialism, au fost nevoiţi sâ ia calea exilului american. Punând în mod diferit accentele, urmăresc o analiză critică a societăţii, care se sprijină în mod considerabil pe **MARX.** Printre carateristicile lor comune se numără o respingere categorică a existentului, *scepticismul* faţă de alternative şi *refuzul sistematicului*. Scrierile lor sunt de aceea deseori eseuri, tratate şi aforisme.

**HORKHEIMER** caracterizează Teoria critica astfel: în teoria *tradiţională* actul cognitiv se rezuma la aspecte parţiale. Ea reproduce doar situaţia preexistentă *şi afirmă* în acest fel condiţiile sociale în care apare. La care **HORKHEIMER** contrapune: „Teoria critică a societăţii considera ca obiect... oamenii ca producători ai tuturor formelor istorice de viaţă."
Ca *metodă* institutul de la Frankfurt utilizează îndeosebi studiile interdisciplinare. O cercetare a **societăţii** este necesară, căci toate faptele sunt „pre- formate" social. Ceea ce implică elaborarea unor criterii noi. De aceea nu este vorba de corecturî în cadrul sistemului, ci de o critică radicală a acestuia. Acest fapt este posibil, deoarece *omul* este considerat ca *subiect* al propriei sale istorii. Formularea ca, judecată existenţială" este următoarea: „Faptele nu trebuie în mod necesar sâ fie astfel, oamenii pot transforma existenţa." Scopul acestei transformări este o formă *raţională* a societăţii. Aceasta este destinată sâ pună în valoare *adevărul*
„şi raţionalitatea aspiraţiei către pace, libertate şi fericire."
în acest caz tendinţele se îndreaptă înspre emancipare prin abolirea dominaţiei şi a oprimării, în America (anilor patruzeci) **HORKHEIMER** şi **ADORNO** redactează „Dialectica raţiunii": O dată cu dezvoltarea economiei burgheze a abundenţei, orizontul sumbru este iluminat de mitul soarelui cu privire la raţiunea care calculează, sub ale cărei raze siderale se pârguieşte rodul noii barbarii [îndeosebi fascismul]." Autoritatea generală a **raţiunii** este aici desemnată ca iluminare. Instrumentul acesteia este *conceptul,* deţinut în comun cu *mitul,* care din acest motiv conţine deja iluminarea. înainte de mit, omul se raportează la natura de o maniera magica, imitând- o (mimesis).
O data cu gândirea conceptuala omul accede ca subiect la *obiectivarea* naturii. Acest fapt îi permite supravieţuirea prin *dominaţia asupra naturii,* dar numai cu preţul alienării sale. Aceasta „reificare" impregnează la rândul său şi relaţiile dintre oameni şi raportul individului faţa de sine. în acest fel devine un pandant al abstracţiei valorii de schimb a mărfurilor în societatea capitalistă. Iluminarea se reversibilizează în mitologie, condiţie în care în cele din urmă subiectul este lăsat fără a opune rezistenţa la discreţia dominaţiei totale: , Animismul însufleţise obiectele, industrialismul obiectualizează sufletele." Morala, sectorul cultural şi ştiinţa sunt în egală măsură determinate de un formalism pur al raţiunii instrumentale. Acestea servesc „complexului de orbire" ca purtători ai dominaţiei totale asupra omului şi naturii. îndeosebi **HORKHEIMER** subliniază faptul că în acest fel *individul* însuşi este ameninţat. Subiectul individual se disipează în lumea administrata.

Teoria critică **ulterioara** renunţă tot mai mult la o speranţa determinata. Filozofia târzie a lui **HORKHEIMER** este caracterizată ca „aspiraţie după ceva cu totul diferit". **ADORNO** caută în „Dialectica negativa" o cale de a conserva ceea ce este *non- identic,* şi anume individualul. Negaţia şi antiteza sunt anulate prin sinteza sau sistem: „Dialectica este cunoaşterea non-identicului... Aceasta înseamnă, ceea ce ar putea fi ceva,... [nu] ceva din ce este un exemplar sau un reprezentant, deci ceea ce nu este el însuşi." **ADORNO** vede îndeosebi în *artă* posibilitatea de a transpune în realitate această „echivalenţa de sine care a fost eliberată de constrângerea identităţii". *Estetica* ocupă un spaţiu amplu în opera sa.

**MARCUSE** subliniază în opera sa principala „Omul unidimensional" discrepanţa dintre raţional în funcţionarea societăţii industriale şi iraţional; aceasta constă din faptul că societatea a încetat sa servească liberei dezvoltări a omului. Gândirea consacră în mod **„unidimensional"** ceea ce există şi maschează iraţionalitatea acestuia.
îndeosebi **MARCUSE** preia teoria lui **FREUD**. Situaţia psiho-socială o înţelege mai degrabă ca fiind represivă. Principiul plăcerii al pulsiunilor primordiale, îndeosebi erosul, este înlocuit cu principiul realităţii. Acesta a degenerat devenind principiu de randament. Transformarea are ca scop crearea unei societăţi în care posibilităţile *de joc şi de libertate* să garanteze dezvoltarea naturala a omului.

la

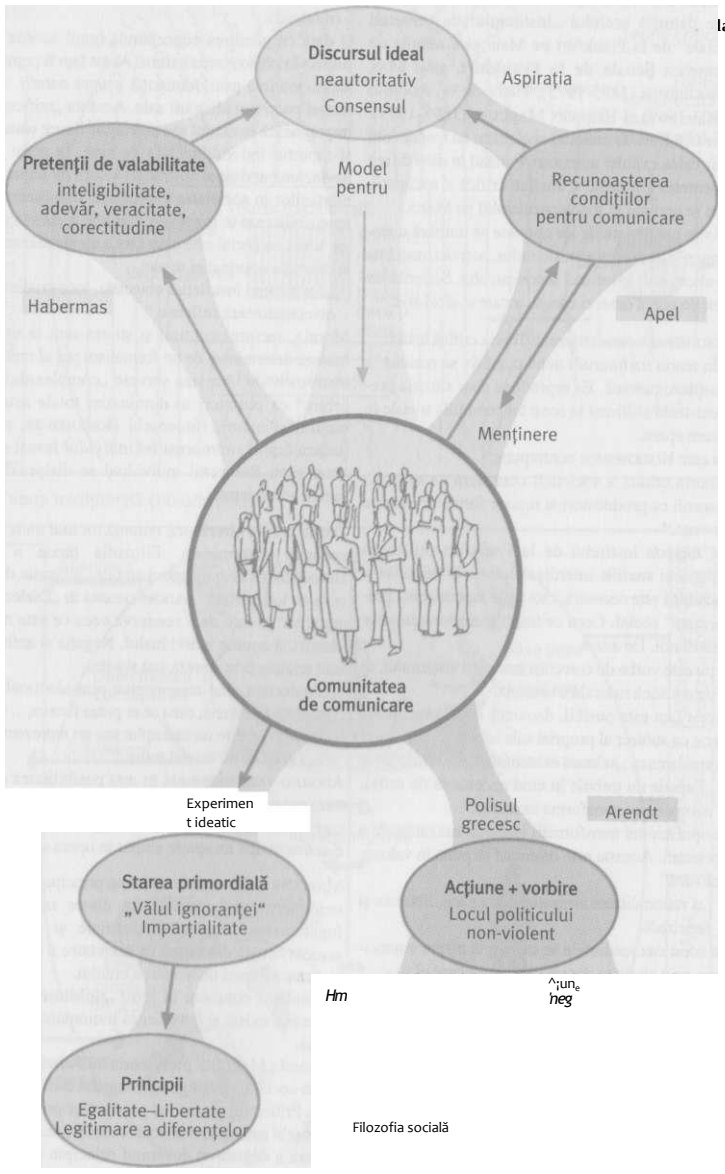


Hm

Filozofia socială

**Jiirgen Habermas** (n. 1929) cercetează fundamentele unei teorii critice a societăţii. în „Cunoaştere şi interes" (1968) el face descoperirea faptului că fiecare ştiinţă, care în mod aparent este obiectivă, este motivată de **interese care ghidează cunoaşterea.** Ştiinţele *empiric-analitice* sunt fundamentate de un interes *tehnic,* care este determinat de asigurarea unei acţiuni controlate din punct de vedere al succesului. Ştiinţele *istorico-hermeneutice* deţin un interes *practic,* orientat înspre lărgirea posibilităţilor de înţelegere. Ambele sunt supuse unor constrângeri determinate de condiţiile sociale de viaţă. Ştiinţa **critica** ce trebuie argumentată este susţinută de un interes *emancipatoriu.* Ideea de responsabilitate, ca pătrundere a implicaţiilor ideologice, este în opinia lui **HABERMAS** deja existentă în structura *limbii.* Cine vorbeşte, presupune de la bun început faptul că ar fi posibil un consens liber-consimţit.

O teorie socială critică trebuie astfel să se consacre condiţiilor universale ale unei posibile înţelegeri. Punctul de pornire al unei asemenea **pragmatici universale** constă din faptul că „fiecare dintre cei care acţionează comunicativ ridică pe parcursul consumării unei acţiuni de vorbire oarecare pretenţii de aplicabilitate universală, trebuind să presupună convertibilitatea acesteia." **HABERMAS** numeşte patru **pretenţii de aplicabilitate:** *inteligibilitatea* expresiei, *adevărul* enunţului, *credibilitatea* intenţiei şi *corectitudinea* normelor. Acţiunea comunicativă trebuie să îşi justifice pretenţiile de aplicabilitate în forma unui **discurs.** Acesta reprezintă o situaţie ideală de vorbire, la care fiecare dintre cei vizaţi deţine şanse identice să se exprime, liber de constrângeri interne sau externe. Acţiunea comunicativă efectivă reprezintă în caz ideal ea însăşi un discurs încununat de succes, atunci când nu există o acţiune, care să nu se întemeieze pe un consens.

**Karl-Otto Apel** (n. 1922) se află în concordanţă cu **HABERMAS** în privinţa concepţiei de teorie consensuală cu privire la valabilitate, deosebindu-se de acesta prin faptul că el consideră că o *fundamentare finală* este posibila. **Pragmatica** sa **transcendentala** vrea astfel să demonstreze ca nu exista doar norme universale ale condiţiilor de aplicabilitate, ci că acestea sunt totodată necesare. Punctul de pornire îl constituie la el **comunitatea** indubitabila **de comunicare** a oamenilor. Fiecare dintre cei care face o afirmaţie şi ridică o pretenţie de aplicabilitate, trebuie în mod implicit să fi recunoscut deja condiţiile posibilităţii de comunicare, şi nu le poate nega fără să ajungă într-o stare de contradicţie de sine. Principiile de argumentare cuprind totodată fundamentele unei *etici normative,*
întrucât cei ce argumentează au recunoscut regulile interacţiunii şi ale cooperării dintre oameni. De aici rezulta **normele de baza:** -menţinerea omenirii ca şi comunitate comunicativă *reală,*
-aspiraţia la o comunitate comunicativa *ideală* în nişte relaţii sociale fără restricţii, menita sa stabilească un consens general cu privire la toate pretenţiile ce pot fi justificate raţional ale membrilor săi.

în centrul „Teoriei echităţii" a lui **John kawls** (1921-2002) se situează întrebarea după ce principii trebuie să fie reglementate reciproc în cadrul unei societăţi drepturile şi libertăţile cetăţenilor unora faţa de ceilalţi şi diviziunea bunurilor între ei. Pentru a clarifica acest fapt, **RAWLS** întreprinde un *experiment ideatic de teorie contractuală:* Ne imaginam o **stare primordială,** în care oamenii se întâlnesc pentru a elabora regulile fundamentale ale societăţii lor viitoare. Pentru a asigura principiul moral al *nepartinităţii,* persoanele aflate în starea primordială se situează în spatele *„vălului de necunoaştere* adică nu au cunoştinţă despre propriile lor abilităţi, despre poziţia socială etc. Din acest motiv, este posibil sâ opteze pentru o structură socială care să ţină seama de interesele posibile ale tuturor. Astfel ar fi stabilite două **principii:** „1. Fiecare trebuie sâ deţină drepturi egale cu privire la cel mai cuprinzător sistem de libertăţi fundamentale şi egale, care este compatibil cu acelaşi sistem al tuturor celorlalţi. 2. Inechităţile sociale şi economice trebuie astfel prefigurate, încât (a) pe baza unei judecaţi de bun-simţ sa poată servi în avantajul fiecaruia, şi (b) sa fie legate de poziţii şi funcţii, accesibile pentru oricine." Cel de-al doilea aşa-numit *principiu de diferenţă* stabileşte faptul ca inechităţile sociale nu sunt legitime decât atunci când acestea determina un avantaj pentru cei mai slabi (principiul maximin).

Filozofia politică a lui **Hannah Arendt** (1906- 1975) se edifica pe o teorie a acţiunii prin analogie cu cea a lui **ARISTOTEL.** Din cele trei *activităţi fundamentale* munca, producţia şi comerţul, acesta din urma este locul efectiv al politicului. **Comerţul** şi vorbirea constituie spaţiul *lipsit de dominaţie,* în care oamenii se raportează unii la ceilalţi, negociind şi convingându-se reciproc. în mod corespunzător, *puterea* politica este determinată ca o abilitate a acţiunii comunicative, care este distrusa prin forţă. O data cu înalta stima de care se bucura *munca* în epoca moderna, dispare spaţiul de tratative, birocratizarea, tehnica şi existenţa maselor accentuează depolitizarea, fapt care nivelează calea pentru sistemele de dominaţie totalitara.

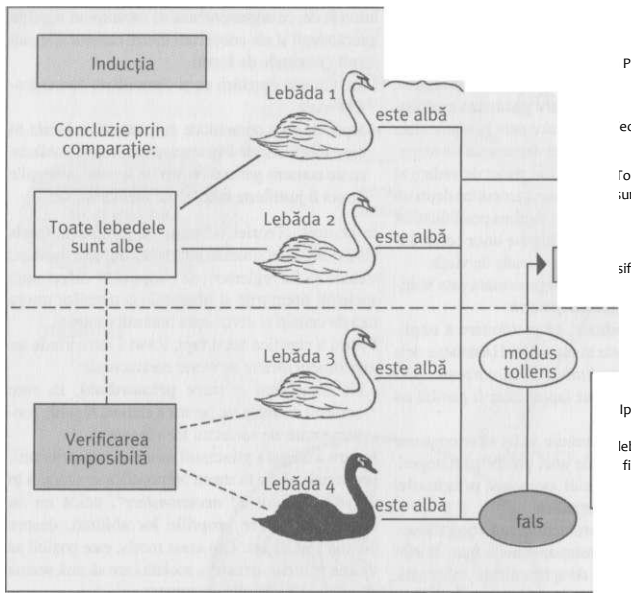


A Inducția și deducția după Popper

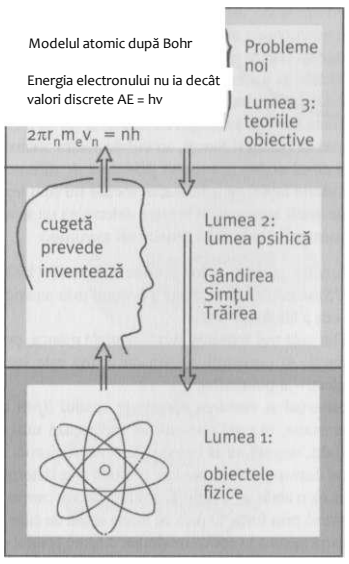


B Cele trei lumi ale lui Popper

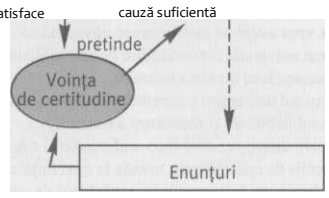


C Albert: Trilema „Münchhausen"

**Karl Raimund Popper** (1902-1994) este cunoscut îndeosebi prin lucrările sale de **teorie a ştiinţei.** El însuşi se autodefineşte ca realist, care prin bunul său simţ (common sense) consideră lumea şi legităţile acesteia ca fiind date real. Respinge în schimb concepţia cu privire la faptul că prin ştiinţă ar putea fi înţeleasă esenţa lucrurilor. Face aşa-numitul *esen- ţialism* răspunzător de rămânerea în urmă a ştiinţelor sociale în comparaţie cu ştiinţele naturii, unde predomină *nominalismul* metodologic.
Pentru esenţialism este caracteristică întrebarea: „Ce este mişcarea?" Pentru nominalism: „Cum se mişcă o planetă?" Acestui fapt îi corespunde tendinţa esenţialismului, de a manipula *conceptele,* al căror sens se relevă prin definiţie. în cadrul nominalismului, *enunţurile* şi *teoriile* sunt examinate prin deducţie cu privire la adevărul pe care îl deţin.

Pentru „Logica cercetării ştiinţifice" **POPPER** examinează **inducţia.** Continuându-1 pe **HUME**, el recuza posibilitatea de a concluziona o lege, oricât de numeroase ar fi cazurile. Concluzia inductiva nu este obligatorie din punct de vedere logic. în schimb procedeul deductiv este valabil prin „modus tollens": Dacă p este deductibil din t [p fiind o propoziţie derivată din sistemul de propoziţii t], iar p este falsâ, atunci şi t este falsă.
în acest fel, delimitarea dintre ştiinţele naturii şi metafizica nu depinde de procedeul inductiv, ci de faptul dacă **falsificarea** (refutarea) empirică a propoziţiilor este principial posibilă, (fig. A) *Consistenţa* unei teorii poate fi determinată în două moduri:
cuprinsul „logic" este cantitatea tuturor propoziţiilor deductibile dintr-o teorie; cuprinsul informativ este cantitatea de propoziţii incompatibile cu teoria, în acest fel, o teorie este cu atât mai bogata cu cât oferă mai multe posibilităţi de critică şi de falsificare.

**Progresul cunoaşterii** se petrece pentru **POPPER** după schema PI - TP - EE - P2. Problema PI este explicată printr-o teorie provizorie TP. Aceasta este supusă discuţiei sau verificării experimentale în vederea eliminării unei erori EE, la care se pune cea de-a doua problemă P2. întreaga cunoaştere este în consecinţă o cunoaştere a supoziţiilor, toate teoriile sunt *ipoteze.* Cunoaşterea este de fiecare dată precedată de o supoziţie, orice experienţă este „suprasaturată de teorie". Niciodată nu se ajunge la adevărata teorie, ci teoriile devin tot mai „asemănătoare cu adevărul", întreaga **evoluţie** urmează pentru **POPPER** după această schemă. Darwinismul (p. 189) nu este în opinia sa o teorie verificabila din punct de vedere ştiinţific, ci „un program metafizic de cercetare".
Toate viețuitoarele produc de la sine soluţii ale problemelor, care sunt supuse unei presiuni prin selecţie. Oamenii însă nu dispar ei înşişi cu erorile lor, ci pot determina „moartea" unor ipoteze formulate in cuvinte. **POPPER** face distincţie între trei **„lumi".** Prima formează realitatea fizică, cea de-a doua lumea conştiinţei noastre. Problemele şi teoriile constituie componenta principală a celei de-a treia lumi. Aceasta este supratemporală şi constanta în mod obiectiv faţă de gândirea noastră, în ciuda faptului ca este creata de către aceasta din urma (fig. B). De ex., numărul este o invenţie, cu ajutorul căreia sunt create în mod *independent* noi probleme matematice obiective.
Spaţiul, în cadrul căruia se poate petrece examinarea critică a tuturor ipotezelor, este pentru **POPPER** dat exclusiv în **societatea deschisa.** Aceasta democraţie asigură totodată securitatea şi libertatea. Este periclitată prin tendinţa totalitară pe care **POPPER O** vede la „falşii profeţi" **HEGEL** şi **MARX,** dar îndeosebi la **PLATÓN.** Pentru societatea deschisă **POPPER** îl citează pe grecul **PERICLE:** „Chiar daca puţini sunt aceia care pot elabora şi transpune o concepţie politică, cu toţii suntem capabili să o evaluăm."

**Hans Albert** (n. 1921) vede în raţionalismul critic o posibilă compensaţie între neutralitatea pozitivismului şi angajamentul total al filozofiei existenţiale. Filozofia o înţelege ca funcţie **de verificare critica** a religiei, eticii şi politicii.
Acestea sunt în mare măsură imunizate prin *dogmă* faţa de propunerile de ameliorare; o critică fundamentală a ideologiei se cere să îndepărteze acest obstacol. După **ALBERT**, dogma este suscitată prin voinţa de a deţine *certitudine.* Voinţă este formulată în principiul cauzei suficiente, care necesită pentru toate enunţurile o explicaţie ultimă. De aici se creează „trilema lui Münchhausen" (fig. C): Căutarea unui punct arhimedic al cunoaşterii duce la trei posibilităţi: -regresul infinit, care regresează continuu în căutarea unor cauze,
- cercul logic,
- întreruperea procedeului.

în cazul întreruperii, justificarea este furnizată prin intuiţie, experienţă etc., ceea ce pentru **ALBERT** reprezintă recursul la o dogmă, servind conservării ordinii consacrate. Acesteia **ALBERT** îi opune voinţa *de elucidare:* Teoriile verificabile trebuie sa fie dezvoltate şi permanent criticate ca provizorii, pentru a se crea apropierea de adevăr. Scopul este o conduită raţionala în judecata şi acţiunea oamenilor.

Animalul

Planta

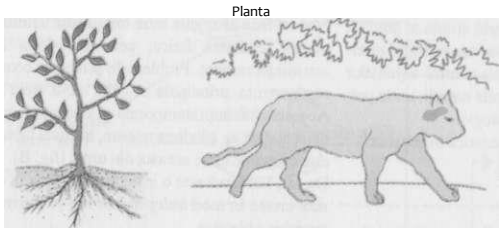

deschis: nemijlocit
dependent de mediu
Plessner: Structura graduală a organicului

închis / central: organ central, automișcare

Omul

Ființele

Aspect exterior

Aspect interior

"A

Excentric: se raportează la sine

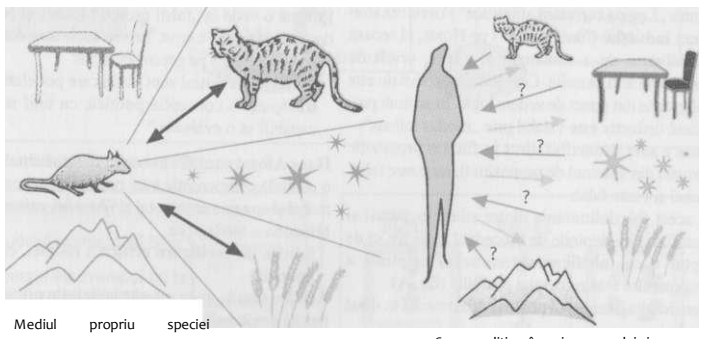

Mediul propriu speciei
Comportamentul instinctual
Cosmopolitismul omului

Cosmopolitism însușirea sensului și a conduitei

A Antropologia

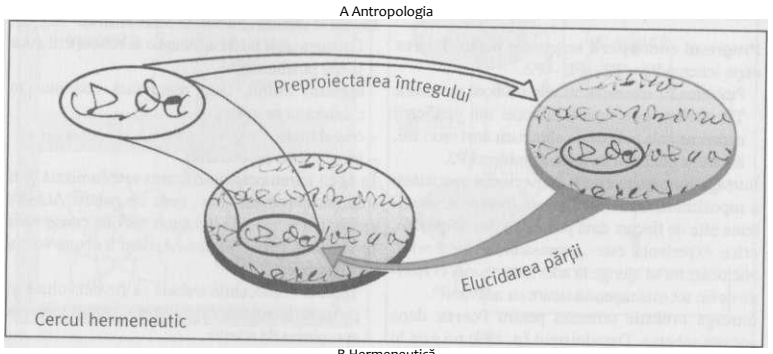


B Hermeneutică

**Antropologia** filozofică a secolului al XX-lea se fundamentează pe rezultatele *biologiei*. **Helmuth Plessner** (1892-1985) integrează astfel omul în structura ierarhizată a ceea ce este viu. Tot ceea ce este viu se distinge prin **poziţionalitatea** sa: Se evidenţiază faţa de lumea înconjurătoare, ce există în afara sa, şi de la care recepţionează reacţii. **Forma organizatorica** a *plantei* este deschisă, adică aceasta se integrează nemijlocit dependent în mediul ambiant. Forma închisă a *animalelor* în schimb centrează organismul în mai mare măsură asupra sa însuşi prin formarea unor organe (cu creierul ca organ central) şi face astfel posibilă o mai mare independenţa. De abia **omul** se evidenţiază prin *poziţia* sa *excentrică,* întrucât pe baza conştiinţei de sine pe care o deţine se poate comporta reflexiv faţă de sine însuşi. Astfel, el se cunoaşte sub un aspect triplu: ca un *corp* concret, ca *suflet* în corp şi ca *sine,* pornind de la care el ocupă poziţia excentrica faţă de sine însuşi. Pe baza distanţei pe care omul o are faţa de sine însuşi, viaţa sa este o sarcină pe care trebuie s-o îndeplinească el însuşi. El trebuie întâi să se formeze ca om, fiind astfel de la natură predispus la *cultivare* şi dependent de aceasta.
Natura şi cultura, sensibilitatea şi spiritualitatea reprezintă la om mereu o unitate cultivată.

**Arnold Gehlen** (1904-1976) se bazează de asemenea pe rezultatele biologiei şi porneşte de la comparaţia dintre animal şi om. în mod diferit de animal, care este întocmai adaptat la mediul său ambiant, şi care este ghidat prin comanda neîntreruptă a instinctelor sale, omul este din punct de vedere biologic o **fiinţă deficitara.** Pe baza neadaptării sale şi a *reducţiei instinctuale,* el este ameninţat în existenţa sa. Acestui fapt îi corespunde pe de altă parte **cosmopolitismul** său şi implicit capacitatea sa de a se cultiva, căci omul nu este fixat asupra unui orizont al experienţei sau asupra vreunui tipar de conduită, în acest fel el poate graţie *conştiinţei* sale *reflexive* să recreeze condiţiile (supra)vieţuirii sale, creându-şi un ambient artificial, şi anume *cultura.* Pe baza cosmopolitismului său, omul se confruntă cu un permanent supraplin de impresii şi implicit de posibilităţi de acţiune şi de interpretare a lumii, pe care fără ajutor nu le-ar putea surmonta. Numeroase proprietăţi şi dispoziţii ale omului trebuie în consecinţă să fie explicate pe baza **funcţiei** lor de **degrevare,** facilitând ordinea şi identitatea: Aici se numără *instituţiile* sociale sau *„prestaţiile interne"* precum limba, gândirea, fantezia. **Hans-Georg Gadamer** (1900-2002) conferă prin , Adevăr şi metodă" (Wahrheit und Methode, 1960) **hermeneuticii** secolului al XX-lea nişte impulsuri decisive.
**Comprehensiunea** nu este în opinia sa doar o metodă ştiinţifică, ci însăşi modalitatea existenţiala a Dasein-ului uman în sine, în cadrul căreia acesta înţelege lumea. Procesul comprehensiunii se deplasează într-un *cerchermeneutic,* în cadrul căruia individualul este necesar să fie explicat din întreg şi întregul din individual. Din acest motiv, sunt necesare *„prejudecăţile"* care ţintesc totalitatea de sens, dar care trebuie să fie conştiente şi corectabile. Orizontul istoric al interpretului se formează în cadrul unui, *fenomen de transmitere tradiţională către posteritate"* (Uberlieferungsgeschehen), în cadrul căruia trecutul şi prezentul se mijlocesc continuu. Comprehensiunea tradiţiei se aseamănă cu un *dialog,* căci mărturiile acesteia ridică pretenţia de adevăr, pe care interpretul este nevoit să îl actualizeze din nou ca posibil răspuns la întrebarea *sa.* în cadrul întâlnirii se transforma astfel propriul său orizont, precum unei opere pe parcursul istoriei influenţei sale i se adaugă un nou sens dobândit prin distanţarea în timp.

**Paul Ricoeur** (n. 1913) se preocupă iniţial de semnificaţia **simbolurilor.** Acestea sunt semne *echivoce,* care în datul lor existenţial manifest indică asupra unui sens latent, care îi deschide omului un domeniu mai amplu al existenţei. Unul dintre principiile lui **RICOEUR:**
„Simbolul dă de gândit" evidenţiază faptul câ simbolul direcţionează gândirea înspre o realitate, pe care aceasta nu ar putea-o descoperi ea însăşi în mod direct. **RICOEUR** deosebeşte trei *dimensiuni ale simbolului:* una cosmică, una onirică (produsă prin vis) şi una poetică.
Printre modalităţile posibile de interpretare există doi poli extremi: *hermeneutica încrederii* (îndeosebi fenomenologia religiei) care are ca scop redobândirea unui sens uitat, în timp ce *hermeneutica suspiciunii* (îndeosebi psihanaliza lui **FREUD**) urmăreşte să dea în vileag simbolul ca o mască disimulativă a unor afecte refulate.
în scrierile sale ulterioare **RICOEUR** se dedica hermeneuticii textului şi celei a acţiunii. O trăsătură caracteristica fundamentală a **textului** (spre deosebire de limba vorbita) constă din *autonomia semantică* a acestuia: din distanţarea de autor, de interdependenţa situaţională iniţială şi de destinatarii iniţiali. Acest fapt se aplică şi **acţiunilor** (cu efecte ulterioare ce se manifestă pe parcurs), care din acest motiv sunt interpretabile ca un *„fvasi-text".* Ambele lasă în urma lor o urmă individuala de influenţă. Acest text conţine modalităţile posibile de înţelegere a lumii, care pot fi însuşite în alteritatea lor, pentru ca astfel sa adâncească propria înţelegere de sine a interpretului.

Elementul

Relația

$b_k S$

Ifc r'

Foca i

(Indivizi)

întregul |+j -^Q structural

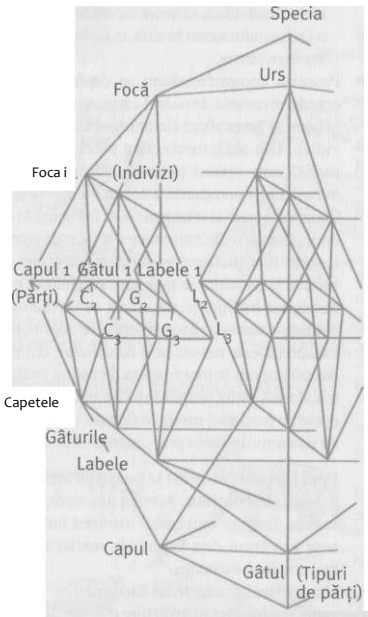


A Lévi-Strauss

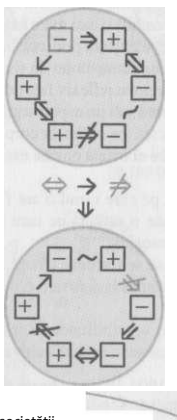

Al Operatorul totemic

Știința obiectivă a societății

A2 Conceptul structural

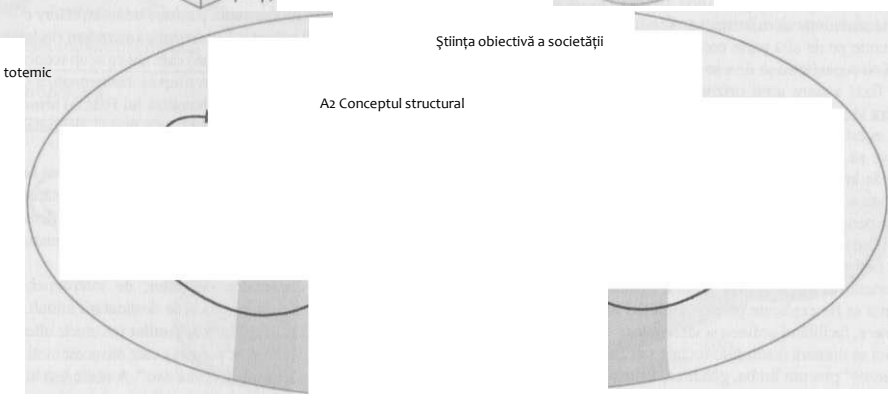

Practica discursului

B Foucault: „Crearea individului modern"

Puterea biologică (sexualitatea)

Dovada

Educația —"I

Mărturisirea

Tehnologia

— sinelui

O influenţă semnificativă asupra apariţiei **structuralismului** a exercitat-o *lingvistica structurală* al cărei iniţiator a fost **Ferdinand de Saussure (1857**- 1913).

Astfel **limba** este un sistem de *semne* ce se află într-o relaţie reciprocă. Aceasta constă la rândul său din *semnificant (fr. le signifiant,* Lautbild) şi *semnificat (le signifié*, Inhalt). Relaţia dintre cele două mărimi este arbitrară. Astfel, semnificaţia unui semn nu constă în sine, ci este stabilită prin sistemul intern de raportare al limbii. Limba ca sistem *(la langue)* stă la baza utilizării faptice a indivizilor *(la parole)* ca structură inconştientă. Ea nu există integral decât în totalitatea vorbitorilor.

**O** dată cu **SAUSSURE** limba se dovedeşte ca o *ordine* autonoma a relaţiilor interne dintre elemente (semne), care nu se cere înţeleasă decât prin forma lor concretă de exprimare în desfăşurarea acesteia, întrucât şi alte prestaţii culturale (precum arta, ritualurile, formele de conduită etc.) sunt sisteme de semne, ne putem în egală măsură pune întrebarea cu privire la structura ce le fundamentează.

**Claude Lévi-Strauss** (n. 1908) transferă metoda structurală asupra *etnologiei* în vederea cercetării sistemelor de semne şi de clasificare a culturilor tribale. El porneşte de la ideea că la baza fiecărei instituţii, fiecărui obicei sau mit se află o structură inconştientă, care se cere descoperită, căci în cadrul acesteia se petrece de fapt revelaţia cu privire la forma activităţii spiritului. **Structura** este totalitatea *elementelor* între care exista *relaţii,* şi anume în aşa fel încât modificarea unui element sau a unei relaţii să determine modificarea celorlalte elemente sau relaţii. Astfel, **sistemele de înrudire** pot fi interpretate ca o structură ale cărei elemente sunt persoanele şi ale cărei relaţii sunt determinate prin regulile care reglementează căsătoria. întregul sistem determină raporturile sociale, întrucât poziţia socială şi drepturile indivizilor sunt stabilite prin intermediul său.

în cartea sa „Gândirea sălbatică" (1968) LÉvi- **STRAUSS** explicitează aşa-numitul **totemism** ca fiind un *sistem de clasificare,* care diferenţiază şi ordonează raporturile sociale prin analogie cu varietatea naturală a speciilor de plante şi de animale (clanurile totemice). *„Operatorul totemic*" (fig. A) dovedeşte complexitatea aparatului conceptual, pus la dispoziţie de către acest sistem de clasificare. „Gândirea sălbatică" a popoarelor primitive este aptă de abstractizare şi tinde înspre o ordine a condiţiilor naturale şi sociale, care se menţine în strânsă legătură cu condiţiile concrete de viaţă. Ca problema fundamentala a gândirii **LÉVI-S'IRAUSS** abordează antagonismul dintre **natura** ţii **cultura.** Acesta este codat în diverse sisteme de semne:

- în planul practicii sociale, de ex., regulile care fundamentează căsătoria sau ritualurile;
- în planul interpretării **miturilor.**

Astfel în „Mythologica" (1971-1975) el cercetează miturile americanilor ca sistem coerent, care are ca şi conţinut procesul devenirii culturale.

Lucrările de orientare istorică ale lui **Michel Fou- cault** (1926-1984) sunt îndreptate înspre o reconstrucţie a *formelor de ordine* ale cunoaşterii şi înspre obiectele care sunt constituite de către acestea. în ciuda faptului că este influenţat de structuralism, **FOUCAULT** critică îndeosebi accepţiunea acestuia cu privire la universalitatea şi la supratemporalitatea structurilor, şi subliniază discontinuitatea istoriei. Este astfel considerat ca aparţinând **poststruc- turalismului.**

în primele sale scrieri asupra **Arheologiei cunoaşterii FOUCAULT** cercetează ordinea *„epistemelor",* care este determinată ca totalitatea *practicii discursive,* adică a unei mulţimi coerente de enunţuri, în opinia lui **FOUCAULT,** de abia la sfârşitul secolului al XVIII-lea omul dobândeşte în cadrul acestui discurs poziţia-cheie din punct de vedere epistemologic ca „duplicat empiric-transcendental", întrucât acţionează ca subiect şi obiect. După ce astfel a devenit obiectul ştiinţelor umaniste, omul începe deja din nou să „dispară" în acele ştiinţe care se consacră cercetării structurilor inconştiente. O temă centrală este modalitatea în care omul se constituie ca *subiect* şi se anulează din nou prin poziţia pe care o ocupă în reţeaua de discursuri. Cu această ocazie, discursul este mijlocul de impunere a **puterii,** care formează cunoaşterea, ordinea socială şi înţelegerea individuală de sine. Acest discurs nu deţine un centru în nişte subiecte oarecare, ci este răspândit în exterioritatea a ceea ce se afirmă. *Genealogia* strategiilor de putere nu pune întrebarea cu privire la origine, ci cu privire la „provenienţă".

„Crearea" individului modern este înţeleasă de către **FOUCAULT** ca o consecinţă a apariţiei practicii de supraveghere şi de „mărturisire", la care sunt părtaşi medicii, judecătorii, pedagogii. în „expunerea" pretinsa se constituie individul ca „sine", care acum poate deveni un obiect de control. în opoziţie cu aceasta, **FOUCAULT** vede în preocuparea antică pentru sine o „estetică existenţiala" de factură etică, care se opune acaparării strategice a subiectului.

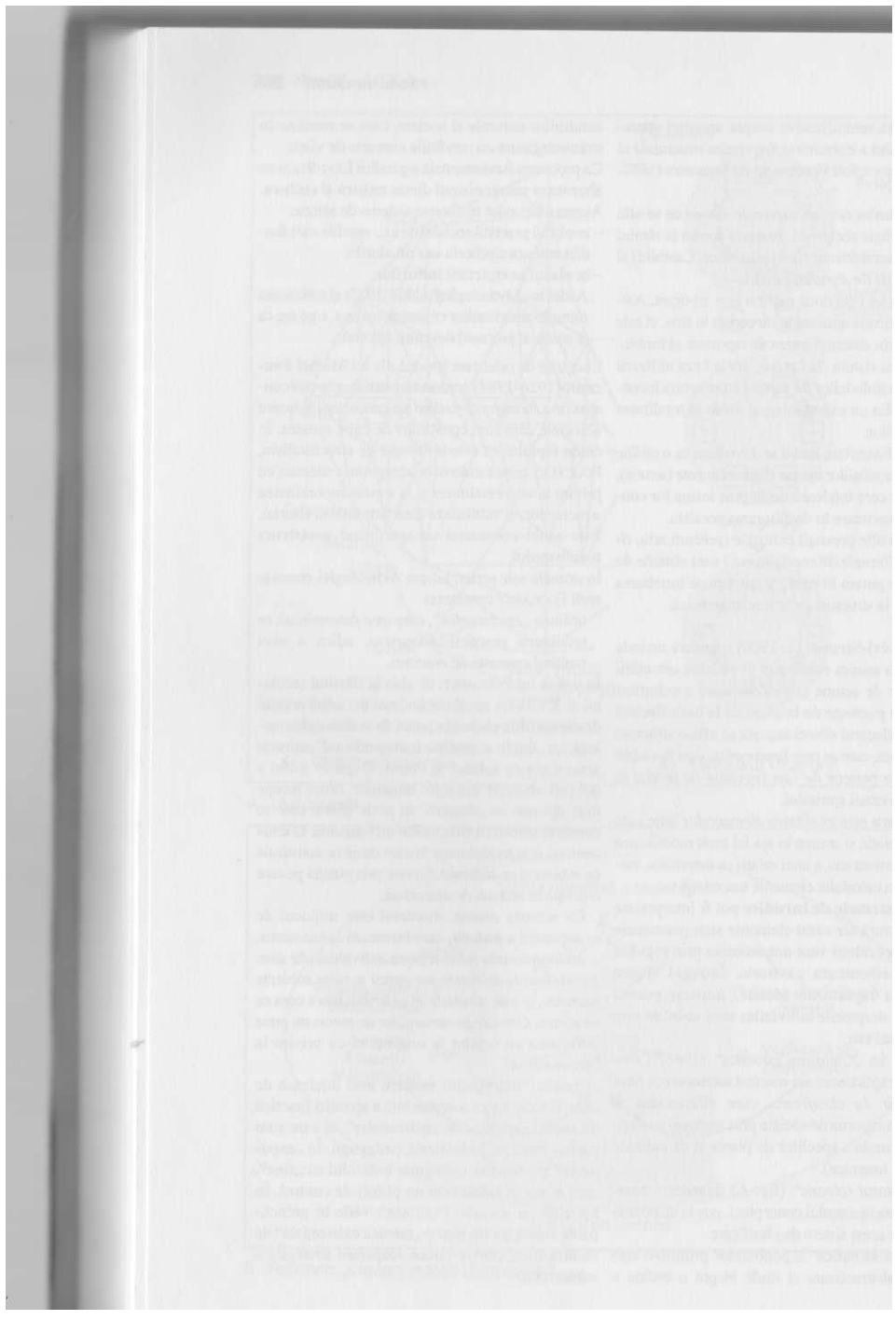

# Bibliografie

Următoarele referinţe se rezumă la o selecţie de ediţii monografice sau de opere complete în limba germană, care în majoritate pot fi achiziţionate din librăriile din Germania. Titlurile ediţiilor (complete) în limba originală, necesare a fi cunoscute în cazul unei cercetări ştiinţifice, pot fi consultate în bibliografia lui W. Totok (Manual de istorie a filozofiei. 6 vol. Frankfurt 1964 şi urm.)

în completare, pentru fiecare dintre filozofi se face menţiunea unei selecţii de cărţi introductive, în linii generale facem recomandarea cu privire la biografiile din seriile: Rohwoll - monografii ilustrate, Campus: prezentări, Junius: introducere, în care au fost publicate numeroase monografii ale unor filozofi. Volumele din aceste serii nu au fost cuprinse în mod individual în bibliografia ce urmează.

**Filozofia orientală**

*India*

Bhagavadgita. Trad. S. Lienhard. Baden-Baden 1958
Bhagavadgita. Ed. H.Glasenapp. Stuttgart 1992
Buddha: Die vier edlen Wahrheiten. Ed. K. Mylius. München $^{2}$1986 Reden des Buddha. Trad. H. Bechert. Freiburg 1993
Indische Geisteswelt. Eine Auswahl von Texten in dt. Übersetzung. 2 vol. Ed. H. v. Glasenapp. Baden-Baden 1958/1959 Upanishaden. Trad. A. Hillebrandt. Köln 1986 Upanishaden. Trad. P. Thieme. Stuttgart 1966

*China*

Diverse ediţii în traducerea lui R.Wilhelm publicate de Eugen Diederichs, Düsseldorf/ Köln/ München **(I** Ging; Lun Yii; Menzius; Tao te king; Zhuang Zi u. a.) Konfuzius: Gespräche des Meisters Kung (Lun Yü). Ed. E. Schwarz. München 1985 Lao-Tse: Tao Te King. Trad. V. v. Strauss. Zürich 1959
Lao-Tse: Tao Te King. Trad. G. Debon. Stuttgart 1961

**Antichitatea**

*Ari Stotel*

Werke in dt. Übersetzung. Begr. E. Grumach, Ed. H. Flashar. Berlin 1956 şi urm. Philosophische Schriften. 6 vol. Trad. H. Bonitz u. a. Hamburg 1995 Publicaţii monografice în „Philosophische Bibliothek", Meiner, Hamburg şi în „Bibliothek der Alten Welt", Artemis, Zürich J.L. Ackrill: Aristoteles. Einf. in sein Philosophieren. Berlin 1985 W. Bröcker: Aristoteles. Frankfurt $^{5}$1987 I. Düring: Aristoteles. Darstellung und Interpretation seines Denkens. Heidelberg 1966

E. Sandvoss: Aristoteles. Stuttgart 1981

*Boethius*

Trost der Philosophie. Ed. bilingvă lat.-germ. şi trad. E. Gegenschatz u. O. Gigon. Zürich/München $^{3}$1981

*Epicur*

Von der Überwindung der Furcht. Katechismus, Lehrbriefe, Spruchsammlung, Frag mente. Ed. şi trad. O. Gigon. Zürich/ München $^{3}$1983 Briefe, Sprüche, Werkfragmente. Ed. bilingvă gr.- germ. H. W. Krautz. Stuttgart 1980
H.-M. Bartling: Epikur. Theorie der Lebenskunst. Cuxhaven 1994

*Piaton*

Jubiläumsausgabe sämtl. Werke. Ed. O. Gigon, Trad. R.Rufener. Zürich/München 1974 Sämtl. Dialoge. Ed. u. trad. O. Apelt. Sonderausgabe Hamburg 1988 Werke in acht Bänden. Ed. bilingvă gr.-germ. G. Eigler. Darmstadt 1970-1983

K. Bormann: Piaton. Freiburg $^{3}$1993 W. Bröcker: Piatos Gespräche. Frankfurt$^{3}$1985 P. Friedländer: Piaton. 3 vol. Berlin $^{2}$1954-1960 H. Görgemanns: Piaton. Heidelberg 1994

*Plotin*

Plotins Schriften. Ed. bilingvă gr.-germ. 6 vol. trad. R.Harder. Hamburg 1956-1971 (daraus auch einzelne Studienausgaben) Ausgewählte Schriften. Ed. W. Marg. Stuttgart 1973

V. Schubert: Plotin. Einf. in sein Philosophieren. Freiburg 1973

*Scepticismul*

Sextus Empiricus: Grundriß der pyrrhon. Skepsis. Trad. M. Hossenfelder. Frankfurt 1985

F. Ricken: Antike Skeptiker. München 1994 *Socrate* (Surse: v. Piaton)

G. Böhme: Der Typ Sokrates. Frankfurt 1988

H. Kuhn: Sokrates. München 1959 B.Waldenfels: Das sokrat. Fragen. Meisenheim 1961

*Stoicismul*

Stoa und Stoiker. Die Gründer, Panatios, Poseidonios. Ed. şi trad. M. Pohlenz. Zürich [2]1964

Epiktet: Handbüchlein der Moral. Ed. şi trad. H. Schmidt. Stuttgart[11]1984 Marc Aurel: Wege zu sich selbst. Ed. şi trad. W. Theiler. Zürich [3]1985 Seneca: Philosoph. Schriften. 5 vol. Ed. bilingvă lat.-germ. şi trad. M. Rosenbach. Darmstadt 1969-1989

M. Pohlenz: Die Stoa. Geschichte einer geistigen Bewegung. 2 vol. Göttingen 1992 şi 1990

*Presocraticii*

Die Fragmente der Vorsokratiker. 3 vol. Ed. bilingvă gr.-germ. H. Diels/W. Kranz. Dublin/ Zürich [6]1985

Die Vorsokratiker. Ed. W. Capelle. Stuttgart [8]1973

Die Vorsokratiker. Ed. bilingvă gr.-germ. J. Mansfeld. Stuttgart 1987 Gorgias von Leontinoi: Reden, Fragmente und Testimonien. Ed. bilingvă gr.-germ. Th. Buchheim. Hamburg 1989

W. Bröcker: Die Geschichte der Philosophie vor Sokrates. Frankfurt[2]1986 U. Kölscher: Anfängl. Fragen. Studien zur frühen griech. Philosophie. Göttingen 1968 W.H. Pleger: Die Vorsokratiker. Stuttgart 1991

**Evul Mediu**

*Albertus Magnus*

Ausgewählte Texte. Ed. bilingvă lat.-germ. şi trad. A. Fries. Darmstadt [3]2001

I. Craemer-Ruegenberg: Albertus Magnus. München 1980

*Anselm von Canterbury* Monologion. Ed. bilingvă lat.-germ. F. S. Schmitt. Stuttgart 1964 Proslogion. Ed. bilingvă lat.-germ. F. S. Schmitt. Stuttgart[3]1995 De veritate. Über die Wahrheit. Ed. bilingvă lat.-germ. F.S. Schmitt. Stuttgart 1966 Analecta Anselmiana. Untersuchungen über Person und Werk Anselms von Canterbury. Fondator F. S. Schmitt. 5 vol. Frankfurt 1969-1976

K. Kienzier: Glauben und Denken bei Anselm von Canterbury. Freiburg 1981

*A urelius A ugustinus*

Dt. Augustinusausgabe. Ed. C. J. Perl. Paderborn 1940 şi urm. Bekennmisse. Introducere şi trad. W. Thimme. Zürich/München 1982 Selbstgespräche über Gott und die Unsterblichkeit der Seele. Trad, lat.-germ. H. Müller. Zürich [2]1986 Vom Gottesstaat. 2 vol. Trad. W. Thimme. Zürich/München 1978

K. Flasch: Augustin. Einf. in sein Denken. Stuttgart [2]1994

A. Schöpf: Augustinus. Einf. in sein Philosophieren. Freiburg/München 1970

*Averroes*

Die Metaphysik des Averroes. Trad, şi comentarii M. Horten. Frankfurt 1960 (Reeditare după ediţia Halle

1912) Philosophie und Theologie von Averroes. Trad. M.J. Müller. Osnabrück 1974 (Reeditare după ediția München 1875)

*Avicenna*

Die Metaphysik Avicennas. Trad, și comentarii M. Horten. Frankfurt 1960 (Reeditare după ediția Leipzig 1907)

G. Verbeke: Avicenna. Grundleger einer neuen Metaphysik. Opladen 1983

*Bonaventura*

Das Sechstagewerk. Trad, lat.-germ. W. Nyssen. München 1964 Pilgerbuch der Seele zu Gott. Trad, lat.-germ. J. Kaup. München 1961

E. Gilson: Die Philosophie des hl. Bonaventura. Darmstadt[2]1960

*John Duns Scotus*

Abhandlung über das erste Prinzip. Ed. și trad. W. Kluxen. Darmstadt 1974

E. Gilson: Johannes Duns Scotus. Einf. in die Grundgedanken seiner Lehre. Düsseldorf 1959

*John Scotus Eriugena*

Über die Einteilung der Natur. Trad. L. Noack. Hamburg 1983 W. Beierwaltes: Eriugena. Grundzüge seines Denkens. Frankfurt 1994

G. Schrimpf: Das Werk des Johannes Scotus Eriugena im Rahmen des Wissenschaft- sverständnisses seiner Zeit. Münster 1982

*Meister Eckhart*

Die lat. Werke. Ed. și trad. K. Weiß et al. Stuttgart 1936 și urm. Die dt. Werke. Ed. și trad. J. Quint. Stuttgart 1958 și urm.

Dt. Predigten und Traktate. Ed. și trad. **J.** Quint. München [2]1963

H. Fischer: Meister Eckhart. Einf. in sein philo- soph. Denken. Freiburg 1974

**K. Ruh: Meister Eckhart. München [2]1989**

*Moses Maimonides*

Führer der Unschlüssigen. Ed. și trad. A. Weiss. Hamburg 1995 (Reeditare după ediția 1923/1924)

*Nicolaus din Kues*

Schriften des Nikolaus von Cues. In dt. Übersetzung. Ed. E. Hoffmann et al. Leipzig/ Hamburg 1936 și urm.

Die belehrte Unwissenheit (De docta ignorantia). 3 vol. Ediție bilingvă lat.-germ. și trad. P. Wilpert și H. G. Senger. Hamburg 1977

Alte ediții latino-germane paralele în „Philosophische Bibliothek", Hamburg

K.-H. Kandier: Nikolaus von Kues. Göttingen [2]1997

K. H. Volkmann-Schluck: Nicolaus Cusanus. Die Philosophie im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit. Frankfurt[3]1984

*Pierre Abelard*

Theologia Summi boni. Ed. lat.-germ. U. Niggli. Hamburg [3]1997

Die Leidensgeschichte und der Briefwechsel mit Heloisa. Ed. și trad. E. Brost. Heidelberg [4]1979

L. Graue: Pierre Abelard. Philosophie und Chris- tentum im Mittelalter. Göttingen 1969

*Raymundus Lullus*

Die neue Logik. Ed. lat.-germ. Ch. Lohr. Hamburg 1985

E. W. Platzeck: Raimund Lull. 2 vol. Düsseldorf 1962/1964

*Patristica*

Bibliothek der Kirchenväter. Eine Auswahl patrist. Werke in dt. Übersetzung. Ed. O. Bar- denhewer et al. München 1911 -1938

E.Osborn: Anfänge christl. Denkens. Düsseldorf 1987

*Torna d'Aquino*

Die dt. Thomas-Ausgabe. Ed. lat.-germ. Summa theologica. Heidelberg 1933 și urm.

Summe gegen die Heiden. 4 vol. Ed. lat.-germ. și trad. K. Albert și P. Engelhardt. Darmstadt 1974 și urm.

Über das Sein und das Wesen. Trad. lat.-germ.

R. Allers. Darmstadt 1989 Untersuchungen über die Wahrheit. Trad. E. Stein. Löwen/Freiburg 1964

R. Heinzmann: Th. von Aquin. Stuttgart 1992
G. Mensching: Th. von Aquin. Frankfurt 1995 J. Pieper: Thomas von Aquin. Leben und Werk. München [4]1990 J. Weisheipl: Thomas von Aquin. Sein Leben und seine Theologie. Graz/Wien/Köln 1980

*William de Ockham*
Summe der Logik (aus Teil I). Ed. şi trad. P. Kunze. Hamburg 1984 Texte zur Theorie der Erkenntnis und der Wissenschaft. Ed. lat.-germ. R.Imbach. Stuttgart 1984

H. Junghans: Ockham im Lichte der neueren Forschung. Berlin/Hamburg 1968

**Renaşterea**

*Francis Bacon*
Neues Organon. Ed. lat.-germ. W. Krohn. Hamburg 1990

Ch. Whitney: Francis Bacon. Frankfurt 1989 *Giordano Bruno*

Das Aschermittwochsmahl. Trad. F. Fellmann. Frankfurt 1981 Von den heroischen Leidenschaften. Ed. Ch.
Bachmeister. Hamburg 1989 Von der Ursache, dem Prinzip und dem Einen.
Ed. P.R.Blum. Hamburg. [6]1982 Zwiegespräche vom unendl. All und den Welten. Ed. L. Kuhlenbeck. Darmstadt 1973
A. Groce: Giordano Bruno. Der Ketzer von Nola. Versuch einer Deutung. Wien 1970
G. Wehr: Giordano Bruno. München 1999 J.Winter: Giordano Bruno. Düsseldorf 1999

*Erasmus din Rotterdam*
Erasmus Studienausgabe. 8 vol. Lat.-germ. Darmstadt 1967 §i urm. Lob der Torheit. Ed. U.Schultz. Frankfurt 1978 Vertraute Gespräche. Ed. lat.-germ. H. Rädle. Stuttgart 1976

C. Augustijn: Erasmus von Rotterdam. Leben - Werk - Wirkung. München 1986

*Marsilio Ficino*
Über die Liebe oder Piatos Gastmahl. Ed. lat.- germ. P. R. Blum. Hamburg 1984

P. O. Kristeller: Die Philosophie des Marsilio Ficino. Frankfurt 1972

*Hugo Grotius*
Drei Bücher vom Recht des Krieges und des Friedens. Ed. W.Schätzel. Tübingen 1950

*Niccold Machiavelli* Der Fürst. Ed. R.Zom. Stuttgart[6]1978 II principe/Der Fürst. Ed. Ph. Rippel. Stuttgart 1986

H. Freyer: Machiavelli. Weinheim 1986 *Pico della Mirandola*
Über die Würde des Menschen. Ed. lat.-germ. A. Bück. Hamburg 1990

*Michel de Montaigne*
Essais. Trad. H.Lüthy. Zürich [9]1996

H.Friedrich: Montaigne. Bern/München [3]1993 J. Starobinski: Montaigne. Denken und Existenz. München/Wien 1986
*Pietro Pomponazzi*
Abhandlung über die Unsterblichkeit der Seele. Ed. lat.-germ. B.Mojsisch. Hamburg 1990

**Iluminismul**

*George Berkeley*
Eine Abhandlung über die Prinzipien der menschl. Erkenntnis. Ed. A. Klemmt. Hamburg 1979

Philosoph. Tagebuch. Ed. W. Breidert. Hamburg 1980
H.M. Bracken: Berkeley. 1974

*René Descartes*
Discours de la Méthode. Ed. franc.-germ.
L. Gäbe. Hamburg 1990 Meditationes de prima philosophia. Lat.-germ.
Ed. L. Gäbe. Hamburg [3]1992 Regulae ad directionem ingenii. Lat.-germ. Ed. H. Springmeyer et al.
Hamburg 1973

F. Alquié: Descartes. Stuttgart 1962 W. Rod: Descartes. Die innere Genesis des cartesian. Systems.
München 1964

*Thomas Hobbes*
Lehre vom Körper. Ed. M. Frischeisen-Köhler.
Hamburg [2]1967 Lehre vom Menschen. Lehre vom Bürger. Ed. M.Frischeisen-Köhler, G.Gawlick.
Hamburg [2]1966
Leviathan oder Stoff, Form und Gewalt eines bürgerl. und kirchl. Staates. Ed. I.Fetscher. Frankfurt 1984

L. Strauss: Hobbes polit. Wissenschaft. Neuwied/ Berlin 1965
U.Weiß: Das philosoph. System von Thomas Hobbes. Stuttgart-Bad Cannstatt 1980
*David Hume*
Eine Unters, über den menschl. Verstand. Ed.
J. Kulenkampff. Hamburg [11]1984 Eine Untersuchung über die Prinzipien der Moral.
Trad. C. Winckler. Hamburg 1972 Ein Traktat über die menschl. Natur. Ed. Th.
Lipps, R. Brandt. Hamburg 1973 Die Naturgeschichte der Religion. Ed. L. Krei- mendahl. Hamburg 1984

E. Craig: David Hume. Eine Einf. in seine Philosophie. Frankfurt 1979 J. Kulenkampff: David Hume. München 1989
G. Streminger: David Hume. Sein Leben u. sein Werk. Paderborn [3]1995

*Gottfried Wilhelm Leibniz* Werke. Zweisprachige Ausgabe. 5 vol. Frankfurt 1986
Studienausgabe. 5 vol. Darmstadt 1965 §i urm.
Philosophische Werke. 4 vol. Hamburg 1996

K. Müller u. G.Krönert: Leben und Werk von G. W. Leibniz. Frankfurt 1969

*John Locke*
Versuch über den menschl. Verstand. 2 vol.
Ed. C. Winckler. Hamburg [4]1981 Ein Brief über Toleranz. Engl.-germ. Ed.
J. Ebbinghaus. Hamburg [2]1975 Zwei Abhandlungen über die Regierung. Ed. W. Büchner. Frankfurt[2]1977

H. Buoillon: John Locke. St. Augustin 1997

*Montesquieu*
Vom Geist der Gesetze. Ed. K.Weigand. Stuttgart 1967

*Blaise Pascal*
Gedanken über die Religion und über einige andere Gegenstände. Trad. E.Wasmuth. Stuttgart 1987
Die Kunst zu überzeugen und die anderen kleineren philosoph. und relig. Schriften. Trad. E.Wasmuth.
Heidelberg [3]1963 A.Beguin: Blaise Pascal. Hamburg [8]1979 J. Steinmann: Pascal. Stuttgart[2]1962

*Jean-Jacques Rousseau*
Die Bekenntnisse. München 1981 Diskurs über die Ungleichheit. Franc.-germ. Ed. H. Meier. Paderborn [4]1997 Schriften zur Kulturkritik. Ed. K.Weigand. Hamburg [5]1995 Emil oder Uber die Erziehung. Trad. L. Schmidts. Paderborn [12]1995

M. Forschner: Rousseau. Freiburg 1977 R. Spaemann: Rousseau. Bürger ohne Vaterland. München 1980

*Baruch de Spinoza*
Sämtl. Werke in sieben Bänden. Hamburg 1965-1990 (Reeditări şi ediţii noi) Studienausgabe, 2 vol.
Lat.-germ. Darmstadt 1979/[3]1980
Die Ethik. Lat.-germ. Trad. J.Stern. Stuttgart 1977

H. G. Hubbeling: Spinoza. Freiburg 1978
F.Wiedmann: Baruch de Spinoza. Würzburg 1982

*Giovanni Battista Vico*
Prinzipien einer neuen Wissenschaft über die gemeinsame Natur der Völker. Ed. V. Hösle u. Ch.Jeimann. Hamburg 1990

S.Otto: G.Vico. Stuttgart 1989 R. W. Schmidt: Die Geschichtsphilosophie G.B. Vicos. Würzburg 1982

*Christian Wolff*
Gesammelte Werke. Ed. J. Ecole et al. Hildesheim 1965 şi urm.
W.Schneiders (Ed.): Christian Wolff 1679-1754. Hamburg 1983

**Idealismul german**

*Johann Gottlieb Fichte*
Histor.-krit. Gesamtausgabe. Ed. R.Lauth, **H.** Jacob et al. Stuttgart-Bad Cannstatt 1962 §i urm.
Studienausgaben in der „Philosophischen Bibliothek", Hamburg W. Janke: Fichte. Sein und Reflexion. Grundlagen der krit. Vernunft. Berlin **1970 P. Rohs: Johann Gottlieb Fichte. München 1991**
J.Widmann: J.G.Fichte. Einf. in seine Philosophie. 1982

*Georg Wilhelm Friedrich Hegel* Gesammelte Werke. Hamburg 1968 §i urm. Din acestea: **Studienausgaben in der „Philosophischen Bibliothek", Hamburg**
Werke in 20 Bänden. Ed. E.Moldenhauer u. K.M.Michel. Frankfurt 1986

Ch.Helferich: G.W.F. Hegel. Stuttgart 1979
O.Pöggeler (Ed.): Hegel. Freiburg 1977 **H. Schnädelbach: Hegel zur Einführung - I. Aufl. Hamburg 1999**

*Immanuel Kant*
Gesammelte Schriften (Akademieausgabe). Berlin 1902 §i urm. **Werke** in sechs Bänden. Ed. W. Weischedel. Wiesbaden 1956-1964 (Reeditare Darmstadt [5]1983)
Studienausgaben in der „Philosoph. Bibl.", Hamburg, und bei Reclam, Stuttgart H. M.Baumgartner: Kants „Kritik der reinen Vernunft". Anleitung zur Lektüre. Freiburg [4]1996
F. Kaulbach: Immanuel Kant. Berlin [2]1982
**J. Grondin: Kant zur Einführung - 1. Aufl. - Hamburg 1994**

*Friedrich Wilhelm Joseph Schelling* Histor.-krit. Gesamtausgabe. Ed. H. M. Baum gartner, W.G.Jacobs, H.Krings, H. Zeltner. Stuttgart 1976 §i urm. Studienausgabe (Din F. W. J. v. Schellings sämmtl. Werke. Stuttgart/Augsburg 1856 1861). Reeditare Darmstadt 1976-1983 Ausgewählte Schriften. 6 vol. Ed. M. Frank. Frankfurt 1989

S.Dietzsch: F. W. J. Schelling. Berlin/Köln 1978
M.Frank: Eine Einf. in Schellings Philosophie. Frankfurt 1985 H. J. Sandkühler: F. W. J. Schelling. Stuttgart 1970

*Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher*
Krit. Gesamtausgabe. Ed. H.-J. Birkner u. a. Berlin/New York 1980 §i urm. Brouillon zur Ethik. Ed. H.-J. Birkner. Hamburg 1981
Hermeneutik und Kritik. Ed. M.Frank. Frankfurt 1977
Über die Religion. Ed. H.-J. Rothert. Hamburg 1970

D. Lange (Ed.): Friedrich Schleiermacher. Theologe - Philosoph - Pädagoge. Göttingen 1985

**Secolul al XIX-lea**

*Auguste Comte*
Rede über den Geist des Positivismus. Ed. I. Fetscher. Hamburg [3]1979 Die Soziologie. Ed. F.Blasche. Stuttgart [2]1974

*John Dewey*

Demokratie und Erziehung. Braunschweig 1930
Psycholog. Grundfragen der Erziehung. Ed. W.Corell. München 1974

*Wilhelm Dilthey*

Ges. Schriften. Stuttgart/Göttingen 1914 urm. Der Aufbau der geschichtl. Welt in den Geisteswiss. Ed. M. Riedel. Frankfurt 1981 Die Philosophie des Lebens. Eine Auswahl aus seinen Schriften. Ed. H.Nohl. Stuttgart/ Göttingen 1961 Texte zur Kritik der histor. Vernunft. Ed. H.-U. Lessing. Göttingen 1983

O.F.Bollnow: Dilthey. Stuttgart[3]1967
R. A. Makkreel: Dilthey. Philosoph der Geisteswiss. Frankfurt 1991 F. Rodi u. H.-U. Lessing (Ed.): Materialien z. Philosophie W. Diltheys. Frankfurt 1984

*L udwig Feuerbach*

Gesammelte Werke. 21 vol. Hg. W. Von Schuffenhauer. Berlin 1981 §i urm. Sämtl. Schriften. 13 vol. Ed. W.Bolin u. F.Jodl. Stuttgart 1960-1964 Werke in sechs Bänden. Ed. E.Thies. Frankfurt 1974 §i urm.

H.J.Braun: Feuerbachs Lehre vom Menschen. Stuttgart-Bad Cannstatt 1971 A.Schmidt: Emanzipator. Sinnlichkeit. Feuerbachs anthropolog. Materialismus. München 1988

*William James*

Der Pragmatismus. Ed. K. Oehler. Hamburg 1977 Die Vielfalt religiöser Erfahrung. Ed. E. Herms. Freiburg 1979

*S0ren Kierkegaard*

Gesammelte Werke. Trad. E.Hirsch. Düsseldorf/ Köln 1950 (Taschenbuchausgabe in 31 Bde. Gütersloh) Werke. Trad. L.Richter. Hamburg 1966 şi urm. (jetzt Frankfurt) Entweder - Oder. 2 vol. München 1988

H. Diem: S0ren Kierkegaard. Eine Einführung. Göttingen/Zürich 1964
A. Paulsen: S0ren Kierkegaard. Deuter unserer Existenz. Hamburg 1955 M.Theunissen u. W. Greve: Materialien zur Philosophie S0ren Kierkegaards. Frankfurt 1979

*Karl Marx*

Marx-Engels: Werke und Briefe. 39 vol. Berlin 1957 şi urm. Studienausgabe. 6 vol. Ed. H.-J. Lieber. Darmstadt (diferite ediţii) Die Frühschriften. Stuttgart[6]1971 Das Kapital. Stuttgart 1957 W. Euchner: Karl Marx. München 1983
I. Fetscher: Karl Marx und der Marxismus. München 1967
H.Fleischer: Marx und Engels. Die philosoph. Grundlinien ihres Denkens. Freiburg [2]1974

*John Stuart Mill*

Gesammelte Werke. Ed. Th. Gomperz. 12 vol. 1869-1886 (Reeditare Aalen 1968) Über die Freiheit. Ed. M. Schlenke. Stuttgart 1974

Der Utilitarismus. Stuttgart 1985 *Friedrich Nietzsche*

**Werke.** Krit. Gesamtausgabe. Ed. G. Colli u. M. Montinari. Berlin/New York 1967 şi urm. (Studienausgabe. 15 vol. München 1980) Sämtl. Werke. 12 vol. Stuttgart 1965 reed. Werke. 3 vol. Ed. K.Schlechta. München [9]1982

E.Fink: Nietzsches Philosophie. Stuttgart[6]1992
W.Kaufmann: Nietzsche. Darmstadt[2]1988
M.Montinari: F.Nietzsche. Berlin 1991
**W. Ries: Nietzsche zur Einführung - 5, Überarb. Aufl. - Hamburg 1995**

*Charles Sanders Peirce*

Schriften zum Pragmatismus und Pragmatismus. Ed. K.-O. Apel. Frankfurt 1976
Semiotische Schriften. 3 vol. Ed. Ch.Kloesel u. H.Pape. Frankfurt 1986-1993

Über die Klarheit unserer Gedanken. Engl.-germ. Ed. K. Oehler. Frankfurt[3]1985

K.-O. Apel: Der Denkweg von Charles S. Peirce. Frankfurt 1975

E. Arroyabe: Peirce. Eine Einf. in sein Denken. Königstein 1982

L. Nagl: Charles Sanders Peirce. Frankfurt 1992

*Arthur Schopenhauer*

Sämtl. Werke. 7 vol. Ed. A. Hübscher. Wiesbaden [4]1988

Sämtl. Werke. 5 vol. Ed. W. v. Löhneysen. Stuttgart/Frankfurt 1960-1965 (Reeditare Darmstadt 1976-1982; Taschenbuch ausgabe Frankfurt 1986)

A. Hübscher: Denker gegen den Strom - Schopenhauer: gestern, heute, morgen. Bonn [3]1987

**W. Korfmacher: Schopenhauer zur Einführung -1. Aufl. - Hamburg 1994**

V. Spierling: Arthur Schopenhauer. Leipzig 1998

**Secolul al XX-lea**

*Theodor W. Adorno*

**Ges. Schriften. 23 vol. Frankfurt 1970 §i urm.**

**Minima Moralia. Reflexionen aus dem beschädigten Leben. Frankfurt 1969**

**Negative Dialektik. Frankfurt 1975**

**Dialektik der Aufklärung. Frankfurt 1971 (in colaborare cu Horkheimer)**

**F.** Grenz: Adornos Philosophie in Grundbegriffen. Frankfurt 1974

**G. Schweppenhäuser: Theodor W. Adorno zur Einführung -1. Aufl. - Hamburg 1996**

*Karl-Otto Apel*

Transformation der Philosophie. 2 vol. 1973 reed. Diskurs und Verantwortung. Frankfurt 1988 reed.

W. Kuhlmann: Reflexive Letztbegründuni.'. Freiburg 1985

*Hannah Arendt*

Vita activa oder Vom tätigen Leben. München [10]1998

Vom Leben des Geistes. 2 vol. München 1979

D. Barley: Hannah Arendt. München 1990 **K.-H. Breier: Hannah Arendt zur Einführung**

**1. Aufl.-Hamburg 1992 S. Wolf: Hannah Arendt. Frankfurt 1991**

E. Young-Bruehl: Hannah Arendt. Leben, Werk und Zeit. Frankfurt 1986

*John L. Austin*

Zur Theorie der Sprechakte. Stuttgart 1972

Gesammelte Aufsätze. Ed. J. Schulte. Stuttgart 1986

*Henri Bergson*

Die beiden Quellen der Moral und der Religion. Freiburg 1980 Materie und Gedächtnis. Frankfurt 1964 Denken und Schöpfer. Werden. Frankfurt 1985

P. Jurevics: Henri Bergson. Freiburg 1949 L. Kolakowski: Henri Bergson. München/Zürich 1985

G. Pflug: Henri Bergson. Berlin 1959 *Ernst Bloch*

Gesamtausgabe. 16 vol. Frankfurt 1967 urm. Werkausgabe. 17 vol. Frankfurt 1985 B. Schmidt: Emst Bloch. Stuttgart 1985

*Albert Camus*

Der Mensch in der Revolte. Reinbek 1969 Der Mythos von Sisyphos. Reinbek 1959

H. R. Lottmann: Albert Camus. Hamburg 1986 A. Pieper: Albert Camus. München 1984

*Ernst Cassirer*

Das Erkenntnisproblem in der Philosophie und Wissenschaft der neueren Zeit. 4 vol. Stuttgart/ Berlin 1906-1957 (Reeditare Darmstadt 1995) **Philosophie der symbol. Formen. 3 vol.**

**Darmstadt 1982/1988 Versuch über den Menschen. Hamburg 1995**

H. Paetzold: E. Cassirer. Darmstadt 1995

*Michel Foucault*

Die Ordnung der Dinge. Frankfurt[9]1990 Archäologie des Wissens. Frankfurt[6]1994 Sexualität und Wahrheit. 3 vol. Frankfurt 1983-1989

H. H. Kögler: M. Foucault. Stuttgart/Weimar 1994

R.Visker: M. Foucault. München 1991 *Gottlob Frege*

Begriffsschrift und andere Aufsätze. Hildesh eim [2]1971

Funktion, Begriff, Bedeutung. Ed. G. Patzig. Göttingen [7]1994 Schriften zur Logik und Sprachphilosophie. Ed. G. Gabriel. Hamburg [3]1990

F. v. Kutschera: Gottlob Frege. Berlin 1989 M.Schirn (Ed.): Studien zu Frege. 3 vol. Stuttgart-Bad Cannstatt 1976

*Hans-Georg Gadamer*

**Ges. Werke. 10 vol. Tübingen 1985 §i urm.**

Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. Tübingen 1960 reed.

**J. Grondin: Einführung zu Gadamer. Stuttgart 2000**

**U. Tietz: Hans-Georg Gadamer zur Einführung - 2. Aufl. - Hamburg 2000**

*Arnold Gehlen*

Gesamtausgabe. 10 vol. Frankfurt 1978 §i urm. Der Mensch. Seine Natur und seine Stellung in der Welt. Bonn [6]1958. Wiesbaden [13]1986 Moral und Hypermoral. Eine pluralist. Ethik. Bonn 1969. Wiesbaden [5]1986 Urmensch und Spätkultur. Bonn [2]1964. Wiesbaden [5]1986

*Jürgen Habermas*

**Erkenntnis und Interesse. Frankfurt 1968 reed.**

Theorie des kommunikativen Handelns. 2 vol. Frankfurt 1981 reed. Zur Logik der Sozial Wissenschaften. Frankfurt 5. erw. Aufl. 1970 reed.

A. Honneth u. H. Joas (Ed.): Kommunikatives Handeln. Frankfurt 1986 **D. Horster: Jürgen Habermas. Stuttgart 1991**

*Nicolai Hartmann*

Der Aufbau der realen Welt. Berlin/New York [3]1964 **Grundzüge einer Metaphysik der Erkenntnis. Berlin/New York [5]1965**

*Martin Heidegger*

**Gesamtausgabe. Ed. F.-W.** v. **Herrmann. Frankfurt 1975 §i urm. Holzwege. Frankfurt [6]1980 Sein und Zeit. Tübingen [16]1986**

Unterwegs zur Sprache. Pfullingen [8]1986 Wegmarken. Frankfurt [2]1978

**G. Figal: Heidegger zur Einführung - 2. Überarb. Aufl. - Hamburg 1996**

W. Franzen: M. Heidegger. Stuttgart 1976 O. Pöggeler: Der Denkweg Martin Heideggers. Pfullingen 1963

*Max Horkheimer*

Ges. Schriften. 18 vol. Ed. A. Schmidt, G. Schmid-Noerr. Frankfurt 1985 §i urm. Krit. Theorie. 2 vol. Frankfurt[3]1977 Gesellschaft im Übergang. Frankfurt 1981

A. Schmidt u. A. Altwicker (Ed.): Max Horkheimer heute: Werk und Wirkung. Frankfurt 1986

*Edmund Husserl*

Husserliana. Ges. Werke. Den Haag 1950 §i urm. Gesammelte Schriften. 8 vol. Ed. E.Ströker. Hamburg 1992 **Cartesian. Meditationen. Ed. E. Ströker. Hamburg [3]1995**

Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenolog. Philosophie. Tübingen [5]1993

Die Krisis der europ. Wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie. Ed. E. Ströker. Hamburg [3]1996 Log. Untersuchungen. 3 vol. Tübingen [2]1980, Reeditare 1993

E. Fink: Studien zur Phänomenologie. Den Haag 1966

P. Janssen: Edmund Husserl. Einf. in seine

Phänomenologie. Freiburg 1976 L. Landgrebe: Der Weg der Phänomenologie.
Gütersloh 1963 W. Marx: Die Phänomenologie Husserls.
München 1987 **P. Prechtl: Husserl zur Einführung. Hamburg 1991**
Ströker: Husserls transzendentale Phänomenologie. Frankfurt 1987

*Karl Jaspers*
**Philosophie. 3 vol. Berlin/Gttttingen/Ilci- delberg [4]1973, Taschenb. München 1994**
Von der Wahrheit. München [3]1983

-P. Burkard: Karl Jaspers. Einf. in sein Denken. Würzburg 1985
**W. Schüßler: Jaspers zur Einführung. Hamburg 1995**

*Ludwig Klage s*
Sämtl. Werke. 9 vol. Ed. E. Frauchiger et al.
Bonn 1966 §i urm. Der Geist als Widersacher der Seele. Bonn [6]1981

*Claude Lévi-Strauss* Mythologica. 4 vol. Frankfurt 1976 Strukturale Anthropologie. Frankfurt 1978 Das wilde Denken. Frankfurt 1973

W. Lepenies u. H. Ritter (Ed.): Orte des wilden Denkens. Frankfurt 1970
Schiwy: Der franz. Strukturalismus. Reinbek 1969

*Gabriel Marcel*
Reflexion und Intuition. Frankfurt 1987 Sein und Haben. Paderborn [2]1968

V. Berning: Das Wagnis der Treue. Freiburg 1973

*Maurice Merleau-Ponty*
Die Struktur des Verhaltens. Berlin 1976
Phänomenologie der Wahrnehmung. Berlin [2]1976
Das Sichtbare und das Unsichtbare. München 1986

A. Metraux u. B. Waldenfels (Ed.): Leibhaftige Vernunft. Spuren von Merleau-Pontys Denken. München 1986
*George E. Moore* Principia Ethica. Stuttgart 1970

*Helmuth Plessner*
Gesammelte Schriften. 10 vol. Frankfurt 1980- 1985
F. Hammer: Die exzentr. Position des Menschen. Bonn 1967
S. Pietrowicz: H. Plessner. Freiburg/München 1992

*Karl Popper*
**Die offene Gesellschaft und ihre Feinde. 2 vol. Bern/München [7]1992**
Logik der Forschung. Tübingen [10]1994

E. Döring: Karl R. Popper. Einf. in Leben und Werk. Hamburg 1987

*Willard Van Orman Quine*
Wort und Gegenstand. Stuttgart 1980

*John Rawls*
Eine Theorie der Gerechtigkeit. Frankfurt 1975 reed. Gerechtigkeit als Fairneß. Freiburg 1977 Die Idee des politischen Liberalismus. Frankfurt 1992

O. Höffe (Ed.): Über John Rawls Theorie der Gerechtigkeit. Frankfurt 1977

*Paul Ricoeur*
Die Interpretation. Ein Versuch über Freud. Frankfurt 1969, Neuaufl. 1993 Hermeneutik und Strukturalismus. München
1973
Hermeneutik und Psychoanalyse. München
1974
Zeit und Erzählung. 3 vol. München 1988- 1991
F. Prammer: Die philosophische Hermeneutik Paul Ricoeurs. Wien 1988

*Bertrand Russell*
Philosoph, und polit. Aufsätze. Ed. U. Steinvorth.

Stuttgart 1971 Studienausgabe. München 1972 şi urm.

A. J. Ayer: Bertrand Russell. München 1973

*Gilbert Ryle*

Der Begriff des Geistes. Stuttgart 1969 *Jean-Paul*

*Sartre*

Ist der Existentialismus ein Humanismus? în:
Drei Essays. Frankfurt 1980 Kritik der dialekt.
Vernunft. Reinbek 1967 Das Sein und das Nichts.
Reinbek 1962 W. Biemel: Jean-Paul Sartre in
Selbstzeugnissen
und Bilddokumenten. Reinbek 1964 J. Hengelbrock:
Jean-Paul Sartre. Freiburg 1989

*Max Scheler*

Gesammelte Werke. 11 vol. Ed. Maria Scheler şi
M. S. Frings. Bern/Bonn 1933 - 1979 E. W.Orth u. G.
Pfafferott (Ed.): Studien zur Philosophie von M.
Scheler. Freiburg/München 1994

*Georg Simmel*

Gesamtausgabe. 20 vol. Frankfurt 1988 şi urm.
(ediția Taschenbuchausgabe 24 vol.) Hauptprobleme
der Philosophie. Berlin/New York [9]1989
Das individuelle Gesetz. Philosoph. Exkurse. Ed. M.
Landmann. Frankfurt 1968

H. J. Dahme u. O. Rammstedt (Ed.): Georg Simmel
und die Moderne. Frankfurt 1984

*Alfred North Whitehead*

Prozeß und Realität. Frankfurt[2]1984
E. Wolf-Gazo: Whitehead. Einf. in seine Kosmologie.
Freiburg/München 1980

*Ludwig Wittgenstein* Schriften. 7 vol. Frankfurt 1960 şi
urm. Philosoph. Untersuchungen. Frankfurt 1977

Tractatus logico-philosophicus. Frankfurt[14]1979
Wiener Ausgabe. 22 vol. Hg. M. Nedo. Wien 1993 şi
urm.

**C. Bezzel: Wittgenstein zur Einführung. Hamburg 1996**

K. T. Fann: Die Philosophie L. Wittgensteins.
München 1971 A. Kenny: Wittgenstein. Frankfurt
1974 G. Pitcher: Die Philosophie Wittgensteins.
Freiburg/München 1967 J. Schulte: Wittgenstein.
Eine Einführung. Stuttgart 1989

*Știință*

Ch. Darwin: Die Entstehung der Arten durch natürl.
Zuchtwahl. Trad. C.W. Neumann. Stuttgart 1967 M.
Drieschner: Einf. in die Naturphilosophie.
Darmstadt[2]1991 A. Einstein: Über die spezielle und
die allgemeine Relativitätstheorie. Wiesbaden [23]1988
A. **Einstein: Mein Weltbild. Frankfurt 1988** Evolution.
Die Entwicklung von den ersten Lebensspuren bis zum
Menschen. (Spektrum der Wissenschaft) Heidelberg
[6]1986 Geo-Wissen: Chaos und Kreativität. Hamburg
1990
W. Heisenberg: Physik und Philosophie. Frankfurt/Berlin/Wien 1990 W. Heisenberg: Der Teil und das
Ganze.
München [6]1986 K. Keitel-Holz: Charles Darwin
und sein Werk.
Frankfurt 1981 Th. S. Kuhn: Die Struktur
wissenschaftlicher Revolutionen. Frankfurt 1973
K. Lorenz: Die Rückseite des Spiegels. Versuch einer
Naturgeschichte menschl. Erkennens.
München/Zürich 1973
P. Mittelstaedt: Philosophische Probleme der modernen Physik. Mannheim u. a. [7]1989
J. Monod: Zufall und Notwendigkeit. München [7]1985
H. R. Pageis: Cosmic Code. Frankfurt 1983
P. A. Schupp: Albert Einstein als Philosoph und
Naturwissenschaftler. Wiesbaden 1979
F. M. Wuketits: Evolution, Erkenntnis, Ethik.
Darmstadt 1984

*Filozofie analitică*

W. F. Frankena: Analytische Ethik. München 1994
A. Keller: Sprachphilosophie. Freiburg/München
1979

E. Runggaldier: Analyt. Sprachphilosophie. Stuttgart 1990

E. v. Savigny: Analyt. Philosophie. Freiburg/ München 1970

**E. v. Savigny: Die Philosophie der normalen Sprache. Frankfurt** 1993

P. F. Strawson: Analyse und Metaphysik. München 1994

G. J. Warnock: Engl. Philosophie im 20. Jh. Stuttgart 1971

*Logică modernă*

A. Bühler: Einführung in die Logik. Freiburg $^{2}$1997

W. K. Essler: Einf. in die Logik. Stuttgart$^{2}$1969

R. Kleinknecht u. E. Wüst: Lehrbuch der elementaren Logik. München 1976

F. v. Kutschera u. A. Breitkopf: Einf. in die modeme Logik. Freiburg $^{6}$1992

W. van O. Quine: Grundzüge der Logik. Frankfurt 1974

J. M. Bochenski u. A.Menne: Grundriß der formalen Logik. Paderborn $^{5}$1983

**Literatură critică**

*Bibliografie*

**Totok, W.: Handbuch der Geschichte der Philosophie. 6 vol. Frankfurt 1964 şi urm.**

*Lexicoane*

Biographische Enzyklopädie deutschsprachiger Philosophen. Bearb. v. B. Jahn. München 2001 Chines.-dt. Lexikon der chines. Philosophie. Trad. v. L. Geldsetzer u. Hong Han-Ding. Aalen 1986

**Enzyklopädie Philosophie und Wissenschaftstheorie. 4 vol. Ed. J. Mittelstraß. Mannheim et al. 1980 şi urm., ab Bd. 3: Stuttgart/ Weimar**

Enzyklopädie zu Philosophie und Wissenschaften. 4 vol. Ed. H. J. Sandkühler. Hamburg 1990

**Großes Werklexikon der Philosophie. 2 vol. Ed. F. Volpi. Stuttgart 1999**

Handbuch philosoph. Grundbegriffe. 6 vol. Ed. H. Klings, H. M. Baumgartner, Ch. Wild. München 1973/1974 Histor. Wörterbuch der Philosophie. 12 vol. Ed.

J. Ritter, K. Gründer. Basel 1971 şi urm. **Lexikon der Ästhetik. Ed. W. Henckmann,**

**K. Lotter. München 1992 Lexikon der Ethik. Ed. O. Hoffe et al. München $^{5}$1997**

**Lexikon der philosoph. Werke. Ed. F. Volpi,**

**J. Nida-Rümelin. Stuttgart 1988 Metzler Philosophen Lexikon. Ed. B. Lutz u.**

**a. Stuttgart aktual. u. erw. $^{2}$2(H)1 Metzler Philosophie Lexikon. Ed. P. Prechtl,**

**F.-P. Burkard. Stuttgart/Weimar $^{2}$1999**

Philosophenlexikon. Ed. W. Ziegenfuß. 2 vol.

Berlin 1949/1950 Philosophielexikon. Ed. A. Hügli, P. Lübcke.

Reinbek 1991 reed. **Philosoph. Wörterbuch. Ed. M. Müller, A.**

**Halder. Freiburg 1988; Reeditare 1999** Philosoph.

Wörterbuch. Ed. G. Schischkoff. Stuttgart$^{22}$1991 Wörterbuch der antiken Philosophie. Ed. C.

Horn, C. Rapp. München 2002 Wörterbuch der Philosophie. Ed. R. Hegenbart.

München 1984 **Wörterbuch der philosoph. Begriffe. Ed. A. Regenbogen, U. Meyer. Hamburg 1998**

*Istorii ale filozofiei*, *Prezentări* Anzenbacher, A.: Einf. in die Philosophie. Vollst.

Überarb. Neuausg. Freiburg 2002 **Aster, E.** V.: **Geschichte der Philosophie. Stuttgart $^{18}$1998** Bauer, W.: Geschichte der chinesischen Philosophie. Ed. H. von Ess. München 2001 Böhme, G. (Ed.): Klassiker der Naturphilosophie. Von den Vörsokratikern bis zur Kopenhagener Schule. München 1989 Bubner, R. (Ed.): Geschichte der Philosophie in

Text und Darstellung. 8 vol. Stuttgart 1982 Burkard, F.-P: Grundwissen Philosophie.

Stuttgart 1999 Capelle, W: Die griech. Philosophie. 2 vol. Berlin $^{3}$1971

Chätelet, F. (Ed.): Geschichte der Philosophie. 8

vol. Frankfurt u. a. 1973 Copleston, F. C.: Geschichte der Philosophie im

Mittelalter. München 1976 Coreth, E., Ehlen, P., Heinzmann, R., Rikken, F. et al.: Grundkurs Philosophie vol. 6-10. Stuttgart u. a. 1983 §i urm.

Deussen, P: Allgemeine Geschichte der Philosophie

mit besonderer Berücksichtigung der Religionen.
Leipzig [5]1922 Erler, M., Graeser, A. (Ed.): Philosophen des
Altertums. 2 vol. Darmstadt 2000 Flasch, K.: Das philosoph. Denken im Mittelalter.
Stuttgart 1987, erw. [2]2000 Fleischer, M., Hennigfeld, J. (Ed.): Philosophen
des 19. Jhd. Darmstadt 1998 Fleischer, M. (Ed.): Philosophen des 20. Jhd.
Darmstadt [4]1995 Forke, A.: Geschichte der alten chines. Philosophie. Hamburg 1927,1964

Forke, A.: Geschichte der mittelalterl. chines. Philosophie. Hamburg 1934,1964 Forke, A.: Geschichte der neueren chines. Philosophie. Hamburg 1938,1964 Frauwallner, E.: Geschichte der ind. Philosophie. 2 vol. Salzburg 1953,1956 Gilson, E. u. Böhner, Ph.: Die Geschichte der christl. Philosophie. Paderborn 1937 Glasenapp, H. v.: Die Philosophie der Inder. Stuttgart 1974 **Helferich, Ch.: Geschichte der Philosophie. Stuttgart [2]1992; Tb. 1998** Hirschberger, J.: Geschichte der Philosophie. 2 vol. Freiburg/Basel/Wien [12]1984, 1988 Höllhuber, L: Geschichte der Philosophie im spanischen Kulturbereich. München/Basel 1967

Höllhuber, L: Geschichte der italienischen Philosophie. München/Basel 1969 Hoerster, N. (Ed.): Klassiker des philosoph. Denkens. 2 vol. München 1982 Hoffe, O. (Ed.): Klassiker der Philosophie. 2 vol. München [2]1985 Hügli, A., Lübcke, P. (Ed.): Philosophie im 20. Jhd. 2 vol. Reinbek 1992 Keil, G: Philosophiegeschichte. 2 vol. Stuttgart et al. 1985/1987 Kobusch, Th. (Ed.): Philosophen des Mittelalters. Darmstadt 2000 Krause, F. E. A.: Ju-Tao-Fo. Die religiösen und philosoph. Systeme Ostasiens. München 1924 Kreimendahl, L. (Ed.): Philosophen des 17. Jhd. Darmstadt 1999 Kreimendahl, L. (Ed.): Philosophen des 18. Jhd. Darmstadt 2000 Kristeller, P. O.: Acht Philosophen der ital. Renaissance. Weinheim 1986 Lorenz, K.: Indische Denker. München 1998 **Nida-Rümelin, J. (Ed.): Philosophie der Gegenwart in Einzeldarst. Stuttgart ^1999** Noack, H.: Die Philosophie Westeuropas (Die philosoph. Bemühungen des 20. Jh.). Darmstadt [4]1976 Pieper, A.: Selber denken. Anstiftung zum Philosophieren. Leipzig **1997, [4]1999 Pieper,** A.: **Philosophische Disziplinen. Leipzig 1998** Radhakrishnan, S.: Ind. Philosophie. Darmstadt/ Baden-Baden/Genf f. a. **Rod, W.: Dialekt. Philosophie der Neuzeit. München [2]1986 Rod, W. (Ed.): Geschichte der Philosophie. 14 vol. München 1976 §i urm. Rod, W.: Der Weg der Philosophie. 2 vol. München 1994/1996** Russell, B.: Denker des Abendlandes. Stuttgart 1962 Sandvoss, E. R.: Geschichte der Philosophie. 2 vol. München 1989; neu 2001 Scherer, G.: Philosophie des Mittelalters. Stuttgart/Weimar 1993 Schleichen, H.: Klass. chines. Philosophie. Frankfurt 1980 **Speck, J. (Ed.): Grundprohleme der großen Philosophen. 12 vol. Güttingen 1972 $i urm. Stegmüller, W.: Ilauptstrüniungcn der Gcgenwartsphilosophic. 4 vol. Stuttgart 1987/1989 Störig, H.J.: Kleine Weltgeschichte der Philosophie. Frankfurt (dil'critc edlfll >i tiraje)** Ueberweg, F.: Grundriß der Geschichte der Philosophie. 5 vol. ^1953. Neue Ausgabe: Basel/Stuttgart. Publicate panä in prezent: Flashar, H. (Ed.): Die Philosophie der Antike, vol. 2/1 (1998); vol. 3 (1983); vol. 4 (1994) Schobinger, J.-P. (Ed.): Die Philosophie des 17. Jhd. vol. 1 (1998); vol. 2 (1993); vol. 3 (1988) Vorländer, K. u. Erdmann, E.: Geschichte der Philosophie. 7 vol. (bearb. v. E. Metzke u. H. Knittermeyer) Hamburg 1963 urm. Waidenfels, B.: Phänomenologie in Frankreich. Frankfurt 1983 Wuchterl, K.: Bausteine zu einer Geschichte der Philosophie des 20. Jhd. Stuttgart/ Wien 1995

**Medii electronice**

*Texte pe CD-ROM*

Philosophie von Platon bis Nietzsche, edit, şi introd. F.-P. Hansen. Berlin 1998 (Digitale Bibliothek Bd. 2)

Platon, Kant u. a. im Kontext. Karsten Worm InfoSoftWare. Berlin Past Masters bei InteLex. Charlottesville/ USA (http://www.nlx.com/pstm/index.htm) *Introducere în Internet* http://www.philo.de

http://www.pyrrhon.de

http://www.sosig.ac.uk/philosophy

*Arhive de texte*

http://classics.mit.edu (Classics Archive)

http://www.eserver.org/philosophy (Philosophy) http ://w w w. perseus.tufts.edu

http://www.forumromanum.org (Latin Literature)

http://www.georgetown.edu/labyrinth (The Labyrinth)

Titlurile culese cu bold se afla în fondul de carte al bibliotecii Institutului Goethe din Bucureşti:
Goethe-Institut Bukarest
Bereich Information & Bibliothek
Tel. : 021 2104118
Fax.: 021 3120585
www.goethe.de/bukarest

Pentru traducerea conceptelor din Heidegger (p. 206-209) s-a folosit *Martin Heidegger. Fiinţă şi timp*, trad. Gabriel Liiceanu şi Cătălin Cioaba, Humanitas, Bucureşti, 2003.

# Reproduceri

Toate planşele din prezentul atlas care au la bază schiţe ale unor autori au fost redesenate de către autorii atlasului: pentru următoarele planşe autorii s-au inspirat după surse externe: 10 A: după A. Rodin: Gânditorul (1880); 22 D: după Fung Yu-Lan: A History of Chinese Philos- ophy. voi. 2. Princeton 1953. p. 436; 30 C şi D: după B. Russell: Denker des Abendlandes. Stuttgart 1962. p. 22 şi 30; 32 B: după B. Russell: loc. cit. p. 24, 26; 34: reprezentarea lui Atlas după C. Helferich: Geschichte der Philosophie. Stuttgart 1985; 46 B: după B. Russell: loc. cit. p. 86; 48 B: după B. Russell: loc. cit. p.82; 64: Universităţile medievale, după H. Kinder şi W. Hilgemann: Atlasul dtv de istorie universală, vol. 1. München 1964 reed. p. 180; 88 A: după B. Russell: loc. cit.; 98 A: după Carolus Bovillus, Liber de Intellectu (1509), şi Jacob de Gheyn, Melancholie. Ambele în Sem Dresden: Humanismus und Renaissance, p. 67, 235; 132: stânga jos: după Moreau le Jeune. în: Emile ou de l'éducation. Ed. E.-P. Duharcourt. Paris f. a.; 152A: după R. Magritte: Laudă dialecticii; 184B: după H. Breuer: Atlasul dtv de fizică, vol. 2. München 1988 reed. p. 348; 184 C, jos: după H. R. Pageis: Cosmic Code. Frankfurt 1983. p. 50; 184 D: după M. Drieschner: Einf. in die Naturphilosophie. Darmstadt 1981. p. 107 şi urm; 188 A şi C: după J. Knoll: Evolution. Braunschweig 1980. p. 7 şi urm. şi 119; 188B: după C. Bresch. în: Lust am Denken. Ed. K. Piper. München $^{6}$1984. P. 30; 200 A: după D. Attenborough: Das Leben auf unserer Erde. Berlin 1979. p. 311; 202 B: după un tablou de Antonello da Messina (London, National Gallery). în: W. Biemel: Sartre. Rowohlts Bildmonographien Reinbek 1964. p. 48; 230 B: detaliu (stânga jos) după o figură Walt Disney; 238 A: C. Lévi-Strauss: Das wilde Denken. Frankfurt $^{3}$1979. p. 178.

# Indice

Abelard, Pierre 75 Adorno, Theodor 231 Albert, Hans 235 Alberti, Leon Battista **93** Albertus Magnus 81, **89** Alexandru cel Mare **47** Al-Farabi **77** Al-Ghazali **77** Althusius, Johannes **93,101** Ani **27** Amenope **27** Ammonius Sakkas **63** Anaxagora31 Anaximandru 31 Anaximene 31
Anselm de Canterbury 73, 105 Apel, Karl-Otto 233 Arendt, Hannah 233 Aristipp **37**
Aristotel 11, 13, 29, 37, 47-53, 63, 65, 77, 79, **95,153** Arkesilaos 61
Augustinus **65,** 69-71, **79** Austin, John Langshaw **223** Averroes (Ibn Ro§d) 77 Avicebron (Ibn Gabirol) 77 Avicenna (Ibn Sina) 77 Ayer, Alfred Jules **219,** 223

Bacon, Francis **93,** 95 Bacon, Roger 79 Bauer, Bruno **167** Bayle, Pierre **129** Bentham, Jeremy **165** Bergmann, Gustav **219** Bergson, Henri **183,**193 Berkeley, George **103,**123 Bloch, Emst 229 Boccaccio, Giovanni **93**
Bodin, Jean **93,**101 Boethius **29,47, 63,65** Boëtius din Dacia **85** Böhme, Jakob **151** Bohr, Niels **185**
Bonaventura (Giovanni Fidanza) 79
Borgia, Cesare **101**
Bom, Max **187**
Bradley, Francis Herbert **223**
Brentano, Franz **159,195**
Brouwer, Jan **211**
Bruno, Giordano **79, 93,** 99
Brunschvicg, Léon **191**
Buddha 21
Buridan, Jean **65**
Calvin, Johann **93,101**
Campanella, Tommaso **93** Camus, Albert **183, 203,** 205 **81,** Carnap, Rudolf 219
Champeaux, Guilelmus din 75
Cartesius -> Descartes Cassirer, Emst 175 Chrysippos **29, 55**
Cicero, Marcus Tullius **29,**61
Clement din Alexandria 67
Cohen, Hermann **175** Columb **93**
Comte, Auguste **159,**165
Confucius **15, 23** Copemicus, Nicolaus **93,** 95, **99** Cusanus —» Nicolaus din Kues Cuvier, Georges **107**

d'Alembert, Jean le Rond **129** Darwin, Charles **159,**189, **191** Democrit 33, **59,107**
Descartes, Rene (Renatus Cartesius) **69, 103,** 105-107, **123**
Dewey, John **173** d'Holbach, Paul (Baron) 129 Diagoras **35** Diderot, Denis 129 Dilthey, Wilhelm 159,**181**
Diogene din Sinope 37 Dionisie Areopagitul 65, **67**
Duns Scotus, John **87,** 89

Eckhart, Meister 65, 87 Eibl-Eibesfeldt, Irenaus 191
Einstein, Albert 185 Empedocle 31
Engels, Friedrich 159, 167,**169,** 229 Epictet 29, 55
Epicur **29**
Erasmus din Rotterdam 93, **97** Euripide 177

Fechner, Gustav Theodor **175**
Feigenbaum, Mitchell 186,187
Feigl, Herbert 219
Feuerbach, Ludwig **167,**169,171
Ficino, Marsilio 93, **99**
Fichte, Johann Gottlieb 135,**147-149,** 151
Fidanza, Giovanni —> Bonaventura
Filon din Alexandria 67
Fiore, Joachim de 153
Foucault, Michel 183, **239**
Fourier, Charles 171
Frege, Gottlob 183, 211, 213, **219,** 221
Freud, Sigmund 159, 183, 231, 237

Gadamer, Hans-Georg 183, **237** Galilei, Galileo 93, **95**
Gehlen, Arnold **237** Gerson, Jean 65 Geulincx, Arnold 107 Gödel, Kurt 219 Gorgias **35** Grigore al Nyssei 67
Grosseteste, Robert 79
Grotius, Hugo 93,**101** Gutenberg, Johannes 93

Habermas, Jürgen **233**
Haeckel, Ernst 189
Hahn, Hans 219
Hamann, Johann Georg 135
Hardenberg, Karl August 135
Hare, Richard Mervyn **223**
Hartmann, Nicolai 183, **227**
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 135, **153-157,** 159,167,169, 177, 203, 235 Heidegger, Martin 183, 203, **207-209** Heisenberg, Werner 187 Heraclit **33**
Herder, Johann Gottfried 135 Hess, Moses 167 Hippias **35**
Hobbes, Thomas 103,**117,**121
Hölderlin, Friedrich 135
Horatiu 29, 59
Horkheimer, Max **231**
Hugo de St. Victor 75
Humboldt, Wilhelm von 135
Hume, David 103,**125** §i urm., 135, 223
Husserl, Edmund 69, 183,**195-197,** 203

lustin 67

Jacobi, Friedrich Heinrich 135 James, William **173** Jaspers, Karl 183, **201** John Scotus Eriugena **73**

Kallikles **35**
Kant, Immanuel 11,103,125,135,**137-145,** 153, 161,175,191, 199 Karneades 61 Kepler, Johannes 93,**95**
Kierkegaard, S0ren 157,159,**163,** 183, 201 Klages, Ludwig 183,**193**
Kleanthes 55 Kritias 35
Kuhn, Thomas S. 187

Lamarck, Jean Baptiste 189 Lamettrie, Julien Offray de 107
Lange, Friedrich Albert 175 Lao Zi (Lad Tse) 15, **25** Lask, Emil 178
Leibniz, Gottfried Wilhelm 79, 103, **113-115,** 213,219 Lenin, Vladimir Ilici 183, **229** Lessing, Gotthold Ephraim 115 Levi-Strauss, Claude 183, **239** Leucip 31
Liebmann, Otto 175
Locke, John 103,**119-121,**123,129
Lorenz, Konrad **191**
Lotze, Rudolf Hermann 175
Lukasiewicz, Jan 213
Lucretiu 29, 59
Lullus, Raymundus 79
Luther, Martin 93, 97, 101
Lykophron 35

Machiavelli, Niccolö 93,**101** Madhva 19 Mahavira **21**
Maimonide (Rabbi Moise ben Maimon) 77
Malebranche, Nicole 107, 123
Mandelbrot, Benoit 186
Mao Zedong (Mao Tzedun) 183, 229
Marc Aureliu 29, 55
Marcel, Gabriel **205**
Marcuse, Herbert **231**
Marx, Karl 159,167,**169-171,** 229, 231, 235 Meinong, Alexius 221 Mendelssohn, Moses 115 Mencius 15, **23**
Merleau-Ponty, Maurice Jean Jacques 183,**197** Mill, John Stuart 165 Montaigne, Michel de 93, **97** Montesquieu, Charles de **131**
Moore, George Edward **223** Morus, Thomas 93, **97** Mo Ti 15,**25**

Nagarjuna **21**
Napoleon 1135
Natorp, Paul 175
Neurath, Otto 219
Newton, Isaac 103, 129
Nietzsche, Friedrich 159,**177-179**
Nicolaus din Kues (Cusanus) 79, **91,** 99
Nicolaus Oresmus 65

Ockham, William de 65, **89** Origene **67**

Panaitios 29, 55
Parmenide **33** Pascal, Blaise **129** Patrizi, F. 93
Peano, Giuseppe 211
Peirce, Charles Sanders **173** Pericle 235
Petrarca, Francesco 93, **97**
Petrus Hispanus 47
Pico della Mirandola, Giovanni 93, **99**
Planck, Max 185
Piaton 11, 29, 37,**39-45,**47,49,53,93,161, 235
Plessner, Helmuth 183, 191, **237**
Plotin 29, 39, **63,** 93
Pomponazzi, Pietro 93, **99**
Popper, Karl Raimund **235**
Porphyrios 63, 75
Poseidonius 29, 55
Prodikos 35
Proklos 63
Protagoras **35**
Ptolemeu 95
Pyrrhon din Elis 29, **61**

Pitagora **31**

Quine, Willard van Orman 211, 213, **225** Ramanuja 19
Rawls, John **233** Reimarus, Samuel 115 Ricardo, David 169 Rickert, Heinrich 175
Ricoeur, Paul 183, **237** Riedl, Rupert 191
Riemann, Georg Friedrich Bernhard 185 Roscelin, Jean 75
Rousseau, Jean Jacques **133,** 135,153 Russell, Bertrand 183, 211, 213,**221** Ryle, Gilbert 219, **225**

Saint-Hilaire, Etienne Geoffroy de 189 Saint-Simon, Claude Henri de 171 Salutati, Coluccio 93 Sartre, Jean-Paul 183, **203** Saussure, Ferdinand de 183, **239**
Scheler,Max 183,191,**199** Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph **135** Schleiermacher, Friedrich Daniel Emst **149**
Schlick, Moritz 219
Schopenhauer, Arthur 159,**161,**177,179
Seneca 29,55
Seuse, Heinrich 65
Sextus Empiricus 61
Shankara 19
Siger din Brabant 85
Simmel, Georg 183,**193**
Smith, Adam 127, 169
Socrate din Atena 29,**37,** 39,41,177,179
Spencer, Herbert **189**
Spinoza, Baruch de 103,**109-111,** 179

Stebbing, Susan 223
Stein, Heinrich Friedrich Karl vom und zum 135
Stevenson, Charles Leslie 223
Stirner, Max 167
Strauss, David Friedrich 167,177
Strawson, Peter F. 223,225

Tauler, Johannes 65
Telesio, Bemardino 93,99
Tertulian 67
Thaies din Milet **31**
Torna d'Aquino 65, **81-85,** 87, 89, 153
Thrasymachos **35**

Valla, Lorenzo 93, 97
Vasco da Gama 93
Vico, Giambattista **131**
Voltaire (François Marie Arouet) **129**

Wagner, Richard 177
Waismann, Friedrich 219
Wang Yang-Ming 23
Whitehead, Alfred North 213, 221
Windelband, Wilhelm 175
Wittgenstein, Ludwig 13, 211, **215-217,** 223

Xenofan **33** Xun Zi 23

Zarathustra 15, **27** Zenon din Elea
25,33 Zenon din Citium 29, 55
Zhou Dun-Yi 23 ZhuangZî 15, **25**
ZhuXi 23 Zwingli, Ulrich 93

a acţiona 233
a avea 205
a posteriori 137
a priori 137
abducţie 173
abis (Ungrund) 151
absolut 149
absolutismul iluminat 103
absurdul 205
Academia 29, 39
accident 49
accidente 83
act 81,147
acte 197
actul comunicativ 223
actul intenţional 223
actul lingvistic 223
acţiune 237
adevăr 73, 83, 173 - patru adevăruri nobile 21
adiâphora 57
advaita 19
aer 31
afect 57,111
agathon 37
Ahura Mazda 27
aleinare 171
Aletheia 29
aliud esse 91
altruism 165
ambiguitate 197
amour de soi 133
amourpropre 133
analitic 137
analiză 183, 219,221
analogia cu linia 39,41
analogia cu peştera 41
analogia cu soarele 39
analogiile experienţei 139
anamneza41
animal 237
Anschauung 137
- axiome 139
anticipări ale percepţiei 139
antinomii 141
Antriebsursache 49
antropologie 13,183, 199, 237
aparatul raţiomorf 191
apatie 57
apă 31
âpeiron 31
apercepţie 113
apolinic 177
apologeţii 67
aporie 37
arche 29,31
arete 37
argument ontologic 73
arheologia cunoaşterii 239
aristocraţie 45
Aristotel
- receptare 65
aristotelism 93, 99
aristotelism radical 85
armonie prestabilită 113
Ars generalis 79
artă 157,161
aruncare în lume (Geworfenheit) 207
asceză 17
Asia Mică 29
asociaţie 125
astronomie 95
ataraxie 59
atelaj 209
Atena 29
atitudine 51
atman 17
atomi 59
-India 17
atomismul logic 221
autarhie 53
autenticitate (Eigentlichkeit) 207
autoconservare 117
autonomie
- semantică 237
axiologie 199

ba 27
binele 37,51,83,85,223 biologie
189, 191,237 biologie etologicâ 191
bodhisattva 21 brahman 17
brahmanele 15 bravura 43
briciul lui Ockham 89 budismul 21
burghezia 103

calcul 113,211 calea octuplâ 21
calitatea-de-a-fi-la-îndemână (Zuhandenheit) 207
canon 59
capacitatea senzoriala 85 capitalism
171 caracteristici
- primare 33
- secundare 33 Cartea naturii 95
categorie 47,137, 227 cauza
formala 49 cauza materială 49
cauză 125
cauză finală 49 cauzâ
primordiala 31 cădere
(Verfallenheit) 207 cearta
universaliilor 65 cercul
hermeneutic 237 Cercul
vienez 219 certitudine 105
certitudine de sine interioara 69
ce-ul fiinţării 83
China 15
cifruri 201
cinici 37
circumstanţe 215
cirenaici 37
civism 131
clemenţa 71
cognoscibil 41 coincidentia oppositorum 91 comentariu
77 common sense 223 compasiune 161 complementar
185 complicatio 91, 99 comprehensiune 149, 181,237
comunicare 201 comunitate de comunicare 233
comunitate familiala 53 concept de funcţie 95 concepte
89 conceptualism 75 conclusio 47
concluzie eronata naturalistă 223
concupiscenţă 43
conectori 211
confucianism 15, 23
Congresul de la Viena 135
conjectura 41
conotaţie 165
constantă 211
constituţie 195
conştiinţa de sine 105, 151
conştiinţa în general 201
conştiinţa prezentului 195
conştiinţa temporala interioara 71, 195
continuum spaţio-temporal 185
contract social 117, 121,133
contractio 91
contrarii 33
corpuri 117
Corpus Aristotelicum 47 corso 131 cosmologie - China
23 cosmopolitism 237 cosmos 31, 185 creaţia 17,69,
81, 85 credinţa în progres 103 credinţă 41, 67, 69, 163
critica idealismului 159 cuantificatori 211, 213
cultivare 237 cultură 133,
237 cumpătare 43
cunoaştere
- demonstrativă 119 -intuitivă 119
- senzorială 119 cunoaştere intuitivă 89 cunoaşterea
abstractiva 89 cunoaşterea aparenta 37 cunoaşterea de
sine 37,69 curaj 43

daimónion 37 Dasein 199,
201, 207 datorie 143
decadenţa 177
dechomenon 39 demiurg
39 democraţie 35, 45
denotaţie 165 deonticâ
213
deschidere-luminatoare (Lichtung) 209
descriptiv 221
despotism 131
Deus sive natura 109
devenire 33
dezvoltarea ştiinţei 187
dharma 17, 21
dialectica Iluminismului 231
dialectică 153,169
-Platón 41
dialectică transcendentală 139
dialog 37,41, 167

dianoia41
diferenţierea 189
dimensiune
-a treia 197
dionisiac 177
disciplinele filozofiei 13
discurs 233, 239
disperare 163
dispute 65
divinitatea solară 27 doctrina Yin-Yang 15, 23 dovezi ale lui Dumnezeu 105, 141 - Toma d'Aquino 83 drept 35,145
drept natural 61, 101, 149 dreptate 43, 51 drepturile omului 103 dualism 107
Dumnezeu 67, 69, 73, 83, 87, 91, 109, 115, 123, 151,163,223 durata 193 durée 193

echitate 233
eclectic 61
eclectism 29
economie naţionala 127
educaţie 35,45,133
efect 125
efort 147
Egipt 15, 27
egoism 133
eidetic 195
eidos 39
**eikasfa41**
élan vital 193
eleaţi 33
elemente 31
elemente primordiale 31 elenctică 37
elucidarea existenţei 201
emanaţie 63
emotivism 223
empirism 103
empirismul logic 219
enciclopedie 129
energie 185
ens 81
entelehie 49
epistemologie 13
epistemologie evoluţionista 191
epoché 61, 195 erori categoriale 225
eros 41
esenţa 49, 83
esenţialism 235
esprit de finesse 129
esse est percipi 123
essentia 83
estetica 13,145
estetică transcendentala 137
eterna reîntoarcere 179
etica 13, 223
etnologie 239
eudemonie 37, 51, 57
evidenţa 195
evoluţie 189, 235
existenţa de sine (Selbstsein) 201
existenţa pentru altul 203
existenţa pentru sine 203
existenţa 151, 163, 201, 203, 207
existenţa brută 197
existenţiali 207
existenţialism 203
existenţialul 81
experienţa proprie 97
experienţă 79, 119
experienţă trăită 181
experiment 79, 95
explicatio 91, 99
expresie 181
extaz 63

factorii de Dasein 21 facultate imaginativa 125, 147
falsificare 235
faptul-de-a-fi-în-lume (In-der-Welt-sein) 207
faptul-de-a-fi-laolaltă (Mitsein) 207 fenomen 139
fenomenologia religiei 237 fenomenologie 155,183,195, 197,199 fericire 37,165 fiinţa (Sein) 83, 87, 209 fiinţa-în-sine (An-sich-Sein) 203 fiinţa deficitara 237 filozofia analitica 219-225
filozofia araba 65, 77
filozofia dreptului 13
filozofia elenistă 29
filozofia existenţială 163, 183,201-205
filozofia identităţii 151

filozofia istoriei 13
filozofia italiana 93
filozofia limbajului 13, 215, 219
filozofia naturii 13, 99
filozofia religiei 13
filozofia spiritului 225
filozofia vieţii 161, 183,193
filozofie politica 13
filozofie pozitiva 151
filozofie sociala 13, 233
filozofii milesieni ai naturii 31
filozof-suveran 45
fizica 185, 187
fizica cuantică 185
flux 199
formarea de ipoteze 173 formă 49, 81, 197 forma de viaţa 217 forme ale naturii 73 forme constituţionale 53 formele statale 131 fortuna 101 forţe de producţie 171 fractale 187 frica 207 frumosul 145 funcţia de adevâr 211 funcţia de reprezentare 175 funcţia de semnificaţie 175 funcţie 211
funcţie de exprimare 175 funcţie propoziţională 221 fundamentare originara 197

gândire mediteraneană 205 gândirea sălbatică 239
genius malignus 105

germeni 69
germeni originari 79
gnosticism 67
gnozâ 65
gravitaţie 185
grijă (Sorge) 207
grijă pentru celălalt (solicitudine) 207
guna 19

haecceitas 87
hazard 189
hedonism 37
hegelienii de dreapta 167
hegelienii de stânga 167
hermeneutica 149,183, 237
hilozoism 31
hinayana21
hyle senzuale 195

idea 39
idea innata 105
idealism realist 147
idealismul libertăţii 181
idealismul obiectiv 39,181
idealitate transcendentală 137
ideea binelui 39
idei
- Augustinus 69
- Berkeley 123
-Hegel 155
-Locke 119
-Platon 39,41
- regulatoare 141
- Schopenhauer 161
idiografic 175
idoli 95
ignoranţă doctă 91
iluminare 69, 79
iluminism 11,135
imagine primordială 39, 67
imaginea geocentricâ a lumii 95
imaginea heliocentrica a lumii 95
imagini 193
imaterialism 123
imperativ categoric 143
imperialism 229
impresii 125
impressions 125
impuls social 101
indeterminarea traducerii 225
indeterminism 187
India 15
individualul (Duns Scotus) 87
inducţie 47, 95, 235
infinitate 99
inimă 129
instinct 57,193
instituţii 237
instrumentalism 173
integrare 189
intelect 193
-activ77, 81, 85
- dobândit 77
- potenţial 77, 85
intelect 85,137
inteligenţe 77, 81
intenţionalitate 195
interese
- care ghidează cunoaşterea 233
interese proprii 127
interioritate 101
interpretarea de la Copenhaga 187
intersubiectivitate 197
intuiţia esenţei (Wesensschau) 195
intuiţie 193
ipoteze 235
Iran 15,27
isostenie 61
istoricitate 181
istorie 131,157
istorism 159,181,201
Italia Inferioară 31
iubire 31, 71,199
iubire de sine 133
iubirea de Dumnezeu 111
iubirea de oameni 25

îndoială 11,61,105 înglobare (Umgreifen) 201
înţelegere (Verstehen) 207 înţelepciune 43, 51 înţelept 23, 25

jainism 21 joc lingvistic 217 Judecata de apoi 27 judecata după gust 145 judecata lumii 27 judecată 47, 125,137

ka 27 karma 17 kătharsis 53

legalişti 23 lege
- eternă 85
- umană 85
lege combinatorie 79 lege cosmogonică 17 lege individuală 193 legea celor trei stadii 165 legi naturale 95 legile straturilor 227 lekton 55 Leviathan 117 Li 23 liberalism 103,159 libertate 99, 143, 151,203 libertate de gândire 111 Liceul 47
limbaj 97, 209, 215, 217, 219, 221, 223, 225, 239
limbaj natural 223
linguistic tum 183
lingvistica structurală 239
lingvistică 239
liniştea sufletească 61
logica conectorilor 211
logica cuantificatorilor 211
logica enunţurilor 211
logica predicatelor 211 logică 13,17,47,155
- formale 47
- modeme 211, 213 logică inductivă 165
logică modala 213 logos 29, 33,37, 55, 57
lume 91, 201
- cele trei lumi 235 lumea vieţii 197 lumină 79
luptele de clasă 171

ma'at 27
mahayana21
maieutică 37
marxism 183, 203, 229
masă 185
matematică 31, 79
materialism 33, 169
materialismul istoric 169,171
materialismul dialectic 169
materie 39, 63, 81, 229
materie 49
maxime 143
maya 19
medie 51
memoria 71
mens 91
Mesopotamia 15 mesotes 51
metaetica 13,223 metafizica luminii 69, 77 metafizică 13
methexis 39 metoda scolastică 75
mimamsa 19 mimesis 53, 231
mirare 11 mistic 215 mistică 65, 87
mit 175, 231 moartea 11,201,207
modalitatea de fiinţa particulară (Sosein) 199
modalităţi de cunoaştere 111
moduri 109
moksha 17
monade 99,113
monarhie 131
monism 15, 25
moral sense 127
morală 177,193
moralitate 147
more geometrico 109
motor imobil 49
mutaţie 189
muzică 161

naşterea Domnului i 87
natura consecuti vă 227
natura naturans 109
natura naturata 109

natura primordială a lui Dumnezeu 227 naturalism 181
natură 95,151 neant 203
ne-ascundere (Unverborgenheit) 209
neautenticitate (Uneigentlichkeit) 207
necesitate 189
necunoaştere 21
negaţia determinată 155
nemesis 205
nemurire 43
neoconfucianism 15, 23
neokantianism 175
neoplatonism 63, 79
neopozitivism 219
neustikon 223
nex 227
nexul cauzal 21
nihilism 179
nirvana 21
noema 195
noesis 41,195
nominalism 65,75, 235
nomotetic 175
non-acţiune 25 non-dualitatel9 non-eul 147
Noua Academie 61 noumenon 139 nous 31,
51, 63 novum 229 număr 31 nume propriu
221 nyaya 17
obiecte atemporale 227
obiectivări 161
ocazionalişti 107
oikeiosis 57 oligarhie 45
om 237
ontologie 13, 225 - nouă
197
ontologie fenomenologică 203
ontologie fundamentală 183, 207
optică 79 ordine 83
ordinea existenţei 67 ordo
amoris 199 organism 227

pace 145 paradigmă 187
paradox 163 paradoxuri
25, 33 paralelism 107
paralogisme 141
participaţie 39, 205 pâthos
57 patristică 65,67 păcat
163 păcat originar 71
părinţii bisericii 65 părţi
ale sufletului 43, 51
pedagogie 173 percepţie
31,195, 197 percepţii 113,
123,125

performativ 223
Peripatos 29
persoana 199, 225
persoane colective 199
perspectivă 93
philosophy of mind 225
phrastikon 223
phronesis 51
pietism 153
pistis 41
plantă 237
platonism 93, 99
plăcere 59
plusvaloare 171
poetică 53
poezia egipteana a înţelepciunii 27
polis 53
politia 53
politică 101
politikon zoon 53
popor 101
porunci 87
posibilitate 81
possest91
poststructuralism 239
postulate ale credinţei 81
postulate ale gândirii empirice 139
pozitiv 165
pozitivism 159, 165
poziţie excentrica 237
poziţionalitate 237
practica 169
pragmatică transcendentala 233
pragmatism 173
pragmatismul universal 233
prakriti 19
preconcept 59
preexistentă 43
premisă 47
preocupare (Besorgen) 207
preocupare 37
prescriptiv 223
presocraticii 29
pretenţie de aplicabilitate 233
principiu 47,151
principiu al dreptului 149
principiu economic 89
principiul cauzalităţii 161
principiul contradicţiei 47
principiul homo mensura 35
principiul omnipotenţei 89
privire 203
probabilitate 187
problemele fundamentale ale filozofiei 11
proces 227,229
proces de cunoaştere 85
productivitate 151
produs 151
proiecţie 203
prdlepsis 55
Prometeu 205
propoziţii elementare 215
proprietate privată 121
protenţie 195
providenţă 57
psihanaliză 237
psihofizică 175
psihologie 181
psihologism 195
purusha 19
putere 101, 239
puterile în stat 101

qi 23
quaestio - forma 81
quiditas 83

raporturi numerice 95
raţionalism 103, 107
raţiune 41,43,139, 201
raţiune instrumentală 231
raţiune suficienta 115
râul 83
realismul universaliilor 75
realitate 81
realitate empirică 137

rectitudine 73 reducţie 195
reducţie fenomenologică 195 reducţie instinctuală 11,191, 237 reflection 119 reflecţie 41 Reforma 93,101
regula biogenetică fundamentală 189 regulă 217
reîncarnare 17, 21 relativism 25, 35 relativitate ontologică 225 relaţie de incertitudine 187 relaţii 213, 215 relaţii de producţie 171
religie 27, 35,127,149,157,167,177,193, 223
rememorare 41, 71
reprezentări 125,161
republică 131
res cogitans 107
res extensa 107
retenţie 195
retorică 35
revalorizarea tuturor valorilor 179 revolta (Auflehnung) 205 revoltă 205
revoluţia copernicană 137 Revoluţia franceză 135, 159
revoluţie 171, 229 - ştiinţifică 187 revoluţie industrială 159 ricorso 131

salvare - India 17,19 samkhya 19 samsara 17 scânteia sufletului 87 scepticism 29, 97,125 schematism 137
scheme 139 scolastica de apogeu 65 scolastica târzie 65 scolastica timpurie 65 scolastică 65
scop 143 se (Man) 207
selecţie 189
semantica 211
Seminarul protestant (Stift) de la Tiibingen 135 semn 173
semnificaţie 75, 219 sens 219
sensibilitate externă (sensation) 119
sentiment 127
sentiment moral 125
senzualitate 167
separarea puterilor 103,131
silogism 47 - India 17
silogistică 55
simbol 175,211,237
simpatie 127
simţire 199
şinele 147,163
sintaxă 211
sintetic 137
Sisif 205
sistem inerţial 185 sisteme 153
- indiene 15
situare afectivă (Befindlichkeit) 207
situaţie-limită 201
soartă 57
socialism 159
socialiştii timpurii 171
societate 203, 231
societatea deschisă 235
sociologie 165
sofiştii 29
- China 25
- Grecia 35
sola fide 101
sola gratia 101 sola scriptura 101
solidaritate 205 spaţiu 137, 185
species intelligibilis 85 species sensibilis 85
speranţă 229
spirit 51, 91, 99, 123, 153,155, 193,199, 201
spirite animate 107
spiritul legilor 131
spiritul lumii 157
stadii ale existenţei 163

stare 45
stare naturală 117,121 stat național 159 statul 23,117 statul ideal 45 statul lui Dumnezeu 71
stoicismul 29, 55, 57 structuralism 183, 239
structura 197, 239 structură ideologică 169 studia humanitatis 93 sublim 145 substanță 49, 83,109
substituție 219 suferință 21,161
suflet 37,41,43, 63,67, 85,141,193
-India 17, 21
sufletul universal 99
supoziție 89
supraomul 179
suprimare 153
suspendarea judecății 61
suveran 101
suveranitate 101
suveranitatea poporului 103,133 synderesis 81

Școala de la Frankfurt 231 Școala de la Marburg 175 Școala Sud-vest-germană 175 Șiretenia rațiunii 157 știință particulară 11 științe 93, 219
științe umaniste 159,175,181

tabularasa 119 Tai Ji 23 tao 25
taoismul 15, 25
tautologie 211, 221
tehnică 159, 209
teleologie 49
temporalitate 209
teologie negativă 67, 77
teoria atomistă 31, 33
teoria big-bang 185
teoria bunurilor 149
teoria datoriilor 149
teoria evoluționista 189,193
teoria haosului 187
teoria ideilor 39
teoria pauperizării 171
teoria relativității
-generalizata 185
-restrânsă 185
teoria reproducerii 215
teoria științei 13,147,183, 219
teoria tipurilor 213
teoria virtuții 149
teorie contractuala 103
teorie critică 183, 231
teorie sociala 233
termen mediu 47
text 237
Theodiceea 115
timocrație 45
timp 71, 137, 185
tipografia 93
tiranie 45
totemismul 239
tragedia culturii 193
transcendental 147
transcendentalii 83, 87
transcendență 201
transmigrația sufletelor 31,43
trigrame 23
trilema lui Münchhausen 231
tropi 61 trup 41,197

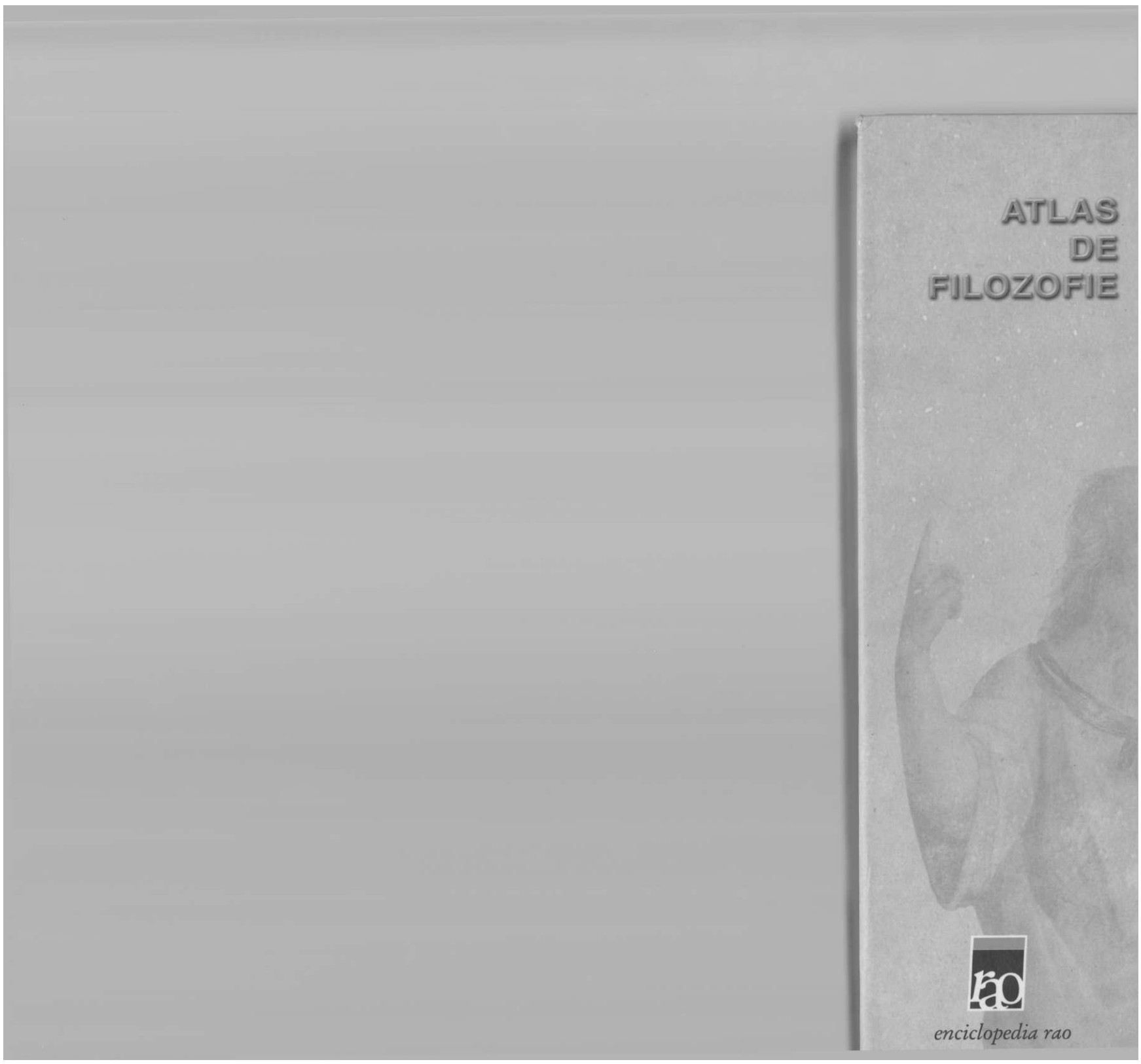
ATLAS
DE
FILOZOFIE
rao
enciclopedia rao

O lucrare care nu ar trebui să lipsească din nici o bibliotecă! Din Antichitate până la sfârșitul secolului al XX-lea, toate curentele, școlile și gânditorii se regăsesc în acest volum întocmit de reputați specialiști germani. Prin felul în care este alcătuit, *Atlasul de filozofie* vine în sprijinul celor care doresc să ia contact cu ceea ce poate fi numit „tezaurul de înțelepciune al lumii". El este și un excelent instrument de lucru pentru cei familiarizați cu limbajul, conceptele și construcțiile lumii ideilor.

ISBN 973-7932-43-9

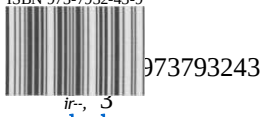

973793243
ir--, 3

www.raobooks.com

# 1

!----- -------?

Spaţiul Timpul